4. ULUSLARARASI İSLÂM MEDENİYETİ'NDE BİRLİKTE YAŞAMA TECRÜBESİ SEMPOZYUMU

7-9 MAY 2026 | **KİLİS | TÜRKİYE**

BİLDİRİ ÖZETLERİ KİTABI
BOOK OF ABSTRACTS
كتاب الملخصات

4TH INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON "THE PRACTICE OF COEXISTENCEIN ISLAMIC CULTURE"

المؤتمر الدولي الرابع "تجربة العيش المشترك في الحضارة الإسلامية"

KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ | AZERBAIJAN ILAHIYYAT INSTITUTE | SUNAN KALIJAGA | MORAL VALUES PROMOTION FOUNDATION | ALWASL UNIVERSITY | enderun | TİKA

4. Uluslararası "İslam Medeniyetinde Birlikte Yaşama Tecrübesi" Sempozyumu

BİLDİRİ ÖZETLERİ KİTABI
BOOK of ABSTRACTS
كتاب الملخصات

Ankara 2026

4. Uluslararası “İslam Medeniyetinde Birlikte Yaşama Tecrübesi” Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitabı

4. ULUSLARARASI “İSLÂM MEDENİYETİ’NDE BİRLİKTE YAŞAMA TECRÜBESİ” SEMPOZYUMU

4th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON “THE PRACTICE OF COEXISTENCE IN ISLAMIC CULTURE”

المؤتمر الدولي الرابع "لتجربة التعايش في الحضارة الإسلامية"

Editörler:
Prof. Dr. Şahin AHMETOĞLU
Doç. Dr. Agil ŞİRİNOV
Doç. Dr. Adem YILDIRIM
Doç. Dr. Mesut CEVHER
Doç. Dr. Jarot WAHYUDI
Doç. Dr. Elimuxtar MUXTAROV
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Hümeyra KOÇ
Dr. Şems BAĞIROVA
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ZUHUR
Öğr. Gör. Şeyma GÜÇLÜ
Arş. Gör. Dr. Sercan ÇAMLI
Arş. Gör. Abdusselam KÖSE
Arş. Gör. Ahmet BİGÜR
Arş. Gör. Büşra VARIR
Arş. Gör. Fatma Esra SAĞIR
Arş. Gör. Metin CİVEK
Arş. Gör. Mine Bilge BİLGİBİR
Arş. Gör. Muhammed UÇ
Arş. Gör. Muhammet Sıtkı ÖZGER
Arş. Gör. Ramazan KILIÇ
Arş. Gör. Yunus TÜKEN

1. Baskı
Mayıs, 2026 / Ankara
ISBN: 978-625-6444-81-2
Yayınevi
Uluslararası Grafiker Yayınları
Matbaa, Satış, Yayınevi, Sertifika No:46683
Web: grafikeryayin.com
Dizgi-Mizanpaj: Muhammed İsa, Dr. Sercan Çamlı

Baskı ve Cilt
Grafik-Ofset Matbaacılık Reklamcılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.
Oğuzlar Mahallesi
1396. Cadde No: 6/A
06520 Balgat-ANKARA
Tel : 0 312. 284 16 39 Pbx
Faks : 0 312. 284 37 27
E-mail : grafiker@grafiker.com.tr
Web : grafiker.com.tr

Her hakkı saklıdır. Bu kitabın hiçbir kısmı yayıncısının yazılı izni olmaksızın elektronik veya mekanik, fotokopi, kayıt ya da herhangi bir bilgi saklama, erişim sistemi de dahil olmak üzere herhangi bir şekilde çoğaltılamaz.

Telefon: + 90 (348) 814 26 66

İrtibat Adresi: Mehmet Sanlı Mahallesi Doğan Güreş Paşa Bulvarı No: 84 79000 Merkez, Kilis/TÜRKİYE

İnternet Sitesi: bytsempozyum.com
E-posta: bytsempozyum2026@gmail.com

SEMPOZYUM ONUR KURULU
SYMPOSIUM HONOR COMMITTEE

Prof. Zekeriya AKMAN (Rector of Kilis 7 Aralık University, Türkiye)
Prof. Noorhaidi HASAN (Rector UIN Sunan Kalijaga Yogyakarta, Indonesia)
Assoc. Prof. Agil ŞİRİNOV (Rector of Azerbaijan Institute of Theology, Azerbaijan)
Prof. Mohamed Ahmed ABDELRAHMAN (Rector of AlWasl University, UAE)

SEMPOZYUMA DESTEK VEREN KURUM VE KURULUŞLAR
INSTITUTIONS AND ORGANIZATIONS SUPPORTING THE SYMPOSIUM

Kilis 7 Aralık University, Türkiye
Azerbaijan Institute of Theology, Azerbaijan
Azerbaijan Moral Values Promotion Fund, Azerbaijan
Sunan Kalijaga State Islamic University (UIN Sunan Kalijaga), Yogyakarta, Indonesia
AlWasl University, Dubai, United Arab Emirates
Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA)
Enderun International Student Association, Türkiye

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU
SYMPOSIUM ORGANIZING COMMITTEE

DÜZENLEME KURULU BAŞKANI
ORGANIZING COMMITTEE CHAIRMAN

Prof. Dr. Şahin AHMETOĞLU (Kilis 7 Aralık University, Türkiye)

DÜZENLEME KURULU ÜYELERİ
ORGANIZING COMMITTEE MEMBERS

Prof. Sönmez KUTLU (Ankara University, Türkiye)
Prof. Eyüp BAŞ (Ankara University, Türkiye)
Prof. Muhammad WILDAN (UIN Sunan Kalijaga, Yogyakarta, Indonesia)
Prof. Mohamed Sahbi ben Amor BAAZAOUI (alWasl University, UAE)
Prof. Muhammed Ali YAZIBAŞI (Ankara Yıldırım Beyazıt University, Türkiye)
Prof. Mehmet Ali YILDIRIM (Kilis 7 Aralık University, Türkiye)
Prof. Mehmet Metin ŞENTURK (Kilis 7 Aralık University, Türkiye)
Prof. Halil ALDEMİR (Kilis 7 Aralık University, Türkiye)
Prof. Khaled Abdul Kader el-JUNDI (Lebanon University, Lebanon)
Prof. Serhat KUZUCU (Kilis 7 Aralık University, Türkiye)
Prof. Ali ÇETİN (Kırıkkale University, Türkiye)
Prof. Mahmoud Abdelhafez Khalfalla MOHAMED (Ayn as-Shams University, Egypt)
Prof. Aounallah Khadidja (University Center of Aflou, Algeria)
Assoc. Prof. Adem YILDIRIM (Kırıkkale University, Türkiye)
Assoc. Prof. Mesut CEVHER (Kırıkkale University, Türkiye)
Assoc. Prof. Habip DEMİR (Gümüşhane University, Türkiye)
Assoc. Prof. Mustafa KAZANCIOĞLU (Kilis 7 Aralık University, Türkiye)
Assoc. Prof. Mirniyaz MÜRSELOV (Azerbaijan Institute of Theology, Azerbaijan)

Assoc. Prof. Anar GAFAROV (Azerbaijan Institute of Theology, Azerbaijan)
Assoc. Prof. Jarot WAHYUDI (UIN Sunan Kalijaga, Indonesia)
Assoc. Prof. M. Z. M. AKRAM (International Islamic University Malaysia, Malaysia)
Assoc. Prof. Elif KAZANCIOĞLU (Kilis 7 Aralık University, Türkiye)
Assoc. Prof. Zaynabidin ACIMAMATOV (Osh State University, Kirghizistan)
Assoc. Prof. Vakkas ULUCAY (Kilis 7 Aralık University, Türkiye)
Assoc. Prof. Ali KESTANE (Kilis 7 Aralık University, Türkiye)
Dr. Hamidi BADRA (University Center of Aflou, Algeria)
Dr. Witriani, M. HUM (UIN SUNAN Kalijaga, Indonesia)
Dr. Ubaidillah, M. HUM (UIN Sunan Kalijaga, Indonesia)
Dr. Sujadi, M.A. (UIN Sunan Kalijaga, Indonesia)
Assoc. Prof. Elvüsal MEMMEDOV (Azerbaijan Institute of Theology, Azerbaijan)
Assoc. Prof. Kadhim Khaleefah HAMMADI (Al Iraqia University, Iraq)
Asst. Prof. Mehman İSMAYILOV (Baku Theological College, Azerbaijan)
Asst. Prof. Zeynep Hümeyra KOÇ (Kilis 7 Aralık University, Türkiye)
Asst. Prof. Muhammet ZUHUR (Kilis 7 Aralık University, Türkiye)
Asst. Prof. Müslüm EFLATUN (Kilis 7 Aralık University, Türkiye)
Dr. Şems BAĞIROVA (Azerbaijan Institute of Theology, Azerbaijan)
Dr. Hayati ISMAIL (Islamic Science University of Malaysia, Malaysia)

SEMPOZYUM BİLİM VE HAKEM KURULU
SYMPOSIUM SCIENTIFIC AND REVIEW COMMITTEE

Prof. Sönmez KUTLU (Ankara University, Türkiye)
Prof. Muhammad WILDAN (UIN Sunan Kalijaga, Yogyakarta, Indonesia)
Prof. Abdurrahman CANDAN (AHBV University, Türkiye)
Prof. Cemil HAKYEMEZ (Trabzon University, Türkiye)
Prof. Inayah ROHMANIYAH (UIN SUNAN Kalijaga Yogyakarta Indonesia)
Prof. Mehmet ATALAN (Kastamonu University, Türkiye)
Prof. Osman AYDINLI (Ankara University, Türkiye)
Prof. Şahin AHMETOĞLU (Kilis 7 Aralık University, Türkiye)
Prof. Khaled Abdul Kader EL-JUNDI (Lebanon University, Lebanon)
Prof. Mahmoud Abdelhafez Khalfalla MOHAMED (Ayn as-Shams University, Egypt)
Prof. Aounallah Khadidja (University Center of Aflou, Algeria)
Prof. Serhat KUZUCU (Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Abdülmecit İSLAMOĞLU (Ankara University, Türkiye)
Assoc. Prof. Mirniyaz MÜRSELOV (Azerbaijan Institute of Theology, Azerbaijan)
Assoc. Prof. Elvüsal MEMMEDOV (Azerbaijan Institute of Theology, Azerbaijan)
Assoc. Prof. M. Z. M. AKRAM (International Islamic University Malaysia, Malaysia)
Assoc. Prof. Zaynabidin ACIMAMATOV (Osh State University, Kirghizistan)
Assoc. Prof. Habip DEMİR (Gumushhane University, Türkiye)
Assoc. Prof. Muhyettin IĞDE (Gaziantep University, Türkiye)
Asst. Prof. Mehman İSMAYILOV (Baku Theological College, Azerbaijan)
Dr. Hamidi BADRA (University Center of Aflou, Algeria)
Dr. Witriani, M. HUM (UIN SUNAN Kalijaga, Yogyakarta, Indonesia)
Asst. Prof. Enes ŞANAL (İzmir Katip Celebi University, Türkiye)
Dr. Mubasher HUSSAİN (University of the Punjab, Pakistan)
Dr. Seyit YILDIRIM (Gaziantep University, Türkiye)

SEMPOZYUM YÜRÜTME KURULU
SYMPOSIUM EXECUTIVE COMMITTEE

Prof. Şahin AHMETOĞLU (Kilis 7 Aralık University, Türkiye)
Assoc. Prof. Mirniyaz MÜRSELOV (Vice Rector of Azerbaijan Institute of Theology, Azerbaijan)
Prof. Muhammad WILDAN (UIN Sunan Kalijaga Yogyakarta, Indonesia)
Assoc. Prof. Jarot WAHYUDI (UIN Sunan Kalijaga Yogyakarta, Indonesia)
Asst. Prof. Zeynep Hümeyra KOÇ (Kilis 7 Aralık University, Türkiye)
Dr. Şems BAĞIROVA (Azerbaijan Institute of Theology, Azerbaijan)

SEMPOZYUM SEKRETARYASI
SYMPOSIUM SECRETARIAT

Res. Asst. Dr. Sercan ÇAMLI (Kilis 7 Aralık University, Türkiye)
Res. Asst. Metin CİVEK (Kilis 7 Aralık University, Türkiye)
Res. Asst. Fatma Esra SAĞIR (Kilis 7 Aralık University, Türkiye)
Res. Asst. Büşra VARIR (Kilis 7 Aralık University, Türkiye)
Res. Asst. Ramazan KILIÇ (Kilis 7 Aralık University, Türkiye)
Res. Asst. Yunus TÜKEN (Kilis 7 Aralık University, Türkiye)
Res. Asst. Mine Bilge BİLGİBİR (Kilis 7 Aralık University, Türkiye)
Res. Asst. Abdusselam KÖSE (Kilis 7 Aralık University, Türkiye)
Anisah Durrotul Fajri, M. HUM. (UIN Sunan Kalijaga,Yogyakarta, Indonesia)
Dr. Labibah Zein M. LIS (UIN Sunan Kalijaga, Yogyakarta, Indonesia)

İÇİNDEKİLER
CONTENTS
المحتويات

İÇİNDEKİLER | CONTENTS | المحتويات **6**
ÖNSÖZ **19**
PREFACE **21**
كلمة تقديم **23**

TOPLUM | SOCIETY | المجتمع

İslam Medeniyetinde Birlikte Yaşama Tecrübesi ve Modern Kentte Kalabalıklar İçinde Yalnızlaşan İnsan 26

Dr. Reyyan AKKAŞ - Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU

Birlikte Yaşamanın İmkanları Bağlamında Çok Kültürlü Şehir Tecrübesi 29

Prof. Dr. Zeki TAN

Dünyevî Devlet İlkesi ve Dinî-Mezhepsel Çoğulculuk: Azerbaycan'da Bir Arada Yaşamanın Normatif Temelleri 32

Prof. Dr. Ali ASKER

تحديات تنمية قيم التعايش في ضوء تصاعد العنصرية الرقمية 36

Prof. Mahmoud Abdelhafiz Khalafallah

Memlûk Mısırı'nda Nevruz Bayramı: Müslüman ve Gayrimüslimlerin Birlikte Yaşama Tecrübesi ve Kamusal Ritüeller 39

Prof. Dr. Fatih ERKOÇOĞLU - Öğr. Gör. Fatma Gamze APRAŞ

Coexistence in Islamic Civilization: The Discourses of Emir Abdelkader as a Model 42

Prof. Aounallah KHADIDJA

النسيج الاجتماعي في الإسلام: رؤية فقهية لبناء مجتمع متكامل: العدل والتسامح 44

Prof. Ahmad BUSHNAQ

The Legacy of Imam al-Bukhari: The Spiritual Wealth of All Humanity 48

Prof. Shovosil ZIYODOV

Celebrating The Prophet's Birthday "Syahadatain/Sekaten" in the Islamic Sultanate of Yogyakarta: A Socio-Cultural Study 51

Prof. Muhammad PRIBADI

Prof. Dr. Hasan Onat'ın Düşünce Sisteminde Birlikte Yaşam Vurgusu 55

Prof. Dr. Şahin AHMETOĞLU

Ortak Mutfak Kültürünün Coğrafi Yayılımı: Halep Kahkesi Üzerine Bir İnceleme 59

Prof. Dr. Mehmet ALPTEKİN - Yüksek Lisans Öğrencisi Nevin KANAR

العالقات الإسلامية المسيحية في بلاد الشام من خلال الوثائق العثمانية 62

Prof. Halid Abdülkadir el-CÜNDÎ

Azerbaijani Written Epic Monuments as a Part of the Common Turkic-Islamic Cultural Heritage 65

Prof. Azizağa NECEFZADE

Translation and Translators in Al-Andalus, a Model of Coexistence Between Cultures During the 5th and 7th Centuries AH / 11th and 13th Centuries AD 69

Prof. Mohamed Ali DABBOUR

Osmanlı Medeniyetinde Dinî ve Etnik Çeşitliliğin Yönetimi: "Engin Hoşgörü- İstimâlet" 73

Prof. Dr. Bilgehan PAMUK

Osmanlı Devleti'nin Sonlarında Kilis'in İdari ve Sosyal Yapısı 76

Prof. Dr. Adem TUTAR

Everyday Practices of Religious Coexistence in Javanese Muslim Society: Lessons from Local Communities in Indonesia 79

Prof. Noorhaidi HASAN

Ebu'l-Feth el-Büstî'nin Şiirinde Toplumsal Dayanışmanın Temelleri 82

Doç. Dr. Mesut CEVHER

The Creativity of Nizami Ganjavi as a Manifestation of the Tolerance of the Azerbaijani People 86

Assoc. Prof. Alimukhtar MUXTAROV

Küresel Enformasyon Dengesizliği ve Alternatif Medya: İslam Dünyasında El-Cezire'nin Uluslararası Rolü 90

Doç. Dr. Vefalı ENSER

A Comparative Analysis of the Coexistence Model in Islamic Civilization: Azerbaijani and Uzbek Experiences 93

Assoc. Prof. Tarana HASHIMOVA

The Effects of Emerging Diverse Religious Interpretations in Kyrgyz Society in the Post-Independence Years 97

Assoc. Prof. Zaylabidin ACIMAMATOV

Birlikte Yaşama Azmi: Kilis'te Gayrimüslimler 100

Doç. Dr. Nermin Zahide AYDIN

Socio-Cultural Structure in Eski Ikan: The Experience of Coexistence in the Context of Uzbek Turks Living in Kazakhstan 103

Assoc. Prof. Kutlugjon SULTANBEK

Multicultural Life and Islamic Civilization in Samarkand 106

Assoc. Prof. Ixtiyor YOQUBOV

İsmayıl Raci Faruqinin Yaradıcılığında Pax İslamica və Ümmət Anlayışı..... 108

Assoc. Prof. Elvüsal Məmmədov

The Ethics of Coexistence in Ahiska: Historical Experience, Freedom of Worship, and the Waqf Tradition 110

Assoc. Prof. Ahmet NİYAZOV

Azerbaijani Ashik Literature as a Component of the Common Turkic Cultural Heritage..... 113

Assoc. Prof. Aynur NAJAFOVA

Ethical Values of Coexistence in the Caucasus: 19th Century Examples from Azerbaijan..... 117

Assoc. Prof. Aygün XƏLİLQIZI

The Crisis of the Culture of Coexistence: Islamophobia and the Criminalization of Muslim Identity in Global Politics 122

Assoc. Prof. Anar GAFAROV

Food, Faith, and Coexistence: The 'War Takjil' Phenomenon and Interreligious Sociality in Contemporary Indonesia 125

Assoc. Prof. Zamzam AFANDI

İslam Kültüründe Öteki ile İlişkilerin Normatif Kodları ve Küreselleşme Çağında Değişim Zorunluluğu..... 130

Doç. Dr. Abdussamet KAYA

Medine Vesikası Bağlamında Çok Kültürlü Toplumlarda Birlikte Yaşamanın Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Temelleri 134

Doç. Dr. Abdulhalim OFLAZ

Sufi Symbols Intended to Express Islamic Ideals in Nizami Ganjavi's "Khamsa" 137

Assoc. Prof. Zahra ALLAHVERDİYEVA

Yûnus Emre'nin Şiirlerinde Birlik ve Beraberlik Mefkûresi 140

Doç. Dr. Murat VANLI

Birlikte Yaşam Perspektifinden Göçmenlerin Entegrasyonu: Büyük Şehirlere Bir Model Önerisi .. 143

Doç. Dr. Hatice ARSLAN SÖZÜDOĞRU

Cibrān Halil Cibrān'ın Şiirinde Birlikte Yaşam Değerleri: *el-Mevākib* Adlı Şiiri Üzerine Analitik Bir İnceleme 146

Doç. Dr. Mohamadou Aboubacar MAIGA

Kültürden Medeniyete Sofra: Kilis Halk Kültüründe Sofra Geleneği 150

Doç. Dr. Tuba ALPTEKİN - Yüksek Lisans Öğrencisi Kübra DAĞLI

Lahıc Kəndinin Epiqrafik Abidələrində Xeyriyyəçilik Ənənələrinin Tarixi İzləri və Sosial Həmrəylik Nümunələri 153

Assoc. Prof. Elnur MUSTAFAYEV

Kilis Çarşısı'nın Kültürlerarası Etkileşim ve Empati Bağlamında Etnografik Bakış Açısıyla İncelenmesi 155

Dr. Öğr. Üyesi Habibe BİLGİLİ

Conquerors, Conquests, Celestial Order-Cosmos, Terrestrial Order-Chaos and (the Need for) Coexistence 158

Dr. Nazım MURADOV

Birlikte Yaşama Kültürü: Küresel Tek Tipleşmeye Karşı Evrensel Çoğulculuk Bildirisi 161

Dr. Öğr. Üyesi Hikmet ÇAMCI

Birlikte Yaşama Kültürünün Kırılganlığı: Aşındırıcı Dinamikler ve Toplumsal Çözülme 164

Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇİÇEK

Makrîzî'nin Perspektifinden Memlûk Devleti'nde Müslim ve Gayrimüslimler 167

Dr. Ömer NARİN

İslam Medeniyetinde Birlikte Yaşama Tecrübesi Bağlamında Alevi-Sünni Birlikteliği: Erzincan Örneği 170

Dr. İhsan ÜNLÜ

Scholarly Coexistence Among Muslim Scholars in the Early Centuries..... 173

Dr. Mohammad Al-SAYYAD

قواعد الاستنباط الحاكمة لفهم نصوص تنظيم العلاقة بين المسلمين و غيرهم في البلاد الإسلامية نماذج من القرآن الكريم... 177

Dr. Sohaib Abdulraheem Hameed

Domestic Spaces, Public Meaning: The Practice of Coexistence and Female Agency in Asian Cinema..... 179

Dr. Witriani, M.Hum

The Development of Ottoman Madrasas in the 16th Century and the Influence of Mimar Sinan on Design and Architecture (Some Selected Madrasas Established by Mimar Sinan as Examples)..... 180

Dr. Mehmet ULUSOY

The Concept of Divine Love in The Works of Nizami Ganjavi and Its Place in Islamic Civilization 185

Dr. Khayala HUSEYNOVA

İslam Medeniyetinde Azerbaycan'ın Çokkültürlülük Modeli ve Birlikte Yaşama Tecrübesi ... 188

Dr. Günel M. ASLANLI

Mahinbanu as a Character within the System of Female Figures in Nizami Ganjavi's Works..190

Dr. Leyla KARIMOVA

مجالس العلم في حواضر العالم الإسلامي ودورها في ترسيخ ثقافة التعايش..... 193

Asst. Prof. Noha Kamal SELİM

The Devil as a Metaphor for Empathy-Deprived Cognition: Narcissistic Structures and the Ethical Boundaries of Coexistence 198

Dr. Şirinhanım EYVAZOVA (Shirinkhanim Eyvazova)

مساعي مصطفى عالي أفندي (ت.1008هـ/1600م) لتولي وزارة مصر العثمانية..... 200

Dr. Abeer Hani

Muslims in Russia in the Context of the Formation of Russian National Identity..... 201

Dr. Ziad Mansour

The Role of Multiculturalism and Literary Environment in the Historical Development of Ganja 203

Dr. Terane VERDIYEVA

Kavram Kargaşası ve Anlam Krizi Bağlamında Birlikte Yaşama Tecrübesi/Sorunları 206

Araştırmacı Yazar Musab AYDIN

A Folkloric Comparison of Ortaoyunu and Wayang in the Context of the Culture of Coexistence 209

Dr. Akhmad Mughzi ABDILLAH - Dr. Öğr. Üyesi Berrin SARITUNÇ - Dr. Nirwan NIRWAN

Religion, Subalternity and Practices of Coexistence 212

Arş. Gör. Fatma Esra SAĞIR

Endülüs'te Birlikte Yaşama Tecrübesinin Sosyodilbilimsel İzdüşümü: Teori ve Pratik Arasındaki Tezad 215

Arş. Gör. Hacer ARSLAN

Klasik Dönem İslam Toplumunda Bir Arada Yaşamanın Sosyal ve Zihinsel Sınırları: Siyâhî Müslümanlar Örneği 219

Arş. Gör. Muhammed UÇ

Dînî Mûsikînin Birlikte Yaşama Üzerine Etkisi: Mevlid Formu Örneği 222

Arş. Gör. Enes BOZGEYİK

İslam Medeniyetinde Estetik Bir Bağlam Olarak Dini Musiki: Ortak Değer İnşası ve Toplumsal Tezahürleri 225

Arş. Gör. Ali DÜNDAR

Religious Pluralism and Social Integration in the Coexistence Experience of non-Muslim communities in the Multicultural Environment of Azerbaijan: in the Example of the Mountain Jews and the Molokans 228

Dr. Aliya MURSALOVA

Azerbaijan's Model of Intercivilizational Dialogue in the Context of Globalization: An Analysis of Multiculturalism, National Identity, and State Policy 231

Researcher Aynur ALIYEVA

From Conflict to Cooperation: A Geo-Political Analysis of Water Security Strategies Among Turkic States Through the Framework of Islamic Coexistence 234

Researcher Chimnaz VALIYEVA

The Literary-Philosophical Model of Religious Tolerance and the Representation of a Multicultural Environment in the Novel “Ali and Nino” 237

Lecturer Javahir HASANLI

The Contribution of the Celvetiyye Order to the Culture of Coexistence: An Evaluation in the Context of the Ottoman Sufi Tradition 240

Researcher Lala HAYDAROVA

Seyid Yahya Bakuvi and the Culture of “Living Together” in the Khalwatiyya Tradition: The Social Foundations of the Understanding of Unity in Multiplicity 243

Researcher Malahat BABAYEVA

The Impact of Coexistence on Agricultural Development in Al-Andalus 246

Dr. Candidate Merve ÇIFTÇI

From Family to the Virtuous Society in Nasir al-Din Tusi: Ontological and Ethical Principles of Living Together 249

Researcher Pervin NESİROVA

Multiculturalism in the Creative Work of Mirza Alakbar Sabir 253

Researcher Sevinj MİRZAYEVA

The Wisdom of the Word in Nizami Ganjavi’s “Seven Beauties” Poem 256

Researcher Sevinc HAJIYEVA

Ganja-Cradle of Multicultural Traditions and Example of Tolerance 259

Researcher Vüsala HUSEYNOVA

Social Identity Theory and Collective Memory Perspective on Social Cohesion in Islamic Civilization 263

Researcher Gulara RUSTAMOVA - Dr. Zeynep KARLIK

The Concept of Coexistence in Islamic Civilization: The Case of Hoca Ahmed Yesevi 266

Researcher Dinara SAZANOVA

التعايش السلمي بين العثمانيين والأرمن حتى مؤتمر برلين 1878م 269

Dr. Candidate Aya TALEB

The History of Coexistence with non-Muslims in Muslim Societies: The Case of Azerbaijan 272

Researcher Ali RZAYEV

Multicultural Traditions in the Literary and Cultural Environment of 12th-Century Ganja 275

Researcher Turkan VERDİYEVA

أول وثيقة للعيش المشترك في الحضارة الإسلامية 279

Dr. Mohamed Shaban Abdelhamid

التدرج المقاصدي من التسامح التعبدي إلى التعايش السلمي من منظور إسلامي..... 282

Dr. Sheref ABDELALEEM - Öğr. Gör. Zyaad Ali Al-FAHADAWİ - Prof. Dr. Halil ALDEMİR

Çokkültürlü Kent Sosyolojisi Perspektifinden Birlikte Yaşama Pratikleri: Taşkent ve Bakü Örneği 286

Yüksek Lisans Öğrencisi Nurbanu TINAS - Arş. Gör. Fatma Esra SAĞIR

EĞİTİM | EDUCATION | التعليم

Uluslararası Öğrenciler ve Birlikte Yaşama Kültürüne Etkisi 290

Prof. Dr. Niyazi CAN

Eğitim Bağlamında Kültürlerarası Etkileşim ve Birlikte Yaşama Kültürünün İnşası: İslam Medeniyeti Perspektifi..... 292

Prof. Dr. Aysun DOĞUTAŞ

Okullarda Din Derslerinin Birlikte Yaşama Kültüründeki Yeri ve Önemi 295

Prof. Dr. Muhammed Ali YAZIBAŞI

اللغة العربية في تركيا وإندونيسيا بين السياسات اللغوية والتعايش السلمي (1945–2025): دراسة تحليلية مقارنة..... 298

Prof. Mahmoud Abdel Qader Ali

تدريس الفقه المقارن وأثره في نشر ثقافة التعايش وقبول الآخر 302

Prof. Imad Hamdi Ibrahim Yahya

306. رؤية تربوية معاصرة لتطوير أساليب التربية والتعليم الإسلامي: «أدب الاختلاف» كنموذج للتعايش السلمي في الفكر الإسلامي

Assoc. Prof. Mahmoud Mohammed Abdulkarim AL-KANNA

Intercultural Dialogue in EFL Teaching: A Linguistic Approach to Promoting Coexistence.... 311

Assoc. Prof. Badra HAMIDI

Birlikte Yaşama Becerisi Bağlamında Öğretim Elemanlarının Çokkültürlü Yeterlik Algıları .. 313

Doç. Dr. Selvi DEMİR

Hutbelerde Birlikte Yaşam Söylemi: 2023-2024 Yılları Diyanet Cuma ve Bayram Hutbeleri Üzerine Bir İçerik Analizi..... 316

Dr. Öğr. Üyesi Vahdeddin ŞİMŞEK - Yüksek Lisans Öğrencisi Cengiz ÇELİK

Sınıf Öğretmeni Adaylarının Çok Kültürlü Eğitim Ortamlarına Hazırlanması ve Birlikte Yaşama Kültürü: Kilisli Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi Deneyimi..... 319

Dr. Öğr. Üyesi Zeynel AMAÇ

The Culture of Coexistence in Education: Intercultural Dialogue in Light of Literary Thought .. 322

Dr. Reyhan DADAŞOVA

Coexistence and Tolerance Education in Primary School Life Studies Curricula: A Comparative Study of Türkiye and Azerbaijan 325

Dr. Gunel AYDIN

Integrating the Ta'dib Model with Interactive New Media: A Conceptual Framework Rooted in Islamic Culture for Globally Engaged Higher Education..... 328

Dr. Hayati Ismail - Dr. Fauziah Hassan

مجالات معايير التعايش في ضوء منهج القرآن الكريم التربوي والتعليمي (دراسة تحليلية) 332

Dr. Ahmad Jassim Al-Samhar

Türkistan'da Çok Dinli ve Çok Etnikli Toplumlarda Din Eğitimi ve Birlikte Yaşama Kültürü: Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan Örneği..... 340

Dr. Öğr. Üyesi Dilara TINAS

Doğa Temelli Öğrenme ve Birlikte Yaşama Kültürü: Ekolojik Empati..... 344

Dr. Öğr. Üyesi Zeliha Damla KALYENCİ - Öğr. Gör. Mehmet KARAOĞLAN

Universal Values and Multicultural Dialogue in The Poetic Heritage of Nizami Ganjavi 348

Researcher Ulviyya ISMAYILOVA

Epistemic Beliefs as a Cognitive Foundation for Coexistence: A Conceptual Paper 351

Asst. Prof. Laith JUMAH

Analysis of the Results of Applying Block-Module Teaching Technologies in Teacher Education and the Integration of Nizami Ganjavi's Multicultural Values into Teaching 354

Doctorant Huseyn ALIYEV

DİN | RELIGION | الدين

Dini Bilginin Kaynaklarından Birisi Olarak Akla İtibarının İade Edilmesi..... 358

Prof. Dr. Sönmez KUTLU

Nisâ 88-91. Âyetler Çerçevesinde Müslüman-Gayri Müslim İlişkileri: Tarihsel Bağlam ve Temel İlkeler 361

Prof. Dr. Halil ALDEMİR

Din-Bilim İlişkisi Bağlamında Bilginin İslamileştirilmesi Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme 365

Prof. Dr. Ali ÇETİN

İslam'da Birlikte Yaşama Modelinin Temelleri ve Farklı Coğrafyalardaki Uygulamaları 368

Prof. Dr. Nizamettin PARLAK

İslam Toplumunda Hoşgörü, Bir Arada Yaşama Tecrübesi ve İnsan Hakları 371

Prof. Dr. Mehmet Salih ARI

Mübadele Süreci Özelinde Anadolu Birlikte Yaşama Modelinin Tasfiyesi ve Sonuçları 374

Prof. Dr. Şemseddin KIRIŞ

الأحكام الدالة على التعايش المجتمعي في آية الميثاق (83) من سورة البقرة 377

Prof. İyad Ahmed İbrahim - Lisans Öğrencisi Yasmin Muhammed Adan

Âl-i İmrân 64-79. Âyetler Işığında İslam Medeniyeti'nde Çoğulculuğun Epistemolojik ve Ahlakî Temelleri 381

Prof. Dr. Erkan YAR

İslam Medeniyetinde Birlikte Yaşama Kültürünün Oluşmasında İbadetlerin Rolü 385

Prof. Dr. Adnan KOŞUM

Fıkıh ve Vatan Arasında Endülüs Müslümanları (Müdeccenler): el-Venşerîsî'nin Esne'l-Metâcir Risalesi Bağlamında Hicretin Vücubiyeti ve Sosyolojik Sonuçları 388

Doç. Dr. Adem YILDIRIM

İslam Medeniyetinde Yeniden İnşa ve Birlikte Yaşama: Murtaza Mutahhari'nin Fıtrat ve Akıl Merkezli Toplum Tasavvuru 392

Doç. Dr. Habip DEMİR

Promoting Coexistence through Government Policy: Challenges of Religious Moderation in Indonesia 395

Assoc. Prof. Jarot WAHYUDI

تصوّرات أساتذة الدراسات الإسلامية في بعض الجامعات العربية حول دور التعليم الديني الجامعي في تعزيز قيم

التسامح والتعايش 398

Asst. Prof. Mohamed Eid Mohamed Hussein Kar'ân

İslam Medeniyetinde Birlikte Yaşama Bilincini Geçmişten Geleceğe Taşımak: Ihvân-ı Safâ Perspektifinden Bir Değerlendirme 400

Doç. Dr. Mehmet KARAKUŞ

Islamic Civilizational Pluralism and the Malaysian Experience: From Independence to the Madani Framework..... 403

Assoc. Prof. Ashurov SHAROFIDDIN

Haricî Zihniyetten Günümüze Tekfirci Düşünce ve Birlikte Yaşama Krizi 404

Doç. Dr. Faruk GÜN

Mezhep Olgusunun İslam Düşüncesinin Gelişimine Katkısı (Mutedil Bir Yaklaşım) 407

Doç. Dr. Ahmet YALÇIN

İslam Hukukuna Göre Bir Arada Yaşamanın Hukukunu Oluşturan Anahtar Kavramlar: Gayri Müslim, Zimmi, Cizye, Haraç 410

Doç. Dr. Yusuf BALTA

Mâtürîdî Düşüncesinde Birlikte Yaşama Ahlâkı: Teolojik Derinlik, İlmî Adâlet, Ahlâkî Olgunluk..... 413

Doç. Dr. Yusuf AĞKUŞ

İslam Hukukunda Birlikte Yaşamanın Teminatı Olarak Ahde Vefa İlkesi..... 417

Doç. Dr. Üzeyir KÖSE

Birlikte Yaşamanın Önündeki Engel Olarak Tekfiri Tetikleyen Zihin Halleri 420

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Hümeyra KOÇ

Farklı Din Mensuplarıyla Birlikte Yaşamanın Dini-Fıkhî Temelleri 423

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Cüneyd ELDERŞEVİ

Tudelalı Benyamin ve Ratisbonlu Petahya'nın Seyahatnamelerinde Müslüman-Yahudi Birlikte Yaşamı 426

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ZUHUR

Is the Coexistence of Semitic Religions a Myth? An Illustration from One Thousand and One Nights 429

Dr. Aghalar MAMMADOV

Klasik Türk Şiirinde Hoşgörü ve Birlikte Yaşama Tecrübesinin İzleri 432

Dr. Öğr. Üyesi Necati İŞLER

Birlikte Yaşamın Dili ve Tekfir: Gazâlî'de Bir Sınır Retoriği Denemesi 435

Dr. Öğr. Üyesi Ayhan ÖZTAŞ

A Multi-Religious Social Model in the Context of the Constitution of Medina: A Historical and Theoretical Analysis of the Experience of Coexistence 438

Asst. Prof. Zamira AHMEDOVA

إخوة في الدين (واقع التعايش العثماني: المهاجرون الشركس في بلاد الشام 1864–1914) 441

Dr. Öğr. Üyesi Safiah Al-Salameen

Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Kültürünün İnşasında Sûfîlerin Rolü 444

Dr. Öğr. Üyesi Fatih SÜSLEYİCİ

İslam'da Diyalog: Anlamsal ve Dilbilimsel Bir İnceleme 447

Asst. Prof. Muhammed SHOEIR

Birlikte Yaşama Aracı Olarak Dini Sosyal Destek: İslam Medeniyeti Bağlamında Psikososyal Bir Değerlendirme 452

Dr. Öğr. Üyesi Metin GÜVEN

Tekfirci Söylemin Birlikte Yaşama Kültürüne Etkileri: Kelâmî Bir Değerlendirme 455

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KARATAY

Birlikte Yaşama Kültürünün Temeli Bağlamında "Dinde Zorlama Yoktur" Ayetinin Çağdaş Tefsir Literatürü Açısından Değerlendirilmesi 458

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar ATİLA

Bir Hristiyanın Gözünden İslâm Medeniyetinde Birlikte Yaşama: Ḫalīl İskender Ḳubruṣī'nin *Daʿvātu Naṣāraʾl-ʿarab ilāʾd-Duḫūl fīʾl-İslām* Adlı Risalesi 461

Öğr. Gör. Dr. Abdulkadir KARACADAĞ

Eyyûbî Coğrafyasında Birlikte Yaşamın İki Yüzü: İbn Meymûn ve Sühreverdî'nin Zıt Kaderleri 464

Arş. Gör. Dr. Sercan ÇAMLI

Lexical Patterning and the Construction of Coexistence in the Quran: A Corpus-Stylistic Approach 467

Dr. Norfarhana Ahmad GHAFAR

Islam as the Sustainable Factor for Culture of Coexistence in China 469

Dr. Elnur HASANOV

Medine Sözleşmesi Bağlamında Farklı Din ve Etnik Kimliklerden Oluşan Bir Toplumun İnşası 471

Dr. Seyid Ali TOPAL

İslâm Medeniyetinde Birlikte Yaşama Tecrübesi "Yoldan Eziyet Verici Şeyi Kaldırmak" Hadisinin Makâsıd Zaviyesinden Okuma ve Anlama 474

Dr. Abdulhekim ÖZ

مفاهيم العدالة والسلام في الحضارة الإسلامية وأثرها في تعزيز التعايش الإنساني 478

Dr. Nadia Abdul Karim Al-Zoubi

İttihâd-ı İslam Probleminin Kelâmî Analizi: Nazarî İttifâk, Amelî İhtilaf 480

Dr. Nevzat ÇİÇEK

Siyasetin Teolojik Dili: Zeydi İmam Kasım b. Muhammed Örneğinde Tekfir ve Toplumsal Ayrışma 483

Dr. Fatıma Nur DEMİR

Toplumsal Barışın Nebevî Temelleri: Kütüb-i Sitte'deki Hadisler Işığında Birlikte Yaşama İlkeleri 486

Öğr. Gör. Ahmet Yasin DİNÇER

Bakara Sûresi'nin 208. Ayeti Bağlamında "Silm" Kavramının Semantik Analizi ve Birlikte Yaşamanın İlkesi Olarak Barış 489

Arş. Gör. Metin CİVEK

Abbâsî Tercüme Hareketinde Kültürlerarası Bilimsel İş Birliği: Huneyn b. İshâk Örneği 492

Arş. Gör. Hasan VURAN

Birlikte Yaşamanın İmkânına Kur'an Perspektifinden Modern Bir Bakış: Muhammed Esed Örneği 495

Arş. Gör. Mustafa ERGİN

ÖNSÖZ

Günümüz toplumunda farklı tecrübe ve yaşanmışlıkları olan bireylerin uyumlu bir şekilde bir arada yaşayabilmesi, birlikte yaşama kültürü geliştirilmesiyle ilişkilidir. Çünkü birlikte yaşamak sadece mekânsal olarak aynı coğrafyada bulunmak değil, aksine sürekli aktif ve yapıcı bir etkileşimin inşa ettiği bir süreçtir. Birlikte yaşama tecrübesinin bir kültüre dönüşmesi ise ancak sorumluluk, adalet ve bilgi temelinde mümkündür. Dolayısıyla genel olarak insanlığın ortak geleceğinin adalet, barış ve sevgi temaları çerçevesinde şekillenmesi; özel olarak Müslüman dünyanın tüm farklılıkları ile bir arada yaşama tecrübesinin geliştirilmesi bağlamındaki çalışmalara ağırlık verilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda İslâm Medeniyeti'nin gerek kendi içinde gerekse kendi dışındakiyle sağlıklı iletişim ve etkileşimini sağlamak amacıyla yürütülmekte olan projeler hakkında farkındalık oluşturmak için güncel şartları dikkate alan yeni uluslararası organizasyonların geliştirilmesi gereklidir.

Müslüman kültür ve düşünce tarihi muazzam bir müktesebata sahiptir. Söz konusu birikimin birlikte yaşama katkı sağlaması amacıyla yeniden araştırılması ve insanlığın hizmetine sunulmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyacın giderilmesi bağlamında kardeş iki ülke olan Türkiye ve Azerbaycan arasında Uluslararası "İslâm Medeniyeti'nde Birlikte Yaşama Tecrübesi" Sempozyumu'nun ilki Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi ve Azerbaycan İlahiyyat Institutu tarafından 20-21 Eylül 2022 tarihinde Azerbaycan'ın başkenti Bakü şehrinde gerçekleştirilmiştir. Konunun önemine binaen Sempozyum'un ikincisi 5-7 Ekim 2023 tarihinde Kırıkkale Üniversitesi'nin ev sahipliğinde yapılmıştır. Müslüman ülkeler arasındaki ilişkileri geliştirmeyi amaç edinen Sempozyum'un üçüncüsü Sunan Kalijaga State Islamic University (UIN Sunan Kalijaga)'nin ev sahipliğinde, 28-30 Mayıs 2024 tarihinde Yogyakarta/Endonezya'da gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan, Türkiye ve Endonezya'da gerçekleştirilen bu Sempozyumların çıktısı, verdiği mesaj, belirlenen hedefler, iletişim ve yaşanılabilir bir dünya oluşmasına sağladığı katkılar göz önünde bulundurulduğunda bu etkinliğin devam ettirilmesinin gerekli olduğu görülmektedir. Bu bağlamda 4. "İslâm Medeniyeti'nde Birlikte Yaşama Tecrübesi" Sempozyumu'nun Kilis 7 Aralık Üniversitesi'nin ev sahipliğinde 7-9 Mayıs 2026 tarihinde Kilis'te düzenlenmesi kararı alınmıştır.

Kilis, birlikte yaşama tecrübesi açısından oldukça manidar bir şehirdir. Suriye sınırında yer alan Kilis, iç savaşın başından itibaren Suriyeli mültecilere yönelik yoğun destek ve barındırma faaliyetlerinin merkezlerinden biri olmuştur.

Devletimizin himayesinde Kilis, Suriyelilere gıda, barınma, sağlık, eğitim ve insani yardım içeren kapsamlı bir yaşam alanı sunmaktadır. Bu yönüyle Kilis, yakın dönemde birlikte yaşamanın somut olarak tecrübe edildiği ensar şehir konumundadır. Bu nedenle sempozyumun Kilis'te gerçekleştirilmesi, uzmanların konuyu mekânında ele alması açısından ayrıca önem taşımaktadır.

Sempozyumun gerçekleşmesinde her türlü desteği sağlayan Sayın Rektörümüz Prof. Dr. Zekeriya Akman'a tüm içtenliğimizle teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca katkılarından dolayı UIN Sunan Kalijaga Rektörü Prof. Noorhaidi Hasan, Azerbaycan İlahiyyat Institutu Rektörü Doç. Dr. Agil Şirinov, Azerbaycan Manevi Değerlerin Tebliği Fonu başkanı Vüsal Göyüşov, alWasl Üniversitesi Rektörü Prof. Mohamed Ahmed Abdelrahman, Enderun Uluslararası Öğrenci Derneği başkanı Doç. Dr. Adem Yıldırım ve TİKA Başkanı Abdullah Eren'e teşekkür ederiz.

Saygılarımla

Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Şahin AHMETOĞLU

7 Mayıs 2026

Kilis/Türkiye

PREFACE

The ability of individuals with diverse experiences and life backgrounds to live together harmoniously in today's society is closely related to the development of a culture of coexistence. Living together is not merely a matter of sharing the same geographical space; rather, it is a continuous process built upon active, constructive, and sustained interaction. The transformation of the experience of coexistence into a lasting culture is possible only when it is founded upon responsibility, justice, and knowledge. Therefore, it is of great importance to give priority, in general, to studies that contribute to shaping the common future of humanity within the framework of justice, peace, and love, and in particular to efforts aimed at enhancing the experience of coexistence in the Muslim world in all its diversity. In this context, there is a need to develop new international initiatives that take current conditions into account in order to raise awareness of the projects carried out to promote healthy communication and interaction both within Islamic Civilization and with other civilizations.

The cultural and intellectual history of the Muslim world possesses a tremendous scholarly and civilizational heritage. There is a need to re-examine this heritage and make it available for the benefit of humanity in order to contribute to the culture of coexistence. In response to this need, the First International Symposium on "The Practice of Coexistence in Islamic Civilization" was jointly organized by the Faculty of Islamic Sciences of Kırıkkale University and the Azerbaijan Institute of Theology and held in Baku, the capital of Azerbaijan, on 20–21 September 2022. In view of the importance of the subject, the Second Symposium was hosted by Kırıkkale University on 5–7 October 2023. The Third Symposium, which aimed to strengthen relations among Muslim countries, was hosted by Sunan Kalijaga State Islamic University (UIN Sunan Kalijaga) in Yogyakarta, Indonesia, on 28–30 May 2024. Considering the outcomes of these symposiums held in Azerbaijan, Türkiye, and Indonesia, the messages they conveyed, the objectives they established, and their contributions to fostering communication and building a more livable world, it has become evident that this initiative should continue. Accordingly, it was decided that the Fourth International Symposium on "The Practice of Coexistence in Islamic Civilization" would be hosted by Kilis 7 Aralık University and held in Kilis on 7–9 May 2026.

Kilis is a city of particular significance in terms of the experience of coexistence. Located on the Syrian border, Kilis has been one of the main centers providing extensive support and shelter for Syrian refugees since the outbreak of the civil

war. Under the protection of the Republic of Türkiye, Kilis has offered Syrians a comprehensive living environment that includes food, accommodation, healthcare, education, and humanitarian assistance. In this respect, Kilis has become a contemporary example of an Ansar city, where coexistence has been experienced in a concrete and practical manner. For this reason, holding the symposium in Kilis is of particular importance, as it enables scholars to examine the subject in the very place that represents a living example of this experience.

We would like to express our sincere gratitude to our Rector, Prof. Zekeriya Akman, for providing every kind of support for the successful organization of this symposium. We also extend our thanks to Prof. Noorhaidi Hasan, Rector of Sunan Kalijaga State Islamic University; Assoc. Prof. Agil Şirinov, Rector of the Azerbaijan Institute of Theology; Mr. Vüsal Göyüşov, President of the Azerbaijan Foundation for the Promotion of Spiritual Values; Prof. Mohamed Ahmed Abdelrahman, Rector of AlWasl University; Associate Prof. Adem Yıldırım, President of the Enderun International Student Association; and Mr. Abdullah Eren, President of the Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA), for their valuable contributions.

Yours sincerely

Chair of the Symposium Organizing Committee

Prof. Şahin AHMETOĞLU

7 May 2026

Kilis/Türkiye

كلمة تقديم

إن قدرة الأفراد ذوي الخبرات والتجارب المختلفة في مجتمعاتنا المعاصرة على العيش معًا في انسجام ترتبط ارتباطًا وثيقًا بترسيخ ثقافة التعايش. فالتعايش لا يعني مجرد الوجود في الحيز الجغرافي نفسه، بل هو عملية متواصلة تقوم على التفاعل الإيجابي والبناء بين أفراد المجتمع. ولا يمكن أن تتحول تجربة التعايش إلى ثقافة راسخة إلا إذا استندت إلى المسؤولية والعدل والمعرفة. ومن هذا المنطلق، تبرز أهمية تكثيف الجهود الرامية إلى بناء مستقبل الإنسانية المشترك في إطار قيم العدل والسلام والمحبة، مع إيلاء عناية خاصة بالدراسات التي تُعنى بتعزيز تجربة التعايش في العالم الإسلامي بكل ما يزخر به من تنوع واختلاف. وفي هذا السياق، تبرز الحاجة إلى تطوير مبادرات دولية جديدة تراعي المستجدات الراهنة، وتسهم في نشر الوعي بالمشروعات والبرامج الهادفة إلى تعزيز التواصل والتفاعل السليمين داخل الحضارة الإسلامية ومع غيرها.

يمتلك التاريخ الثقافي والفكري للعالم الإسلامي تراثًا علميًا وحضاريًا عظيمًا. وتبرز الحاجة إلى إعادة دراسة هذا التراث وإتاحته لخدمة الإنسانية بما يسهم في ترسيخ ثقافة العيش المشترك. واستجابةً لهذه الحاجة، نُظِّم المؤتمر الدولي الأول بعنوان «تجربة العيش المشترك في الحضارة الإسلامية» بالتعاون بين كلية العلوم الإسلامية بجامعة كريك قلعة ومعهد أذربيجان للإلهيات، وعُقد في مدينة باكو، عاصمة أذربيجان، يومي 20–21 سبتمبر 2022. ونظرًا لأهمية الموضوع، استضافت جامعة كريك قلعة المؤتمر الدولي الثاني خلال الفترة من 5 إلى 7 أكتوبر 2023. أما المؤتمر الدولي الثالث، الذي هدف إلى تعزيز العلاقات بين الدول الإسلامية، فقد استضافته جامعة سونان كاليجاكا الإسلامية الحكومية (UIN Sunan Kalijaga) في مدينة يوجياكارتا بإندونيسيا خلال الفترة من 28 إلى 30 مايو 2024. وبالنظر إلى نتائج هذه المؤتمرات التي عُقدت في أذربيجان وتركيا وإندونيسيا، وما حملته من رسائل، وما رسمته من أهداف، وما قدمته من إسهامات في تعزيز التواصل وبناء عالم أكثر قابليةً للعيش، تبيّن أن من الضروري مواصلة هذه المبادرة. وانطلاقًا من ذلك، تقرر أن تستضيف جامعة كلس 7 أراليك المؤتمر الدولي الرابع بعنوان «تجربة العيش المشترك في الحضارة الإسلامية»، وذلك في مدينة كلس خلال الفترة من 7 إلى 9 مايو 2026.

وتُعد مدينة كلس نموذجًا ذا دلالة خاصة في مجال التعايش؛ فهي مدينة حدودية تقع على الحدود السورية، وقد أصبحت منذ اندلاع الحرب الأهلية السورية إحدى مراكز تقديم الدعم المكثف وأنشطة إيواء اللاجئين السوريين. وفي ظل رعاية الدولة التركية، وفرت كلس للسوريين بيئة حياة متكاملة شملت الغذاء والسكن والرعاية الصحية والتعليم والمساعدات الإنسانية. ومن ثم أصبحت كلس نموذجًا معاصرًا لمدينة الأنصار التي تجسدت فيها قيم التعايش والتكافل بصورة عملية، وهو ما يضفي على تنظيم هذا المؤتمر فيها أهمية

.خاصة، إذ يتيح للباحثين تناول موضوع التعايش في بيئة تمثل نموذجًا حيًا لهذه التجربة

ونتقدم بخالص الشكر وعظيم الامتنان إلى سعادة رئيس جامعتنا الأستاذ الدكتور زكريا أكمان على دعمه المتواصل وتقديمه جميع أشكال المساندة التي أسهمت في إنجاح هذا المؤتمر. كما نتوجه بالشكر إلى الأستاذ الدكتور نورهايدي حسن، رئيس جامعة سونان كاليجاكا الإسلامية الحكومية، والأستاذ المشارك الدكتور عقيل شيرينوف، رئيس المعهد الأذربيجاني للإلهيات، والسيد ويسال غيوشوف، رئيس صندوق نشر القيم المعنوية في أذربيجان، والأستاذ الدكتور محمد أحمد عبد الرحمن، رئيس جامعة الوصل، والأستاذ المشارك الدكتور آدم يلدريم، رئيس جمعية إندرون الدولية للطلبة، والسيد عبد الله إرين، رئيس الوكالة التركية للتعاون والتنسيق (تيكا)، تقديرًا .لما قدموه من دعم وإسهامات قيمة

وتفضلوا بقبول فائق الاحترام والتقدير

رئيس اللجنة المنظمة للمؤتمر

أ.د. شاهين أحمد أوغلو

٧ مايو ٢٠٢٦

كيليس / تركيا

TOPLUM | SOCIETY | المجتمع

İslam Medeniyetinde Birlikte Yaşama Tecrübesi ve Modern Kentte Kalabalıklar İçinde Yalnızlaşan İnsan

Dr. Reyyan AKKAŞ[*]
Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU[**]

Özet

Modern kent hayatında bireyin kalabalıklar içerisinde yalnızlık tecrübesi klasik sosyoloji literatüründen itibaren tartışılan temel problemlerden biridir. Modern kentlerde bireylerin kalabalıklar içerisinde bulunmalarına rağmen sosyal ilişkilerin yüzeysel boyutta olması ve sosyal bağların zayıflaması nedeniyle "kalabalık yalnızlık" tecrübesi yaşanmaktadır. George Simmel, "Metropol ve Zihinsel Yaşam" adlı çalışmasında kentlerin mevcut yoğun uyarıcı yapılarının bireyler üzerinde bir tür duyarsızlaşma meydana getirdiğini ve bireyler arası ilişkilerin yüzeyselleştiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede fiziksel yakınlık ile duygusal mesafe arasında doğrudan bir orantı bulunduğu görülmektedir. Zygmunt Baumann tarafından ele alınan "akışkan modernite" kavramı üzerinden bireyin ilişkilerinde kalıcı bağlar kurmak yerine geçici ve daha kırılgan ilişkiler içerisinde olma eğilimleri sosyal aidiyet duygularını zayıflatmakta ve yalnızlık deneyiminin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Bu çalışma, söz konusu olguyu İslam medeniyeti ile karşılaştırılmalı olarak ele almayı amaçlamaktadır. Modern kentte yalnızlık, Simmel'in metropol ve zihinsel yaşam, Baumann'ın akışkan modernite ve Richard Sennett'in ise kamusal insan teorileri çerçevesinde analiz edilmektedir. Buna karşın, İslam medeniyetinde bir arada yaşamanın unsurları içerisinde sadece coğrafi bir birim olmanın ötesinde ahlaki ve sosyal bir birim olarak yer alan mahalle kültürü, kul hakkı çerçevesinde ele alınması gereken komşuluk hakkı, yoksulluk-yalnızlık-dışlanmayı azaltan ve sosyal bağları güçlü tutan aracı bir mekanizma ve kurumsal bir yapı olarak vakıf sisteminin mevcut olması, cami ve ibadet mekanlarının karşılaşma ve sosyalleşme alanı olması ve bireyin birbirleri ile olan ilişkilerinde dini ve ahlaki sorumluluk üzerinden kurulması gibi normatif düzenlemeler bireylerin toplumsal ağlar içerisinde daha görünür ve irtibat halinde kalmalarını sağlayarak yalnızlık deneyimini

* Türkiye Maarif Vakfı, Türkiye, reyyan.dogan@hotmail.com

** Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, ihsancapcioglu@yahoo.com

sınırlamaktadır. Çalışma, modern kent ile İslam medeniyeti bağlamındaki toplumsal ve mekânsal örgütlenme biçimlerini karşılaştırmalı bir biçimde ele alarak kalabalık içerisinde yalnız olma deneyiminin toplumsal ve mekânsal nedenlerini analiz etmektedir. Araştırma tarihsel ve teorik literatür analizi ile İslam medeniyetindeki bir arada yaşama pratiklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca çalışma, yalnızlık kavramını psikolojik bir olgu olmaktan çıkararak, mekânsal, toplumsal ve kültürel çerçeve ile birlikte değerlendiren yeni bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir. Bununla birlikte çalışma, modern kentte yalnızlığın mekânsal örgütlenme, sosyal normlar ve ilişki biçimleriyle doğrudan bağlantılı olduğunu göstermektedir. Bu çalışma Batı kaynakları ve İslam medeniyetinin sunduğu bir arada yaşama pratiklerini karşılaştırmalı bir şekilde analiz ederek, kabalık yalnızlık olgusunu söz konusu karşılaştırma üzerinden yeniden düşünmeyi sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kalabalık Yalnızlık, Bir Arada Yaşama Kültürü, Toplumsal Norm, Mekansal Örgütlenme, Modernite, Toplumsal Bütünleşme.

The Experience of Coexistence in Islamic Civilization and the Isolation of the Human Being Amid the Crowds in the Modern City

Dr. Reyyan AKKAŞ*
Prof. İhsan ÇAPCIOĞLU**

Abstract

In modern urban life, the individual's experience of loneliness amidst crowds has been one of the fundamental issues discussed since the early days of classical sociology. In modern cities, despite individuals being surrounded by crowds, they experience "crowded solitude" due to the superficial nature of social relationships and the weakening of social bonds. In his work "The Metropolis and Mental Life", George Simmel demonstrates that the intense sensory stimuli of cities induce a form of desensitization in individuals and lead to the superficialization of interpersonal

* Turkish Maarif Foundation, Türkiye, reyyan.dogan@hotmail.com

** Ankara University, Faculty of Divinity, Türkiye, ihsancapcioglu@yahoo.com

relationships. Within this framework, a direct correlation is observed between physical proximity and emotional distance. The concept of "liquid modernity," as discussed by Zygmunt Bauman, suggests that individuals tend to engage in temporary and more fragile relationships rather than forming lasting bonds, which weakens feelings of social belonging and contributes to the widespread experience of loneliness. This study aims to examine this phenomenon in comparison with Islamic civilization. Loneliness in the modern city is analyzed within the frameworks of Simmel's theories on the metropolis and mental life, Bauman's liquid modernity, and Richard Sennett's theory of the public man. In contrast, within the elements of communal living in Islamic civilization, the neighborhood culture-which functions not merely as a geographical unit but as a moral and social unit-the right of neighborliness that must be addressed within the framework of "the rights of others," and the existence of the endowment system as an instrumental mechanism and institutional structure that reduces poverty -loneliness-exclusion and serves as a mechanism and institutional structure to maintain strong social bonds; the existence of the mosque and places of worship as spaces for encounter and socialization; and the establishment of individual relationships through religious and moral responsibility-such normative arrangements ensure that individuals remain visible and connected within social networks, thereby limiting the experience of loneliness. This study analyzes the social and spatial causes of the experience of loneliness amidst a crowd by comparing forms of social and spatial organization within the context of modern cities and Islamic civilization. The research aims to examine practices of coexistence in Islamic civilization through an analysis of historical and theoretical literature. Furthermore, the study seeks to offer a new perspective by moving beyond the concept of loneliness as a purely psychological phenomenon and evaluating it within a spatial, social, and cultural framework. Additionally, the study demonstrates that loneliness in the modern city is directly linked to spatial organization, social norms, and forms of relationship. By conducting a comparative analysis of coexistence practices drawn from Western sources and those of Islamic civilization, this study facilitates a re-examination of the phenomenon of loneliness through this comparative lens.

Keywords: Crowded Solitude, Culture of Coexistence, Social Norms, Spatial Organization, Modernity, Social Integration.

Birlikte Yaşamanın İmkanları Bağlamında Çok Kültürlü Şehir Tecrübesi

Prof. Dr. Zeki TAN*

Özet

Belki de insanlık tarihi boyunca günümüz kadar insan kanı akıtılmamıştır. Hemen hemen her gün bombaların patladığı bir coğrafyada yaşıyoruz. Patlatılan bombaların ülkelere verdiği ekonomik ve insani zararı ölçmek imkânsız. Artık uzmanlar ilgili stratejik kurumlar ilim ve irfan ehlinin bu kadar yıkımın önüne nasıl geçileceğinin hesabını yapmalarının zamanı geldi geçti bile.

Bereketli Mezopotamya toprakları çok dinli, çok dilli çok etnisiteli ve çok kültürlü şehirlerin varlığıyla maruf olarak tarihi kayıttaki yerini almıştır. Büyük oranda kimse kimsenin tavuğuna bile "kış demeden" sulh içinde birlikte yaşamayı bir sanat haline getirmişlerdi.

Modern dönemde birlikte yaşama bir tercih değil mecburiyettir. Bunu da başarmak "Birlikte yaşama sanatını" bilenlerle mümkündür. Bu da ancak birlikte yaşama ahlak ve kültürünü yeniden inşa etmekle olabilir. Bunu yaparken herkesin tek din, tek etnisite, tek renk, tek mezhepte ortak karar kıldığı anlamına gelmez. Ebru sanatında olduğu gibi bütün renkler kaybolmadan varlıklarını koruyarak orijinal bir tabloyu inşa eder gibi şehir ve toplum mümkündür. Zordur fakat imkânsız değildir.

Anadolu'da aynı toprakların evlatları olan farklı din, dil, etnisite, renk ve kültürün sahipleri birbirlerine müsamaha göstererek birlikte yaşama tecrübesi ortaya koydular. Bu birliktelik bazen zayıflayabilir veyahut savaş gibi bazı travmalardan dolayı tahrip olabilir. Geçmişteki "Tarihi yaşanmışlık" yeniden bu birlikteliğin yaşanmasına imkân verebilir. Çünkü bir defa yaşanmışsa daha sonra da yeniden yaşanabilir. Yeter ki anakronizme düşmeden yeni paradigmalar inşa edilsin. Çünkü tek tip toplum ve tek gibi insan inşası projesi tarihte kalmış ve kalmaya mahkumdur. Bugün artık dini, ırkı, mezhebi ve kültürü ne olursa olsun asimile etmeden kendisini nasıl görüyor ve nasıl kabul ediyorsa tarif etmeden otantik haliyle kabul ederek birlikte yaşatmanın yolları bulunmalıdır.

* Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, zekitan64@gmail.com

Şehirler sanatın kültürün mimarinin biliminin üretildiği mekanlardır. Bu mekanlarda ne kadar farklılık varsa o kadar zenginlik anlamına geleceği unutulmamalıdır. Farklılıklar aynı zaman farklı üretiminde olacağı anlamına gelir. Farklılıklar birlikte yaşamakla kendisi gibi olmayana bilgi aktarımına vesile olur.

Farklı renkleri birbirine tehdit olarak değil, zenginlik olarak görmek gerekir. Aynı gök kubbenin altında farklı olanları barış içinde birlikte tutmak toplumlar için kazanımdır. Çünkü farklı olan farklı üretir farklı üretme topluma kazanım sağlar.

Günümüzde yapılması gereken ayrıştırma yerine birlikte yaşamayı inşa etmedir. Geçmişte farklı kültürlerin inşa etmeye çalıştığı farklılıkları çatıştırma yerine barıştırma esas alınmalıdır. Çünkü köy haline gelen ve iç içe geçen insanları birlikte yaşatmak için farklılıkları ile insanı merkezi alan yeni bir paradigmaya ihtiyaç vardır. Bu da çok kültürlü şehirlerin inşasıyla mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Birlikte Yaşama, Şehir, Kültür, Din, İnanç.

The Multicultural City Experience in the Context of the Possibilities of Living Together

Prof. Zeki TAN*

Abstract

Perhaps never in human history has so much human blood been shed as today. We live in a region where bombs explode almost daily. It is impossible to measure the economic and human damage these bombs inflict on countries. It is high time, indeed past time, for experts, relevant strategic institutions, and scholars to consider how to prevent such destruction. The fertile lands of Mesopotamia have taken their place in history as cities of many religions, languages, ethnicities, and cultures. To a large extent, they had mastered the art of living together peacefully, without anyone even harming another.

In the modern era, coexistence is not a choice but a necessity. Achieving this is only possible with those who know the "art of coexistence." This can only be accomplished

* Igdır University, Faculty of Theology, Türkiye, zekitan64@gmail.com

by rebuilding the ethics and culture of living together. This doesn't mean everyone agreeing on a single religion, ethnicity, color, or sect. Just as in the art of marbling, where all the colors remain intact and original, a city and society can be built in a way that preserves their existence. It is difficult, but not impossible.

In Anatolia, people of different religions, languages, ethnicities, colors, and cultures, all children of the same land, have demonstrated a life of coexistence through tolerance. This unity may sometimes weaken or be destroyed by traumas such as war. Past "historical experiences" can allow for the re-emergence of this unity. Because if it has happened once, it can happen again. The key is to build new paradigms without falling into anachronism. Because the project of creating a single type of society and a single type of human being has remained in history and is destined to remain so. Today, regardless of religion, race, sect, or culture, ways must be found to enable coexistence without assimilation, accepting people as they see and accept themselves, without defining them, in their authentic form.

Cities are spaces where art, culture, architecture, and science are produced. It should not be forgotten that the greater the diversity in these spaces, the greater the richness. Differences also mean that there will be different productions. Differences facilitate coexistence and the transfer of knowledge to those who are different. Different colors should be seen not as threats, but as a source of richness. Keeping those who are different together in peace under the same sky is a gain for societies. Because those who are different produce differently and producing differently benefits society.

What needs to be done today is to build coexistence instead of separation. The approach taken in the past, where different cultures tried to build harmony based on differences rather than conflict, should now be focused on reconciliation. Because to enable people who have become like villages and are intertwined to live together, a new paradigm is needed that centers on the individual with their differences. This is possible through the construction of multicultural cities.

Keywords: Living Together, City, Culture, Religion, Belief.

Dünyevî Devlet İlkesi ve Dinî-Mezhepsel Çoğulculuk: Azerbaycan'da Bir Arada Yaşamanın Normatif Temelleri

Prof. Dr. Ali ASKER*

Özet

Din ile devlet arasındaki ilişkinin nasıl düzenleneceği meselesi, kamu hukuku literatürünün en tartışmalı konularından biridir. Dinî çoğulculuğun giderek belirginleştiği çağdaş toplumlarda farklı inanç ve mezheplerin barış içinde bir arada var olabilmeleri, büyük ölçüde devletin bu alanda kurduğu normatif çerçeveye bağlıdır. Bu çerçevenin temel unsurlarından biri olan laiklik -ya da Azerbaycan hukuk terminolojisindeki karşılığıyla dünyevî devlet ilkesi- devletin dinler ve mezhepler karşısındaki tarafsızlığını güvence altına almakta, aynı zamanda farklı inanç gruplarının eşit hukukî statüye sahip olmasını sağlamaktadır. Bu yönüyle söz konusu ilke yalnızca din ile devletin kurumsal ayrışmasını değil, aynı zamanda toplumsal çoğulculuğun kurumsal temelini de ifade etmektedir.

Dinî ve mezhepsel çoğulculuk, sosyolojik bir olgu olmanın ötesinde, hukuk düzeninin karşı karşıya kaldığı önemli bir normatif meseledir. Farklı inanç mensuplarının aynı siyasal topluluk içinde bir arada yaşayabilmesi, devletin din karşısında tarafsız bir konum üstlenmesini ve bireylerin vicdan özgürlüğünü güvence altına alan bir hukuk düzeninin kurulmasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle din özgürlüğü, eşitlik ilkesi ve laiklik çağdaş anayasal devletlerde birbirini tamamlayan normatif ilkeler olarak değerlendirilmektedir. Kamu hukuku doktrininde laik devlet anlayışı, yalnızca din ile devletin kurumsal olarak ayrılması anlamına gelmemekte; aynı zamanda dinî çoğulculuğun barışçıl biçimde varlığını sürdürebilmesini mümkün kılan bir hukukî güvenceyi de ifade etmektedir.

Tarihsel süreç içinde farklı din ve mezhepleri bünyesinde barındıran Kafkasya memleketlerinden biri olan Azerbaycan, bu bağlamda dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Şii ve Sünni Müslümanların yanı sıra Hristiyan ve Yahudi topluluklarının da varlığını sürdürdüğü bu coğrafyada dinî ve mezhepsel çeşitlilik, uzun tarihsel dönemler boyunca toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçası olmuştur.

* Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Türkiye, ailasker2068@gmail.com

Bu çoğulcu yapı, 1995 tarihli Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ile hukukî bir çerçeveye kavuşturulmuştur. Anayasa, devletin din karşısındaki tarafsızlığını açık biçimde vurgulamakta ve din özgürlüğünü temel haklar kapsamında güvence altına almaktadır. Böylece dinî ve mezhepsel farklılıkların siyasal çatışmaya dönüşmesini önlemeye yönelik bir normatif düzen tesis edilmektedir.

Bu bağlamda Azerbaycan'da dünyevî devlet ilkesinin benimsenmesi, yalnızca anayasal bir tercih olarak değil, aynı zamanda dinî çoğulculuğun yönetilmesine yönelik bir kamu hukuku mekanizması olarak da değerlendirilebilir. Devletin farklı inanç toplulukları karşısındaki tarafsız konumu, tüm bireylere eşit hukukî statü sağlayarak toplumsal uyumun korunmasına katkıda bulunmaktadır. Bu durum, Azerbaycan'da mezhepsel farklılıkların çoğu zaman çatışma yerine bir arada yaşama kültürünün bir unsuru olarak varlığını sürdürebilmesine zemin hazırlamaktadır.

Bu çalışma, dünyevî devlet ilkesinin dinî-mezhepsel çoğulculuk bağlamında üstlendiği normatif işlevi Azerbaycan örneği üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda öncelikle söz konusu ilkenin kamu hukuku teorisindeki yeri ve dinî çoğulculukla ilişkisi ele alınacaktır. Ardından Azerbaycan'da dinî ve mezhepsel çoğulculuğun tarihsel arka planı incelenecek; devamında Azerbaycan hukuk sisteminde din özgürlüğü ve devlet-din ilişkilerinin anayasal çerçevesi değerlendirilecektir. Son olarak dünyevî devlet ilkesinin Azerbaycan'da bir arada yaşama kültürünün oluşumuna katkıları analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Dünyevî devlet ilkesi, laiklik, din özgürlüğü, dinî çoğulculuk, Azerbaycan Anayasası.

The Principle of the Secular State and Religious-Sectarian Pluralism: The Normative Foundations of Coexistence in Azerbaijan

Prof. Ali ASKER*

Abstract

The question of how the relationship between religion and the state should be regulated constitutes one of the most debated issues in the literature of public law. In contemporary societies where religious pluralism has become increasingly visible, the peaceful coexistence of different faiths and sects largely depends on the normative framework established by the state in this sphere. One of the fundamental components of this framework is secularism-or, in the terminology of Azerbaijani law, the principle of the secular state-which guarantees the neutrality of the state toward religions and sects while ensuring that different religious communities possess equal legal status. In this respect, the principle in question does not merely signify the institutional separation of religion and state, but also represents the institutional foundation of social pluralism.

Religious and sectarian pluralism is not only a sociological phenomenon but also an important normative issue confronting the legal order. The coexistence of followers of different beliefs within the same political community requires the state to adopt a neutral position toward religion and to establish a legal order that guarantees freedom of conscience for individuals. For this reason, freedom of religion, the principle of equality, and secularism are considered complementary normative principles in modern constitutional states. In the doctrine of public law, the concept of the secular state does not merely denote the institutional separation of religion and state; it also refers to a legal guarantee that enables religious pluralism to exist in a peaceful manner.

Azerbaijan, one of the countries of the Caucasus that has historically accommodated different religions and sects within its social structure, constitutes a remarkable example in this regard. In this geographical space, where Shiite and Sunni Muslims

* Karabük University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Türkiye, ailasker2068@gmail.com

coexist alongside Christian and Jewish communities, religious and sectarian diversity has long been an integral part of social life. This pluralistic structure was provided with a legal framework through the Constitution of the Republic of Azerbaijan adopted in 1995. The Constitution explicitly emphasizes the neutrality of the state toward religion and guarantees freedom of religion as a fundamental right. In doing so, it establishes a normative order aimed at preventing religious and sectarian differences from turning into political conflict.

In this context, the adoption of the principle of the secular state in Azerbaijan can be interpreted not only as a constitutional choice but also as a public law mechanism for managing religious pluralism. The neutral position of the state toward different religious communities contributes to the preservation of social harmony by ensuring equal legal status for all individuals. This has created a framework in which sectarian differences in Azerbaijan have often been able to exist not as sources of conflict but as elements of a culture of coexistence.

This study aims to examine the normative function of the principle of the secular state in the context of religious-sectarian pluralism through the example of Azerbaijan. In this regard, the study first discusses the place of this principle in the theory of public law and its relationship with religious pluralism. It then analyzes the historical background of religious and sectarian pluralism in Azerbaijan. Subsequently, the constitutional framework of freedom of religion and state-religion relations in the Azerbaijani legal system is evaluated. Finally, the contribution of the principle of the secular state to the formation of a culture of coexistence in Azerbaijan is analyzed.

Keywords: Principle of the Secular State, Secularism, Freedom of Religion, Religious Pluralism, Constitution of Azerbaijan.

تحديات تنمية قيم التعايش في ضوء تصاعد العنصرية الرقمية

أ.د. محمود عبد الحافظ خلف الله*

الملخص

هدفت هذه الدراسة إلى تحليل التحديات المعاصرة التي تواجه تنمية قيم التعايش في الثقافة الإسلامية في ظل تصاعد مظاهر العنصرية الرقمية عبر منصات التواصل الاجتماعي والفضاءات الافتراضية. وانطلقت من تأصيل مفاهيمي للتعايش في المنظور الإسلامي، بوصفه قيمة حضارية تقوم على الاعتراف بالتنوع، واحترام الآخر، وتعزيز السلم المجتمعي، مستندة إلى نصوص شرعية وممارسات تاريخية جسّدت نماذج راقية من التعددية والتسامح.

ومن أجل تحقيق هدف الدراسة؛ تم استخدام المنهج الوصفي التحليلي في رصد أنماط الخطاب الرقمي المتسم بالإقصاء والكراهية، وتحليله، واستكشاف انعكاساته على منظومة القيم لدى الأفراد، خاصة فئة الشباب. ووفق المنهج البحثي نفسه ناقشت الدراسة العوامل المفسرة لتنامي العنصرية الرقمية، بما في ذلك سهولة إنتاج المحتوى، وضعف الضبط القيمي في البيئة الرقمية، وخوارزميات المنصات التي تعزز الاستقطاب، إضافة إلى هشاشة الوعي النقدي لدى المستخدمين.

وكشفت النتائج عن وجود فجوة متزايدة بين القيم الإسلامية الداعية إلى التعايش، والممارسات الرقمية التي تعيد إنتاج أنماط من التمييز والإقصاء؛ مما يفرض تحديات تربوية وثقافية عميقة. ومن ثم أبرزت الحاجة إلى إعادة بناء منظومة القيم في ضوء التحولات الرقمية، من خلال تفعيل دور المؤسسات التعليمية، وتعزيز التربية الإعلامية الرقمية، وتطوير خطاب ديني معاصر قادر على التفاعل مع الفضاء الرقمي بفعالية، لاسيما في ضوء التسارع الرهيب في تطبيقات الذكاء الاصطناعي، وما ترتب عليه من تحديات أخلاقية كبيرة مقابل الإمكانات المهولة من الإيجابيات التي أفادت منها البشرية في هذا السياق.

وخلصت الدراسة إلى تقديم مجموعة من التوصيات الإجرائية، من أبرزها: دمج قيم التعايش في المناهج التعليمية بصورة تطبيقية تتوافق مع معطيات استخدامات تطبيقات الذكاء الاصطناعي من ناحية، ومن ناحية أخرى تأطيرها بشكل عقلاني يقنع المتعلمين لاسيما الشباب بأن قيم التعايش لا تعني انبطاحًا أمام العنصرية أو ذوبانًا للهوية، كما توصي الدراسة أيضًا بتبني استراتيجيات توعوية رقمية تتضمن شراكات بين المؤسسات الدينية والتربوية والتقنية لمواجهة خطاب الكراهية، بما يسهم في ترسيخ ثقافة التعايش بمفاهيمها الإسلامية الحقيقية.

الكلمات المفتاحية: قيم التعايش، الثقافة الإسلامية، العنصرية الرقمية، وسائل التواصل الاجتماعي، خطاب الكراهية، الشباب، الثقافة الرقمية، الخطاب الديني.

* أستاذ المناهج وطرائق تعليم اللغة العربية والتربية الإسلامية , جامعة عين شمس

Challenges of Promoting Coexistence Values in Light of the Rise of Digital Racism

Prof. Mahmoud Abdelhafiz Khalafallah*

Abstract

This study aims to analyze the contemporary challenges facing the promotion of coexistence values within Islamic culture in light of the rising manifestations of digital racism across social media platforms and virtual spaces. It is grounded in a conceptual framework that positions coexistence, from an Islamic perspective, as a civilizational value based on the recognition of diversity, respect for others, and the promotion of social peace. This framework draws upon authentic religious texts and historical practices that exemplify refined models of pluralism and tolerance.

To achieve the objectives of the study, a descriptive-analytical approach was employed to identify and analyze patterns of exclusionary and hate-driven digital discourse, as well as to examine their impact on individuals' value systems, particularly among youth. Within the same methodological framework, the study also explores the underlying factors contributing to the rise of digital racism, including the ease of content production, weak value regulation in digital environments, platform algorithms that reinforce polarization, and the fragility of users' critical awareness.

The findings reveal a growing gap between Islamic values that advocate coexistence and digital practices that reproduce patterns of discrimination and exclusion, thereby posing profound educational and cultural challenges. Consequently, the study highlights the need to reconstruct value systems in response to digital transformations by activating the role of educational institutions, enhancing digital media literacy, and developing a contemporary religious discourse capable of effectively engaging with digital spaces-particularly in light of the rapid acceleration of artificial intelligence applications, which present significant ethical challenges alongside their vast benefits to humanity.

The study concludes with a set of practical recommendations, most notably

* Professor of Curriculum and Instruction of Arabic Language and Islamic Education, Ain Shams University, Egypt

integrating coexistence values into educational curricula in applied ways that align with the evolving uses of artificial intelligence applications, while framing these values in a rational manner that convinces learners-especially youth-that coexistence does not imply submission to racism or the erosion of identity. Additionally, the study recommends adopting digital awareness strategies that include partnerships among religious, educational, and technological institutions to counter hate speech, thereby contributing to the consolidation of a culture of coexistence grounded in its authentic Islamic principles.

Keywords: Coexistence Values, Islamic Culture, Digital Racism, Social Media, Hate Speech, Youth, Digital Media Literacy, Religious Discourse.

Memlûk Mısırı'nda Nevruz Bayramı: Müslüman ve Gayrimüslimlerin Birlikte Yaşama Tecrübesi ve Kamusal Ritüeller

Prof. Dr. Fatih ERKOÇOĞLU[*] - Öğr. Gör. Fatma Gamze APRAŞ[**]

Özet

Nevruz kutlamalarının ilk olarak nerede ve ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, İran kaynaklarında Zerdüşt öncesi dönemden itibaren baharın gelişiyle birlikte Nevruz'un kutlandığına dair bilgilere rastlanmaktadır. Orta Çağ'dan itibaren Türk boyları da bahar kutlamalarını "Nevruz" adıyla anmaya başladı. Nevruz, Büyük Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti dönemlerinde de büyük bir coşku ile kutlandı. Nevruz Medine'de Araplar tarafından bilinmekteydi. Endülüs'te de Nevruz'un varlığına rastlanmaktadır.

Mısır da elbette Nevruz'dan haberdar olan bölgelerdendi. Bugüne özgü uygulamalar Mısır'da çok eski dönemlerden itibaren bilinmekteydi. Fâtımîler döneminde yapılan kutlamalar daha sonra Memlûkler döneminde de yapılmaya devam eti. Nevruz burada toplumun farklı kesimleri tarafından çeşitli merasimlerle kutlandı. Bu bayram klasik kaynaklarda Kıptî bayramı olarak geçse de Kıptîlere özgü olduğu düşünülmemelidir. Zamanla Müslüman Araplar İslam geleneği içindeki diğer dinî bayramları ön plana çıkararak bu bayramı onlara hasretmiş olsa da söz konusu günü birlikte kutlamaya da devam etmiş olabilecekleri şeklinde bir değerlendirme yapılabilir.

Bu çalışmanın konusu, Memlûkler döneminde Mısır'da Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki kültürel etkileşimin Nevruz bayramı kutlamaları bağlamında incelenmesidir. Bu çerçevede, Mısır'da Kıptî bayramı olarak kabul edilen Nevruz'da Müslüman ve gayrimüslim toplulukların hangi adetleri benimsediği, bayramın iki kesim tarafından nasıl ve ne ölçüde birlikte kutlandığı, ortak eğlence ve ritüellerin bulunup bulunmadığı ele alınacaktır. Ayrıca, söz konusu kutlamalara yönelik resmî müdahalelerin varlığı ve devlet nezdinde Nevruz'un taşıdığı anlam ve önem de çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır.

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türkiye, fatiherkocoglu@hotmail.com

** Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Alâeddin Yavaşça Devlet Konservatuvarı, Türkiye, gamzeapras@hotmail.com

Bu çalışma nitel araştırma yöntemine dayanmaktadır. Öncelikle literatür taraması yapılarak Memlûk tarihine dair temel kaynaklar ve araştırmalar tespit edildi. Ardından doküman analizi tekniği kullanılarak konuya ilişkin anlatılar belirlendi. İlgili bölümler Türkçeye tercüme edilerek içerik analizi yapıldı. Elde edilen veriler doğrultusunda konu değerlendirildi.

Mısır'da Kıptî yılının başlangıcı kabul edilen Nevruz günü, halkın en görkemli eğlenceleri tertip ettiği mevsimlerden biri olarak görülmekteydi. Memlûkler döneminde Kıptîlere ait bir bayram olarak nitelendirilen Nevruz'u Müslümanlar ve Kıptîlerin ortak kutladığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde bayrama özgü çeşitli ritüeller ve şenlikler düzenlendi. Müslümanlar ve gayrimüslimler Nevruz'u adeta millî bir bayram niteliğinde birlikte kutladı. Bununla birlikte, kutlamalar sırasında edep ve vakara uygun olmayan bazı davranışların sergilenmesi sebebiyle kimi âdetlerin zaman zaman yasaklandığı da görülmektedir. Halkın yanı sıra sultanlar ve devlet erkânı da bu bayramda eğlenceler tertip etti.

Anahtar Kelimeler: Memlük, Mısır, Kahire, Nevruz, Bayramlar.

Nowruz Festival in Mamluk Egypt: The Experience of Muslim and Non-Muslim Coexistence and Public Rituals

Prof. Fatih ERKOÇOĞLU[*] - Lecturer Fatma Gamze APRAŞ[**]

Abstract

Although the exact place and time when the celebrations of Nowruz first began are not known with certainty, Iranian sources contain information indicating that Nowruz was celebrated with the arrival of spring since the pre-Zoroastrian period. From the Middle Ages onward, Turkic tribes also began to refer to their spring celebrations as "Nowruz." Nowruz was celebrated with great enthusiasm during the periods of the Seljuk Empire and the Ottoman Empire. Nowruz was also known among the Arabs

* Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Türkiye, fatiherkocoglu@hotmail.com,

** Kilis 7 Aralık University, Alâeddin Yavaşça State Conservatory, Türkiye , gamzeapras@hotmail.com

in Medina, and evidence of its existence is found in al-Andalus as well.

Egypt was also among the regions familiar with Nowruz. Practices specific to this day had been known in Egypt since very early times. The celebrations that took place during the Fatimid period continued to be observed in the Mamluk period as well. In this context, Nowruz was celebrated through various ceremonies by different segments of society. Although this festival is referred to in classical sources as a Coptic festival, it should not be regarded as exclusive to the Copts. Over time, Muslim Arabs may have emphasized other religious festivals within the Islamic tradition and thus associated this festival particularly with the Copts; however, it can also be suggested that the day continued to be celebrated jointly.

The focus of this study is the examination of cultural interaction between Muslims and non-Muslims in Egypt during the Mamluk period within the context of Nowruz celebrations. Within this framework, the study addresses which customs were adopted by Muslim and non-Muslim communities during Nowruz which is considered a Coptic festival in Egypt how and to what extent the festival was celebrated jointly by both groups, and whether shared entertainments and rituals existed. Additionally, the study aims to explore the presence of official interventions in these celebrations and the significance and importance of Nowruz in the eyes of the state.

This study is based on a qualitative research method. First, a literature review was conducted to identify primary sources and studies related to Mamluk history. Subsequently, document analysis was employed to determine narratives relevant to the subject. The pertinent sections were translated into Turkish and analyzed through content analysis. The topic was then evaluated based on the data obtained.

In Egypt, Nowruz, which was considered the beginning of the Coptic year, was regarded as one of the seasons when the public organized the most magnificent festivities. During the Mamluk period, it appears that Nowruz described as a festival belonging to the Copts was celebrated jointly by Muslims and Copts. Various rituals and festivities specific to the festival were organized during this time. Muslims and non-Muslims celebrated Nowruz together almost as a national festival. However, some customs were occasionally prohibited due to behaviors during the celebrations that were deemed inappropriate or contrary to decorum. In addition to the public, sultans and state officials also organized entertainments during this festival.

Keywords: Mamluks, Egypt, Cairo, Nowruz, Festivals.

Coexistence in Islamic Civilization: The Discourses of Emir Abdelkader as a Model

Prof. Aounallah KHADIDJA*

Abstract

This paper examines the concept of coexistence in Islamic civilization through the speeches and letters of Emir Abdelkader as an intellectual and practical model of tolerance, religious plurality, and human dignity. It argues that Emir Abdelkader's discourse was not merely political or moral exhortation, but a civilizational project grounded in Islamic principles and directed toward recognizing the Other, rejecting injustice, and promoting peaceful coexistence among religions and cultures.

The paper also highlights how Abdelkader expressed this vision both in language and in action, especially through his letters reminding scholars and local notables of their duty to protect minorities and the People of the Book, and through his well-documented humanitarian stance during the Damascus events of 1860. In this sense, his discourse demonstrates that coexistence in Islam is not an abstract slogan, but a foundational ethical principle capable of shaping social relations and countering contemporary narratives of intolerance and division.

Keywords: Coexistence, Islamic Civilization, Emir Abdelkader, Tolerance, Religious Pluralism, Civilizational Discourse.

* Aflou University Center Department of Language and Literature, Algeria, k.aounallah@cu-aflou.edu.dz

العيش المشترك في الحضارة الإسلامية : خطابات الأمير عبد القادر أنموذجا

Prof. Aounallah KHADIDJA*

الملخص

تتناول هذه المداخلة موضوع العيش المشترك في الحضارة الإسلامية من خلال خطابات الأمير عبد القادر الجزائري بوصفها نموذجاً فكرياً وعملياً يجسد قيم الإسلام في التسامح، واحترام التعدد الديني، وصيانة كرامة الإنسان. وتنطلق الدراسة من فرضية مفادها أن خطاب الأمير عبد القادر لم يكن مجرد خطاب سياسي أو وعظي، بل كان مشروعاً حضارياً متكاملاً أسّس لرؤية إنسانية تقوم على الاعتراف بالآخر، ورفض الظلم، وإقرار التعايش بين الأديان والثقافات في إطار المرجعية الإسلامية.

وتسعى المداخلة إلى إبراز الكيفية التي عبّر بها الأمير عبد القادر في رسائله ومواقفه، عن مفهوم العيش المشترك، خاصة حين ذكّر العلماء والأعيان بواجب حماية الأقليات وأهل الكتاب، وحين جسّد هذا المبدأ عملياً في أحداث دمشق سنة ١٨٦٠، حيث اقترن الخطاب بالفعل، وتحول المبدأ الأخلاقي إلى ممارسة إنسانية تحفظ الأرواح وتصون الحقوق. ومن ثمّ، تكشف الدراسة أن تجربة الأمير عبد القادر تمثل أنموذجاً حضارياً يؤكد أن العيش المشترك في الإسلام ليس شعاراً نظرياً، بل قيمة مؤسِّسة للعلاقات الإنسانية، قادرة على الإسهام في مواجهة خطابات التعصب والانقسام في عالمنا المعاصر.

الكلمات المفتاحية: العيش المشترك، الحضارة الإسلامية، الأمير عبد القاد، التسامح، التعدد الديني، الخطاب الحضاري.

* Aflou University Center Department of Language and Literature, Algeria, k.aounallah@cu-aflou.edu.dz

النسيج الاجتماعي في الإسلام:
رؤية فقهية لبناء مجتمع متكامل: العدل والتسامح

Prof. Ahmad BUSHNAQ*

الملخص

يُعدُّ بناء النسيج الاجتماعي المتماسك للمجتمعات المسلمة غاية ترنو إليها كل المجتمعات الإسلامية؛ لما في ذلك من قوة للمجتمعات وتقدم ووجود بين الأمم، فكلما كان النسيج الاجتماعي متماسكاً كلما كان المجتمع قويا ذا حضور عالمي.

لهذا حرصت كل دولة قامت منذ القِدم على بناء نسيج اجتماعي قوي متماسك لكيلا تصبح في مهب الريح وفي مهب أطماع غيرها بها، ومن هذه المجتمعات المجتمع الإسلامي الذي مذ ظهر حرص الرسول على بنائه بناء قويا متماسكاً قائما على أسس من الأخوة والعدال والتسامح، الأمر الذي جعله يمتد وينتشر ويصمد على مدار أربعة عشر قرناً من الزمان. فقد روى النعمان أنّ النبي قال: «مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِّهِمْ، وَتَرَاحُمِهِمْ، وَتَعَاطُفِهِمْ مَثَلُ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَّى». قال النووي: «هذه الاحاديث صريحة في تعظيم حقوق المسلمين بعضهم على بعض وحثهم على التراحم والملاطفة والتعاضد في غير إثم ولا مكروه».

تكمن إشكالية هذا البحث في أن المجتمعات بشكل عام تتكون من خليط من العقائد والأعراق والثقافات، فتبرز الإشكالية في مدى قدرة منظومة المبادئ الشرعية الإسلامية لتقديم معالجات لصهر ظاهرة التنوع الإنساني في المجتمع، بصهر جميع فئات هذا المجتمع في بوتقة واحدة تشكل النسيج الاجتماعي.

ويتوقع من هذا البحث أن يحقق جملة من الأهداف أهمها: بيان المعالجات الشرعية التي قدمتها منظومة التشريع الإسلامي لبناء نسيج اجتماعي قوي ومتكامل ومتماسك. واقتضت طبيعة هذا البحث أن يُسلَكَ فيه كلا من: منهج البحث التحليلي ومنهج البحث الاستقرائي. ويسعى هذا البحث لتحقيق نتائج أهمها: أن منظومة الفقه الإسلامي قادة على تقديم حلول ومعالجات لصهر التنوع الإنساني الفكري وغيره في بوتقة النسيج الاجتماعي الإسلامي. ويوصي هذا البحث لتعميق البحث من قبل فقهاء الأمة لتقديم تصور متكامل للنسيج الاجتماعي المعاصر الذي يلبي متطلبات التطور والتقدم المدني.

الكلمات المفتاحية: النسيج الاجتماعي. المجتمع. التكامل. الصَّهْر المعرفي. العدل. التسامح.

* alWasl University, UAE, ahmed.bushnaq@alwasl.ac.ae

İslam'da Sosyal Dokular: Bütünleşik Bir Toplum İnşası İçin Fıkhi Bir Vizyon (Adalet ve Hoşgörü)

Prof. Dr. Ahmed BUŞNAK*

Özet

Müslüman toplumlar için uyumlu bir sosyal dokunun inşası, tüm İslam toplumlarının arzu ettiği temel bir hedeftir. Zira bu, milletlerin ilerlemesi ve varlığını sürdürmesi için içsel bir güç sağlar. Sosyal doku ne kadar uyumlu olursa, toplum o kadar güçlü olur ve küresel alanda önemli bir varlık gösterir.

Tarihsel olarak, her devlet, dış baskılara ve iç dalgalanmalara karşı istikrarı sağlamak amacıyla güçlü ve uyumlu bir sosyal doku inşa etmeye çalışmıştır. Bunlar arasında, Peygamber (sav)'in kardeşlik, adalet ve hoşgörü temelleri üzerine güçlü ve birleşik bir yapı olarak kurmaya özen gösterdiği İslam toplumu da bulunmaktadır. Bu temel, İslam toplumunun on dört yüzyıl boyunca varlığını sürdürmesini ve genişlemesini sağlamıştır. Peygamber (sav) bu birliği şu hadisle açıklamıştır: *"Müminler, birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamet etmede ve birbirlerine şefkat göstermede tek bir beden gibidirler. Vücudun bir organı rahatsızlandığında, diğer organlar da uykusuzluk ve ateşle ona karşılık verirler"* (Müslim rivayet etmiştir). İmam Nevevi, bu hadisin şerhinde şöyle demiştir: "Bu hadisler, Müslümanların birbirlerine karşı haklarını açıkça vurgulamakta, günah veya zarar içermeyen konularda karşılıklı şefkat, nezaket ve desteği teşvik etmektedir".

Bu araştırmanın temel problemi, toplumların genel olarak inançlar, ırklar ve kültürlerden oluşan çeşitli bir karışımdan meydana gelmesidir. Bu durum, İslam hukuk (Şeriat) prensipleri sisteminin, insan çeşitliliğini yönetmek ve farklı sosyal grupları birleşik bir sosyal doku içinde bütünleştirmek için ne ölçüde etkili çerçeveler sunabileceği sorusunu gündeme getirmektedir.

Bu araştırma, başta güçlü, bütünleşik ve uyumlu bir sosyal doku inşa etmek için İslam yasama sisteminin sunduğu Şeriat temelli çözümleri açıklamak olmak üzere

* alWasl Üniversitesi, BAE, ahmed.bushnaq@alwasl.ac.ae

çeşitli temel hedeflere ulaşmayı amaçlamaktadır. Konunun doğası gereği, çalışma hem analitik hem de tümevarımsal araştırma metodolojilerini kullanmaktadır.

Çalışma, başlıca şu sonuçlara ulaşmayı hedeflemektedir: İslam fıkıh sisteminin, İslam sosyal dokusunun potasında insan ve entelektüel çeşitliliği bütünleştirmek için çözümler ve yaklaşımlar sunma kapasitesine sahip olduğu. Ayrıca, araştırma, çağdaş sivil gelişim ve ilerlemenin taleplerini karşılayan bütünleşik bir çağdaş sosyal doku anlayışı sunmak amacıyla alimlerin bu konuyu daha derinlemesine incelemelerini önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Doku, Toplum, Bütünleşme, Epistemolojik Bütünleşme, Adalet, Hoşgörü.

The Social Structures in Islam: A Jurisprudential Vision for Building an Integrated Society (Justice and Tolerance)

Prof. Ahmad BUSHNAQ*

Abstract

The construction of a cohesive social structure for Muslim communities is a primary objective to which all Islamic societies aspire, given the inherent strength it provides for the progress and survival of nations. The more cohesive the social structure, the stronger the society becomes, commanding a significant global presence.

Historically, every state has sought to build a strong and cohesive social structure to ensure stability against external pressures and internal fluctuations. Among these is the Islamic society, which the Prophet (peace be upon him) was keen to establish as a strong and unified structure based on the foundations of brotherhood, justice, and tolerance. This foundation enabled the Islamic society to endure and expand across fourteen centuries. The Prophet (PBUH) illustrated this unity in the following narration: *«The believers in their mutual kindness, compassion, and sympathy are just like one body; when one of the limbs suffers, the whole body responds to it*

* alWasl University, UAE, ahmed.bushnaq@alwasl.ac.ae

with wakefulness and fever» (Narrated by Muslim). Al-Nawawi, in his commentary on this Hadith, stated: «These Hadiths explicitly emphasize the rights of Muslims toward one another, urging mutual compassion, kindness, and support in matters that do not involve sin or harm».

The central problem of this research lies in the fact that societies, in general, consist of a diverse mix of creeds, races, and cultures. This raises the question of the extent to which the system of Islamic legal (Sharia) principles can provide effective frameworks for managing human diversity and integrating various social groups into a unified social structure.

This research aims to achieve several key objectives, most notably: clarifying the Sharia-based solutions provided by the Islamic legislative system to build a strong, integrated, and cohesive social structure. Given the nature of the topic, the study employs both the analytical and inductive research methodologies.

The study seeks to reach several conclusions, primarily: that the system of Islamic jurisprudence is capable of offering solutions and treatments to integrate human and intellectual diversity within the crucible of the Islamic social structure. Furthermore, the research recommends that scholars delve deeper into this subject to provide an integrated conceptualization of the contemporary social structure that meets the demands of modern civil development and progress.

Keywords: Social Structure, Society, Integration, Epistemological Integration, Justice, Tolerance.

The Legacy of Imam al-Bukhari: The Spiritual Wealth of All Humanity

Prof. Shovosil ZIYODOV*

Abstract

When something is written about a great person, one may at times resort to exaggeration. This is because, no matter which qualities are used, it often feels as though they fail to fully convey the entirety of that person's virtues as envisioned in the heart. However, there exists a category of truly great individuals before whom even exaggeration proves insufficient.

The Imam of the hadith scholars, the Commander of the Faithful in the science of hadith, a memorizer (ḥāfiẓ), jurist (faqīh), historian, and thinker-Abū ʿAbdullāh Muḥammad ibn Ismāʿīl ibn Ibrāhīm ibn al-Mughīra ibn Bardizbeh al-Juʿfī, known as Imam al-Bukhari-was born in 194/810 in Bukhara. Out of reverence, he was given the titles "Imām al-Muḥaddithīn" (Leader of the Hadith Scholars) and "Amīr al-Muʾminīn fī al-Ḥadīth" (Commander of the Faithful in Hadith).

The scholarly legacy of Imam al-Bukhari requires no further praise. The fact that his magnum opus, *Ṣaḥīḥ al-Bukhārī*, is recognized in the Islamic world as the most authoritative source after the Noble Qur'an alone is sufficient to demonstrate the genius of this great scholar and the value of his intellectual contribution. This collection is regarded as the most authentic compilation of hadith. According to the belief of Muslims, *Ṣaḥīḥ al-Bukhārī* is the greatest book ever written by humankind. For this reason, for more than twelve centuries, it has illuminated millions of hearts with the light of faith and has continued to call people to the path of truth and righteousness.

The scholar's works such as *al-Adab al-Mufrad* ("The Pearls of Etiquette") and *Birr al-Wālidayn* ("Kindness to Parents") possess not only educational value but also great social significance. This is because the stability and prosperity of any society fundamentally rest upon the moral upbringing of the individual. A person endowed

* Imam Bukhari International Scientific Research Center, Semerkant, Özbekistan, shovosil@yahoo.com

with good manners and proper upbringing benefits society, whereas a corrupt individual leads it astray.

For this reason, Imam al-Bukhari authored *al-Tārīkh al-Kabīr* ("The Major History"), *al-Tārīkh al-Awsaṭ* ("The Intermediate History"), and *al-Tārīkh al-Ṣaghīr* ("The Minor History"). These works, which can undoubtedly be described as encyclopedias of hadith scholarship or even of Islamic history in general, provide detailed information about all the Companions, Followers (tābiʿūn), and Successors of the Followers (tabaʿ al-tābiʿīn) who transmitted hadith-their identities, lives, travels, and the individuals they met. Scholars of hadith are well aware that if there is any flaw in the chain of transmitters, the narration is considered defective. For instance, if one narrator in the chain did not meet another, or if, in terms of time and place, such a meeting would have been impossible, this can be determined through Imam al-Bukhari's *Tārīkh* works. The works *Kitāb al-Kunā* and *al-Ḍuʿafāʾ al-Ṣaghīr* serve as distinctive supplements and complements to the three aforementioned encyclopedic works.

Keywords: Imām al-Bukhārī, Ḥadīth, Ṣaḥīḥ al-Bukhārī, al-Adab al-Mufrad, al-Tārīkh al-Kabīr.

İmam Buhârî Mirası: Tüm İnsanlığın Manevi Zenginliğidir

Prof. Dr. Shovosil ZIYODOV*

Özet

Büyük bir insan hakkında bir şeyler kaleme alındığında, bazen mübalağaya başvurulur. Çünkü hangi nitelik kullanılırsa kullanılsın, o şahsın tüm faziletini gönüldeki gibi ifade edemiyormuş gibi hissedilir. Ancak öyle bir grup büyük insan vardır ki, onların karşısında mübalağa bile yetersiz kalır.

Muhaddislerin imamı, hadis ilminde Mü'minlerin emiri, hâfız, fakih, tarihçi ve mütefekkir olan Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim b. Mugīre b.

* İmam Buhari Uluslararası Araştırmalar Merkezi, Semerkant, Özbekistan, shovosil@yahoo.com

Berdizbeh el-Cu'fî – İmam Buhârî, 194/810 yılında Buhara'da dünyaya gelmiştir. Ona hürmeten "İmâmü'l-muhaddisîn" (muhaddislerin önderi) ve "Emîrü'l-mü'minîn fi'l-hadîs" (hadis ilminde müminlerin emiri) unvanları verilmiştir.

İmam Buhârî'nin ilmî mirası, ayrıca bir övgüye muhtaç değildir. Onun başyapıtı olan "Sahîhü'l-Buhârî"nin, İslâm âleminde Kur'ân-ı Kerîm'den sonra ikinci sırada yer alan bir kaynak olarak kabul edilmesi, tek başına bu büyük âlimin dehası ve ilmî üretiminin değeri hakkında yeterli bir tasavvur sunmaktadır. Bu derleme, hadislerin en güvenilir mecmuası olarak kabul edilmektedir. Müslümanların inancına göre, "Sahîhü'l-Buhârî", insan eliyle yazılmış kitaplar arasında en yücesi sayılmaktadır. Bu sebeple, on iki asırdır milyonlarca kalbi iman nuruyla aydınlatmakta ve insanları hak ve dindarlık yoluna davet etmeye devam etmektedir.

Âlimin "el-Edebü'l-Müfred" ("Edep incileri") ve "Birru'l-Vâlideyn" ("Anne-babaya iyilik") gibi eserleri, yalnızca terbiyeye yönelik değil, aynı zamanda büyük bir toplumsal öneme de sahiptir. Zira her türlü toplumun istikrarı ve refahının temelinde, öncelikle bireyin eğitimi yer alır. Edep ve ahlâk sahibi, terbiyeli insan topluma yalnızca fayda sağlar; kötü karakterli kimse ise onu bozar.

Bu sebeple İmam Buhârî, "et-Târîhu'l-Kebîr" ("Büyük Tarih"), "et-Târîhu'l-Evsat" ("Orta Tarih") ve "et-Târîhu's-Sağîr" ("Küçük Tarih") adlı eserlerini kaleme almıştır. Hiç tereddütsüz hadis ilmi ansiklopedisi yahut genel olarak İslâm tarihi ansiklopedisi olarak nitelendirilebilecek bu kitaplar sayesinde, hadis rivayet eden bütün sahâbîlerin, tâbiîlerin ve tebeu't-tâbiînin şahsiyetleri, hayatları, ne zaman nereye gittikleri ve kimlerle görüştükleri hakkında kesin bilgilere ulaşmak mümkündür. Hadis âlimleri iyi bilir ki, râviler zincirinde herhangi bir kusur bulunduğunda, rivayet illetli kabul edilir. Meselâ, isnad zincirindeki bir râvi diğerini görmemiş, onunla karşılaşmamış yahut mekân ve zaman bakımından aslında karşılaşması mümkün olmayan bir durumda bulunmuşsa, bu husus İmam Buhârî'nin "Târîh" eserlerinden tespit edilebilir. "Kitâbü'l-Künâ" ve "Duafâü's-Sağîr" adlı eserler, yukarıda zikredilen üç ansiklopediye özgün bir tamamlayıcı ve ilave niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: İmam Buhârî, Hadis, Sahîhu'l-Buhârî, el-Edebü'l-müfred, et-Târih

Celebrating The Prophet's Birthday "Syahadatain/Sekaten" in the Islamic Sultanate of Yogyakarta: A Socio-Cultural Study

Prof. Muhammad PRIBADI*

Abstract

Syahadatain, commonly known as Sekaten, is a traditional cultural celebration in the Islamic Sultanate of Mataram, Yogyakarta, marking the birth of Prophet Muhammad (PBUH). The celebration is held once every two years in the North Square of the Yogyakarta Hadiningrat Palace.

Subjects of Study: This research is a field study conducted in Yogyakarta, specifically focused on the Sekaten festivities held at the Mataram Sultanate Palace. The event takes place biennially from the 5th to the 12th of Rabi' al-Awwal (Hijri calendar), extending from the North Square of the Palace to the courtyard of the Grand Mosque (Masjid Gede).

Objectives: This study aims to examine the social functions of the celebration in terms of social and cultural life.

Methodology: The study employs a hermeneutic approach to interpret the meanings of the Sekaten celebration from a socio-cultural perspective. It is based on the hypothesis that there is a strong correlative relationship between social, economic, tourism, and religious functions and the study of cultural festivals.

Results: The study concludes that there is a strong supportive bond for the community within this celebration. Sekaten serves as "psychological support" for the individual and the nation. According to sociological theory, it provides meaning to religious and social functions, such as the promotion of Islam and the unification of the community. Recently, its focus has shifted from purely religious functions (Islamization) to economic and cultural ones, known as *Grebeg Sekaten*. It has evolved into a series of art and technology exhibitions, industrial products, culinary displays, and tourism activities.

* Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Adab and Cultural Sciences, Sunan Kalijaga State Islamic University, Yogyakarta, Indonesia ,moh.pribadi18@gmail.com

Conclusion: The Sekaten celebration is an Islamic procession for the community on the occasion of Mawlid al-Nabi. However, the Islamic element has recently faded within cultural festivities and social activities, while the benefits of Sekaten have become more prominent on tourism, economic, and cultural levels.

Keywords: Syahadatain/Sekaten, Mataram Islam, Cultural Celebration, Tourism, Social Support.

Yogyakarta İslam Sultanlığı'nda Mevlid-i Nebi "Syahadatain/ Sekaten" Kutlamaları: Sosyo-Kültürel Bir Çalışma

Prof. Dr. Muhammad PRIBADI*

Özet

Sekaten olarak bilinen *Syahadatain*, Yogyakarta Mataram İslam Sultanlığı'nda Hz. Muhammed'in (s.a.v.) doğumunu kutlamak amacıyla düzenlenen geleneksel kültürel bir törendir. Bu kutlama, Yogyakarta Hadiningrat Sarayı'nın Kuzey Meydanı'nda iki yılda bir gerçekleştirilir.

İnceleme Konusu: Bu çalışma, Yogyakarta şehrinde Sekaten kutlamalarının yapıldığı alanda yürütülen bir saha araştırmasıdır. Kutlamalar, Hicri takvime göre Rebiülevvel ayının 5 ile 12'si arasında, Mataram İslam Sultanlığı Sarayı'nın Kuzey Meydanı'ndan Büyük Cami (Masjid Gede) meydanına kadar olan bölgede icra edilmektedir.

Amaçlar: Bu araştırma, kutlamanın sosyal ve kültürel yaşam açısından sahip olduğu sosyal işlevlere odaklanmayı amaçlamaktadır.

Metodoloji: Bu çalışma, Sekaten kutlamalarının anlamlarını sosyo-kültürel açıdan yorumlamak için yorumsamacı (hermeneutik) yöntemi kullanmıştır. Çalışma; sosyal yaşam, ekonomi, turizm ve dini işlevler ile kültürel bir kutlamanın incelenmesi arasında güçlü bir korelasyon olduğu hipotezine dayanmaktadır.

Bulgular: Çalışma, bu kutlamada toplumu destekleyen güçlü bir bağ olduğunu ortaya koymuştur. Sekaten kutlaması, birey ve toplum için "psikolojik destek"

* Sunan Kalijaga State Islamic Üniversitesi, Yogyakarta, Endonezya, moh.pribadi18@gmail.com

işlevi görmektedir. Sosyolojik teoriye göre İslam'ın temsili ve ümmetin birliği gibi dini ve sosyal yaşam işlevlerine anlam kazandırmaktadır. Son dönemde ise bu işlevler dini odaklı olmaktan (tebliğ/islamlaştırma) ekonomik ve kültürel odaklı bir yapıya evrilmiştir. "Grebeg Sekaten" olarak adlandırılan bu süreç; sanat sergileri, teknolojik gösteriler, sanayi ürünleri, gastronomi ve turizm etkinliklerini içeren bir dizi gösteriye dönüşmüştür.

Sonuç: Sekaten kutlaması, Mevlid-i Nebi vesilesiyle düzenlenen İslami bir halk törenidir. Ancak son yıllarda kültürel festivaller ve sosyal etkinlikler içinde İslami unsurlar seyrekleşmiş; kutlamanın turistik, ekonomik ve kültürel faydaları ön plana çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Syahadatain/Sekaten, Mataram İslam, Kültürel Kutlama, Turizm, Sosyal Destek.

احتفال مولد النبي «شهادتين/سكاتين» في سلطانة يوجياكرتا الإسلامية: دراسة ثقافية اجتماعية

Prof. Muhammad PRIBADI*

الملخص

شـهادتين المعـروف بسـكاتين هـو الاحتفـال الثقافي التقليدي بسـلطانة متـارم إسلام (Kesultanan Mataram يوجياكرتـا بمناسـبة مولـد النبـي المصطفيـى صلـى الله عليـه وسـلم، يقـام الاحتفـال مـرة كل السـنتين (Islam فـي السـاحة الشـمالية لقصـر السـلطان هـادي نعـرات يوجياكرتـا.

المواضيـع المدروسـة: هـذا البحـث مـن دراسـة ميدانيـة الموجـودة فـي مدينـة يوجياكرتـا التـى تقـام فيهـا احتفـال شـهادتين «سـكاتين» وهـي فـي قصـر سـلطانة متـارم بمناسـبة ذكـرى يـوم مولـد النبـي المصطفـى محمـد صلـى الله عليـه وسـلم الـذي يقـام مـرة فـي كل عامين مـن التاريـخ الخامـس إلـى الثانـي عشـر مـن ربيـع الأول الهجـري فـي السـاحة الشـمالية لقصـر سـلطانة متـارم الإسلاميـة يوجياكرتـا حتيـى سـاحة مسـجد (Masjid Gede Kotagede)جامـع كبيـر سـلطانة.

الأهـداف: يهـدف هـذ البحـث إلـى دراسـة تركـز علـى الوظائـف الاجتماعيـة مـن حيـث الحيـاة الاجتماعيـة والثقافيـة.

* Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Adab and Cultural Sciences, Sunan Kalijaga State Islamic University, Yogyakarta, Indonesia, moh.pribadi18@gmail.com

المنهجية: استخدمت هذه الدراسة المنهج التأويلي لتفسير وتأويل معاني احتفال شهادتين «سكاتين» من وجهة نظر العلوم الاجتماعية والثقافية وبناء على أساس الفرضية يتطلب وجود علاقة ارتباطية قوية بين وظائف الحياة الاجتماعية والاقتصادية السياحيّة والدينية ودراسة الاحتفال الثقافي.

النتيجة: توصلت الدراسة إلى وجود علاقة قوية داعمة للمجتمع في هذا الاحتفال. يعنى أن احتفال للإنسان والأمة. وأنه أعطىpsychological supportشهادتين «سكاتين» كان بمثابة الدعم النفسي معنى أو معان لوظائف الحياة الدينية والاجتماعية وفقا لنظرية علم الاجتماع، مثل شعار الإسلام وتوحيد الأمة. وفي الأآونة الأخيرة تم تحوله من الوظائف الدينية إلى أخرى كتحوله من وظيفة أسلمة بالإضافة إلى المعارضgrebeg sekatenالأمة إلى وظائف اقتصادية وثقافية سميت غرابك سكاتين الفنية والتكنولوجية ويصبح احتفال شهادتين «سكانين» عبارة عن سلسلة من العروض الفنية والثقافية وإنتاج المصانع والمأكولات والسياحة وغيرها.

الخلاصة: الاحتفال شهادتين «سكاتين» هو موكب إسلامي للمجتمع بمناسبة المولد النبوي صلى الله عليه وسلم ولكن العنصر الإسلامي تلاشى مؤخرا في الاحتفالات الثقافية والأنشطة الاجتماعية ويمكن تحقيق فوائد شهادتين «سكاتين» على الصعيد السياحي والاقتصادي والثقافي.

الكلمات المفتاحية: شهادتين/سكاتين، متارم إسلام، الاحتفال الثقافي، الدعم الاجتماعي.

Prof. Dr. Hasan Onat'ın Düşünce Sisteminde Birlikte Yaşam Vurgusu

Prof. Dr. Şahin AHMETOĞLU*

Özet

Türkiye'de İlahiyat alanında önemli bir çığır açmış olan Prof. Dr. Hasan Onat, din anlayışında farklılıkların birer zenginlik olarak görülmesi konusunda ufuk açıcı düşünceler ortaya koymuş ve Müslümanların 1400 yıllık geçmişini eleştirel bir bakış açısıyla mercek altına almış bir düşünürdür. Onat'ın düşünce sisteminde Kur'an insanlık tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. Kur'an'la birlikte aklın önündeki bütün engeller kaldırılmış, akıl çağı başlamıştır. Çünkü Kur'an'da aklın "belge" niteliği taşıyan sağlam/güvenilir bilgi ile iş yapması gerektiği vurgulanmış ve insanın, yaratıcı yetileri olan özgür bir varlık olduğu açıkça ifade edilmiştir. Kur'an, insanın evrendeki yerini ve biricikliğini fıtrata uygun olarak insana tekrar hatırlatmış, bilgiyi bizatihi değer olarak görmüş ve insan için çalıştığının ve hak ettiğinin bir karşılığı olduğunu belirtmiştir. Onat, Kur'an'ın insanı özgür, akıllı, bilgi edinebilen ve sorumluluk sahibi bir varlık olarak konumlandıran temel prensiplerini "Kurucu ilkeler" olarak nitelendirmiştir. İlahî kelamın "Aklını kullanmayanlar pislik içinde kalır (Yûnus 10/100); "Canlıların en kötüsü düşünmeyen, aklını kullanmayanlardır" (Enfal, 8/22); "Bilenlerle bilmeyenler bir olmaz" (Zümer, 39/9); "Mümin insan zandan uzak durur. Zan, hakikat karşısında hiçbir anlam taşımaz" (Yunus, 10/36); "Mümin bilgiye, öğrenmeye açıktır; her sözü dinler, anlar ve en güzel olanını benimser" (Zümer, 39/18) ifadeleri, onun kurucu ilkeler olarak nitelendirdiği ayetlerden bazılarıdır. Onat, ilgili ayetlerden hareketle bir değerlendirme yaparak, Kur'an'ın söz konusu kurucu ilkelerinin gerçek bir devrim niteliği taşıdığını ifade etmektedir.

Onat'ın düşünce sisteminde, insan, akıl, özgürlük ve eleştirel düşünce merkezi bir yer tutmaktadır. Nitekim ona göre her insan yaratılıştan gelen ontolojik bir özgürlüğe sahiptir ve bu özgürlük diğerleriyle bir arada yaşamayı zorunlu kılmaktadır. Birlikte yaşama ancak aklın ve eleştirel düşüncenin merkeze alınmasıyla mümkündür.

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kilis,sahin.ahmetoglu@kilis.edu.tr; orcid: 0000-0002-6154-2984

Birlikte yaşamanın önündeki engelin, en temelde mezheplerin dinin kendisiyle özdeşleştirilmesi ve bu nedenle Müslümanlar arasında ayrışma, çatışma ve tekfir anlayışının ortaya çıkması olduğunu ifade eden Onat, bu sorunun çözümü için geliştirdiği "İslam Ortak Paydası" tezini savunmuştur. O, bu teziyle Müslümanların farklı yorumları (mezhepleri) birer zenginlik olarak kabul edip, dinin değişmez kurucu ilkelerinde birleşmelerinin mümkün olacağını belirtir. Onat'a göre, kimse mezhebinden dolayı tekfir edilemez (dinden çıkarılamaz); iman ve sorumluluk bireyseldir. Müslümanların maziye ve malumata mahkûm olmaktan kurtulmasının, eleştirel düşüncenin içselleştirilmesine ve hayatın tüm alanlarında etkin kılınmasına bağlı olduğuna vurgu yaparak Müslümanların geleceğinin akla, bilime, sanata ve hoşgörüye bağlı olduğunu söylemektedir.

Bu bağlamda tebliğde, Onat'ın düşünce sisteminde birlikte yaşamaya ilişkin temel prensipler sistematik biçimde değerlendirilecek; kurucu ilkeler ışığında insan, akıl, özgürlük ve İslam Ortak Paydası konusundaki görüşleri bilimsel yöntemle analiz edilerek ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hasan Onat, İslam, Akıl, Farklılıklar, Düşünce Özgürlüğü, Birlikte Yaşama, İslam Ortak Paydası.

Emphasis on Coexistence in the Thought System of Prof. Dr. Hasan Onat

Prof. Şahin AHMETOĞLU*

Abstract

Prof. Dr. Hasan Onat, who has opened an important intellectual path in the field of theology in Türkiye, is a thinker who has put forward visionary ideas regarding the perception of differences as a form of richness in religious understanding and who has examined the 1400-year history of Muslims through a critical perspective. In Onat's system of thought, the Qur'an represents a turning point in human history.

* Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis,sahin.ahmetoglu@kilis.edu.tr; Orcid: 0000-0002-6154-2984

With the revelation of the Qur'an, all barriers before reason were removed and the age of reason began. This is because the Qur'an emphasizes that reason must operate on the basis of sound and reliable knowledge that possesses the quality of "evidence," and it clearly states that the human being is a free entity endowed with creative capacities.

The Qur'an reminds human beings-consistent with their *fitra*-of their place in the universe and their uniqueness, regards knowledge as a value in itself, and emphasizes that human beings will receive the recompense for what they strive for and deserve. Onat describes these fundamental principles of the Qur'an, which position the human being as a free, rational, knowledgeable, and responsible entity, as "founding principles". The divine statements such as "Those who do not use their reason remain in impurity" (Yūnus 10:100); "The worst of living creatures are those who do not think and do not use their reason" (al-Anfāl 8:22); "Those who know and those who do not know are not equal" (al-Zumar 39:9); "The believer avoids conjecture, for conjecture is of no value against the truth" (Yūnus 10:36); and "The believer is open to knowledge and learning; he listens to every statement, understands it, and follows the best of it" (al-Zumar 39:18) are among the verses he considers founding principles. Based on these verses, Onat argues that the founding principles of the Qur'an constitute a genuine revolution.

Within Onat's intellectual framework, the concepts of the human being, reason, freedom, and critical thinking occupy a central position. According to him, every human being possesses an ontological freedom inherent in creation, and this freedom necessarily entails living together with others. Coexistence becomes possible only when reason and critical thinking are placed at the center. Onat states that the fundamental obstacle to coexistence lies in identifying sectarian interpretations (*madhhabs*) with religion itself, which has led to division, conflict, and the practice of *takfīr* among Muslims. As a solution to this problem, he proposed the thesis of the "Commonality of Islam" Through this thesis, he argues that Muslims can regard different interpretations (sects) as a form of richness while uniting around the immutable founding principles of religion. According to Onat, no one can be declared an unbeliever (*takfīr*) on the basis of their sect; faith and responsibility are individual matters. Emphasizing that Muslims can only free themselves from being confined to the past and to inherited knowledge by internalizing critical thinking and activating it in all areas of life, Onat maintains that the future of Muslims depends on

reason, science, art, and tolerance.

In this context, the present paper systematically examines the fundamental principles of coexistence within Onat's system of thought. In light of the founding principles he identifies, his views on the human being, reason, freedom, and the "Commonality of Islam" will be analyzed and presented through a scientific methodological approach.

Keywords: Hasan Onat, Islam, Reason, Differences, Freedom of Thought, Coexistence, Commonality of Islam.

Ortak Mutfak Kültürünün Coğrafi Yayılımı: Halep Kahkesi Üzerine Bir İnceleme

Prof. Dr. Mehmet ALPTEKİN*
Yüksek Lisans Öğrencisi Nevin KANAR**

Özet

İslam medeniyeti, farklı kültürlerin, dillerin ve inançların bir arada yaşama tecrübesini hukuki ve siyasi metinlerden gündelik hayatın en samimi alanı olan mutfak kültürüne kadar birçok alanda yansıtan köklü bir birikime sahiptir. Bu çalışmada, Türkiye (Gaziantep) ve Suriye (Halep) mutfaklarının ortak mirası olan ve özellikle Ramazan ayında toplumsal dayanışmanın simgesi hâline gelen "Halep Kahkesi" ele alınmıştır.

Tarihsel süreçte İpekyolu güzergâhı üzerinde yer alan Gaziantep, Halep ile olan kültürel ve ekonomik bağlarını mutfak disiplini üzerinden günümüze dek taşımıştır. "Ramazan simidi" olarak da bilinen Halep kahkesi, Gaziantepli ustaların Halepli meslektaşlarından el aldığı, zamanla yerel damak tadıyla harmanlanarak "ortak bir kimlik" kazandığı özgün bir üründür. Çalışma kapsamında; kahkenin her iki kültürdeki yapım teknikleri, kullanılan ortak malzemeler (mahlep, susam, un) ve sunum farklılıkları (Gaziantep'te sade yağ ile tuzlu-tatlı dengesi; Suriye'de şerbet, Hindistan cevizi ve hurma ile tatlı formu) analiz edilmiştir.

Halep kahkesi, Ramazan ayının kendine özgü ritüelleri içinde önemli bir yere sahip olan geleneksel bir yiyecektir. Kahke, her iki kültürde Ramazan'ın manevi atmosferini tamamlayan kültürel bir simgedir. Ramazan ayında fırın önlerinde oluşan "kahke kuyrukları", bir yiyeceğe ulaşma çabası olmanın yanında kolektif bir bekleyiş ve paylaşım ritüelidir. İftar ve sahur sofralarının değişmezi olan bu lezzet; göç, etkileşim ve komşuluk ilişkileri çerçevesinde İslam coğrafyasındaki "birlikte yaşama" iradesinin somut bir nişanesi olarak değerlendirilmektedir. Öyle ki Halep kahkesi; sınırların ötesinde, hamurun ve mahlebin kardeşliğinde birleşen bir

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İnsan ve Toplumları Fakültesi, Türkiye, mehmetalptekin@kilis.edu.tr
** Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türkiye, kanarnevin04@gmail.com

medeniyet havzasının mutfaktaki sessiz ama lezzetli tanıklarındandır.

Çalışmanın amacı, Halep kahkesinin Gaziantep ve Suriye arasındaki kültürel etkileşim bağlamında nasıl şekillendiğini ve coğrafi yayılım sürecini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda nitel araştırma yöntemi benimsenmiş; literatür taraması yapılmış, ayrıca kaynak kişilerle gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen veriler karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, Halep kahkesinin kültürel sürekliliğin ve ortak kimliğin bir göstergesi olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Etkileşim, Gaziantep Mutfağı, Suriye Mutfağı, Halep Kahkesi, Ramazan Kültürü.

Geographical Dissemination of a Shared Culinary Culture: A Study on Aleppo Kahke

Prof. Dr. Mehmet ALPTEKİN[*]
Graduate Student Nevin KANAR[**]

Abstract

Islamic civilization embodies a deep-rooted heritage that reflects the long-standing coexistence of diverse cultures, languages, and belief systems, spanning from legal and political structures to the most intimate domain of everyday life: culinary culture. This study examines Aleppo Kahke (Halep Kahkesi), a traditional food that constitutes a shared culinary heritage of Turkish (Gaziantep) and Syrian (Aleppo) cuisines and has emerged as a prominent symbol of social solidarity, particularly during the month of Ramadan.

Historically situated along the Silk Road, Gaziantep has sustained its cultural and economic ties with Aleppo into the present day, with culinary practices serving as a key medium of this continuity. Known locally as "Ramadan simit," Aleppo Kahke represents a distinctive product shaped through the transmission of artisanal knowledge from Aleppian masters to their Gaziantep counterparts, subsequently

* Kilis 7 Aralık University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Türkiye, mehmetalptekin@kilis.edu.tr

** Kilis 7 Aralık University, Institute of Graduate Studies, Türkiye, kanarnevin04@gmail.com

acquiring a hybrid character through adaptation to local taste preferences. Within this framework, the study comparatively analyzes the production techniques of kahke in both cultural contexts, the shared core ingredients (mahlab, sesame, and flour), and variations in presentation. While the Gaziantep version is characterized by a balance of savory and subtly sweet flavors enriched with clarified butter, the Syrian variant typically adopts a sweeter profile, often incorporating syrup, coconut, and date-based elements.

Aleppo Kahke occupies a significant place within the ritual practices associated with Ramadan in both societies. Beyond its role as a food item, it functions as a cultural symbol that complements the spiritual atmosphere of the holy month. The queues forming in front of bakeries during Ramadan represent not merely an act of purchase, but a collective experience of anticipation and social interaction. As a staple of both iftar and sahur tables, Aleppo Kahke can be interpreted as a tangible manifestation of coexistence within the broader Islamic cultural geography, shaped by processes of migration, intercultural exchange, and neighborly relations. In this sense, it stands as a quiet yet evocative witness to a shared civilizational heritage that transcends political borders, embodied in the symbolic unity of dough and mahlab.

The primary aim of this study is to explore the geographical dissemination of Aleppo Kahke and to analyze how it has been shaped through cultural interaction between Gaziantep and Syria. To this end, a qualitative research design was employed, incorporating a comprehensive literature review alongside comparative analysis of data obtained through interviews with informants. The findings indicate that Aleppo Kahke serves as a significant marker of cultural continuity and a shared culinary identity.

Keywords: Cultural Interaction, Gaziantep Cuisine, Syrian Cuisine, Aleppo Kahke, Ramadan Culture.

العالقات الإسلامية المسيحية في بلاد الشام من خلال الوثائق العثمانية

Prof. Halid Abdülkadir el-CÜNDÎ*

الملخص

لم تلقَ دراسةُ التاريخ الاجتماعي من المؤرخين المسلمين وغيرهم العنايةَ الكافية في الدولة العثمانية، كما لم يهتموا بدراسة المجتمع وأجناسه ومدى اختلاطهم، وطوائفه ذات الديانات المختلفة، بل انصبَّ اهتمامهم على ما يخصّ الملوك وأمور البلاط والأحوال السياسية والمعارك الحربية. من هنا كان على من يريد دراسة الحياة الاجتماعية وظواهر المجتمع تاريخيًّا أن يُقَمِّش ويُنَقِّب عن تلك الحقائق فيما يرد من إشارات في المراجع المختلفة، تاريخية كانت أو أدبية أو دينية أو غيرها، بالإضافة إلى ما وصلنا من آثار ووثائق من هذا المنطلق كانت أهميّة الوثائق، وما فيها من حقائق وظواهر وأحداث، تفوق كلَّ المصادر الأخرى في مجال دراسة التاريخ الاجتماعي، وهو مطمئنٌّ إلى صحّة ما ورد فيها إلا في حالات نادرة؛ لأنّها لم تكن تُكتب أصلًا بغرض التأليف التاريخي، ولذا انتفت عنها الأهواء الذاتية، وهي لذلك تُعَدّ مصادر تاريخية ذات قيمة كبيرة، بل هي مصادر معلومات من الدرجة الأولى، لأنّه إذا ضاعت الأصول ضاع التاريخ معها.

وهناك بعض المراجع التي تناولت التاريخ الاجتماعي للدولة العثمانية، وخصوصًا تاريخ علاقات الطوائف مع بعضها البعض، وعلاقتها مع الدولة العثمانية، وللأسف فقد امتلأت بالتحريف والتزوير، وكان بعض الباحثين العرب ينقلون عن هذه المراجع من دون التمحيص بالمعلومات، فيرددون كالببغاوات ما كان يردده هؤلاء المستشرقون من دون العودة إلى الأصول (الوثائق) كون الدولة العثمانية دولةً إسلامية التزمت بتعاليم الإسلام فيما يتعلّق بغير المسلمين المقيمين على أرضها، فكان المسلم مكلَّفًا بأداء فريضة الزكاة، بينما أهل الذمّة معفون من دفعها، وبدل ذلك كانوا يدفعون الجزية سنويًّا بحسب القدرة المالية، حتى إنّ البعض منهم قد أُعفي من دفع هذه الجزية، كالفقراء ورجال الدين والمسنين والعاطلين عن العمل، ولم يكن غير المسلمين مجبرين على الانخراط في الجيش قبل عهد التنظيمات، وكانوا يتّبعون دينهم فيما يخصّ قوانين الأحوال الشخصية والميراث وهكذا اتّسمت العلاقة الوطيدة بين الدولة العثمانية وغير المسلمين، ممّا انعكس على العلاقة بين المسلمين والمسيحيين في بلاد الشام عبر تاريخهم العريق، بأفضل العلاقات التي تقوم على الصداقة والألفة، ويسجّل التاريخ بعض الملامح المشرّفة عن تلك العلاقة الطيبة التي تجمع المسلمين والمسيحيين، إلى أن كان منتصف القرن التاسع عشر حيث بدأت الدول الأوروبية بالتدخّل في هذه الأقليات بحجة حمايتها، وهكذا تدهورت العلاقات بين مكوّنات المجتمع العثماني في بلاد الشام نتيجة هذه التدخلات، ونتيجة الاحتلال المصري.

الكلمات المفتاحية: العلاقات الإسلامية والمسيحية، الوثائق العثمانية، بلاد الشام، التاريخ الاجتماعي، العيش المشترك.

* Lebanese University, Lebanon, k.jundi@hotmail.com

Osmanlı Belgeleri Işığında Bilâdüşşâm'da İslâm-Hıristiyanlık İlişkileri

Prof. Dr. Halid Abdülkadir el-CÜNDÎ*

Özet

Toplumsal tarihin incelenmesi gerek Müslüman tarihçiler gerekse diğer araştırmacılar tarafından Osmanlı Devleti bağlamında yeterli ilgiyi görmemiştir. Aynı şekilde, toplumun yapısı, unsurları, bu unsurlar arasındaki etkileşim düzeyi ve farklı dinlere mensup toplulukların birbirleriyle ilişkileri de yeterince araştırılmamıştır. Buna karşılık tarihçilerin ilgisi daha çok hükümdarlar, saray işleri, siyasî gelişmeler ve askerî mücadeleler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu sebeple, toplumsal hayatı ve toplumun tarihsel tezahürlerini incelemek isteyen kişinin; tarihî, edebî, dinî ve benzeri farklı kaynaklarda dağınık hâlde bulunan işaretleri dikkatle derleyip araştırması, ayrıca günümüze ulaşan eser ve belgelerden hareket etmesi gerekmektedir. Bu çerçevede belgelerin önemi ortaya çıkmaktadır. Belgeler, içerdiği olgular, toplumsal hadiseler ve tarihsel vakıalar bakımından toplumsal tarih araştırmalarında diğer bütün kaynaklardan daha üstün bir konuma sahiptir. Çünkü bunlarda yer alan bilgilerin doğruluğuna, nadir bazı durumlar dışında, güven duyulabilir. Zira bu belgeler esasen telif amacıyla kaleme alınmamış, dolayısıyla tarih yazımında görülebilecek öznel eğilimlerden ve keyfî yorumlardan uzak kalmıştır. Bu nedenle söz konusu belgeler, büyük tarihî değere sahip birinci dereceden bilgi kaynaklarıdır; hatta asıl belgeler kaybolduğunda tarih de onlarla birlikte kaybolmuş olur. Osmanlı Devleti'nin toplumsal tarihini, özellikle de farklı dinî toplulukların kendi aralarındaki ilişkileri ve devletle olan bağlarını ele alan bazı kaynaklar bulunmakla birlikte, ne yazık ki bu kaynakların bir kısmı tahrif ve çarpıtmalarla doludur. Bazı Arap araştırmacılar da bu eserlerdeki bilgileri eleştirel bir süzgeçten geçirmeden nakletmiş, böylece şarkiyatçıların söylediklerini adeta papağan gibi tekrar etmişler; temel kaynaklara, yani belgelere müracaat etme gereği duymamışlardır. Osmanlı Devleti bir İslâm devleti olarak, kendi topraklarında yaşayan gayrimüslimlerle ilgili meselelerde İslâm'ın hükümlerine bağlı kalmıştır. Bu çerçevede Müslümanlar zekât vermekle yükümlü iken,

* Lebanese Üniversitesi, Lübnan, k.jundi@hotmail.com

zimmîler bu yükümlülükten muaf tutulmuş; bunun yerine mali güçlerine göre yıllık cizye ödemişlerdir. Hatta fakirler, din adamları, yaşlılar ve çalışamayacak durumda olan bazı kimseler bu vergiden de muaf tutulmuştur. Tanzimat öncesi dönemde gayrimüslimler orduya katılmaya zorlanmamış; şahsî hâl ve miras hukukuna ilişkin meselelerde kendi dinî hükümlerine göre yaşamaya devam etmişlerdir. Bu durum, Osmanlı Devleti ile gayrimüslimler arasındaki ilişkinin güçlü ve istikrarlı bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Nitekim Bilâdüşşâm'da Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki ilişkiler de uzun tarihleri boyunca, iyi komşuluk, karşılıklı muamele, dostluk ve ülfet esasına dayanan son derece olumlu bir mahiyet arz etmiştir. Tarih, Müslümanlar ile Hıristiyanları bir araya getiren bu olumlu ilişkinin pek çok onurlu yönünü kaydetmektedir. Ancak XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Avrupalı devletlerin bu azınlıklara koruma bahanesiyle müdahale etmeye başlamasıyla birlikte durum değişmiştir. Bu müdahaleler ve Mısır işgali sonucunda, Bilâdüşşâm'daki Osmanlı toplumsal yapısını oluşturan unsurlar arasındaki ilişkiler giderek bozulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslâm-Hıristiyanlık İlişkileri, Osmanlı Belgeleri, Bilâdüşşām, Toplumsal Tarih, Birlikte Yaşama.

Azerbaijani Written Epic Monuments as a Part of the Common Turkic-Islamic Cultural Heritage

Prof. Azizağa NECEFZADE *

Abstract

Azerbaijani folk literature represents a rich cultural heritage that has reached the present day not only through oral tradition but also through written transmission channels. In particular, the transcription of extensive folkloric examples into independent books has often been made possible either through scribes working on commission or through the recording of the poetic legacy of ozan-ashiq poets. Different manuscript versions of works such as "Kitab-ı Dede Korkut" and "Köroğlu" stand among the most prominent examples of this tradition. However, the systematic compilation of smaller-scale folkloric products within a single manuscript is relatively rare. In this regard, the proverb anthology titled "Oğuzname" constitutes an exceptional example.

In manuscript sources, folkloric elements are frequently found outside the main text, such as on blank pages, in marginal notes, or within bindings, indicating that these materials were recorded through individual interest and memory. Such records shed light not only on the authors of the texts but also on the cultural inclinations of readers. Indeed, the ashiq poetry included in a copy of the Divan of Nesimi constitutes a concrete manifestation of the interaction between oral and written literature.

The deep-rooted tradition of ozan-ashiq culture in Azerbaijan dates back to the 12th century and has had a significant impact on classical written literature. Nizami Ganjavi's use of folk narratives and motifs in his works reveals the aesthetic reflection of this interaction. This demonstrates that oral tradition has been influential not only among the people but also in high literary production.

The written folkloric materials preserved at the Institute of Manuscripts of the Azerbaijan National Academy of Sciences are particularly concentrated between the 17th and 19th centuries and include various genres such as epics, tales, and proverbs. These written epics are generally classified into two groups: national and nationalized

* Karabakh University, Faculty of Education, Azerbaijan, azizaga.najafov@karabakh.edu.az

epics. While works such as "The Tale of Kerem" and "Gasham Khan and Gulistan Khanum" represent national epics, works like "Sayf al-Mulk" and "Khatam al-Tai" were adapted from different cultural sources and reshaped within the Turkic–Islamic aesthetic framework.

Epics that have survived in single-copy manuscripts are of great historical and philological significance. In these works, historical events are reconstructed through folk aesthetics, and social and political criticism is expressed through symbolic narration. Moreover, the preservation of archaic linguistic features makes these texts valuable for the history of language as well.

In conclusion, the transcription of oral literary products in Azerbaijan represents a deeply rooted tradition that predates professional folklore collection practices. Through the contributions of intellectuals and scribes, many epics have been preserved in written form, and certain folkloric motifs have survived only through manuscript sources. Therefore, the study of written epic monuments is of fundamental importance both for understanding Azerbaijani folklore and for comprehending the broader Turkic epic tradition.

Keywords: Ozan-Ashiq Art, Transcription of Folklore, Manuscript Tradition, Turkic-Epic Heritage, Written Epics.

Azerbaycan Yazma Destan Anıtları Ortak Türk-İslam Kültürünün Bir Parçası Gibi

Prof. Dr. Azizağa NECEFZADE*

Özet

Azerbaycan halk edebiyatı, sözlü geleneğin yanı sıra yazılı aktarım kanallarıyla da günümüze ulaşan zengin bir kültürel mirası temsil eder. Özellikle hacimli folklor örneklerinin müstakil kitaplar hâlinde yazıya geçirilmesi, çoğu zaman kâtiplerin sipariş üzerine çalışmaları veya ozan-âşıkların şiirsel mirasının kaydedilmesi sayesinde mümkün olmuştur. "Kitab-ı Dede Korkut" ve "Köroğlu" gibi eserlerin

* Qarabağ Universitesi, Eğitim Fakültesi, Azerbaycan, azizaga.najafov@karabakh.edu.az

farklı nüshaları bu geleneğin en belirgin örnekleri arasında yer alır. Bununla birlikte, küçük hacimli folklor ürünlerinin tek bir yazma içinde sistemli biçimde toplanması oldukça nadirdir. "Oğuzname" adlı atasözleri mecmuası bu açıdan istisnai bir örnek teşkil eder.

El yazması eserlerde folklor unsurlarının çoğu zaman metin dışı alanlarda, mesela boş sayfalarda, kenar notlarında veya cilt içlerinde yer alması, bu folklor örneklerinin bireysel ilgi ve hafıza yoluyla kaydedildiğini göstermektedir. Bu tür kayıtlar, yalnızca metni oluşturanların değil, aynı zamanda okuyucuların da kültürel eğilimlerine ışık tutar. Nitekim Nesimî Divanı nüshasında yer alan âşık şiirleri, sözlü ve yazılı edebiyat arasındaki etkileşimin somut göstergelerindendir.

Azerbaycan'da ozan-âşık geleneğinin köklü geçmişi, XII. yüzyıla kadar uzanmakta ve klasik yazılı edebiyat üzerinde belirgin etkiler yaratmaktadır. Nizami Gencevî'nin eserlerinde halk anlatılarından ve motiflerinden yararlanması, bu etkileşimin estetik düzeydeki yansımalarını ortaya koyar. Bu durum, sözlü geleneğin yalnızca halk arasında değil, yüksek edebî üretimde de belirleyici olduğunu kanıtlar.

Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi El Yazmaları Enstitüsü'nde muhafaza edilen yazılı folklor örnekleri, özellikle XVII-XIX. yüzyıllar arasında yoğunlaşmakta ve destanlar, masallar, atasözleri gibi farklı türleri kapsamaktadır. Bu yazılı destanlar genel olarak millî ve millîleştirilmiş olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. "Hikâyet-i Kerem" ve "Geşem Han ve Gülistan Hanım" gibi eserler millî destanlara örnek teşkil ederken, "Seyf'ül-Mülk" ve "Hatemi-Tayi" gibi eserler farklı kültürel kaynaklardan alınarak türk-islam estetik anlayışıyla yeniden şekillendirilmiştir.

Özellikle tek nüsha hâlinde günümüze ulaşan destanlar, hem tarihî hem de filolojik açıdan büyük önem taşımaktadır. Bu eserlerde tarihî olayların halk estetiğiyle yeniden kurgulandığı, sosyal ve siyasal eleştirilerin sembolik anlatımlarla ifade edildiği görülmektedir. Aynı zamanda dil özelliklerinde arkaik unsurların korunmuş olması, bu metinleri dil tarihi açısından da değerli kılar.

Sonuç olarak, Azerbaycan'da sözlü edebiyat ürünlerinin yazıya geçirilmesi, profesyonel folklor derlemelerinden önceye uzanan köklü bir gelenektir. Bu süreçte aydınların ve kâtiplerin katkılarıyla birçok destan kalıcı hâle getirilmiş, bazı folklor motifleri yalnızca yazılı nüshalar aracılığıyla günümüze ulaşabilmiştir. Bu nedenle yazılı destan anıtlarının incelenmesi, hem Azerbaycan folklorunun hem de genel Türk destan geleneğinin anlaşılmasında temel bir araştırma alanı olarak büyük önem

taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ozan-Âşık Sanatı, Folklorun Yazıya Geçirilmesi, El Yazması Geleneği, Türk Destanı Mirası, Yazılı Destanlar.

Translation and Translators in Al-Andalus, a Model of Coexistence Between Cultures During the 5th and 7th Centuries AH / 11th and 13th Centuries AD

Prof. Mohamed Ali DABBOUR*

Abstract

The translation movement in Al-Andalus represented an important tributary of cultural exchange and coexistence between different religious sects, between Muslims, Christians and Jews, and Al-Andalus became a cultural and civilizational passage through which most of the Arabic and Islamic knowledge and sciences passed to Europe.

Toledo was the first melting pot in which the three cultures, Islamic, Christian and Jewish, were fused and blended since its fall into the hands of the Christians in 478/1086 , as it was inhabited at that time by a mix of Christians, Jews and Muslim Arabs, and it contained many scientific centers and libraries, which prepared it to be a broad cultural center that witnessed the most important stage of cultural coexistence between the various sects of society in it.

In the year 519/1125, Bishop Raymond (526-547/1131-1152) assumed the bishopric of Toledo. He played a major role in the flourishing of the translation movement, as he translated many Arabic works into Latin. Under his supervision, a group of translators and writers were appointed, known in history as the first stage of the establishment of the Toledo School of Translators. He often motivated them to work and encouraged them to translate, and he gave them generous gifts and rewards for this. Through these translators, a huge amount of Islamic scientific heritage in astronomy, medicine, chemistry, natural sciences, logic, mathematics, literature, and others was translated.

In the twelfth century AD, the translation movement from Arabic reached its peak of activity. A large number of famous medical books were translated, or books that Constantine the African had translated poorly or incompletely were retranslated. Most of these were done by the most famous and active of the European translators,

* Cairo University, Faculty of Dar El-Uloom, Egypt, mdabbour2020@gmail.com

namely Gerard of Cremona, the Italian, who came to Toledo in 583/1187 and joined the group of translators who were under the patronage of its archbishop, Raymond.

Among the books of medicine translated by Gerard of Cremona were "The Canon of Medicine" by Ibn Sina, "The Arrangement of Medicine for Those Who Cannot Compile It" (section on surgery) by the Andalusian surgeon Abu al-Qasim al-Zahrawi, which was an educational book for about five centuries in Europe, "The Memorandum on Ophthalmology and its Surgery" by Ali ibn Isa al-Kahhal al-Dimashqi, and this author was known in Latin Europe as Haly, and he also translated with it the book of Ammar al-Mawsili on ophthalmology, and they were used together in European universities until the eighteenth century, and the book "Al-Mansuri" by al-Razi, and the tenth article of it on fevers became very popular in Europe, and it was printed several times. Gerard translated about one hundred books, and it is said that some of them were the product of his students, and some of them were in partnership with others.

Translation in Toledo remained in this state until the 7th century AH (13th century CE), when King Alfonso X (the Wise) (650-683/1252-1284) came to power. He undertook tremendous efforts in translating and adapting Arabic sciences and knowledge into Latin and Castilian.

A number of Muslim, Christian, and Jewish scholars worked for him. Alfonso the Wise established an institute for Latin-Arabic studies in Seville in 652/1254. He also focused on extensively documenting public events under his supervision, relying on Arabic historical sources and documents. Furthermore, he concentrated his efforts on translating scientific works and treatises on astronomy, demonstrating the extent of cultural coexistence that characterized Al-Andalus during this period.

This paper will attempt to address the following elements:

Translation as a tributary of intercultural coexistence in Al-Andalus.

The first phase of the establishment of the School of Translators in Toledo and its role in cultural coexistence among different communities.

Alfonso X (the Wise) and the second phase of the School of Translators in Toledo and its impact on cultural coexistence among different segments of society.

Muslims, Christians, and Jews in Al-Andalus and their contributions to translation to and from Arabic.

Keywords: Al-Andalus, Translators, Coexistence, Toledo, Muslims, Christians, Jews.

الترجمة والمترجمون في الأندلس، نموذج للتعايش بين الثقافات ما بين القرنين (٥-٧ هـ/ ١١-١٣ م)

أ.د. محمد علي دبور*

الملخص

لقد مثلت حركة الترجمة في الأندلس رافدًا مهمًّا من روافد التلاقح والتعايش الحضاري بين مختلف الطوائف الدينية، بين المسلمين والنصارى واليهود، وصارت الأندلس معبرًا ثقافيًّا وحضاريًّا عبرت من خلاله جل المعارف والعلوم العربية والإسلامية إلى أوربا.

لقد كانت طليطلة البوتقة الأولى التي انصهرت فيها وتمازجت الثقافات الثلاث، الإسلامية والنصرانية واليهودية منذ سقوطها في أيدي النصارى سنة ٤٧٨ هـ/ ١٠٨٦ م حيث كان يقطنها آنذاك مزيج من النصارى واليهود والعرب المسلمين، وكانت تحتوي على العديد من المراكز العلمية والمكتبات، مما هيأها لتكون بمثابة مركز ثقافي واسع يشهد أهم مرحلة من مراحل التعايش الثقافي بين مختلف طوائف المجتمع بها.

ففي سنة ٥١٩ هـ/ ١١٢٥ م تولى أسقفية طليطلة الأسقف ريموند (٥٢٦-٥٤٧ هـ/ ١١٣١-١١٥٢م) الذي قام بدور كبير في ازدهار حركة الترجمة، حيث نقل كثيرًا من الآثار العربية إلى اللاتينية، وتولى – تحت إشرافه- طائفة من المترجمين والكتاب عرفت في التاريخ بالمرحلة الأولى لتأسيس مدرسة المترجمين الطليطليين، وكان كثيرًا ما يحفزهم على العمل ويشجعهم على الترجمة، ويبذل لهم على ذلك الصلات والعطايا الجزيلة، فتم عن طريق هؤلاء المترجمين ترجمة مقدار ضخم من التراث العلمي الإسلامي في الفلك والطب والكيمياء والطبيعة والمنطق والرياضيات والأدب وغيرها.

وفي القرن الثاني عشر الميلادي بلغت حركة الترجمة من العربية غايتها من النشاط، فتُرجم عددٌ كبير من الكتب الطبية المشهورة، أو أعيدت ترجمة الكتب التي كان ترجمها قسطنطين الإفريقي ترجمة رديئة أو ناقصة، وكانت معظمها على يد أشهر المترجمين الأوربيين وأكثرهم نشاطًا وهو جيرارد الكريموني الإيـــطالي الذي جـــاء إلى طليطلـــة سنة ٥٨٣ هـ/ ١١٨٧ م وانضم إلى مجموعة المترجمين الذين كانوا تحت رعاية رئيس أساقفتها ريموند.

فمما ترجم جيرارد الكريموني من كتب الطب، «القانون في الطب» لابن سينا، وكتاب «التصريف لمن عجز عن التأليف» (قسم الجراحة) للطبيب الجراح الأندلسي أبي القاسم الزهراوي، وكان كتابا تعليميا زهاء خمسة قرون في أوربا، وكتاب «التذكرة في طب العيون وجراحتها» لعلي بن عيسى الكحال الدمشقي، وعرف هذا المؤلف في أوربا اللاتينية باسم Haly، وترجم معه كتاب عمار الموصلي في طب العيون أيضا، وقد استخدما معا في جامعات أوربا حتى القرن الثامن عشر، وكتاب «المنصوري» للرازي، وقد ذاعت المقالة العاشرة منه عن الحميات ذيوعا كبيرا في أوربا، وطبعت عدة مرات، وقد بلغ ما ترجمه جيرارد زهاء مائة كتاب ويقال بأن

* جامعة القاهرة، كلية دار العلوم، مصر mdabbour2020@gmail.com

بعضها من نتاج تلاميذه، وبعضها بالاشتراك مع غيره.

وظل حال الترجمة في طليطلة على هذا الوضع حتى القرن السابع الهجري (القرن الثالث عشر الميلادي)، حيث ظهر الملك ألفونسو العاشر (الحكيم) (٦٥٠-٦٨٣ هـ/ ١٢٥٢-١٢٨٤ م) الذي قام بجهود جبارة في الترجمة والاقتباس عن العلوم والمعارف العربية إلى اللغتين اللاتينية والقشتالية.

وكان يعمل لديه عدد من العلماء المسلمين والنصارى واليهود، وقد أنشأ ألفونسو الحكيم معهدًا للدراسات اللاتينية العربية سنة ٦٥٢ هـ/ ١٢٥٤ م في إشبيلية؛ كما اتجه اهتمامه إلى تدوين واسع للأحداث العامة تحت نظره، وكان اعتماده في ذلك على مصادر التاريخ العربي ووثائقه، كما ركز جهده على ترجمة المصنفات والآثار العلمية في الفلك، مما يشهد بمدى التعايش الحضاري الذي عرفته الأندلس خلال هذه الفترة.

وفي هذه الورقة سنحاول أن نتناول العناصر التالية:

الترجمة من روافد التعايش بين الثقافات في الأندلس

المرحلة الأولى لتأسيس مدرسة المترجمين بطليطلة ودورها في التعايش الثقافي بين مختلف الطوائف ألفونسو العاشر (الحكيم) والمرحلة الثانية لمدرسة المترجمين بطليطلة وأثرها على التعايش الثقافي بين فئات المجتمع المسلمون والنصارى واليهود في الأندلس وإسهاماتهم في الترجمة من العربية وإليها.

الكلمات المفتاحية: الأندلس، المترجمون، التعايش، طليطلة، المسلمون، المسيحيون، اليهود.

Osmanlı Medeniyetinde Dinî ve Etnik Çeşitliliğin Yönetimi: "Engin Hoşgörü- *İstimâlet*"

Prof. Dr. Bilgehan PAMUK*

Özet

14. yüzyılın başlarında bir uç beyliği konumunda olan Osmanlıların, kısa bir süre içerisinde Avrupa'nın güçlü krallarına ve imparatorlarına karşı önemli başarılar kazanan güçlü bir siyasi bir güç haline dönüşmesi, elbette ilgi çeken bir konudur. Şüphesiz bu hususta, özellikle kısa bir zamanda elde edilen başarıları birtakım tesadüfî olaylara bağlı olduğu düşüncesi taşıyanlar olmuşsa da Osmanlıların sistemli bir şekilde tatbik ettikleri politikalar neticesinde başarılar elde ettikleri, genelde kabul gören görüştür. Bu bağlamda, Osmanlıların dönemin güçlü devletleri arasında yer almasında, en baştan itibaren titizlikle uyguladıkları politik yaklaşımlardan istimâletin ciddi katkısının olduğu görülmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu, farklı dinî ve etnik toplulukların uzun süre birlikte yaşayabildiği çok katmanlı bir siyasal düzen oluşturması bakımından dünya tarihinin en dikkat çekici siyasi organizasyonlarından biridir. Bu çalışmada Osmanlı medeniyetinde dinî ve etnik çeşitliliğin yönetiminde önemli bir rol oynayan istimâlet politikası ile bu politikanın oluşturduğu "engin hoşgörü" algısı ele alınmaktadır. İstimâlet politikası, fethedilen bölgelerde yerel halkın rızasını kazanmayı, onların ekonomik ve sosyal düzenlerini mümkün olduğunca korumayı ve Osmanlı yönetimine entegrasyonlarını kolaylaştırmayı amaçlayan bir devlet stratejisi olarak ortaya çıkmıştır.

Osmanlı siyasal kültüründe hoşgörü kavramının teorik temelleri, İslam siyaset düşüncesi ve Osmanlı idari kurumları bağlamında incelenmektedir. Ayrıca Balkanlar, Anadolu ve Doğu Akdeniz'deki farklı dinî topluluklarla kurulan ilişkiler örnek olaylar üzerinden analiz edilmektedir. Osmanlı yönetim sisteminde millet teşkilatı, yerel idari yapıların korunması ve gayrimüslimlerin hukuki statüsü gibi unsurların çok dinli toplumun yönetiminde nasıl işlev gördüğü değerlendirilmektedir. Özellikle gayrimüslim reayanın can, mal ve namus güvenliğinin sağlanması, dini ibadetlerin

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türkiye, bilgehanpamuk@kilis.edu.tr

serbestçe yerine getirilmesi ve askeri teşkilata dahil edilen gayrimüslim unsurlar (Voynuk, Martolos, Eflak) üzerinden politikanın somut çıktıları ele alınmaktadır. Ayrıca, tahrir defterleri ve millet sistemi gibi kurumsal mekanizmaların, bu heterojen yapıyı nasıl bir arada tuttuğu tartışılmaktadır.

Sonuç olarak Osmanlı hoşgörüsünün yalnızca ideolojik bir söylem olmadığı; pragmatik devlet politikası, İslam hukuk geleneği ve imparatorluk yönetim tecrübesinin birleşmesiyle ortaya çıkan çok boyutlu bir yönetim modeli olduğu hususu amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İstimâlet, Fetih Politikası, Hoşgörü, Millet Sistemi, Yönetim.

Management of Religious and Ethnic Diversity in the Ottoman Civilization: "Great Tolerance-*İstimalet*"

Prof. Bilgehan PAMUK*

Abstract

The transformation of the Ottomans, who began as a frontier principality at the beginning of the 14th century, into a powerful political force that achieved significant victories over the strong kings and emperors of Europe within a short period, is certainly a subject of much interest. While there are those who attribute these swift successes to various coincidences, the generally accepted view holds that the Ottomans achieved these accomplishments as a result of the systematic implementation of deliberate policies. Within this context, it is evident that the policy approach of *istimalet*, meticulously applied from the very beginning, made a serious contribution to the Ottomans' emergence among the era's most powerful states.

The Ottoman Empire is one of the most remarkable political organizations in world history in terms of creating a multi-layered political order where various religious and ethnic communities could live together for a long time. This study examines the *istimalet* policy-which played an important role in managing religious and ethnic diversity in Ottoman civilization-and the perception of "great tolerance" that this

* Kilis 7 Aralık University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Türkiye bilgehanpamuk@kilis.edu.tr

policy created. The *istimalet* policy emerged as a state strategy aimed at winning the consent of the local population in conquered territories, preserving their economic and social structures as much as possible, and easing their integration into Ottoman administration. The theoretical foundations of the concept of tolerance in Ottoman political culture are examined within the context of Islamic political thought and Ottoman administrative institutions.

Furthermore, relations maintained with various religious communities in the Balkans, Anatolia, and the Eastern Mediterranean are analyzed through case studies. Elements such as the millet organization within the Ottoman administrative system, the preservation of local administrative structures, and the legal status of non-Muslims are evaluated in terms of how they functioned in the governance of a multi-religious society. In particular, the concrete outcomes of the policy are discussed through the protection of the lives, property, and honor of non-Muslim subjects, the freedom to practice religious worship, and the inclusion of non-Muslim elements (Voynuk, Martolos, Eflak) within the military organization. Additionally, institutional mechanisms such as the tahrir registers and the millet system are discussed in relation to how they held this heterogeneous structure together.

In conclusion, the aim is to demonstrate that Ottoman tolerance was not merely an ideological discourse, but a multidimensional administrative model that arose from the combination of pragmatic state policy, the Islamic legal tradition, and imperial governance experience.

Keywords: İstimalet, Conquest Policy, Tolerance, Millet System, Administration.

Osmanlı Devleti'nin Sonlarında Kilis'in İdari ve Sosyal Yapısı

Prof. Dr. Adem TUTAR*

Özet

Kilis tarihin ilk dönemlerinden beri insanların meskûn olduğu coğrafyaların başında yer almıştır. Geçmişte çeşitli devletlerin idaresi altında olan Kilis, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi esnasında Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine girmiştir. Osmanlı idaresinde değişik idari konumlarda yer alan Kilis; 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra uygulanmaya başlanan vilayet sistemi çerçevesinde 1866 yılından itibaren Halep vilayeti içerisinde merkez sancağa bağlı bir kaza konumunda bulunacaktır. Kaza merkezinde idarenin başında kaymakam bulunmaktaydı ki; kaymakamın başkanlığındaki kaza idare meclisi, mal müdürü, tahrirat kâtibi, kaza hâkimi (naip), müftü ve Gayrimüslim cemaatin ruhani reisleri gibi tabii üyeler ile ikisi Müslüman ikisi Gayrimüslim seçilmiş dört üyeden oluşmakta idi. Köy ve nahiye Osmanlı taşra yönetim sisteminin en altında bulunan yerleşim birimleriyken şehirlerde mahalleler bu birimlerle aynı düzeydeydi. Nahiyeyi kaza kadısının atadığı bir naip, onun adına yönetirdi. Zamanla Halep vilayetinde yapılan değişikliklere rağmen sonunda yine Kilis; Halep sancağına bağlı Halep, Antakya, Belen, İskenderun, Ayıntab, Bab, Cebeli Seman, Cisrişuğur, Harim, İdlib, Maara, Menbic ve Rakka adlarında on dört kaza arasında yer almıştır. Kilis şehri coğrafi konum itibariyle Halep'in 50 km. kuzeyinde yer almaktaydı. Kilis kazasına bağlı olarak dokuz tane nahiye ile bu nahiyelere bağlı 469 tane de köy bulunmaktaydı. Gayrimüslim nüfusun mevcut olduğu Kilis şehrindeki kurumların birçoğunda gayrimüslim görevliler de bulunmaktaydı. Kilis kazasının nüfusu; Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanlardan oluşmaktaydı. Kilis merkezinde otuz üç adet mahalle bulunmaktaydı. Bu mahallelerin sadece dokuz tanesinde Müslümanlar ikamet etmekteydiler. Diğer mahallelerden beş tanesinde Müslümanlar ile Yahudiler bir arada yaşamaktaydılar. Kilis merkezinde bulunan on dört mahallede Müslümanlarla ile Hıristiyanlar yine bir arada yaşamaktaydılar. Kaza merkezinde bulunan dört mahallede ise Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler

* Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Türkiye , ademtutar@osmaniye.edu.tr

beraber yaşamaktaydılar. Kaza merkezinde sadece bir mahallede Hıristiyan nüfus ikamet etmekteydi. Başta kaza merkezi Kilis şehri olmak üzere kaza dahilinde Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman ait çok sayıda ibadethane, okul gibi dini ve sosyal kurumlar bulunmaktaydı. Osmanlı idaresi altındaki asırlarda genelde ticari ve sosyal olarak gelişme gösteren Kilis Cumhuriyet döneminde Gaziantep iline bağlı bir ilçe iken 3 Haziran 1995 tarihinde il konumuna getirilmiştir. Tebliğimizde; Osmanlı idaresi altında Kilis ve çevresinin idari-sosyal durumunu incelerken birinci hedefimiz, değişik dini ve etnik yapılara sahip toplumların bir arada yaşamasının mümkün olduğunu örnekleriyle ortaya koymaya çalışmaktır. İkinci ve asıl hedefimiz ise, Müslümanlar olarak günümüzde İslam Coğrafyasında akan gözyaşı ve kanı durdurmanın baş mükellefleri olduğumuz için, geçmişte bir arada yaşamayı mümkün kılan ilkeleri tespit ederek, Ortadoğu'da ve hatta bütün insanlık coğrafyasında bir arada yaşamanın mümkünlüğüne yönelik önerileri sunmaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Kilis, Gayrimüslim, Yahudi, Hıristiyan, Müslüman

The Administrative and Social Structure of Kilis in The Late Ottoman Empire

Prof. Adem TUTAR*

Abstract

Kilis has been one of the most inhabited regions since the earliest periods of history. Having been under the rule of various states in the past, Kilis came under the dominion of the Ottoman Empire during the Egyptian campaign of Yavuz Sultan Selim. Having held various administrative positions within the Ottoman administration, Kilis, within the framework of the vilayet system implemented in the second half of the 19th century, became a kaza (district) within the central sanjak of the Aleppo vilayet from 1866 onwards. The kaza center was headed by a kaymakam (district governor), and the kaza administrative council, chaired by the kaymakam, consisted of ex officio members such as the treasury manager, the clerk of records, the kaza judge (naip), the mufti, and the spiritual leaders of the non-Muslim community, as

* Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Faculty of Theology, Türkiye, ademtutar@osmaniye.edu.tr

well as four elected members, two Muslim and two non-Muslim. While villages and nahiyes (sub-districts) were the lowest level settlements in the Ottoman provincial administration system, neighborhoods in cities were at the same level as these units. The district was administered by a deputy appointed by the district judge, acting on his behalf. Despite changes made within the Aleppo province over time, Kilis eventually remained one of fourteen districts within the Aleppo sanjak, alongside Aleppo, Antioch, Belen, Iskenderun, Aintab, Bab, Jabal al-Saman, Jisr al-Ugur, Harim, Idlib, Maara, Manbij, and Raqqa. Geographically, Kilis was located 50 km north of Aleppo. The Kilis district comprised nine sub-districts and 469 villages within those sub-districts. Many institutions in Kilis, a city with a significant non-Muslim population, employed non-Muslim officials. The population of Kilis consisted of Jews, Christians, and Muslims. The city center had thirty-three neighborhoods, only nine of which were inhabited by Muslims. In the remaining five neighborhoods, Muslims and Jews lived together. In the fourteen neighborhoods located in the center of Kilis, Muslims and Christians lived together. In the four neighborhoods of the district center, Muslims, Christians, and Jews lived together. Only one neighborhood in the district center had a Christian population. Within the district, including the city of Kilis itself, there were numerous religious and social institutions belonging to Jews, Christians, and Muslims, such as places of worship and schools. Kilis, which generally developed commercially and socially during the centuries under Ottoman rule, was a district of Gaziantep province during the Republic period, until it was elevated to provincial status on June 3, 1995. In this paper, while examining the administrative and social situation of Kilis and its surroundings under Ottoman rule, our primary goal is to demonstrate, with examples, that it is possible for communities with different religious and ethnic structures to live together. Our second and main goal is, since we, as Muslims, are primarily responsible for stopping the tears and bloodshed in the Islamic world today, to identify the principles that made coexistence possible in the past and to offer suggestions for the possibility of coexistence in the Middle East and even in the entire world.

Keywords: Kilis, Non-Muslim, Jew, Christian, Muslim.

Everyday Practices of Religious Coexistence in Javanese Muslim Society: Lessons from Local Communities in Indonesia

Prof. Noorhaidi HASAN*

Abstract

Java, the most populous island in Indonesia, offers a distinctive example of how Muslim-majority societies cultivate practical and sustainable models of peaceful coexistence. For centuries, Javanese communities have developed social and cultural mechanisms that enable Muslims, Christians, Hindus, Buddhists, and followers of local beliefs to live together in relatively harmonious ways. This paper examines everyday practices of coexistence in Javanese Muslim society, highlighting how religious teachings, local culture, and community institutions interact to sustain social harmony.

The study focuses on grassroots practices found in villages and urban neighbourhoods across Java. One important example is the communal gathering known as *slametan*, a shared ritual meal in which neighbours of different religious backgrounds often participate to express gratitude, solidarity, and mutual care. Such gatherings strengthen social bonds and reinforce the idea that community welfare transcends religious difference. Another key practice is *gotong royong*, a long-standing tradition of collective work in which residents cooperate to build houses, maintain public facilities, or organize community events regardless of religious affiliation, fostering shared responsibility and civic belonging.

The paper also highlights the role of Islamic organizations such as Nahdlatul Ulama and Muhammadiyah in promoting religious moderation and interfaith engagement through education, social services, and community outreach. Their networks of *pesantren* and local branches frequently organize interreligious dialogue, humanitarian programs, and collaborative initiatives involving diverse communities.

Through qualitative observations and selected examples, the paper argues that peaceful coexistence in Javanese Muslim society is sustained not only by formal policies but also by deeply rooted cultural practices emphasizing harmony (*rukun*),

* Sunan Kalijaga State Islamic University of Yogyakarta, Indonesia, Noorhaidi.hasan@uin-suka.ac.id

respect, and communal solidarity. The Javanese experience demonstrates how everyday social rituals, community cooperation, and inclusive religious leadership can provide practical foundations for sustaining pluralism and harmony in diverse societies.

Keywords: Javanese Muslim Society, Religious Coexistence, Gotong Royong, Slametan, Interfaith Harmony.

Java Müslüman Toplumunda Dini Birlikte Yaşamanın Gündelik Pratikleri: Endonezya'daki Yerel Topluluklardan Dersler

Prof. Noorhaidi Hasan*

Özet

Java, Indonesia'nın en kalabalık adası olarak, Müslüman çoğunluklu toplumların barışçıl birlikte yaşamın pratik ve sürdürülebilir modellerini nasıl geliştirdiğine dair özgün bir örnek sunmaktadır. Yüzyıllar boyunca Java toplulukları, Müslümanların, Hristiyanların, Hinduların, Budistlerin ve yerel inançların takipçilerinin görece uyumlu biçimde bir arada yaşayabilmelerini sağlayan sosyal ve kültürel mekanizmalar geliştirmiştir. Bu makale, Java Müslüman toplumunda birlikte yaşamanın gündelik pratiklerini inceleyerek, dini öğretilerin, yerel kültürün ve topluluk kurumlarının toplumsal uyumu sürdürmek için nasıl etkileşim içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma, Java genelindeki köylerde ve kentsel mahallelerde görülen tabandan gelen (grassroots) pratiklere odaklanmaktadır. Önemli örneklerden biri, slametan olarak bilinen ve komşuların farklı dini geçmişlere sahip olsalar bile birlikte katıldıkları ortak bir ritüel yemektir. Bu etkinlikte insanlar şükran, dayanışma ve karşılıklı ilgiyi ifade ederler. Bu tür buluşmalar sosyal bağları güçlendirir ve toplumsal refahın dini farklılıkların ötesinde bir değer olduğunu pekiştirir. Bir diğer önemli pratik ise gotong royong olarak bilinen ve uzun süredir devam eden kolektif çalışma geleneğidir. Bu gelenekte mahalle sakinleri, dini aidiyetlerinden bağımsız olarak ev inşa etmek,

* Sunan Kalijaga State Islamic University of Yogyakarta, Indonesia, Noorhaidi.hasan@uin-suka.ac.id

kamusal alanları korumak veya topluluk etkinlikleri düzenlemek için birlikte çalışır; böylece ortak sorumluluk ve yurttaşlık aidiyeti gelişir.

Makale ayrıca, Nahdlatul Ulama ve Muhammadiyah gibi İslami kuruluşların, eğitim, sosyal hizmetler ve toplumsal faaliyetler yoluyla dini ılımlılığı ve dinler arası etkileşimi teşvik etmedeki rolünü de vurgulamaktadır. Bu kuruluşların pesantren ağları ve yerel şubeleri sıklıkla dinler arası diyaloglar, insani yardım programları ve farklı toplulukları bir araya getiren ortak girişimler düzenlemektedir.

Nitel gözlemler ve seçilmiş örnekler aracılığıyla makale, Java Müslüman toplumunda barışçıl birlikte yaşamın yalnızca resmi politikalarla değil, aynı zamanda uyum (rukun), saygı ve toplumsal dayanışmayı vurgulayan köklü kültürel pratiklerle sürdürüldüğünü savunmaktadır. Java deneyimi, gündelik sosyal ritüellerin, topluluk içi iş birliğinin ve kapsayıcı dini liderliğin, çeşitliliğe sahip toplumlarda çoğulculuğu ve uyumu sürdürmek için pratik temeller sağlayabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Java Müslüman Toplumu, Dini Birlikte Yaşama, Gotong Royong, Slametan, Dinler Arası Uyum.

Ebu'l-Feth el-Büstî'nin Şiirinde Toplumsal Dayanışmanın Temelleri

Doç. Dr. Mesut CEVHER*

Özet

Bu çalışma, hicrî dördüncü yüzyılın en önde gelen şairlerinden biri olan ve hikmet şiiriyle tanınan Ebu'l-Feth el-Büstî'nin şiirinde toplumsal dayanışmanın temellerini incelemektedir. Araştırma, onun şiirinin bireyler arasındaki ilişkileri güçlendiren ve anlayış ile iş birliğine dayalı bütünleşmiş bir toplumun inşasını destekleyen insani değerler sisteminin oluşumuna nasıl katkıda bulunduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çalışmanın önemi, özellikle Büstî'nin yaşadığı dönemde görülen siyasi ve toplumsal dönüşümler bağlamında, edebiyatın-özellikle şiirin-toplumsal davranışı yönlendirmedeki rolünü vurgulamasından kaynaklanmaktadır. Bu dönemde şiir, kolektif bilincin şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur.

Çalışmada betimleyici-analitik yöntem benimsenmiş; Büstî'nin şiirinden seçilen örnekler analiz edilerek içerdiği toplumsal değerler ortaya çıkarılmıştır. Araştırma, onun şiirinde toplumsal dayanışmanın temelini oluşturan üç ana eksen etrafında yapılandırılmıştır. İlk eksen ahlaki boyuttur. Şair bu bağlamda güzel ahlakı, alçakgönüllülüğü, insanlara karşı nazik olmayı ve iyilik yapmayı teşvik etmekte; bu değerlerin kalpleri kazanmanın ve toplum içindeki sevgi bağlarını güçlendirmenin temelini oluşturduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca dürüstlük ve güvenilirliğin toplumsal güvenin inşasında vazgeçilmez unsurlar olduğunu belirtmektedir.

İkinci eksen dayanışma boyutudur. Büstî, insanlar arasında iş birliği, hoşgörü ve yardımlaşmayı teşvik eder; ihtiyaç sahiplerine yardım etmeyi ve zor zamanlarda başkalarının yanında durmayı öğütler. Bu yaklaşım, toplumsal istikrar ve sürekliliğin temelinde sosyal dayanışmanın yer aldığını gösteren derin bir insani bakış açısını yansıtır. Üçüncü eksen ise yönlendirici boyuttur. Şair, cinas ve özlü anlatım gibi etkili retorik teknikleri kullanarak bireyin toplum içindeki davranışlarını düzenleyen ve olumlu değerlere yönlendiren öğütler ve hikmetler sunar.

Çalışma, Büstî'nin şiirinin yalnızca edebî bir ürün olmadığını; sevgi, hoşgörü ve

* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yabancı Diller Fakültesi, Türkiye, mgouhar@yahoo.com

dayanışma temelli bir toplum inşa etmeyi amaçlayan ahlaki ve toplumsal bir söylem olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca onun sade fakat etkileyici üslubu, sözlerinin geniş kitlelere yayılmasını sağlamış ve birçok ifadesinin atasözü hâline gelmesine katkıda bulunmuştur. Bu durum, şiirinin toplumsal bilinçte kalıcı bir yer edinmesini ve eğitsel ile insani etkisinin sürekliliğini pekiştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hicrî Dördüncü Yüzyılda Arap Edebiyatı, Toplumsal Dayanışma, Ebu'l-Feth el-Büstî, Arap Şiiri, Hikmet Şiiri, Ahlaki Değerler, Sosyal Dayanışma.

Foundations of Social Cohesion in the Poetry of Abu al-Fath al-Busti

Assoc. Prof. Mesut Cevher*

Abstract

This study examines the foundations of social cohesion in the poetry of Abu al-Fath al-Busti, one of the most prominent poets of the fourth century AH, renowned for his wisdom poetry rich in ethical and social implications. The research aims to explore how his poetry contributed to establishing a system of human values that strengthens relationships among individuals and supports the construction of a cohesive society characterized by understanding and cooperation. The importance of this study lies in highlighting the role of literature-particularly poetry-in guiding social behavior, especially amid the political and social transformations that marked al-Busti's era, during which poetic expression played a significant role in shaping collective awareness.

The study adopts a descriptive-analytical approach by selecting representative poetic samples from al-Busti's work and analyzing their content to uncover the social values embedded within them. The research is structured around three main axes that form the pillars of social cohesion in his poetry. The first axis is the ethical dimension, where the poet emphasizes good morals, humility, kindness toward

* Ankara Social Sciences University (ASSU), Faculty of Foreign Languages, Türkiye, mgouhar@yahoo.com

others, and the practice of benevolence, affirming that such values are fundamental to winning hearts and strengthening affection within society. He also underscores the importance of honesty and integrity as essential foundations for building social trust.

The second axis is the solidaristic dimension, in which al-Busti advocates cooperation, tolerance, and mutual support among people. He encourages assisting those in need and standing by others during times of hardship, reflecting a deeply humanistic vision that regards social solidarity as a cornerstone for societal stability and continuity. The third axis is the guiding dimension, where the poet employs concise and impactful rhetorical techniques-such as paronomasia and brevity to present wisdom and advice that help regulate individual behavior within the community and promote adherence to positive values.

The study concludes that al-Busti's poetry is not merely a literary product but rather an ethical and social discourse aimed at building a society grounded in affection, tolerance, and solidarity. Moreover, his clear yet eloquent style contributed to the wide circulation of his sayings, many of which became well-known proverbs, reinforcing their presence in social consciousness and granting his poetry a lasting educational and human impact.

Keywords: Arabic Literature in The Fourth Century AH, Social Cohesion, Abu Al-Fath Al-Busti, Arabic Poetry, Wisdom Poetry, Ethical Values, Social Solidarity.

أسس الترابط الاجتماعي في شعر أبي الفتح البستي

أستاذ د. مشارك مسعود جوهر*

الملخص

يتناول هذا البحث مظاهر الترابط الاجتماعي في شعر أبي الفتح البستي، أحد أبرز شعراء القرن الرابع الهجري، والذي عُرف بشعر الحكمة الغني بالدلالات الأخلاقية والاجتماعية. ويهدف البحث إلى الكشف عن الكيفية التي أسهم بها شعره في ترسيخ منظومة من القيم الإنسانية التي تعزز العلاقات بين الأفراد، وتدعم بناء مجتمع متماسك يسوده التفاهم والتعاون. وتبرز أهمية هذه الدراسة في كونها تسلط الضوء على دور الأدب، ولا سيما الشعر، في توجيه السلوك الاجتماعي، خاصة في ظل التحولات السياسية والاجتماعية التي شهدها عصر البستي، حيث كان للكلمة الشعرية تأثير واضح في تشكيل الوعي الجمعي.

وقد اعتمد البحث على المنهج الوصفي التحليلي، من خلال اختيار نماذج شعرية تمثل تجربة البستي وتحليل مضامينها للكشف عن القيم الاجتماعية التي تتضمنها. وتوزعت الدراسة على ثلاثة محاور رئيسة شكّلت أساس الترابط الاجتماعي في شعره. يتمثل المحور الأول في البعد الأخلاقي، حيث ركّز الشاعر على الدعوة إلى حسن الخلق، والتواضع، والرفق بالناس، وصناعة المعروف، مؤكدًا أن هذه القيم تعد أساسًا لكسب القلوب وتعزيز المحبة بين أفراد المجتمع. كما أبرز أهمية الصدق والأمانة بوصفهما ركيزتين لبناء الثقة الاجتماعية.

أما المحور الثاني فيتمثل في البعد التكافلي، إذ دعا البستي إلى التعاون والتسامح والتعاضد بين الناس، وحثّ على مساعدة المحتاجين والوقوف إلى جانب الآخرين في أوقات الشدة، مما يعكس رؤية إنسانية عميقة تجعل من التكافل الاجتماعي أساسًا لاستقرار المجتمع واستمراريته. بينما يتمثل المحور الثالث في البعد التوجيهي، حيث وظّف الشاعر أساليب بلاغية موجزة ومؤثرة، مثل الجناس والإيجاز، لتقديم حكم ونصائح تسهم في تقويم سلوك الفرد داخل الجماعة، وتدفعه نحو الالتزام بالقيم الإيجابية.

وتخلص الدراسة إلى أن شعر أبي الفتح البستي لا يقتصر على كونه إنتاجًا أدبيًا، بل يمثل خطابًا أخلاقيًا واجتماعيًا يسعى إلى بناء مجتمع قائم على المودة والتسامح والتكافل. كما أن أسلوبه السهل الممتنع أسهم في انتشار حكمه وتحول كثير منها إلى أمثال مأثورة، مما عزز حضورها في الوعي الاجتماعي ومنحها أثرًا تربويًا مستمرًا.

الكلمات المفتاحية:الأدب العربي في القرن الرابع الهجري، الترابط الاجتماعي، أبو الفتح البستي، الشعر العربي، شعر الحكمة، القيم الأخلاقية، التكافل الاجتماعي.

* جامعة أنقرة للعلوم الاجتماعية تركيا, البريد الإلكتروني:mgouhar@yahoo.com

The Creativity of Nizami Ganjavi as a Manifestation of the Tolerance of the Azerbaijani People

Doç. Dr. Alimukhtar MUXTAROV*

Abstract

Nizami Ganjavi (1141-1209), regarded as the pinnacle of medieval Azerbaijani literature, was not only a great poet but also a thinker and philosopher who faithfully served humanity's eternal values-justice, love, humanism, and tolerance. His creativity, particularly the "Khamsa" series, constitutes a vast philosophical space where different religions, nations, and civilizations intersect. In this regard, Nizami is not only a poet of his era but also a universal poet for all times.

All of Nizami Ganjavi's poems and lyrical works, beginning with the "Treasury of Mysteries" (Sirlər Xəzinəsi), served this noble purpose.

Nizami Ganjavi's philosophy of tolerance was not an abstract concept; it reflected the natural way of life of Azerbaijan, his native Ganja, and the Azerbaijani people. Just as in the 12th century, Azerbaijan today remains an ancient land where different ethnic and religious communities live together in peace.

The philosophy of tolerance is most clearly expressed in Nizami's work "Eskandername" (The Book of Alexander). The poet guides Alexander the Great through different peoples, civilizations, and centers of wisdom; this journey becomes a symbol of intellectual and spiritual pursuit rather than mere military conquest. In Alexander's voice, Nizami says:

"In every nation there is wisdom, there is light,
One is a star, one is the sun, one is the moon-all exist.
Who separates these lights,
Is ignorant, remaining in darkness."

These lines clearly reveal Nizami's worldview: diversity is a source of richness, not division. In his work "Leyli and Majnun," another layer of tolerance emerges-love

* Vice-Chairman for Scientific Affairs, Ganja Branch of the Azerbaijan National Academy of Sciences, Nizami Ganjavi Center, Azerbaijan , muxtarovalimuxtar@gmail.com

transcends all ethnic, social, and religious barriers, proclaiming the eternal unity of the human soul. Majnun's love for Leyli symbolizes not just personal affection but divine love embracing all humanity.

In "The Seven Beauties" (Yeddi Gözəl), the philosophy of tolerance is deepened further. The poet gathers the beauties of seven regions-each representing a different civilization and world-in the court of Bahram. Each beauty narrates her story in the color of her own language and thought, and Nizami harmonizes these stories into a single composition. This structure itself serves as a metaphor: different civilizations do not negate one another, but complement one another.

In conclusion, Nizami Ganjavi's creativity is the most brilliant poetic expression of the long-standing tradition of tolerance among the Azerbaijani people. He embraced differences as a source of wealth and conveyed shared human values- love, justice, and wisdom - to the world through the language of art. Reading Nizami today reminds us that tolerance is not merely a political slogan but a fundamental condition of human existence.

Keywords: Nizami Ganjavi, Philosophy of Tolerance, Universal Values, Multiculturalism, Azerbaijani Literature.

Nizami Gencevi'nin Yaratıcılığı Azerbaycan Halkının Hoşgörüsünün Bir Tezahürüdür

Doç. Dr. Alimuhtar MUHTAROV*

Özet

Ortaçağ Azerbaycan edebiyatının zirvesi sayılan Nizami Gencevi (1141–1209), yalnızca büyük bir şair değil; aynı zamanda insanlığın ebedi değerlerine-adalete, sevgiye, hümanizme ve hoşgörüye-sadakatle hizmet etmiş bir mütefekkir ve filozoftur. Onun yaratıcılığı, özellikle "Hamse" silsilesi, farklı din, millet ve medeniyetlerin kesiştiği engin bir felsefi mekândır. İşte bu yönüyle Nizami, yalnızca

* Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Gence Şubesi Bilimsel İşler Başkan Yardımcısı,AMEA-Gence Şubesi. Nizami Gencevi Merkezi, Azerbaycan, muxtarovalimuxtar@gmail.com

kendi çağının değil, tüm zamanların evrensel şairi olma özelliğini kazanmaktadır.

Nizami Gencevi'nin "Sırlar Hazinesi" mesnevisinden başlayarak tüm şiirleri ve lirik eserleri bu ulvi amaca hizmet etmiştir.

Nizami Gencevi'nin hoşgörü felsefesi soyut bir kavram değildi; yaşadığı Azerbaycan'ın, ata ocağı Gence'nin ve mensubu olduğu Azerbaycan halkının yaşam biçiminin doğal bir yansımasıydı. XII. yüzyılda olduğu gibi günümüzde de Azerbaycan, farklı etnik ve dinî toplulukların bir arada, barış içinde yaşadığı kadim bir coğrafyadır.

Nizami Gencevi'nin hoşgörü felsefesi en belirgin biçimde "İskendername" eserinde kendini göstermektedir. Şair, Makedonyalı İskender'i farklı halkların, medeniyetlerin ve hikmet ocaklarının arasında dolaştırır; bu yolculuk, askerî fetihlerden çok entelektüel ve manevî bir arayışın simgesi hâline gelir. Nizami, İskender'in dilinden şöyle seslenir:

Her millette bir hikmet var, bir nur var,

Biri yıldız, biri güneş, biri ay - hepsi var.

Kim bu nurları birbirinden ayırır,

O cahildir, karanlıkta kalır.

Bu dizeler, Nizami'nin dünya görüşünü açıkça ortaya koymaktadır: çeşitlilik, ayrılığın değil zenginliğin kaynağıdır. Şairin "Leyla ile Mecnun" eserinde ise hoşgörünün bambaşka bir katmanı kendini göstermektedir - burada aşk, her türlü etnik, sosyal ve dinî engeli aşarak insan ruhunun ezeli birliğini ilan eder. Mecnun'un Leyla'ya olan sevdası, yalnızca kişisel bir duygu değil, tüm insanlığı kucaklayan ilahi sevginin metaforudur.

"Yedi Güzel" eserinde hoşgörü felsefesi daha da derinleşir. Şair, yedi iklimin güzelini - her biri ayrı bir medeniyeti, ayrı bir dünyayı temsil eden yedi kadını - Behram'ın sarayında bir araya getirir. Her güzel kendi hikâyesini, kendi dilinin ve düşünce biçiminin rengiyle anlatır; Nizami ise bu hikâyeleri tek bir ahenk içinde bütünleştirir. Bu kompozisyon başlı başına bir metafordur: farklı medeniyetler birbirini inkâr etmez, aksine birbirini tamamlar.

Sonuç olarak, Nizami Gencevi'nin yaratıcılığı, Azerbaycan halkının köklü hoşgörü geleneğinin en parlak şiirsel ifadesidir. O, farklılıkları bir zenginlik kaynağı olarak benimsemiş; insanlar arasındaki ortak değerleri - sevgiyi, adaleti, hikmeti - sanatın

diliyle tüm dünyaya ulaştırmıştır. Bugün Nizami'yi okumak, hoşgörünün yalnızca siyasi bir söylem değil, insanlığın temel varoluş koşulu olduğunu bir kez daha idrak etmektir.

Anahtar Kelimeler: Nizami Gencevi, Hoşgörü Felsefesi, Evrensel Değerler, Çokkültürlülük, Azerbaycan Edebiyatı.

Küresel Enformasyon Dengesizliği ve Alternatif Medya: İslam Dünyasında El-Cezire'nin Uluslararası Rolü

Doç. Dr. Vefalı ENSER*

Özet

Çoğulcu bir toplumsal düzeni ifade eden İslâm dünyasında birlikte yaşama tecrübesi yalnızca sosyal ve siyasal alanlarda değil, aynı zamanda bilgi, iletişim ve haberleşme süreçlerinde de kendini göstermiştir. Ancak geçen asrın ortalarından itibaren uluslararası enformasyon ve haber akışı büyük ölçüde Batılı kapitalist ülkelerin kontrolü altına girmiştir. Bu durum, küresel medya düzeninde tek yönlü bir iletişim akışı yaratmış; haberlerin üretimi, seçimi ve sunumu Batı merkezli bakış açılarıyla şekillenmiştir. Bu doğrultuda ortaya çıkan medya emperyalizmi, İslam dünyasının temsili üzerinde belirleyici bir güç hâline gelmiştir.

Batılı medya kuruluşlarının hâkimiyeti, İslam ülkelerinin küresel haberleşme sistemine eşit ve adil bir şekilde katılımını zorlaştırmıştır. Haberlerin çoğunlukla Batı'dan gelişmekte olan ülkelere ve İslam dünyasına doğru aktığı bu tek yönlü yapı, Müslüman toplumların çoğu zaman indirgemeci ve olumsuz imgelerle temsil edilmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, İslam ülkeleri kendi medya ağlarını güçlendirme ve alternatif iletişim kanalları oluşturma ihtiyacı duymuştur. Bu ihtiyacın bir sonucu olarak ortaya çıkan medya organizasyonları, uluslararası enformasyon dengesizliğine karşı önemli bir alternatif sunmuştur. Bu merkezler, hem İslam dünyasının kendi perspektifini küresel kamuoyuna aktarma hem de çok sesli bir iletişim düzenine katkı sağlama amacı taşımaktadır.

Bu noktada önemli bir örnek olarak öne çıkan Katar merkezli El-Cezire (Al Jazeera) kanalı kısa sürede uluslararası alanda etkili bir haber ağı hâline gelmiştir. Yalnızca bölgesel olayları değil, küresel meseleleri de çok boyutlu bir şekilde ele alarak daha dengeli bir bakış açısı sunmayı amaçlayan bu yayın merkezinin özellikle Orta Doğu'daki gelişmeleri yerel perspektiflerden aktarması, farklı görüşlere yer vermesi ve Batı merkezli haber söylemine alternatif üretmesiyle dikkat çekmiştir. Dolayısıyla İslam Dünyasında Batılı medya hegemonyasına karşı geliştirilen alternatif haber

* Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Türkiye, vefali.enser@ozal.edu.tr

ağları, özellikle El-Cezire örneğinde olduğu gibi, uluslararası haber akışında denge sağlamaya çalışarak daha adil ve kapsayıcı bir iletişim düzeninin mümkün olabileceğini göstermektedir.

Bu çalışmanın amacı, uluslararası enformasyon ve haber akışında Batı merkezli tek yönlü iletişim yapısına alternatif oluşturan haber merkezlerinin rolünü ele almaktadır. Bu bağlamda, medya emperyalizmi tartışmaları çerçevesinde İslam ülkelerinin küresel haberleşme sistemindeki konumu değerlendirilmekte, özellikle alternatif bir haber merkezi olarak öne çıkan El-Cezire'nin İslam medyasını temsilen uluslararası haberleşmede dengeleyici rolü ve uluslararası iletişim düzenine katkısı incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Haber Akışı, Enformasyon Dengesizliği, Medya Emperyalizmi, Alternatif Medya, İslam Medyası, el-Cezire.

Global Information Imbalance and Alternative Media: The International Role of Al Jazeera in the Islamic World

Assoc. Prof. Vefalı ENSER*

Abstract

The experience of coexistence in the Islamic world, which represents a pluralistic social order, has manifested itself not only in social and political spheres but also in processes of information, communication, and media. However, since the mid-20th century, international information and news flow has largely come under the control of Western capitalist countries. This situation has created a unidirectional communication flow in the global media order, where the production, selection, and presentation of news are shaped by Western-centered perspectives. In this context, media imperialism has become a determining force in the representation of the Islamic world.

The dominance of Western media organizations has made it difficult for Islamic countries to participate equally and fairly in the global communication system. This

* Malatya Turgut Özal University, Faculty of Arts, Türkiye , vefali.enser@ozal.edu.tr

one-way flow of news, mostly from the West to developing countries and the Islamic world, has resulted in Muslim societies often being represented through reductionist and negative images. In this regard, Islamic countries have felt the need to strengthen their own media networks and establish alternative communication channels. As a result of this need, media organizations have emerged as an important alternative to global information imbalance. These centers aim both to convey the Islamic world's own perspective to the global public and to contribute to a more pluralistic communication order.

At this point, the Qatar-based Al Jazeera channel stands out as a significant example, having rapidly become an influential international news network. By addressing not only regional events but also global issues in a multidimensional manner, it aims to provide a more balanced perspective. Its reporting of Middle Eastern developments from local perspectives, inclusion of diverse viewpoints, and production of an alternative to Western-centered media discourse have made it particularly notable. Therefore, alternative news networks developed in the Islamic world against Western media hegemony, especially in the case of Al Jazeera, demonstrate the possibility of a more just and inclusive communication order by striving to balance international news flow.

This study aims to examine the role of news organizations that constitute an alternative to the Western-centered unidirectional communication structure in international information and news flow. Within this framework, the position of Islamic countries in the global communication system is evaluated in the context of media imperialism debates, and in particular, the balancing role of Al Jazeera as an alternative news center representing Islamic media and its contribution to the international communication order are analyzed.

Keywords: International News Flow, Information Imbalance, Media Imperialism, Alternative Media, Islamic Media, Al Jazeera.

A Comparative Analysis of the Coexistence Model in Islamic Civilization: Azerbaijani and Uzbek Experiences

Assoc. Prof. Tarana HASHIMOVA*

Abstract

Azerbaijan and Uzbekistan, by virtue of their geographical locations and historical trajectories, represent two significant examples of societies characterized by extensive ethnic, linguistic, and religious diversity in which the Islamic principles of coexistence have been translated into social practice. Despite differing historical and political contexts, the ways in which Azerbaijani and Uzbek peoples have embraced and enacted Islamic values have developed around a shared civilizational framework. In both societies, Islam functions not merely as a religious belief system but as a foundational normative reference shaping moral codes, social relations, and the culture of coexistence. Moreover, a common Turkic linguistic heritage, shared cultural codes, and Islamic tradition have fostered a strong sense of civilizational continuity and collective identity between the two peoples. In Azerbaijani and Uzbek literary traditions, Islamic values-such as justice, compassion, moral responsibility, and respect for human dignity-constitute the ethical foundations of coexistence. In the works of Nizami Ganjavi, Fuzuli, and Alisher Navoi, these principles are articulated as aesthetic and intellectual reflections of a civilizational vision that enables diverse social groups to live together in peace.

In Azerbaijan, the historical experience of coexistence among Russian, Armenian, Jewish, and other minority communities has been supported by state policies, conciliatory religious leadership, and legal frameworks. In Uzbekistan, historic centers such as Bukhara and Samarkand provide enduring examples of Muslim, Jewish, and Christian communities maintaining social and economic interaction in relative harmony over centuries. In both contexts, the practice of coexistence has been shaped by the Islamic civilizational principles of justice, tolerance, and social balance. Religious education and madrasa institutions have played a decisive role not only in transmitting religious knowledge but also in cultivating shared moral values,

* Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan, tarana_nur@yahoo.com.tr

legal consciousness, and a culture of communal harmony. Through these institutions, the ethical foundations of Islamic civilization were transmitted across generations, thereby reinforcing the intellectual and moral continuity of plural social structures. In the contemporary period, constitutional arrangements, pluralistic approaches to state–religion relations, and public policies aimed at preserving cultural diversity in both Azerbaijan and Uzbekistan demonstrate the transformation of historical coexistence into modern mechanisms of social cohesion. In particular, reconstruction and integration policies implemented in the Karabakh and East Zangezur regions following their liberation reflect a state-centered approach grounded in the principle of coexistence. Measures to safeguard cultural and religious heritage, along with policies prioritizing civilian rights and security, underscore the continuation of this tradition as a contemporary state policy.

This study comparatively examines the model of coexistence in Islamic civilization through the cases of Azerbaijani and Uzbek societies, analyzing the sustainability of religious pluralism within differing state structures.

Keywords: Azerbaijan; Uzbekistan, Tradition of Coexistence, Contemporary State Policy, Multiculturalism, Principles of Social Equilibrium.

İslam Medeniyetinde Birlikte Yaşama Modelinin Azerbaycan ve Özbek Halkları Üzerinden Değerlendirilmesi

Doç. Dr. Terane HEŞİMOVA*

Özet

Bilindiği üzere, Azerbaycan ve Özbekistan hem coğrafi konumları hem de tarihî süreçleri itibarıyla geniş etnik, dilsel ve dinî çeşitliliğe sahip olup İslam'ın birlikte yaşama ilkelerinin pratiğe dönüştüğü iki önemli örnektir. Azerbaycan ve Özbek halklarının İslam değerlerini benimseme ve uygulama biçimleri, farklı tarihsel ve siyasal bağlamlara rağmen ortak bir medeniyet anlayışı etrafında şekillenmiştir. Her iki toplumda İslam, yalnızca dinî bir inanç sistemi olarak değil, ahlaki normları,

* Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Azerbaycan, tarana_nur@yahoo.com.tr

toplumsal ilişkileri ve birlikte yaşama kültürünü düzenleyen temel bir referans çerçevesi olarak işlev görmektedir. Bunun yanı sıra ortak Türk dili mirası, İslam dini ve müşterek kültürel kodlar, Azerbaycan ve Özbek halkları arasında güçlü bir medeniyet bilinci ve tarihsel süreklilik oluşturmuştur. Azerbaycan ve Özbek edebiyatında İslamî değerler; adalet, merhamet, ahlaki sorumluluk ve insan onuruna saygı gibi temalar üzerinden birlikte yaşama kültürünün edebî temsillerini oluşturmuştur. Nizami Gencevî ve Fuzûlî ile Ali Şîr Nevâî'nin eserlerinde bu değerler, farklı toplumsal kesimlerin barış içinde bir arada var olmasını mümkün kılan medeniyet anlayışının estetik ve düşünsel yansımaları olarak ele alınmaktadır.

Azerbaycan'da Rus, Ermeni, Yahudi ve diğer azınlık grupların bir arada yaşama tecrübesi, tarihsel olarak devlet politikaları, dinî liderlerin uzlaştırıcı tutumu ve hukukî çerçevelerle desteklenmiştir. Özbekistan'da ise Buhara ve Semerkant gibi tarihsel merkezler, yüzyıllar boyunca Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan toplulukların sosyal ve ekonomik etkileşimlerini barış içinde sürdürdüğü örnekler sunmaktadır. Her iki toplumda birlikte yaşama pratiği, İslam medeniyetinin adalet, hoşgörü ve toplumsal denge ilkeleri temelinde şekillenmiş; dinî eğitimin ve medreselerin rolü, bu modelin bireysel davranışlar ve toplumsal normlar üzerindeki etkisini güçlendirmiştir. Tarihsel süreçte medreseler, Azerbaycan ve Özbek coğrafyasında yalnızca dinî bilginin aktarıldığı kurumlar değil, aynı zamanda farklı toplumsal kesimler arasında ortak ahlaki değerlerin, hukuk anlayışının ve birlikte yaşama kültürünün inşa edildiği temel eğitim merkezleri olmuştur. Bu kurumlar aracılığıyla İslam medeniyetinin hoşgörü, adalet ve toplumsal sorumluluk ilkeleri kuşaktan kuşağa aktarılmış; çok kültürlü sosyal yapının sürekliliği entelektüel ve ahlaki bir zemin kazanmıştır. Günümüzde ise Azerbaycan ve Özbekistan'da anayasal düzenlemeler, devlet-din ilişkilerinde çoğulculuğu esas alan yaklaşımlar ve kültürel çeşitliliği korumaya yönelik kamu politikaları, tarihsel birlikte yaşama tecrübesinin çağdaş toplumsal uyum mekanizmalarına dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Nitekim Karabağ'ın işgalden azad edilmesinin ardından Azerbaycan'ın Karabağ ve Doğu Zengezur bölgelerinde benimsediği yeniden yapılanma ve entegrasyon politikaları, birlikte yaşama ilkesini merkeze alan bir devlet yaklaşımını yansıtmaktadır. Kültürel ve dinî mirasın korunmasına yönelik uygulamalar, sivil nüfusun hak ve güvenliğini esas alan söylem ve politikalar ile bölgenin çok kültürlü tarihine saygı gösterilmesi, Azerbaycan'ın birlikte yaşama tecrübesini çağdaş bir devlet politikası olarak sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, İslam medeniyetinin birlikte yaşama modelini Azerbaycan ve Özbek halkları özelinde karşılaştırmalı olarak incelemekte; farklı devlet yapıları içinde dinî çoğulculuğun sürdürülebilirliğini analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Özbekistan, Birlikte Yaşama Tecrübesi, Çağdaş Devlet Politikası, Çok Kültürlülük, Toplumsal Denge İlkeleri.

The Effects of Emerging Diverse Religious Interpretations in Kyrgyz Society in the Post-Independence Years

Assoc. Prof. Zaylabidin ACIMAMATOV*

Abstract

In the early years following Kyrgyzstan's independence in 1991, new formations began to emerge, particularly in the religious sphere. Having endured an atheist regime for over 70 years, the Kyrgyz society nonetheless preserved the Islamic values that had persisted since ancient times. Approximately 90% of the population is Muslim, around 9% is Christian, and about 1% identifies as Tengrists (followers of Tengrism, claiming to adopt ancient Kyrgyz beliefs), with a very small number of Buddhists.

During the Soviet era, the concept of religious communities (jamaats) was almost non-existent in the country. The Hanafi school of thought dominated the public understanding of religion. Toward the end of the Soviet period, there were some negative reports regarding the influence of Wahhabism. Just as the era of Mikhail Gorbachev (1985-1991), the last General Secretary of the Soviet Union, saw political and economic liberalization, it also witnessed a relaxation in religious constraints. While religious education was previously prohibited by the state, "informal study houses" (hücre evleri) acting as madrasas began to open in various provinces, districts, and even villages in southern Kyrgyzstan during the Gorbachev period. Geographically, southern Kyrgyzstan is part of the Fergana Valley, one of the most important centers of scholarship in Transoxiana (Maveraünnehr). This region includes the ancient cities and provinces of Osh, Uzgen, Batken, and Celalabad. At that time, the southern region of Kyrgyzstan was significantly more conservative compared to the northern region.

According to the Constitution of Kyrgyzstan, religion cannot interfere in official state affairs, and the state has specifically banned the activities of political-religious groups. Consequently, Hizb ut-Tahrir, which had been highly active since the early years of independence, was added to the list of banned religious groups by the state

*Osh State University, Faculty of Theology, Kyrgyzstan, zaynabidina@mail.ru

in 2005. Conversely, religious communities that do not interfere in political affairs are permitted to operate.

Since the early years of independence, certain religious movements from abroad have become very influential in society. Foremost among these is the Tablighi Jamaat, which is widespread in India, Pakistan, and Bangladesh; its influence on Kyrgyz society has become prominent in recent years. Secondly, the influence of the Nurcu and Süleymancı movements, which are prevalent in Turkey, is at the forefront. Thirdly, the influence of Salafism, common in Arab countries such as Saudi Arabia, is also expanding.

Keywords: Islam, Community (Jamaat), Hanafi, Salafism, Tablighi Jamaat, Nurcu Movement, Süleymancı Movement.

Kırgız Toplumunda Bağımsızlıktan Sonraki Yıllarda Oluşmakta Olan Farklı Dinî Anlayışlarının Etkileri

Doç. Dr. Zaylabidin ACİMAMATOV*

Özet

Kırgızistan 1991 yılında bağımsızlığına kavuştukatan sonraki ilk yıllardan itibaren özellikle dinî alanda yeni oluşumlar meydena gelmeye başlamıştır. 70 yıldan fazla ateist rejimi baştan geçiren Kırgız toplumu çok eskilerden beri devam etmekte olan İslam değerlerini kaybetmemiştir. Ülkede yaşayan insanların %90'nı Müslümandır, %9 civarında Hristiyan, %1 civarında da Tengirciler (Eski Kırgız inancını benimsediklerini iddiya eden Tanrıcılar), çok az sayıda da Budizm mensupları bulunmaktadır.

Sovyetler döneminde ülkede dinî cemaat anlayışı hemen hemen yoktu. Toplumda din anlayışı olarak Hanefîlik hakimdi. Sovyetlerin son zamanlarında Vehhabiliğin etkisinden olumsuz yönde biraz söz edilmekteydi. Sovyetlerin son Genel Sekreteri yani Genel Başkanı Mihail Gorbaçev (1985-1991) dönemi siyasî ve ekonomik yönden gevşemeye başladığı gibi dinî yönden de gevşemeye başlamıştı. Daha önceki

* Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kırgızistan, zaynabidina@mail.ru

dönemlerde dinî eğitime devlet tarafından izin verilmezken, Gorbaçev döneminde Kırgızistan'ın güney bölgesinde bazı il ve ilçelerde hatta köylerde medrese işlevini yürütecek hücre evleri açılmaya başlamıştır. Kırgızistan'ın güney bölgesi coğrafi olarak Maveraünnehr'in en önemli ilim merkezlerinden Fergana vadisine bağlıdır. Bu bölgede kadim Oş, Özgen, Batken ve Celalabad il ve şehirleri bulunmaktadır. Kırgızistan'ın güney bölgesi kuzey bölgeye nispeten o dönemlerde muhafazakâr yönü ile çok farklılık arz etmekteydi.

Kırgızistan Anayasasına göre devletin resmî işlerine din karışamaz ve özellikle siyasî-dinî grupların faaliyetlerine devlet tarafından yasak kararlar getirilmiştir. Bundan dolayı bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren çok aktiv faaliyet yürütmeye başlayan Hizbüttahrir 2005 yılında devlet tarafından yasak dinî gruplar listesine eklenmiştir. Siyasî işlere karışmayan dinî cemaatlerin faaliyetlerine devlet tarafından izin verilmiştir.

Kırgızistan bağımsızlını elde ettiği ilk yıllardan itibaren yurt dışından gelen bazı dinî cemaatler toplumda çok etkili olmaya başlamıştır. Bunların başında Hindistan, Pakistan ve Bangladeş'te çok yaygın olan Tebliğ cemaati son yıllarda ülkede Kırgız toplumundaki etkisi ön plana çıkmıştır. İkinci olarak Türkiye'de çok yaygın olan Nurculuk, Süleymancılığın etkisi ön plandadır. Üçüncü olarak Suudi Arabistan gibi bazı Arap ülkelerinde yaygın olan Selefiliğin etkisi de yaygınlaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam, Cemaat, Hanefilik, Selefîlik, Tebliğ Cemaati, Nurculuk, Süleymancılık.

Birlikte Yaşama Azmi: Kilis'te Gayrimüslimler

Doç. Dr. Nermin Zahide AYDIN*

Özet

Kilis, tarih boyunca Süryaniler, Hititler, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Memlûkler ve Osmanlıların egemenliği altında kaldı. Halife Ömer tarafından İslam Devleti topraklarına katıldıktan sonra, Bizans'a karşı sınır karakolu görevini gördü. Şehir, 1516 yılındaki Mercidabık Savaşı sonucunda Osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlı döneminde Halep Vilayetine bağlandı. Cumhuriyetin ilk yıllarında Gaziantep ilinin bir ilçesi iken, 1995 yılında il statüsüne kavuştu.

Anadolu'da tarih boyunca Müslümanlar ve gayrimüslimler barış ve huzur içinde yaşadılar. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Acar Dağı eteklerinde yer alan Kilis, gayrimüslimlerin rahat ve huzur içinde yaşadıkları yerleşim merkezlerinden biriydi. Şehir geçmişte verimli topraklara sahip olmasının yanı sıra, sınır ticareti ile de tanınmaktaydı. Eski uygarlık merkezlerinin arasında yer alan yöre, aynı zamanda ticari yollar üzerinde bulunmaktaydı. Geçmişte hareketli ticari yapısı ve farklı din ve kültürlerin bir arada yaşadığı merkez olması nedeni ile dikkat çekmekteydi. Şehirde geçmişten günümüze eski inançların yanı sıra Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık gibi semavi dinler hüküm sürdü. Bu dinlere ait önemli dini yapılar günümüze kadar varlıklarını sürdürdü.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Kilis'in nüfusunun önemli bir bölümünü Türkmenler oluşturdu. Kilis'te bu dönemde Ermeniler, Rumlar ve Museviler huzur içinde yaşamlarını sürdürdüler. Gayrimüslimlerin askerlik yapmak ve savaşa katılmak gibi bir sorumlulukları yoktu. Bu nedenle nüfus ve ekonomi bakımından geliştiler. Tarım ve zanaat gibi alanlarda ileri seviyeye geldiler. İbadetlerini serbestçe yaptılar ve ticaretle uğraştılar. Kendi eğitim kurumlarını açtılar. Açtıkları eğitim kurumlarında çocuklarını okuttular. Çok uzun bir süre Müslüman ve Gayrimüslim nüfus Kilis'te karşılıklı uyum içinde yaşamlarını sürdürdü. Fakat Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmesi ile bu durum değişti. Avrupa Devletleri, Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı bu dönemde çeşitli planlar yaptılar. Yapılan planlar Müslüman halk ile gayrimüslim

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilisli Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi, Türkiye, nerminzahideaydin@kilis.edu.tr

halkın iyi ilişkilerinin bozulmasına neden oldu. Birinci Dünya Savaşından sonra İngilizlerin, sonra Fransızların işgaline uğrayan şehir, 7 Aralık 1921'de işgalden kurtuldu.

Uzun yıllar Kilis'te sevgi, saygı ve huzur içinde birlikte yaşayan Müslüman ve Gayrimüslimlerin ilişkileri savaşla birlikte bozuldu. Gayrimüslimlerin bir kısmı cumhuriyet öncesi dönemde Kilis'ten ayrıldılar.

Anahtar Kelimeler: Kilis, Müslüman, Gayrimüslim, İbadet, Barış.

Commitment to Coexistence: Non-Muslims in Kilis City

Assoc. Prof. Nermin Zahide AYDIN*

Abstract

Throughout history, Kilis has been under the rule of the Syriacs, Hittites, Persians, Romans, Byzantines, Mamluks, and Ottomans. After being incorporated into the Islamic State by Caliph Omar, it served as a border outpost against Byzantium. The city was incorporated into Ottoman territory as a result of the Battle of Marj Dabiq in 1516. During the Ottoman period, it was attached to the Aleppo Province. It was a district of Gaziantep province in the early years of the Republic, but gained provincial status in 1995.

Throughout history, Muslims and non-Muslims have lived together in peace and harmony in Anatolia. Located at the foot of Mount Acar in the Southeastern Anatolia Region, Kilis was one of the settlements where non-Muslims lived comfortably and peacefully. The city was historically known for its fertile lands as well as its border trade. Located between ancient centers of civilization, the region was also situated on trade routes. In the past, it attracted attention due to its vibrant commercial structure and its status as a center where different religions and cultures coexisted. Throughout history, the city has been home to both ancient beliefs and Abrahamic religions such as Judaism, Christianity, and Islam. Important religious structures belonging to these religions have survived to this day.

* Kilis 7 Aralık University, Kilisli Muallim Rıfat Faculty of Education, Türkiye,nerminzahideaydin@kilis.edu.tr

Towards the end of the nineteenth century, Turkmens constituted a significant portion of Kilis's population. During this period, Armenians, Greeks, and Jews lived peacefully together in Kilis. Non-Muslims had no obligation to perform military service or participate in warfare. Therefore, they developed in terms of population and economy. They have reached an advanced level in fields such as agriculture and crafts. They practiced their religion freely and engaged in trade. They opened their own educational institutions. They educated their children in the educational institutions they established. For a very long time, Muslim and non-Muslim populations lived together in harmony in Kilis. However, this situation changed with the Ottoman Empire's loss of territory. European states made various plans during this period when the Ottoman Empire was weakened. The plans that were made led to a deterioration of good relations between the Muslim and non-Muslim populations. Occupied first by the British and then by the French after World War I, the city was liberated on December 7, 1921.

For many years, Muslims and non-Muslims in Kilis lived together in love, respect, and peace, but their relations deteriorated with the war. Some of the non-Muslims left Kilis in the pre-republic era.

Keywords: Kilis, Muslim, Non-Muslim, Worship, Peace.

Socio-Cultural Structure in Eski Ikan: The Experience of Coexistence in the Context of Uzbek Turks Living in Kazakhstan

Doç. Dr. Kutlugjon SULTANBEK*

Abstract

This paper aims to examine the socio-cultural structure shaped in Eski Ikan through the lens of the coexistence experience of Uzbek Turks living in Kazakhstan. Eski Ikan is a town located within the borders of Kazakhstan, inhabited by Uzbek Turks. Although various studies have been conducted on this settlement, there is still no definitive information regarding its history. Nevertheless, researchers suggest that it is an ancient settlement and that it lay along the Silk Road. For this reason, it can be characterized as a locality with a diverse socio-cultural structure.

As one of the historical transit points of Central Asia, Ikan offers a significant case for observing the encounters, interactions, and processes of adaptation among different ethnic communities. This study focuses particularly on the presence of Uzbek Turks in the region and examines their social, economic, and cultural relations with Kazakh communities. The research analyzes the reflections of coexistence practices in everyday life through kinship relations, commercial activities, language use, and elements of traditional culture. It is noteworthy that Uzbek Turks maintain their distinct identity while simultaneously developing adaptive strategies within the broader Kazakh society. In this process, mutual cultural interaction is considered not merely as adaptation but as a dynamic structure contributing to the formation of a shared culture of living. The study will employ a qualitative methodology drawing on historical documents, oral history data, and ethnographic observations. The common grounds established through language, religion, and traditions among the Uzbek Turks of Eski Ikan constitute the basis of social cohesion.

The case of Eski Ikan provides a strong historical and sociological framework for understanding the coexistence experience of Uzbek Turks in Kazakhstan. This paper

* Sharaf Rashidov Semerkant State University, Institute of Languages and Cultures of Central Asian Peoples, Uzbekistan, sultanbekovkutlug@gmail.com; Orcid: 0000-0002- 7360-7140

aims to offer an original perspective on how processes of interaction and adaptation are shaped within multicultural societies.

Keywords: Kazakhstan, Uzbek Turks, Eski Ikan, Coexistence, Socio-Cultural Structure, Cultural Interaction.

Eski İkan'da Sosyo-Kültürel Yapı: Kazakistan'da yaşayan Özbek Türkleri Bağlamında Birlikte Yaşama Deneyimi

Doç. Dr. Kutlugjon SULTANBEK*

Özet

Bu bildiri, Eski İkan'da şekillenen sosyo-kültürel yapıyı, Kazakistan'da yaşayan Özbek Türkleri bağlamında birlikte yaşama deneyimi üzerinden ele almayı amaçlamaktadır. Eski İkan, Kazakistan sınırları içerisinde yer alan Özbek Türkleri yaşayan bir kasabadır. Bu yerleşim yeri ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmasına rağmen bugüne dek tarihi konusunda henüz bir bilgi edinememiştir. Yine de araştırmacılar buranın çok eski bir yerleşim yeri olduğunu aynı zamanda İpek Yolu'nun geçtiğini söylemektedirler. Bu yüzden de çeşitli sosyo-kültürel yapıya sahip diyebiliriz.

Orta Asya'nın tarihsel geçiş noktalarından biri olan İkan, farklı etnik toplulukların karşılaşma, etkileşim ve uyum süreçlerini gözlemlemek açısından önemli bir örnek alan sunmaktadır. Bu çalışma, özellikle Özbek Türklerinin bölgedeki varlığını, Kazak topluluklarıyla kurdukları sosyal, ekonomik ve kültürel ilişkiler çerçevesinde incelemektedir. Araştırmada, birlikte yaşama pratiklerinin gündelik hayat üzerindeki yansımaları; akrabalık ilişkileri, ticari faaliyetler, dil kullanımı ve geleneksel kültür unsurları üzerinden analiz edilecektir. Özbek Türklerinin kendi kimliklerini korurken, içinde bulundukları Kazak toplumuyla geliştirdikleri uyum stratejileri dikkat çekmektedir. Bu süreçte karşılıklı kültürel etkileşim, yalnızca bir adaptasyon değil, aynı zamanda ortak bir yaşam kültürünün oluşumuna katkı sağlayan dinamik bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Çalışma, tarihî belgeler, sözlü tarih verileri

* Şaraf Raşidov Semerkant Devlet Üniversitesi, Merkezi Asya Halkları Dilleri ve Medeniyeti Enstitüsü, Özbekistan, sultanbekovkutlug@gmail.com; Orcid: 0000-0002- 7360-7140

ve etnografik gözlemlerden yararlanan nitel bir yöntemle yürütülecektir. Eski İkan Özbek Türklerinin dil, din ve gelenekler üzerinden kurulan ortak paydalar, toplumsal uyumun temelini oluşturmaktadır.

Eski İkan örneği, Kazakistan'daki Özbek Türklerinin birlikte yaşama deneyimini anlamak için güçlü bir tarihsel ve sosyolojik çerçeve sunmaktadır. Bu bildiri, çok kültürlü toplumlarda karşılıklı etkileşim ve uyum süreçlerinin nasıl şekillendiğine dair özgün bir perspektif geliştirmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, Özbek Türkleri, Eski İkan, birlikte yaşama, sosyo-kültürel yapı, kültürel etkileşim

Multicultural Life and Islamic Civilization in Samarkand

Doç. Dr. Ixtiyor YOQUBOV*

Abstract

This study aims to examine the experience of coexistence in Islamic civilization within the context of multiculturalism, through the example of Samarkand. Historically located at a strategic point along the Silk Road, Samarkand has been an important center where communities of different religions, languages, and ethnic backgrounds have lived together. In this respect, the city provides a concrete opportunity to observe the pluralistic structure of Islamic civilization and its practices of coexistence.

The article addresses the social, economic, and cultural interactions among Muslims, as well as Christians, Jews, and other communities in Samarkand. It analyzes the shared practices of coexistence that emerged in areas such as trade, education, and urban life. Particular emphasis is placed on how the scientific and cultural environment shaped during the periods of Timur and Ulugh Beg encouraged interaction among diverse identities. In this context, madrasas, markets, and public spaces are considered key elements that reveal both the institutional and everyday dimensions of coexistence.

The study also argues that coexistence in Islamic civilization is not limited to the concept of tolerance alone; rather, it represents an institutionalized structure established through legal regulations, economic relations, and cultural exchange. The example of Samarkand offers an important model for understanding how this structure functioned both in theory and in practice.

In conclusion, the article aims to present the dynamics of coexistence in Islamic civilization through the historical experience of Samarkand and to develop a perspective that may shed light on contemporary multicultural societies.

Keywords: Silk Road, Samarkand, Social Structure, Multicultural Life, Islamic Civilization

* Samarkand State Pedagogical Institute, Department of Uzbek Language and Literature, Uzbekistan, ixtiyoryoqubov08@gmail.com; ORCID: 0009-0006-7914-725X

Semerkant'ta Çok Kültürlü Yaşam ve İslam Medeniyeti

Doç. Dr. Ixtiyor YOQUBOV*

Özet

Bu çalışma, Semerkant örneği üzerinden İslam medeniyetinde birlikte yaşama tecrübesini çok kültürlülük bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Tarih boyunca İpek Yolu üzerinde stratejik bir konuma sahip olan Semerkant, farklı din, dil ve etnik kökenlere mensup toplulukların bir arada yaşadığı önemli bir merkez olmuştur. Bu yönüyle şehir, İslam medeniyetinin çoğulcu yapısını ve birlikte yaşam pratiklerini somut biçimde gözlemlemeye imkân sunmaktadır.

Makale, Semerkant'ta Müslümanlar başta olmak üzere Hristiyan, Yahudi ve diğer toplulukların sosyal, ekonomik ve kültürel etkileşimlerini ele almakta; ticaret, eğitim ve şehir hayatı gibi alanlarda ortaya çıkan ortak yaşam pratiklerini analiz etmektedir. Özellikle Timur ve Uluğ Bey dönemlerinde şekillenen bilimsel ve kültürel ortamın, farklı kimlikler arasında etkileşimi nasıl teşvik ettiği üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda medreseler, pazarlar ve kamusal alanlar, birlikte yaşamın kurumsal ve gündelik boyutlarını ortaya koyan temel unsurlar olarak değerlendirilmektedir.

Çalışmada ayrıca İslam medeniyetinde birlikte yaşamın sadece hoşgörü kavramı ile sınırlı olmadığı; hukuki düzenlemeler, ekonomik ilişkiler ve kültürel alışveriş üzerinden kurumsallaşmış bir yapı arz ettiği savunulmaktadır. Semerkant örneği, bu yapının hem teorik hem de pratik düzeyde nasıl işlediğini göstermesi bakımından önemli bir model sunmaktadır.

Sonuç olarak makale, Semerkant'ın tarihsel tecrübesi üzerinden İslam medeniyetinde birlikte yaşamın dinamiklerini ortaya koymayı ve günümüz çok kültürlü toplumlarına ışık tutabilecek bir perspektif geliştirmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İpek Yolu, Semerkant, Toplumsal Yapı, Çokkültürlü Yaşam, İslam Medeniyeti.

* Semerkant Devlet Pedagoji Üniversitesi, Özbek Dili ve Edebiyati, Özbekistan, ixtiyoryoqubov08@gmail.com; Orcid: 0009-0006-7914-725X

İsmayıl Raci Faruqinin Yaradıcılığında Pax İslamica və Ümmət Anlayışı

Dosent Elvüsal Məmmədov*

Xülasə

Fələstinəsilli amerikalı filosof-islamşünas İsmayıl Raci Faruqinin (1921-1986) düşüncə sistemində ümmət anlayışı Müsəlman sivilizasiyasının ontoloji və funksional əsasını təşkil edir. Onun fikrincə, ümmət təkcə dini icma olmayıb, həm də bilik, əxlaq və ictimai təşkilatlanmanın vahid formasıdır. Ümmət tövhid prinsipinin sosial müstəvidə təcəssümüdür; bu səbəbdən, ümmətin yoxluğu tövhidin ictimai müstəvidə təzahür etməməsi mənasına gəlir. Faruqi ümməti ilahi varisliyin (insanın yer üzündə Allahın təmsilçisi olması – istixlaf) təzahürü kimi qiymətləndirir və onu universal, irqi və milli sərhədləri aşan qlobal birlik kimi təqdim edir.

Bu baxımdan, *Pax İslamica* (ümumdünya islam nizamı) anlayışı Faruqinin siyasi-fəlsəfi müddəalarının əsas anlayışlarından birini təşkil edir. Pax İslamica yalnız müsəlmanlara aid qapalı sistem deyil, əksinə, müxtəlif dini və mədəni qrupları əhatə edən ümumdünya sülh və ədalət nizamıdır. Faruqi göstərir ki, bu sistemin tarixi modeli mövcud olmuş və Mədinə konstitusiyası əsasında formalaşmışdır. Həmin modeldə yəhudi və xristian icmaları ayrıca "ümmət" kimi tanınmış, onların dini və hüquqi muxtariyyəti təmin edilmişdir . Bu fakt Faruqinin ümmət anlayışına eksklüziv deyil, inklüziv və plüralist anlayış gözü ilə baxdığını göstərir.

Faruqi müasir beynəlxalq sistemi, xüsusilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı modelini tənqid edir. Belə ki BMT modelini millət-dövlət prinsipləri və hegemon güclərin ağalığı təhrif etmişdir. Millət-dövlət prinsipləri öz növbəsində milli suverenlik anlayışına əsaslanır. Milli suverenlik isə Dini Reformizm dövründən etibarən Avropa fikir tarixinin məhsuludur və mahiyyəti etibarı ilə dəyərlər və əxlaqın nisbiliyinə əsaslanır. Bunun əksinə olaraq, tarixən mövcud olmuş və bu gün təsis edilməsinə çağırış olunan Pax İslamica ümümdünya sülh sistemində insanlara öz siyasi-iqtisadi, sosial-mədəni, hətta hərbi qurumlarını qoruyub-saxlamaq, sərbəst düşünmək, gerçəkliyə inanmaq və inandırmaq haqqı tanınmışdır. Bu quruluş həqiqətə inanan,

* Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu, Azerbaycan, elvusal.mammedov@gmail.com

ideya və inancın azad olduğu ümumdünya sistemi axtarışında olan bütün fərd və qrupların üzünə açıqdır. Yəni, Pax İslamica ədalət və mənəvi məsuliyyəti ön plana çəkən alternativ qlobal nizamdır.

Nəticə etibarilə, Faruqinin yaradıcılığında ümmət və Pax İslamica qarşılıqlı şəkildə bir-birini tamamlayan anlayışlar kimi öyrənilir. Ümmət bu nizamın subyekti və daşıyıcısı, Pax İslamica isə onun institusional və ümummədəni təzahürüdür. Bu model müasir dünyada əxlaqəsaslı qlobal sistem axtarışında mühüm nəzəri alternativ kimi çıxış edir.

Açar sözlər: Ümmət, Pax İslamica, Cəmiyyət, Həmrəylik.

The Ethics of Coexistence in Ahiska: Historical Experience, Freedom of Worship, and the Waqf Tradition

Assoc. Prof. Ahmet NİYAZOV*

Abstract

Ahiska (Akhaltsikhe), an important region of the Muslim-Turkish geography, is a historically significant area that deserves more comprehensive academic research in terms of its historical background, religious beliefs, ethno-cultural values, and social structure, both at the level of social strata and individual members of society. Being located in the post-Soviet space, it can be argued that newly uncovered archival records and documents following the collapse of the Soviet regime have kept this subject at the center of academic interest. Although geographically limited in size, the Ahıska region has witnessed multifaceted developments that have profoundly influenced its social structure through various historical processes, including its emergence as the Land of the Atabegs, its status as a sanjak center during the Ottoman period, its transition to the administration of Tsarist Russia, and the mass deportation policies experienced during the Soviet era. This historical depth and diversity of events make Ahıska an exceptionally rich and comprehensive field of cultural and historical study. In this context, addressing the historical experience of coexistence ethics, freedom of worship, and the waqf (endowment) tradition in Ahıska, supported by archival documents and concrete examples, will not only contribute to the broader understanding of Turkish-Islamic civilization but also present region-specific cases to the scholarly community.

Indeed the region of Ahiska stands out as a significant geography where diverse religions and cultures have coexisted throughout history. From the Atabeg period to Ottoman rule, the social relations established among Muslims, Jews, Christians, and other communities demonstrate the strong foundation of the ethics of coexistence. This study examines the culture of coexistence in Ahiska within the framework of historical processes, social interactions, and religious tolerance. In particular, an Ottoman archival document is analyzed to illustrate how the freedom of worship

* Azerbaijan Institute of Thelogy, Azerbaijan, ahniyazov@hotmail.com

of non-Muslims was protected. In the case that took place in the village of Icaret, the intervention of central authority to prevent obstruction of Christian worship highlights the role of legal mechanisms in maintaining social harmony. Additionally, the waqf (endowment) tradition represents the institutional dimension of coexistence, demonstrating that both Muslim and non-Muslim communities were integrated into this system. In conclusion, Ahiska provides a remarkable historical example of peaceful coexistence supported by legal and social structures.

Keywords: Ahiska, Ethics of Coexistence, Ottoman Empire, Freedom of Worship, Waqf, Religious Tolerance, Social Harmony.

Ahıska'da Birlikte Yaşama Ahlakı: Tarihsel Tecrübe, İbadet Özgürlüğü ve Vakıf Geleneği

Doç. Dr. Ahmet NİYAZOV*

Özet

Müslüman-Türk coğrafyasının önemli bir bölgesi olan Ahıska, tarihsel geçmişi, dini inançları, etnokültürel değerleri ve toplumsal yapısı itibariyle gerek toplumsal katmanları ve gerekse de toplum bireyleri yönünden daha kapsamlı araştırılmalara konu edilmesi gereken önemli bir tarihi bölgedir. Post-Sovyet mekanda yer alması sebebiyle, sovyet rejiminin yıkılmasının ardından gün yüzüne çıkan yeni arşiv bilgi ve belgeleri, bu konuyu hala akademik çalışmaların ilgi odağında tuttuğu söylenebilir. Çünki coğrafi olarak sınırlı bir alana sahip olmasına rağmen, Ahıska bölgesi; Atabekler Yurdu olarak ortaya çıkışı, Osmanlı döneminde sancak merkezi oluşu, Çarlık Rusya'sının idaresine geçişi ve Sovyetler Birliği döneminde yaşanan kitlesel sürgün politikaları gibi tarihsel süreçler sonucunda, toplumsal yapıyı her yönüyle etkileyen çok yönlü gelişmelere sahne olmuştur. Bu tarihsel derinlik ve olayların çeşitliliği, Ahıska'yı kültürel ve tarihsel açıdan son derece zengin ve kapsamlı bir inceleme alanı hâline getirmektedir. Bu bağlamda, Ahıska'da birlikte yaşama ahlakı konusunda tarihsel tecrübe, ibadet özgürlüğü ve vakıf geleneğini arşiv belgeleri ışığında örnekleri ile konu edinmek, Türk-İslam medeniyetine katkılarını sunma

* Azerbaycan İlahiyat İnstitutu, Azerbaycan, ahniyazov@hotmail.com

ötesinde konunun bölgeye has örneklerini de bilimsel çevreye sunmuş olacağız.

Nitekim Ahıska bölgesi, tarih boyunca farklı din ve kültürlerin bir arada yaşadığı önemli bir coğrafya olarak dikkat çekmektedir. Atabekler döneminden Osmanlı hâkimiyetine uzanan süreçte, bölgede Müslümanlar, Yahudiler, Hristiyanlar ve diğer topluluklar arasında gelişen sosyal ilişkiler, birlikte yaşama ahlakının güçlü bir şekilde tesis edildiğini göstermektedir. Bu çalışmada, Ahıska'da birlikte yaşama kültürü; tarihsel süreç, toplumsal ilişkiler ve dini hoşgörü çerçevesinde ele alınmaktadır. Özellikle Osmanlı dönemine ait birkaç arşiv belgesi üzerinden, gayrimüslimlerin ibadet özgürlüğünün nasıl korunduğu incelenmektedir. İcaret köyünde yaşanan olayda, Hristiyanların ibadetine müdahale edilmesi üzerine merkezi otoritenin devreye girerek müdahaleyi engellemesi, hukuki mekanizmaların toplumsal barışı sağlamadaki rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Bunun yanında Ahıska'da vakıf geleneği de birlikte yaşama ahlakının kurumsal boyutunu temsil etmekte; hem Müslüman hem de gayrimüslim toplulukların bu sistem içerisinde yer alabildiğini göstermektedir. Ahıska, farklı inançların bir arada barış içinde yaşayabildiği ve bu durumun hukuki ve sosyal yapılarla desteklendiği önemli bir tarihsel örnek sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahıska, Birlikte Yaşama Ahlakı, Osmanlı, İbadet Özgürlüğü, Vakıf, Dini Hoşgörü, Toplumsal Uyum.

Azerbaijani Ashik Literature as a Component of the Common Turkic Cultural Heritage

Assoc. Prof. Aynur NAJAFOVA*

Abstract

The art of saz and oral expression is one of the fundamental elements of Turkish national culture. Closely connected with the rich cultural heritage of the Turkic world, the art of the ashik has played an important role for centuries in preserving and sustaining national and spiritual values.

The personal archives preserved at the Institute of Manuscripts of the Azerbaijan National Academy of Sciences not only reflect the scholarly and literary legacy of prominent Azerbaijani intellectuals of the nineteenth and twentieth centuries, but also encompass a rich corpus of folkloric materials. The presence of proverbs, lullabies, riddles, bayatıs, and folk songs-alongside, in particular, poetic specimens belonging to ashik literature-in the archives of distinguished figures such as Yusif Vezir Chamanzaminli, Rashid Bey Efendiyev, and Salman Mumtaz demonstrates the profound interaction between written and oral culture. The fact that these intellectuals not only collected folkloric materials but also incorporated them into their own literary works clearly reveals the influence of folk creativity on written literature. Indeed, Chamanzaminli's inclusion of bayatis collected from folk ashiks in his work "Agh Bukhagda Gara Khal" constitutes a concrete example of this relationship.

The archival collection of Chamanzaminli, comprising approximately 900 units, serves as a significant repository of both individual and collective memory. The presence of fragments from the epics "Valeh and Zernigar" and "Gachag Nabi" within this archive indicates that the author directly collected folkloric materials from the field. In particular, the manuscript of "Gachag Nabi" reveals that the narratives and songs concerning the folk hero Nabi were still in the process of formation, thereby shedding light on the historical dynamics underlying the genesis of epic traditions. This aspect is of considerable importance for understanding how the ashik repertoire evolved over time.

* Karabakh University, Faculty of Education, Department of Pedagogy, Azerbaijan, aynur.najafova@karabakh.edu.az

The archive of Salman Mumtaz is noteworthy for its systematic approach to the study of the ashik-ozan tradition. Among the materials he collected are accounts of folk artists from various regions, excerpts from epics such as "Koroglu" and "Ashik Garib", and poetic samples belonging to both well-known and lesser-known ashiks. Mumtaz's work reveals both the individual and collective dimensions of Azerbaijani ashik literature and provided a foundational source for his subsequent scholarly writings.

The written records of folk songs and bayatis found in the personal archive of Huseyngulu Sarabski also hold particular significance for the preservation of the oral tradition. These materials have ensured the transmission of songs once performed by ashiks and singers to the present day, while simultaneously reinforcing the connection between folk music and literature.

In conclusion, the folkloric materials preserved in these personal archives constitute not merely a literary heritage belonging to a single nation, but also significant scholarly sources reflecting the shared Turkic aesthetic consciousness, cultural memory, and historical development.

Keywords: Folklore, Ashik Literature, Common Turkic Aesthetic Thought, Cultural Heritage.

Ortak Türk Kültürel Mirasının Bir Unsuru Olarak Azerbaycan Âşık Edebiyatı

Doç. Dr. Aynur NECEFOVA*

Özet

Saz-söz sanatı, Türk milli kültürünün temel unsurlarından biridir. Türk dünyasının zengin kültürel mirasıyla bağlantılı olan Âşık edebiyatı, yüzyıllar boyunca milli ve manevi değerlerin korunup yaşatılmasında önemli bir rol üstlenmiştir.

Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi Yazma Eserler Enstitüsü'nde muhafaza

* Qarabağ Universitesi, Eğitim Fakültesi, Pedagoji Bölümü Azerbaycan Cumhuriyeti, Xankendi şehri, aynur.najafova@karabakh.edu.az

edilen özel arşivler, XIX-XX. yüzyıllarda yaşamış öncül Azerbaycanlı aydınların bilimsel ve edebî mirasını muhafaza etmekle birlikte, zengin folklor kaynaklarını da bünyesinde bulundurmaktadır. Yusif Vezir Çemenzeminli, Reşit Bey Efendiyev ve Salman Mümtaz gibi önemli şahsiyetlerin arşivlerinde atasözleri, ninniler, bilmeceler, bayatılar ve halk türkülerinin yanı sıra özellikle âşık edebiyatına ait şiir örneklerine rastlanması, yazılı ve sözlü kültür arasındaki güçlü etkileşimi göstermektedir. Bu aydınların yalnızca folklor ürünlerini derlemekle kalmayıp, aynı zamanda bu folklor örneklerini kendi edebî eserlerinde de kullanmaları, halk sanatının yazılı edebiyat üzerindeki etkisini açık biçimde ortaya koymaktadır. Nitekim Çemenzeminli'nin halk âşıklarından derlediği bayatıları "Ak sinede siyah ben" (Ağ buxaqda qara xal) adlı eserine dahil etmesi bu ilişkinin somut bir örneğidir.

Çemenzeminli'nin arşivinde yer alan yaklaşık 900 birimlik belge koleksiyonu, hem bireysel hem de toplumsal hafızanın önemli bir taşıyıcısıdır. Bu arşivde "Valeh ve Zernigar" ile "Qaçaq Nəbi" destanlarına ait parçaların bulunması, yazarın folklorik kaynakları doğrudan sahadan derlediğini göstermektedir. Özellikle "Kaçak Nebi" (Qaçaq Nəbi) yazma eseri, halk kahramanı Nebi hakkında oluşan anlatıların ve türkülerinin henüz teşekkül sürecinde olduğunu ortaya koyarak, destanların tarihsel oluşum dinamiklerine ışık tutmaktadır. Bu durum, âşık repertuvarının zaman içinde nasıl şekillendiğini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır.

Salman Mümtaz'ın arşivi ise âşık-ozan geleneğinin sistemli biçimde incelenmesi bakımından dikkat çekicidir. Onun derlediği materyaller arasında farklı bölgelerin halk sanatçılarına dair bilgiler, "Köroğlu" ve "Âşık Garip" gibi destanlardan parçalar ve hem tanınmış hem de az bilinen âşıklara ait şiir örnekleri yer almaktadır. Mümtaz'ın bu çalışmaları, Azerbaycan âşık edebiyatının hem bireysel hem de kollektif yönlerini ortaya koyarak, daha sonra kaleme aldığı bilimsel eserler için temel kaynak oluşturmuştur.

Hüseyngulu Sarabski'nin özel arşivinde bulunan halk türküleri ve bayatıların yazıya geçirilmiş örnekleri de sözlü geleneğin korunması açısından özel bir değer taşımaktadır. Bu materyaller, geçmişte âşıklar ve hânendeler tarafından seslendirilen şarkıların günümüze ulaşmasını sağlamış, aynı zamanda halk müziği ile edebiyat arasındaki bağı güçlendirmiştir.

Sonuç olarak, söz konusu özel arşivlerde yer alan folklor örnekleri yalnızca br halka mensub edebî bir miras değil, aynı zamanda ortak türk estetik düşüncesini, kültürel

belleğini ve tarihsel gelişimini yansıtan önemli bilimsel kaynaklardır.

Anahtar Kelimeler: Folklor, Âşık Edebiyatı, Ortak Türk Estetik Düşüncesi, Kültürel Miras.

Ethical Values of Coexistence in the Caucasus: 19th Century Examples from Azerbaijan

Assoc. Prof. Aygün XƏLİLQIZI*

Abstract

Human beings, as social entities, have an innate need to live together. By their very nature, people are obliged to live collectively, communicate, share all values they hold, and meet both their material needs and spiritual feelings in cooperation. At the same time, living in a society requires individuals to behave properly and respectfully toward one another. These behavioral norms are referred to as the ethics of coexistence. The peaceful and harm-free living of various peoples, cultures, races, and religions together constitutes a form of culture. The ethics of coexistence ensures that people live under conditions of peace and mutual understanding. One of the most important principles of this ethic is mutual respect, which entails recognizing and honoring each person's opinions, rights, personal life, language, religion, and all other values, forming a social necessity that sustains public order. In addition, empathy plays a crucial role as a social element: when individuals attempt to understand the feelings of others, conflicts decrease, mutual understanding and trust strengthen, and healthier and more sustainable relationships are established.

The implementation of these fundamental human and social values has laid the foundation for creating an environment of tolerance and mutual understanding. Historically, in the territory of Azerbaijan, world religions such as Christianity and Judaism, and especially Islam from the 7th century onward, have created a tolerant environment in the Caucasus for various minorities, granting them the right to live and protecting them like a glass dome while fulfilling the desire to coexist. The system of values that developed in this region of the Caucasus provided a space of unity and solidarity for diverse peoples, minorities, and cultural richness.

Regarding examples of living together with non-Muslims, information about the region's cultural values can be found not only in local archives but also in sources

* Baku State University, Faculty of Social Sciences and Psychology, Azerbaijan, aygunxalilqizi@mail.ru; Orcid: 0000-0002-1781-8904

beyond this geography. For instance, in 1877, the French female traveler Carla Serena visited the Caucasus. While touring the Zaqatala region in northeastern Azerbaijan, she recorded the social life she witnessed, particularly the relations among religious groups. As one of France's first female travelers, Serena documented the interactions between Muslims and Christians in her memoir *Mon Voyage* ("My Journey"), providing significant insights into the social structure of the region). Her accounts indicate that social cohesion and mutual understanding prevailed between Muslims and Christians. Serena emphasized that the way Muslims lived together in unity encompassed all social strata.

In the early 19th century, some Catholic Poles exiled to the South Caucasus were settled in Zaqatala. As is known, Poles were exiled not only to Siberia but also to the Caucasus. In the 1830s, a church was built for them. During this period, the attitude of Muslims toward Christians was highly praised by Western observers, emphasizing that the mountaineers could never be wild or barbaric and that Muslim warriors even showed mercy to others during warfare.

In the uprisings against Tsarist Russia in 1863, Catholic Poles fought alongside Muslims on the same frontlines. Their leader Dombrowski joined the battle in a shroud like the Muslims, participating in the life-and-death struggle against the Russians. The famous Russian historian Rastislav Andreyevich Fadeev expressed his surprise: "Those joining such a struggle against the Russians belong to the most radical branch of Christianity, the Catholics".

It is noteworthy that, especially in 19th-century cemeteries of the region, shared graveyards symbolize coexistence with non-Muslims. Examples include the old cemetery of Qorağan in Qakh, the old cemetery of Lələ Paşa village, the old cemetery of Qaxingiloy, the old cemetery of Meşəbaşı, and others. These are rare human values reflecting the historical practice of living together.

In our globalized world, many projects presented to societies to foster brotherhood reflect practices that Muslim communities once implemented as core values, sustaining all layers of society and nurturing unity and vitality. Historically, this region of the Caucasus embraced these traditions and welcomed diverse peoples. Today, Azerbaijan continues to protect and maintain this heritage.

Keywords: Coexistence Ethics, Tolerance, Mutual Respect, Mutual Understanding, Social Cohesion.

Kafkasya'da Birlikte Yaşam Etik Değerleri: XIX. Yüzyıl Azerbaycan Örnekleriyle

Doç. Dr. Aygün XƏLİLQIZI*

Xülasə

Sosial varlıq olan insanın birlikdə yaşaması onun fitrətindən gələn bir tələbatıdır. Yaradılışı gərəyi ilə hər zaman insanlar birlikdə yaşamağa, ünsiyyət qurmağa, yaşadıqları bütün dəyərləri birlikdə bölüşməyə, maddi ehtiyaclarını və mənəvi duyğularını paylaşıb artırmağa məcburdurlar. Eyni zamanda cəmiyyət halında yaşadıqları üçün insanlar bir-biriləri ilə düzgün və hörmətli davranmaq məcburiyyətindədirlər. Bu davranış qaydaları birgəyaşayış etikası adlanır. Müxtəlif xalqların, mədəniyyətlərin, irqlərin və dinlərin sülh və anlayış içərisində bir-birinə zərər vermədən yaşaması bir mədəniyyətdir. Birgəyaşayış etikası insanların sülh və qarşılıqlı anlayış şəraitində yaşamasını təmin edir. Həmçinin qeyd edək ki, birgəyaşayış etikasının ən vacib prinsiplərdən biri qarşılıqlı hörmətdir ki, hər bir insanın fikrinə, hüquqlarına və şəxsi həyatına, onun dilinə, dininə və daşıdığı bütün dəyərlərə hörmət göstərmək əslində ictimai nizamı meydana gətirən sosial gərəklilikdir. Bununla yanaşı, insanlar arasında empatiya hissi də mühüm yer tutan ünsür olaraq önəmi böyükdür. İnsan qarşısındakının hisslərini anlamağa çalışdıqda münaqişələr azalır, qarşılıqlı anlaşma və etimad güclənir, daha sağlam və davamlı münasibətlər formalaşır.

Məhz bu əsas insani və ictimai dəyərlərin cəmiyyətdə həyata keçirilməsi, tolerantlıq və qarşılıqlı anlaşma mühitinin formalaşmasına zəmin yaratmışdır. Azərbaycan ərazisində tarixən dünya dinlərindən xristianlıq, yəhudilik və xüsusilə VII əsrdən etibarən İslam dini bu günə qədər Qafqaza xas olan coğrafiyada yaşayan müxtəlif azlıqlara qarşı tolerantlıq mühiti yaratmış, bütün azlıqlara yaşamaq hüququ tanımış və onlarla birgə yaşamaq arzusunu həyata keçirərkən onları sanki bir fanus kimi qorumuşdur. Qafqazın bu bölgəsində formalaşan dəyərlər sistemi müxtəlif xalqlar, azlıqlar və mədəni zənginliklər üçün birlik və həmrəylik mühiti təqdim edirdi.

* Bakı Dövlət Üniversiteti Sosial Elmlər və Psixoligiya Fakültəsi, Azerbaycan, aygunxalilqizi@mail.ru; Orcid: 0000-0002-1781-8904

Qeyri-müsəlmanlarla birgə yaşama dair nümunələr baxımından bölgəyə xas mədəni dəyərlərlə bağlı məlumatları yalnız yerli arxivlərdən deyil, bu coğrafiyanın hüdudlarından kənarda olan mənbələrdə də görmək mümkündür. Belə ki, XIX əsrdə yaşamış fransız qadın səyyahı Carla Serena 1877-ci ildə Qafqazda olmuşdur. Azərbaycanın şimal-şərqində yerləşən Zaqatala bölgəsini gəzən bu qadın burada şahidi olduğu sosial həyatı və xüsusilə dini qruplar arasındakı münasibətləri qeydə almışdır. Fransanın ilk qadın səyyahlarından biri olan Carla Serena burada müsəlmanlarla xristianlar arasındakı əlaqələrə də toxunaraq xatirələrini "Mon Voyage" ("Mənim səyahətim") adlı kitabında toplamış və bölgənin sosial quruluşuna dair mühüm əhəmiyyət kəsb edən məlumatlara yer vermişdir. Müəllifin verdiyi məlumatlardan aydın olur ki, bölgədə müsəlmanlarla xristianlar arasında sosial birlik və qarşılıqlı anlaşma hökm sürürdü. C. Serena birgə yaşama arzusunu həyata keçirən müsəlmanların vəhdət zəminində qurduqları həyat tərzinin cəmiyyətin bütün təbəqələrini əhatə edən bir xüsusiyyət daşıdığını vurğulayır.

XIX əsrin əvvəllərində Cənubi Qafqaza sürgün edilən katolik polyakların bir hissəsi Zaqatalada məskunlaşdırılmışdı. Məlum olduğu kimi, XIX əsrdə polyaklar Sibiryaya sürgün edildiyi kimi, Qafqaza da sürgün olunmuşdular. Bu əsrin 30-cu illərində onlar üçün bir kilsə inşa edilmişdir. Bu dövrdə müsəlmanların xristianlara qarşı münasibəti Qərb müşahidəçilərinin gözü ilə də yüksək qiymətləndirilmiş, bu dağlıların heç vaxt vəhşi və ya barbar ola bilməyəcəkləri, müsəlman döyüşçülərin hətta müharibə zamanı belə başqalarına qarşı mərhəmətli olduqları xüsusilə vurğulanmışdır.

1863-cü ildə bölgədə Çar Rusiyasına qarşı baş verən üsyanlarda katolik polyaklar da müsəlmanlarla birlikdə eyni cəbhədə döyüşmüşlər. Onların rəhbərlərindən Dombrovski öz icması ilə birlikdə müsəlmanlar kimi ölüm-dirim savaşına kəfən geyinərək qoşulmuş və ruslara qarşı mübarizə aparmışdır. Məşhur rus tarixçisi Rastislav Andreyeviç Fadeev buna təəccüblənərək belə demişdir: "Ruslara qarşı belə bir mübarizəyə qoşulanlar xristianlığın ən radikal qolu olan katoliklərdir." Bu baxımdan qeyd etmək lazımdır ki, xüsusilə XIX əsrə aid bölgə qəbristanlıqlarında bir çox yerlərdə qeyri-müsəlmanlarla birgə yaşamağın simvolu kimi ortaq qəbiristanlıqlara rast gəlmək mümkündür. Bunlardan Qax rayonunun Qorağan köhnə qəbiristanlığı, Lələ Paşa kəndinin köhnə qəbiristanlığı, Qaxingiloy köhnə qəbiristanlığı, Meşəbaşı köhnə qəbiristanlığı və digər qəbiristanlıqları ortaq məzarlıqlar kimi nümunə göstərmək olar. Bunlar hər yönü ilə tarixdə birgə yaşama arzusunun həyata keçirildiyi nadir insani dəyərlər nümunələridir.

Qloballaşan dünyamızda qardaşlıq yaratmaq məqsədilə cəmiyyətlərə təqdim olunan bir çox layihələr vaxtilə müsəlman cəmiyyətlərinin əsas dəyərləri kimi tətbiq etdikləri düşüncə və həyat tərzinin bir təzahürü olmuş, cəmiyyətin bütün təbəqələrinə həyat verən, birlik və diriliyi bəsləyən əsas amil kimi yaşanmışdır. Qafqazın bu bölgəsi tarixən bu ənənələrə sahib olaraq müxtəlif xalqlara qucaq açmış, bu gün də Azərbaycan bu irsin qoruyucusu kimi həmin zəmini yaşatmaqdadır.

Açar sözlər: Birgəyaşayış Etikası, Tolerantlıq, Qarşılıqlı Hörmət, Qarşılıqlı Anlayış, Sosial Birlik.

The Crisis of the Culture of Coexistence: Islamophobia and the Criminalization of Muslim Identity in Global Politics

Assoc. Prof. Anar GAFAROV*

Abstract

This study aims to analyze the impact of the criminalization of Muslim identity in global politics on the culture of coexistence by examining the historical, political, and socio-cultural background of Islamophobia through a holistic approach. Particularly in the post–September 11, 2001 period, security-centered policies and discourses that have become increasingly dominant in the Western world have paved the way for the representation of Islam and Muslims as a "threat," the "other," and a "potential criminal element." Such modes of representation generate a profound normative contradiction with universal values such as social cohesion, multiculturalism, equal citizenship, and freedom of religion.

The study seeks to demonstrate that Islamophobia is not confined to individual prejudices or attitudes but constitutes a multi-layered and systematic phenomenon encompassing historical, theological, political, economic, behavioral, and communicative dimensions. In this context, Islamophobia is addressed as both an ideological discourse and a functional instrument employed within contemporary global politics to legitimize specific political agendas and practices.

Employing a qualitative research methodology, the study utilizes literature review, historical analysis, and critical discourse analysis as its primary research techniques. The formation of perceptions of Islam in Western intellectual history is examined through theological, philosophical, and academic texts produced from the era of the Crusades to the modern period. In addition, the study analyzes how Islamophobia is reproduced and normalized at the societal level through media, political discourse, and popular culture.

The central argument of the study is that the systematic criminalization of Muslim identity undermines the culture of coexistence, deepens social polarization, and poses a serious threat to social cohesion. The main hypothesis asserts that Islamophobia

* Azerbaijan Institute of Theology, Azerbaijan, anargafarov@ait.edu.az

is deliberately instrumentalized in global politics, a process that significantly erodes human rights, social justice, and the ideal of a multicultural society. Consequently, the study argues that combating Islamophobia cannot be achieved solely through security-oriented policies; rather, it requires multidimensional strategies grounded in education, media ethics, legal regulations, and intercultural dialogue.

Keywords: Islamophobia, Muslim Identity, Criminalization, Global Politics, Culture of Coexistence.

Birlikte Yaşama Kültürünün Buhranı: İslamofobi ve Küresel Politikada Müslüman Kimliğinin Kriminalizasyonu Sorunu

Doç. Dr. Anar GAFAROV*

Özet

Bu çalışma, İslamofobinin tarihsel, siyasal ve sosyo-kültürel arka planını bütüncül bir yaklaşımla ele alarak, küresel siyasette Müslüman kimliğinin kriminalize edilmesi sürecinin birlikte yaşama kültürü üzerindeki etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Özellikle 11 Eylül 2001 sonrası dönemde Batı dünyasında giderek hâkim hale gelen güvenlik merkezli politikalar ve söylemler, İslam ve Müslümanların "tehdit", "öteki" ve "potansiyel suç unsuru" olarak temsil edilmesine zemin hazırlamıştır. Bu temsil biçimleri, toplumsal uyum, çokkültürlülük, eşit yurttaşlık ve din özgürlüğü gibi evrensel değerlerle ciddi bir normatif çelişki ortaya çıkarmaktadır.

Çalışma, İslamofobinin yalnızca bireysel düzeyde ortaya çıkan önyargı ve tutumlarla sınırlı olmayan; tarihsel, teolojik, siyasal, ekonomik, davranışsal ve iletişimsel boyutlara sahip çok katmanlı ve sistematik bir olgu olduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu bağlamda İslamofobi, modern küresel siyaset içerisinde hem ideolojik bir söylem hem de belirli politikaların meşrulaştırılmasında işlevsel bir araç olarak ele alınmaktadır.

Araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş; literatür taraması, tarihsel analiz ve eleştirel söylem çözümlemesi tekniklerinden yararlanılmıştır. Batı düşünce tarihinde

* Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü, Azerbaycan, anargafarov@ait.edu.az

İslam algısının oluşumu, Haçlı Seferleri'nden modern döneme kadar uzanan süreçte üretilen teolojik, felsefi ve akademik metinler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra medya, siyaset ve popüler kültür aracılığıyla İslamofobinin nasıl yeniden üretildiği ve toplumsal düzeyde nasıl meşrulaştırıldığı incelenmiştir.

Çalışmanın temel tezi, Müslüman kimliğinin sistematik biçimde kriminalize edilmesinin birlikte yaşama kültürünü zayıflattığı, toplumsal kutuplaşmayı derinleştirdiği ve sosyal uyumu tehdit ettiği yönündedir. Araştırmanın temel hipotez ise, İslamofobinin küresel siyasette bilinçli biçimde kullanılan bir araç olduğu ve bu durumun insan hakları, sosyal adalet ve çokkültürlü toplum idealini ciddi biçimde aşındırdığı yönündedir. Sonuç olarak çalışma, İslamofobiyle mücadelenin yalnızca güvenlik politikalarıyla değil; eğitim, medya etiği, hukuki düzenlemeler ve kültürel diyalog temelinde geliştirilecek çok boyutlu yaklaşımlarla mümkün olabileceğini savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslamofobi, Müslüman Kimliği, Kriminalizasyon, Küresel Siyaset, Birlikte Yaşama Kültür.

Food, Faith, and Coexistence: The "War Takjil" Phenomenon and Interreligious Sociality in Contemporary Indonesia

Assoc. Prof. Zamzam AFANDI*

Abstract

Ramadan in Indonesia represents not only a central religious observance for Muslims but also a socio-cultural moment that reshapes everyday public life. During this period, the tradition of selling and purchasing *takjil*-light food consumed to break the fast-becomes a prominent feature of urban and rural spaces alike. In recent years, a viral phenomenon popularly referred to as "war takjil" has emerged in Indonesian digital culture. The term humorously describes the enthusiastic competition to obtain *takjil*, including participation from non-Muslim communities. While initially appearing as a playful internet trend, the phenomenon raises important questions about interreligious interaction in a pluralistic society.

This paper examines the "war takjil" phenomenon as a form of everyday coexistence among religious communities in contemporary Indonesia. Moving beyond conventional discussions of tolerance that focus on legal frameworks or formal dialogue, the study explores how coexistence is enacted through mundane social practices such as food consumption, public markets, and seasonal cultural participation. The analysis situates the phenomenon within broader discussions of everyday multiculturalism and the sociology of public space.

Methodologically, this study employs qualitative discourse analysis of media reports, social media narratives, and public commentary related to the "war takjil" trend. These materials are examined to understand how the phenomenon is framed, circulated, and interpreted within Indonesian society. Particular attention is given to the symbolic meanings attached to food culture, humor, and participation in Ramadan-related activities by individuals from different religious backgrounds.

The analysis suggests that the "war takjil" phenomenon reflects a form of informal

* State Islamic University (UIN) Sunan Kalijaga, Yogyakarta, Indonesia , zamzamzafad@gmail.com

interreligious engagement in which food operates as a cultural mediator between communities. Through the shared practice of purchasing and enjoying Ramadan food, participants symbolically engage with a cultural dimension of Islamic tradition without necessarily participating in its ritual obligations. This interaction demonstrates how everyday encounters in public spaces can soften social boundaries and create opportunities for convivial coexistence.

At the same time, the phenomenon cannot be separated from the dynamics of consumer culture and digital media amplification. The viralization of "war takjil" in social media contributes to framing the practice as both a humorous trend and a representation of Indonesia's plural social landscape. Consequently, the phenomenon illustrates how coexistence in plural societies may emerge not only through institutional mechanisms but also through informal, everyday interactions embedded in shared cultural practices.

Keywords: Ramadan Public Sphere, Everyday Coexistence, Interreligious Interaction, Food Culture, Plural Society, Indonesia.

Yemek, Din ve Birlikte Yaşama: Endonezya'da Ramazan Kamusal Alanında "Takjil Savaşı" Olgusu ve Dinlerarası Etkileşim

Doç. Dr. Zamzam AFANDI*

Özet

Ramazan ayı Endonezya'da Müslümanlar için merkezi bir dinî dönem olmakla birlikte, varlığı yalnızca ibadet boyutuyla sınırlı kalmayıp, toplumsal ve kültürel bir mevsim olarak kamusal yaşamın biçimlerini yeniden şekillendirmektedir. Bu ay boyunca hem kentsel hem de kırsal alanlarda iftarın hemen öncesinde tüketilen hafif yiyecekler olan "takjil"lerin alım satımı yaygınlaşmaktadır. Son yıllarda Endonezya dijital kamusal alanında "Takjil Savaşı" (War Takjil) olarak bilinen ve Ramazan ayında bu yiyecekleri elde etme konusundaki yoğun rekabeti hicivsel bir

* State Islamic University (UIN) Sunan Kalijaga, Yogyakarta, Indonesia zamzamzafad@gmail.com

dille ifade eden bir söylem ortaya çıkmıştır. Dikkat çekici olan husus ise bu olgunun yalnızca Müslümanlarla sınırlı kalmayıp, farklı dinî gruplara mensup bireylerin de bu pratiğe katılmasıdır. Medya ve sosyal medya söyleminde çoğu zaman mizahi bir çerçevede ele alınmasına rağmen, bu olgu çoğulcu bir toplumda dinlerarası etkileşim biçimlerini anlamak açısından önemli bir analitik zemin sunmaktadır.

Bu çalışma, "Takjil Savaşı" olgusunu çağdaş Endonezya'da dinî topluluklar arasında gündelik birlikte yaşamanın bir tezahürü olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Dinî hoşgörü meselesini genellikle hukuki çerçeveler veya kurumsal diyaloglar üzerinden ele alan geleneksel yaklaşımların aksine, bu araştırma kamusal alanda şekillenen gündelik toplumsal pratiklere odaklanmaktadır. Bu bağlamda, halk pazarlarındaki etkileşimler, gıda pratiklerinin paylaşımı ve Ramazan ayına özgü kültürel etkinliklere katılım gibi örnekler üzerinden olgu; gündelik çokkültürlülük ve kamusal alan sosyolojisi kavramları çerçevesinde analiz edilmektedir.

Araştırma, medya raporları, dijital anlatılar ve sosyal medyada dolaşıma giren söylemler ile bu olguya ilişkin kamu yorumlarını kapsayan nitel söylem analizi yöntemine dayanmaktadır. Bu analiz, söz konusu olgunun kamusal söylemde nasıl inşa edildiğini ve Endonezya toplumunda sembol ve anlamlarının nasıl dolaşıma girdiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca, yemeğin toplumsal bir aracı olarak kültürel anlamları ile dijital mizahın farklı dinî gruplar arasındaki ilişkileri yeniden çerçevelemedeki rolüne özel bir önem atfedilmektedir.

Analiz sonuçları, "Takjil Savaşı" olgusunun dinlerarası gayriresmî etkileşimin bir biçimi olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Takjil satın alma pratikleri, farklı topluluklar arasında kültürel bir aracı rolü üstlenmektedir. Bu mevsimsel gıda pratiğine katılım yoluyla, bazı gayrimüslim bireyler Ramazan'ın kültürel boyutlarından birine dahil olmakta, ancak bu durum dinin ritüel boyutunun benimsenmesi anlamına gelmemektedir. Bu tür pratikler, kamusal alandaki gündelik etkileşimlerin toplumsal gruplar arasındaki sembolik sınırları yumuşatma kapasitesine sahip olduğunu ve böylece dostane bir birlikte yaşama ve ortak kültürel etkileşim biçimlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırladığını göstermektedir.

Bununla birlikte, bu olgu çağdaş tüketim kültürü ve sosyal medyanın toplumsal olguları büyütmedeki rolünden bağımsız olarak ele alınamaz. "Takjil Savaşı" kavramının dijital alanda yaygınlaşması, bu pratiğin hem mizahi hem de toplumsal çoğulculuğun sembolik bir temsili olarak yeniden çerçevelenmesine katkı

sağlamıştır. Dolayısıyla bu olgu, çoğulcu toplumlarda birlikte yaşamanın yalnızca resmî politikalar veya kurumsal söylemler aracılığıyla değil, aynı zamanda ortak kültür ve kamusal alan içerisinde şekillenen basit gündelik pratikler yoluyla da somutlaştığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ramazan Kamusal Alanı, Günlük Birlikte Yaşam, Dinlerarası Etkileşim, Yemek Kültürü, Çoğulcu Toplum, Endonezya.

الطعام والدين والتعايش: ظاهرة "حرب التعجيل" والتفاعل بين الأديان في الفضاء العام الرمضاني في إندونيسيا

Assoc. Prof. Zamzam AFANDI*

الملخص

يمثّل شهر رمضان في إندونيسيا مناسبة دينية محورية للمسلمين، غير أنّ حضوره لا يقتصر على البعد التعبدي فحسب، بل يتجاوز ذلك ليغدو موسماً اجتماعياً وثقافياً يعيد تشكيل ملامح الحياة العامة في المجتمع. وخلال هذا الشهر تنتشر في الفضاءات الحضرية والريفية ظاهرة بيع وشراء أطعمة التعجيل المرتبطة بتعجيل الإفطار، وهي المأكولات الخفيفة التي تُتناول عند حلول وقت المغرب. وفي السنوات الأخيرة برز في الفضاء الرقمي الإندونيسي تعبيرٌ متداول يُعرف باسم "حرب التعجيل" (*War Takjil*)، وهو توصيف ساخر يشير إلى المنافسة الشديدة للحصول على أطعمة التعجيل في شهر رمضان. واللافت في هذه الظاهرة أنّها لا تقتصر على المسلمين فحسب، بل يشارك فيها أيضاً أفراد من أتباع ديانات أخرى. وعلى الرغم من طابعها الفكاهي في الخطاب الإعلامي ووسائل التواصل الاجتماعي، فإن هذه الظاهرة تفتح مجالاً تحليلياً مهماً لفهم أنماط التفاعل بين الأديان في مجتمع تعددي.

تهدف هذه الدراسة إلى مقاربة ظاهرة "حرب التعجيل" بوصفها تجلياً من تجليات التعايش اليومي بين الجماعات الدينية في إندونيسيا المعاصرة. وعلى خلاف المقاربات التقليدية التي تعالج مسألة التسامح الديني من خلال الأطر القانونية أو الحوارات المؤسسية بين الأديان، تركّز هذه الدراسة على الممارسات الاجتماعية اليومية التي تتشكل في الفضاء العام، مثل التفاعل في الأسواق الشعبية، وتبادل الممارسات الغذائية، والمشاركة في الأنشطة الثقافية الموسمية المرتبطة بشهر رمضان. ومن هذا المنطلق تُدرَس الظاهرة في إطار مفاهيم التعددية الثقافية اليومية وسوسيولوجيا الفضاء العام.

تعتمد الدراسة منهج التحليل الخطابي الكيفي لعدد من التقارير الإعلامية والسرديات الرقمية المتداولة في وسائل

* State Islamic University (UIN) Sunan Kalijaga, Yogyakarta, Indonesia zamzamzafad@gmail.com

التواصل الاجتماعي، إضافة إلى التعليقات العامة المرتبطة بظاهرة" حرب التعجيل ."ويهدف هذا التحليل إلى الكشف عن الكيفية التي تُبنى بها هذه الظاهرة في الخطاب العام، وكيف تُتداول رموزها ودلالاتها داخل المجتمع الإندونيسي. ويُولى اهتمام خاص للدلالات الثقافية للطعام بوصفه وسيطاً اجتماعياً، ولدور الفكاهة الرقمية في إعادة تأطير العلاقات الاجتماعية بين الجماعات الدينية المختلفة.

تشير نتائج التحليل إلى أنّ ظاهرة"حرب التعجيل "تمثّل شكلاً من أشكال التفاعل غير الرسمي بين الأديان، حيث تؤدي الممارسات المرتبطة بشراء أطعمة التعجيل دور الوسيط الثقافي بين الجماعات المختلفة. ومن خلال المشاركة في هذا النشاط الغذائي الموسمي، ينخرط بعض أفراد المجتمعات غير المسلمة في أحد الأبعاد الثقافية لشهر رمضان دون أن يعني ذلك تبنّي البعد الشعائري للدين. وتكشف هذه الممارسات عن قدرة التفاعلات اليومية في الفضاء العام على تخفيف الحدود الرمزية بين الجماعات الاجتماعية، بما يتيح نمطاً من التعايش الودي والتفاعل الثقافي المشترك.

ومع ذلك، لا يمكن فصل هذه الظاهرة عن التحولات المرتبطة بثقافة الاستهلاك المعاصرة ودور وسائل التواصل الاجتماعي في تضخيم الظواهر الاجتماعية. فقد أسهم الانتشار الواسع لمصطلح"حرب التعجيل "في الفضاء الرقمي في إعادة تأطير هذه الممارسة بوصفها ظاهرة تجمع بين الطابع الفكاهي والتمثيل الرمزي للتعددية الاجتماعية في إندونيسيا. ومن ثمّ، تُظهر هذه الظاهرة أنّ التعايش في المجتمعات التعددية لا يتجسد فقط من خلال السياسات الرسمية أو الخطابات المؤسسية، بل يتبلور أيضاً في الممارسات اليومية البسيطة التي تتشكل في إطار الثقافة المشتركة والفضاء العام.

الكلمات المفتاحية: رمضان، التعجيل، التعايش المجتمعي، التفاعل بين الأديان، ثقافة الطعام، المجتمع التعددي في إندونيسيا.

İslam Kültüründe Öteki ile İlişkilerin Normatif Kodları ve Küreselleşme Çağında Değişim Zorunluluğu

Doç. Dr. Abdussamet KAYA*

Özet

Bu bildiri, İslam kültüründe öteki ile ilişkilerin tarihsel olarak hangi normatif kodlar üzerinden kurulduğunu ve bu kodların küreselleşme çağında neden yeniden değerlendirilmesi gerektiğini din sosyolojisi perspektifinden incelemektedir. Çalışmanın temel varsayımı, ötekiyle ilişkinin yalnızca teolojik ilkelerle değil, aynı zamanda siyasal iktidar mücadeleleri, toplumsal tabakalaşma, kültürel rekabet, güvenlik kaygıları ve tarihsel şartlarla biçimlendiğidir. İslam'ın ilk dönemlerinde görece daha esnek, çoğulcu ve müzakereye açık ilişki biçimleri görülmekle birlikte, mezhepleşme, devletleşme ve otoriteyi merkezileştirme süreçleri zamanla daha dışlayıcı normatif kalıpların oluşmasına yol açmıştır. Böylece öteki, yalnızca gayrimüslim toplulukları değil; mevali, farklı mezhep mensuplarını, muhalif Müslüman grupları, kadınları ve etnik bakımdan farklı unsurları da kapsayan geniş bir sosyolojik kategoriye dönüşmüştür.

Bildiri, ötekine dair normatif kodların tarih dışı ve değişmez hükümler olarak değil, belirli toplumsal bağlamlarda üretilen, meşrulaştırılan ve yeniden üretilen düzenleyici çerçeveler olarak anlaşılması gerektiğini savunmaktadır. Sünni paradigmanın kurumsallaşması, fırka söylemlerinin sertleşmesi, bidat ve zındıklık ithamlarının yaygınlaşması, tekfir mekanizmalarının güçlenmesi ve meşruiyet mücadelelerinin yoğunlaşması, dinî alanın aynı zamanda bir toplumsal kontrol alanı olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde mevali ve zimmilere yönelik hukuki ve sembolik sınırlamalar, farklılığın yalnızca tanınmadığını, aynı zamanda eşitsiz statüler içinde yönetildiğini ortaya koymaktadır. Kadınların kamusal alandaki görünürlüğünün azalması da normatif kodların toplumsal cinsiyet rejimiyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.

Küreselleşme çağında artan göç hareketleri, çokkültürlü yaşam biçimleri, dijital iletişim ağları ve karşılaşma yoğunluğu, klasik dönemde üretilmiş dışlayıcı ilişki

* Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, abdusamet.kaya@dicle.edu.tr

kodlarının aynen sürdürülmesini hem toplumsal hem de ahlaki açıdan problemli hale getirmektedir. Bu nedenle çalışma, geleneğin bütünüyle reddedilmesini değil; tarihsel bağlamda ortaya çıkmış normatif kalıpların insan onuru, eşitlik, din özgürlüğü, karşılıklı tanınma ve birlikte yaşama ilkeleri doğrultusunda yeniden yorumlanmasını önermektedir. Sonuç olarak tebliğ, İslam kültüründeki öteki algısının sosyolojik olarak inşa edildiğini, bu nedenle değişen küresel şartlar karşısında daha kapsayıcı, adalet merkezli, çoğulcu ve müzakereye açık yeni bir normatif dilin geliştirilmesinin zorunlu olduğunu ileri sürmektedir.

Bu çerçevede çalışma, bilgi sosyolojisi yaklaşımından yararlanarak dinî yorumların yalnızca metinsel anlamlardan değil, onları yorumlayan aktörlerin iktidar ilişkilerinden, kolektif hafızalarından ve toplumsal ihtiyaçlarından beslendiğini vurgulamaktadır. Erken dönem İslam toplumunda birlikte yaşama ve çoğulluk tecrübelerinin bütünüyle kaybolmadığı, fakat siyasal istikrar arayışının bu alanı giderek daralttığı ileri sürülmektedir. Günümüzde ise hızlanan küresel dolaşım, ulus-aşırı etkileşimler ve ortak kamusal alanlar, geçmişte güvenlik ve birlik adına meşrulaştırılmış ayrımcı normların yeniden sorgulanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle tebliğ, ötekiyi bastıran değil, farklılıkla yaşamayı mümkün kılan daha kapsayıcı bir ahlaki ve sosyolojik yorum önerisi geliştirmektedir. Böylece tarihsel miras, eleştirel biçimde yeniden okunmaya davet edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Kültürü, Öteki, Birlikte Yaşama Kültürü, Küreselleşme, Çoğulculuk.

The Normative Codes of Relations with the Other in Islamic Culture and the Necessity of Change in the Age of Globalization

Assoc. Prof. Abdussamet KAYA*

Abstract

This paper examines, from the perspective of the sociology of religion, the historical normative codes through which relations with the Other have been

* Dicle University, Faculty of Theology, Türkiye, abdusamet.kaya@dicle.edu.tr

constructed in Islamic culture, and why these codes need to be reassessed in the age of globalization. The central assumption of the study is that relations with the Other are shaped not only by theological principles, but also by political power struggles, social stratification, cultural competition, security concerns, and historical conditions. Although more flexible, pluralistic, and negotiation-oriented forms of relationship could be observed in the early periods of Islam, the processes of sectarianization, state formation, and the centralization of authority gradually gave rise to more exclusionary normative patterns. Thus, the Other came to constitute a broad sociological category encompassing not only non-Muslim communities, but also mawali, members of different sects, dissident Muslim groups, women, and ethnically distinct elements.

The paper argues that normative codes concerning the Other should be understood not as ahistorical and immutable prescriptions, but as regulatory frameworks produced, legitimized, and reproduced within specific social contexts. The institutionalization of the Sunni paradigm, the hardening of sectarian discourses, the spread of accusations of bid'ah (innovation) and heresy, the strengthening of mechanisms of takfir, and the intensification of struggles for legitimacy all demonstrate that the religious sphere also functions as a sphere of social control. Similarly, the legal and symbolic restrictions imposed on mawali and dhimmis reveal that difference was not merely recognized but was also governed within unequal status hierarchies. The decline in women's visibility in the public sphere likewise shows that normative codes were closely intertwined with the gender regime.

In the age of globalization, increasing migration movements, multicultural ways of life, digital communication networks, and the growing intensity of encounters have made the uncritical continuation of exclusionary relational codes inherited from the classical period problematic both socially and morally. Therefore, the study does not propose a total rejection of tradition; rather, it suggests that historically formed normative patterns should be reinterpreted in line with the principles of human dignity, equality, freedom of religion, mutual recognition, and coexistence. In conclusion, the paper contends that perceptions of the Other in Islamic culture are sociologically constructed; therefore, in the face of changing global conditions, it has become necessary to develop a new normative language that is more inclusive, justice-centered, pluralistic, and open to negotiation.

Within this framework, the study draws on the sociology of knowledge to emphasize

that religious interpretations are shaped not only by textual meanings, but also by the power relations, collective memories, and social needs of the actors who interpret them. It argues that experiences of coexistence and pluralism in early Islamic society did not disappear entirely, but that the search for political stability gradually narrowed this space. Today, however, accelerated global circulation, transnational interactions, and shared public spaces make it imperative to question discriminatory norms once legitimized in the name of security and unity. For this reason, the paper develops a more inclusive moral and sociological interpretive proposal-one that does not suppress the Other but makes living with difference possible. In this way, the historical legacy is invited to be reread critically.

Keywords: Islamic Culture, The Other, Culture of Coexistence, Globalization, Pluralism.

Medine Vesikası Bağlamında Çok Kültürlü Toplumlarda Birlikte Yaşamanın Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Temelleri

Doç. Dr. Abdulhalim OFLAZ*

Özet

Bu çalışma, İslam siyaset düşüncesinin ilk yazılı anayasası olarak kabul edilen Medine Vesikası'nı, çok kültürlü toplumlarda barış ve birlikte yaşamanın sosyo-kültürel ve ekonomik temelleri bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Hz. Muhammed'in Medine'ye hicretinin ardından, Müslümanlar, Yahudiler ve Medine'deki müşrik Arap kabileleri arasında tesis edilen vesika, yalnızca bir savunma paktı olmanın ötesinde, farklı inanç gruplarının hukuki özerkliğini tanıyan, toplumsal ve ekonomik dayanışmayı zorunlu kılan çok boyutlu bir toplumsal sözleşme niteliği taşımaktadır. Taraflar birbirlerinin varlığına saygı göstermeyi ve haklarını korumayı taahhüt etmiş; Yahudiler Medine'nin asli unsurları olarak kabul edilmiş, cizye alınmamış, diyet ve fidye ödemelerinde yardımlaşma zorunlu kılınmış ve savaş masrafları her topluluk tarafından ayrı şekilde karşılanmıştır. Hukuki açıdan vesika, taraflar arasındaki ihtilaflarda Hz. Peygamber'in çözüm merci olarak tanınmasını öngörmüş; toplulukların kendi iç meselelerinde özerk kalmaları ile ortak hukuki düzenin korunması, çok hukukluluk ve çoğulcu toplum pratiği açısından önemli bir örnek teşkil etmiştir. Sosyo-kültürel boyutta, taraflar dini kimliklerini koruyarak "Medinelilik" ortak paydası altında bir arada yaşamayı kabul etmiş, "ümmet" kavramı sosyal ve siyasi birliktelik anlamında kullanılmıştır. Ekonomik ve askerî boyutta ise, diyet ve fidye ödemelerinde yardımlaşmanın zorunlu kılınması, savaş masraflarının ayrı ayrı karşılanması ve ortak savunma yükümlülüklerinin belirlenmesi, toplumsal çoğulculuğun sürdürülebilirliğinin maddi altyapısını oluşturmuştur. Medine'nin "haram belde" ilan edilmesi ve dış tehditlere karşı organize edilen askeri iş birliği, barış ve güvenlik temelli bir ortak yaşam modeli sunmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş; vesikanın farklı rivayetleri mukayeseli olarak değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular vesikanın tek celsede akdedilmediğini ve farklı zaman dilimlerinde şekillendiğini,

* Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, aoflaz74@gmail.com

tarafların dini ve etnik kimliklerini değiştirmelerini talep etmeden "ümmet" çatısı altında bir arada yaşamalarını güvence altına aldığını göstermektedir. Vesika, çatışmacı değil uzlaşmacı bir yaklaşımın ürünü olarak, toplumsal sözleşme kültürü, hukuki özerklik ve ekonomik dayanışmayı bir araya getirerek İslam toplumlarının anayasal süreçlerine referans olabilecek kapsayıcı bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda, günümüz Müslüman devletleri için çıkarılabilecek sonuçlar arasında, anayasal düzenlemelerde çoğulculuk, adalet, hukukun üstünlüğü ve temel hakların korunmasını esas alan kapsayıcı yapılar oluşturmak, farklı etnik ve dini grupların haklarını güvence altına almak ve toplumsal barışı bu ilkeler temelinde tesis etmek yer almakta olup, Hz. Peygamber'in kabile ilişkilerini geri plana atarak meşruiyet ve uzlaşı yoluyla siyasi otorite tesis etmesi, çağdaş siyaset düşüncesi açısından özgün ve öğretici bir örnek teşkil etmekte ve farklı grupların kimliklerini koruyarak bir arada yaşayabilmesinin tarihsel bir kanıtını sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Medine Vesikası, Çok Kültürlü Toplum, Sosyo-Ekonomik Dayanışma, Birlikte Yaşama, Toplumsal Sözleşme.

The Socio-Cultural and Economic Foundations of Cohabitation in Multicultural Societies in the Context of the Constitution of Medina

Assoc. Prof. Abdulhalim Oflaz*

Abstract

This study aims to examine the Constitution of Medina, considered the first written constitution in Islamic political thought, within the framework of the socio-cultural and economic foundations of peace and cohabitation in multicultural societies. Following the migration of Prophet Muhammad to Medina, the constitution was established among Muslims, Jews, and the polytheist Arab tribes of Medina, serving not merely as a defensive pact but as a multidimensional social contract that recognized the legal autonomy of different religious groups and mandated social and

* Iğdır University, Faculty of Theology, Türkiye,aoflaz74@gmail.com

economic solidarity. The parties committed to respecting each other's existence and protecting their rights; Jews were recognized as integral members of Medina, were exempted from paying jizya, and were required to cooperate in blood-money and ransom payments, while war expenses were borne separately by each community. Legally, the constitution stipulated that disputes among the parties would be referred to Prophet Muhammad as the ultimate authority; maintaining autonomy in internal matters while preserving a shared legal order provides a significant example of legal pluralism and multicultural practice. Socio-culturally, the parties agreed to coexist under the common identity of "Medinan-ness" while preserving their religious identities, and the concept of "ummah" was employed to denote social and political unity. Economically and militarily, the mandatory cooperation in blood-money and ransom payments, separate war expenditures, and clearly defined shared defense obligations constituted the material basis for sustaining social pluralism. The designation of Medina as a "haram city" and the organized military cooperation against external threats presented a model of peace- and security-based coexistence. The study adopted a qualitative research methodology, comparing various narrations of the constitution. The findings indicate that the constitution was not concluded in a single session but evolved over different periods, ensuring that parties could coexist under the "ummah" framework without being required to alter their religious or ethnic identities. As a product of a conciliatory rather than a confrontational approach, the constitution provides an inclusive model by integrating social contract culture, legal autonomy, and economic solidarity, offering a reference framework for the constitutional processes of Islamic societies. In this context, the implications for contemporary Muslim states include the establishment of inclusive structures in constitutional arrangements that prioritize pluralism, justice, the rule of law, and protection of fundamental rights; ensuring the rights of different ethnic and religious groups; and constructing social peace based on these principles. Moreover, Prophet Muhammad's approach of subordinating tribal relations while establishing political authority through legitimacy and consensus represents a unique and instructive example for contemporary political thought and historically demonstrates the possibility of diverse groups coexisting while maintaining their distinct identities.

Keywords: Constitution of Medina, Multicultural Society, Socio-Economic Solidarity, Cohabitation, Social Contract.

Sufi Symbols Intended to Express Islamic Ideals in Nizami Ganjavi's "Khamsa"

Assoc. Prof. Zahra ALLAHVERDİYEVA*

Abstract

Sufi symbols, aimed at the equivalent expression of Islamic ideas in literature, are accompanied by the emergence of a series of metaphor typologies in poetics, and these symbols play an important role in the enrichment of poetic figures. In this regard, the verses of the Quran, the poetic images used in connection with the personalities and stories of saints, which occupy an important place in the poet's style, and Sufi symbols attract attention with their active features. In this regard, the artistic and stylistic features of the works created on the themes of Nizami Ganjavi can be determined on the basis of three main divisions:

1) Philosophical allusions and metaphors in the "Khamsa" style; 2) Sufi-philosophical symbols in the "Khamsa" style of Nizami Ganjavi; 3) Sufi-terminology system in the "Khamsa" style.

The philosophy of Sufism and its terminology system have been attracting considerable attention of specialists in recent times. The growing interest in the study of Sufi poetry and its vocabulary is a vivid proof of this. The Sufi terms of Eastern poetry, which are distinguished by their rich and diverse poetic-philosophical stylistic features, do not actually constitute a very extensive system.

In general, as the theoretical foundations of Sufism developed in the Middle Ages and its role and influence in practical life strengthened, Sufi terminology permeated literature extensively, and as a rule, terms related to Sufi symbolism appeared in poetry and became a system. As is known, Sufi terminology was linked to the Quran and the foundations of the Islamic religion during the development period of Islam. Moreover, the formation and spread of these terms are linked to the development of the history of philosophy. Therefore, these terms, which played an important role in the development of philosophical thought in literature, also become one of the main

* Azerbaijan National Academy of Sciences Institute of Literature named after Nizami Gencevi, Azerbaijan, zahra.allahverdiyeva@mail.ru

stylistic indicators in poetry.

It is possible to trace the specific features of these terms in Nizami Ganjavi's "Khamsa". The poet uses these terms in a very simple style to tell the truth, to reveal divine secrets - the unity of God (tawhid), the unity of the Universe (wahdati-wujud), the role of man, who is sent to a realm called the world out of love and mercy, in the development of moral values of society, the invitation of kings to justice, the establishment of society and governance on justice, and other issues. Therefore, in Nizami's "Khamsa", Sufi terms are used in a manner that is subject to the literary and artistic laws determined in accordance with the creative methodology specially chosen by the poet. Nizami treats these terms very carefully, but eloquently. Also, the poet expresses his attitude to the high position of Sufism in his work "Makhzan-ul-asrar" as appropriate.

Keywords: Nizami Ganjavi, Hamsa, Style, Islamic Ideas, Philosophy, Symbol.

Nizami Ganjavi'nin "Hamsa" Eserinde İslami İdealleri İfade Etmek Amacıyla Kullanılan Sufi Sembolleri

Doç. Dr. Zehra ALLAHVERDİYEVA*

Özet

Edebiyatta İslami fikirlerin eşdeğer ifadesini hedefleyen Sufi sembolleri, şiirde bir dizi metafor tipolojisinin ortaya çıkmasıyla birlikte, şiirsel figürlerin zenginleştirilmesinde önemli bir rol oynar. Bu bağlamda, şairin üslubunda önemli bir yer tutan Kur'an ayetleri, evliyaların kişilikleri ve hikayeleriyle bağlantılı olarak kullanılan şiirsel imgeler ve Sufi sembolleri, aktif özellikleriyle dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Nizami Ganjavi'nin temaları üzerine yarattığı eserlerin sanatsal ve üslupsal özellikleri üç ana başlık altında belirlenebilir:

1) "Khamsa" tarzında felsefi göndermeler ve metaforlar; 2) Nizami Ganjavi'nin "Khamsa" tarzındaki Sufi-felsefi semboller; 3) "Khamsa" tarzında Sufi terminoloji

* Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nizami Gencevi adına Edebiyat İnstitutu, Azerbaycan, zahra.allahverdiyeva@mail.ru

sistemi.

Sufizm felsefesi ve terminoloji sistemi, son zamanlarda uzmanların büyük ilgisini çekmektedir. Sufi şiiri ve terminolojisinin incelenmesine yönelik artan ilgi bunun canlı bir kanıtıdır. Zengin ve çeşitli şiirsel-felsefi üslup özellikleriyle öne çıkan Doğu şiirinin Sufi terimleri aslında çok kapsamlı bir sistem oluşturmamaktadır.

Genel olarak, Orta Çağ'da Sufizm felsefesinin teorik temelleri geliştikçe ve pratik hayattaki rolü ve etkisi güçlendikçe, Sufi terimler edebiyata geniş ölçüde nüfuz etti ve kural olarak, Sufi sembolizmiyle ilgili terimler şiirde ortaya çıktı ve bir sistem haline geldi.

Bilindiği gibi, Sufi terimler İslam'ın gelişme döneminde Kur'an ve İslam dininin temelleriyle bağlantılıydı. Dahası, bu terimlerin oluşumu ve yayılması felsefe tarihinin gelişimiyle bağlantılıdır.

Bu nedenle, edebiyatta felsefi düşüncenin gelişiminde önemli bir rol oynayan bu terimler, şiirde de başlıca üslup göstergelerinden biri haline gelir.

Nizami Ganjavi'nin "Hamsa"sında bu terimlerin özgün özelliklerini izlemek mümkündür. Şair, bu terimleri çok sade bir üslupla gerçeği anlatmak, ilahi sırları açığa çıkarmak için kullanır: Allah'ın birliği (tevhid), evrenin birliği (vahdeti-vücud), sevgi ve merhametle dünyaya gönderilen insanın rolü, toplumun ahlaki değerlerinin gelişimi, kralların adalete daveti, adalet üzerine kurulu toplum ve yönetim ve diğer konular. Bu nedenle, Nizami'nin "Hamsa"sında Sufi terimler, şairin özel olarak seçtiği yaratıcı metodolojiye uygun olarak belirlenen edebi ve sanatsal yasalara tabi bir şekilde kullanılır. Nizami bu terimleri çok dikkatli ama etkileyici bir şekilde ele alır. Ayrıca şair, "Makhzan-ul-asrar" adlı eserinde Sufizmin yüksek konumuna ilişkin tutumunu uygun bir şekilde ifade eder.

Anahtar Kelimeler: Nizami Gencevi, Hamsa, Üslup, İslami Fikirler, Felsefe, Sembol.

Yûnus Emre'nin Şiirlerinde Birlik ve Beraberlik Mefkûresi

Doç. Dr. Murat VANLI*

Özet

Yûnus Emre, bir yandan Haçlı işgallerinin dozunun arttığı bir yandan da Moğol istilasının kâbus gibi çöktüğü 13. yüzyıl Anadolu'sunda yetişen ve ismi ölümsüz sanatçılar defterine kaydolan en önemli halk şairlerinden biridir. Yûnus, hem insanın ferdî tekâmülünü hem de toplumun terakkisini manzumelerinde ele almış olan bir şahsiyettir. Şiirlerinde insan sevgisi, hoşgörü ve toplumsal birlik gibi temaları ön planda tutan Yûnus Emre, insanların farklı inanç ve sosyal kökenlerinden bağımsız olarak bir arada yaşamalarını önemsemiş, sevgi ve saygının toplumsal dayanışmayı güçlendireceğini vurgulamıştır. Şiirlerinde birlik ve beraberlik temasını umumiyetle insan merkezli bir üslupla ele alan Yûnus, toplumsal barış ve kardeşlik hislerini pekiştiren bu temel kavramları bilinçli bir şekilde kullanmıştır. Yûnus Emre'ye göre gerçek birlik, insanlar arasındaki sevgi, anlayış ve hoşgörünün imtizacına bağlıdır. Bu nedenle onun şiirleri sadece bireysel bir öğreti değil, toplumun ruhunu birleştiren bir araç niteliği taşımaktadır.

Yûnus Emre'nin dili son derece arı, duru ve sadedir. Bu cihetle şair, halk tarafından kolayca benimsenmiş ve anlaşılmıştır. Ölümünün üzerinden asırlar geçmesine rağmen fikir ve öğretileriyle yaşamaya devam etmiş, sadece hayattayken değil dünyadan göçüp gittikten sonra da büyük bir coşkunlukla sevilip hatırlanmıştır. Birlik ve beraberlik üzerine terennüm ettiği beyitler geçerliliğini her çağda korumuş, işaret ettiği mefkure Türk halkı ve münevverinin yanı sıra, dünya entelektüellerinin de yolunu aydınlatmaya devam etmiştir. Karmaşık kelimelerden uzak, yalın ve anlaşılır bir üslup kullanması, onun düşüncelerinin geniş bir kitleye ulaşmasına imkân sağlamıştır. Bu yönüyle şiirleri, döneminin sosyal ve kültürel dokusuna ışık tutarken, birlik ve beraberlik kavramlarının ehemmiyetini günümüz insanına da ihtar edici bir hüviyeti haiz olmuştur.

Sonuç olarak, Yûnus Emre'nin eserlerinde birlik ve beraberlik vurgusu, insan sevgisi ve hoşgörü ile iç içe geçmiş bir temadır. Farklılıklara rağmen toplumsal uyum ve

* Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, muradvanli@gmail.com

kardeşliği yücelten şair, hem kendi dönemi hem de günümüz için evrensel bir mesaj sunmaktadır. Onun şiirleri, insanı birleştiren değerleri her zaman yaşatmayı amaçlayan bir miras niteliğindedir. Bu tebliğde Dîvân'ındaki şiirlerinden hareketle onun birlik ve beraberlik mefkûresi tespit edilecek, her asra ve her çağa hitap eden altın kıymetindeki düşünceleri, terennüm etmiş olduğu manzumeleri ışığında ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şiir, Dîvân, Yûnus Emre, Birlik, Beraberlik.

The Ideal of Unity and Solidarity in the Poetry of Yûnus Emre

Doç. Dr. Murat VANLI*

Abstract

Yûnus Emre is one of the most important folk poets who grew up in 13th-century Anatolia-a time when the intensity of the Crusader invasions was increasing and the Mongol invasion loomed like a nightmare-and whose name has been inscribed among immortal artists. Yûnus is a figure who addressed both the individual spiritual development of human beings and the progress of society in his poetic works. Emphasizing themes such as love for humanity, tolerance, and social unity, Yûnus Emre valued people living together regardless of their differing beliefs and social backgrounds, and he stressed that love and respect would strengthen social solidarity. In his poems, he generally treats the theme of unity and togetherness through a human-centered style and consciously employs these fundamental concepts to reinforce feelings of social peace and brotherhood. According to Yûnus Emre, true unity depends on the harmony of love, understanding, and tolerance among people. For this reason, his poetry is not merely an individual teaching but also serves as a means of uniting the spirit of society.

Yûnus Emre's language is remarkably pure, clear, and simple. For this reason, he was easily embraced and understood by the public. Although centuries have passed since his death, he has continued to live on through his ideas and teachings, and he has been remembered and cherished with great enthusiasm not only during his

* Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Theology, Türkiye, muradvanli@gmail.com

lifetime but also after his passing. The couplets in which he voiced the idea of unity and togetherness have retained their relevance in every age, and the ideal he pointed to has continued to illuminate not only the Turkish people and intellectuals but also thinkers around the world. His avoidance of complex vocabulary and his use of a plain, accessible style enabled his ideas to reach a wide audience. In this respect, while his poetry sheds light on the social and cultural fabric of his time, it also carries a quality that reminds modern readers of the importance of unity and solidarity.

In conclusion, the emphasis on unity and togetherness in Yûnus Emre's works is a theme intertwined with love for humanity and tolerance. Elevating social harmony and brotherhood despite differences, the poet presents a universal message for both his own time and the present day. His poetry constitutes a legacy that aims to sustain values that unite people. In this paper, based on the poems in his Dîwân, his ideal of unity and togetherness will be identified, and his thoughts-precious as gold and addressing every era-will be presented in the light of the verses he composed.

Keywords: Poetry, Dîwân, Yûnus Emre, Unity, Solidarity.

Birlikte Yaşam Perspektifinden Göçmenlerin Entegrasyonu: Büyük Şehirlere Bir Model Önerisi

Doç. Dr. Hatice ARSLAN SÖZÜDOĞRU*

Özet

Savaş, doğal afetler ve benzeri sebeplerle ülkemizdeki göçmenlerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Birlikte yaşama bilincinin yeşertilmesi ve gelenlerin ülkeye uyum sağlaması önemli bir süreci gerekli kılmaktadır. Bu nedenle bildiride, Türkiye'de yaşayan göçmenlerin sosyal, kültürel ve kurumsal entegrasyon süreçlerini incelemeyi ve bu süreci destekleyecek uygulamalı bir modelin tanıtılması amaçlamaktadır. Bu modelin ilk uygulama alanı olarak büyük şehirlerin ilçelerinin seçilmesi ön görülmektedir. Ancak çalışma bir şehir ya da ilçeyle sınırlı olmayıp, eş zamanlı birçok il ve ilçede uygulama aşamasına geçilebilir. Zira son yıllarda artan göç hareketleri sonucunda başta İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerin ilçeleri, farklı ülkelerden gelen göçmen nüfusun yoğunlaştığı önemli merkezlerden biri hâline gelmiştir. Bu durum, beraberinde entegrasyon, toplumsal uyum ve karşılıklı algı gibi çok boyutlu meseleleri gündeme getirmiştir.

Araştırma kapsamında, öncelikle pilot bölge olarak seçilecek ilçede yaşayan göçmenlerin sayısı, eğitim düzeyleri, mesleki geçmişleri ve sosyal durumları tespit edilecektir. Bu veriler doğrultusunda, göçmenlerin günlük yaşamda karşılaştıkları kurumsal yapılar (okul, üniversite, kütüphane, banka, belediye, sağlık kurumları vb.) tanıtılacak ve bu kurumlarla etkileşimleri artırılacaktır. Çalışma, teorik bilgilendirme ile saha uygulamasını birleştiren altı haftalık periyodik bir program çerçevesinde yürütülecektir. Bu program şehir ve katılımcı sayısına göre değiştirilebileceği gibi, mükerrer olarak gruplarla uygulanabilecektir. Program kapsamında, katılımcılara temel Türkçe kavramlar kazandırılırken, faaliyetlerin ise göçmen grupların dili ile Türkçe olmak üzere iki dilli olarak yürütülmesi planlanmaktadır.

Tanıtılacak modelin önemli bir yönü, özellikle kadın göçmenlerin hedef grup olarak belirlenmesi ve onların sosyal hayata aktif katılımının teşvik edilmesidir. Ayrıca yerel halkın göçmenler hakkında bilgilendirilmesi, önyargıların azaltılması

* İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye hatice.sozudogru@istanbul.edu.tr

ve karşılıklı güven ortamının oluşturulması da çalışmanın temel hedefleri arasında yer almaktadır. Bu bağlamda düzenlenecek seminer ve etkinliklerle toplumsal farkındalık artırılacaktır.

Çalışmanın sonunda elde edilecek verilerin akademik platformlarda makale, bildiri ve tez formatında değerlendirilmesi öngörülmektedir. Böylelikle çalışma, hem saha uygulaması hem de literatüre katkı sağlayabilecek özgün bir model önerisi sunmaktadır. Beklenen sonuçlar arasında, göçmenlerin bulundukları topluma daha bilinçli şekilde entegre olmaları, yerel kurumlarla ilişkilerinin güçlenmesi ve toplumsal kutuplaşma riskinin azaltılması yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birlikte yaşama, Göçmenler, Entegrasyon, Toplumsal uyum, Kadın odaklı çalışmalar, Yerel yönetimler.

Integration of Migrants from a Coexistence Perspective: A Model Proposal for Metropolitan Cities

Assoc. Prof. Hatice ARSLAN SÖZÜDOĞRU*

Abstract

The number of migrants in Türkiye has been steadily increasing due to war, natural disasters, and similar causes. This situation necessitates a structured process that fosters a culture of coexistence and facilitates the adaptation of newcomers to the host society. Accordingly, this paper aims to examine the social, cultural, and institutional integration processes of migrants living in Türkiye and to introduce an applied model designed to support these processes. It is proposed that the initial implementation of this model be carried out in the districts of major metropolitan cities. However, the study is not limited to a single city or district; rather, it can be implemented simultaneously across multiple provinces and districts. In recent years, as a result of increasing migration flows, districts of major cities such as Istanbul, Ankara, and Izmir have become key centers where migrant populations from diverse countries are concentrated. This transformation has brought forward multidimensional issues, including integration, social cohesion, and mutual perceptions.

* İstanbul University, Faculty of Theology, Türkiye, hatice.sozudogru@istanbul.edu.tr

Within the scope of the study, the first step involves identifying the number of migrants residing in the selected pilot district, along with their educational levels, professional backgrounds, and social conditions. Based on these data, migrants will be introduced to the institutional structures they encounter in daily life-such as schools, universities, libraries, banks, municipalities, and healthcare institutions-and their interaction with these institutions will be enhanced. The study will be conducted through a six-week periodic program that combines theoretical instruction with field-based application. This program may be adapted depending on the city and the number of participants and can be implemented repeatedly with different groups. In addition to providing participants with basic Turkish concepts, the activities are planned to be carried out bilingually, both in Turkish and in the native languages of the migrant groups.

A significant aspect of the proposed model is the prioritization of women migrants as the primary target group, with the aim of encouraging their active participation in social life. Furthermore, informing the local population about migrants, reducing prejudice, and fostering a climate of mutual trust are among the core objectives of the study. In this context, seminars and public activities will be organized to increase social awareness.

It is anticipated that the data obtained at the end of the study will be evaluated and disseminated in academic formats such as articles, conference papers, and theses. Thus, the study offers not only a field-based application but also an original model that can contribute to the academic literature. Expected outcomes include the more conscious integration of migrants into the host society, strengthened relationships with local institutions, and a reduction in the risk of social polarization.

Keywords: Migration, Migrant Integration, Coexistence, Social Cohesion, Women-focused Intergration, Local Governance.

Cibrān Halil Cibrān'ın Şiirinde Birlikte Yaşam Değerleri: *el-Mevākib* Adlı Şiiri Üzerine Analitik Bir İnceleme

Doç. Dr. Mohamadou Aboubacar MAIGA*

Özet

Bu çalışma, Cibrân Halil Cibrân'ın *el-Mevâkib* adlı eserini; felsefi tefekkür ile toplumsal eleştiriyi mezceden şiirsel bir metin düzleminde, insani ve entelektüel boyutlarıyla çözümlemeyi amaçlamaktadır. Konunun temel önemi; Cibrân'ın şiirsel vizyonunun, insani ilişkilere dair entelektüel tasavvurla iç içe geçtiği Mehcer (Göç) edebiyatındaki insancıl eğilimin en somut tezahürlerinden biri olmasından ileri gelmektedir. Bu yaklaşım, çağdaş toplumlarda "birlikte yaşam" kültürüne zemin teşkil edebilecek değerlerin keşfedilmesine imkân tanımaktadır. Çalışma, metnin entelektüel altyapısını çözümleyerek; insani eşitlik, dini hoşgörü, sosyal adalet, bireysel özgürlük, sevgi ve barış gibi mefhumların şiirsel dokuda nasıl tecelli ettiğini analiz etmeyi hedeflemektedir. Ayrıca sembolik imgelerin ve sanatsal karşıtlıkların; bilhassa metnin ana eksenini oluşturan "Şehir" ile "Orman" dünyaları arasındaki diyalektiğin, bu değerlerin pekiştirilmesindeki rolü irdelenmektedir. Cibrân külliyatı üzerine yapılan pek çok çalışma, genellikle eserlerin ruhani veya felsefi boyutuna hasredilmiş; ancak "birlikte yaşam" kavramı müstakil bir analitik çerçeve olarak literatürde yeterince yer bulamamıştır. Bu doğrultuda çalışma, *el-Mevâkib* şiirini toplumsal barışın temeli olan insani değerler perspektifinden yeniden okuyarak, Mehcer edebiyatının evrensel hümanizması bağlamında literatürdeki boşluğu doldurmayı gaye edinmektedir. Araştırma şu sorulara cevap aramaktadır: Birlikte yaşam değerleri, şiirin entelektüel yapısında ne şekilde tezahür etmektedir? Cibrân, bu değerleri estetik düzleme taşımak için hangi şiirsel mekanizmaları kullanmıştır? Söz konusu değerler, dönemin toplumsal gerçeğine yönelik yerel bir eleştiri mi, yoksa tarihsel bağlamı aşan evrensel bir vizyon mu sunmaktadır? Bu soruları yanıtlamak adına çalışmada, metnin entelektüel ve estetik katmanlarını keşfeden analitik-yorumsamacı (hermeneutik) yöntem benimsenmiş; insani değerlerin izini sürmek için tematik yöntemden yararlanılmıştır. Araştırma neticesinde, *el-Mevâkib*'in yalnızca pasif bir tefekkür metni olmadığı, aksine insan ilişkilerinin

* Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Türkiye, f.maiga85@gmail.com

mahiyetini radikal biçimde sorgulayan eleştirel bir söylem inşa ettiği saptanmıştır. Cibrân'ın, doğa ve toplum arasındaki ontolojik karşıtlığı; toplumsal çelişkileri ifşa etmek ve eşitlikçi, hoşgörülü bir değerler sistemi önermek amacıyla sanatsal bir enstrüman olarak kullandığı görülmektedir. Nihayetinde şiir, dar aidiyet sınırlarını aşarak kuşatıcı bir insani ufka yönelen ve kolektif yaşam için ahlaki bir model sunan evrensel bir manifestodur.

Anahtar Kelimeler: Mehcer Edebiyatı, Birlikte Yaşam, İnsani Değerler, Cibrân Halil Cibrân, el-Mevâkib, Sosyal Adalet.

Values of Coexistence in Gibran Khalil Gibran's Poetry: An Analytical Study of the Poem Al-Mawākıb

Assoc. Prof. Mohamadou Aboubacar MAIGA*

Abstract

This study explores the humanistic and intellectual elements of the Processions by Gibran Khalil Gibran, viewing it as a poetic work that blends philosophical reflection with social critique. The relevance of this topic arises from Gibran's poetry being one of the most prominent expressions of the humanistic movement in the Mahjar (Emigrant) literature, where poetic vision merges with an understanding of human relationships. This fusion opens the way to examining values that foster a culture of coexistence in modern societies. The study aims to analyze how coexistence values are reflected in the Processions by investigating the text's intellectual framework and highlighting ideas such as human equality, religious tolerance, social justice, individual freedom, love, and peace. It also seeks to show how symbolic imagery and artistic contrasts support these values within the poetic structure, especially the opposition between the "City" and the "Forest," which is a key element of the text. The significance of this study stems from several reasons; mainly, Gibran's poetry continues to draw significant attention in literary studies. However, most research has focused on its spiritual or philosophical aspects, while the concept of coexistence as an independent analytical lens has not been thoroughly explored. Therefore, this

* Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Islamic Studies, Türkiye, f.maiga85@gmail.com

study aims to address this gap by reinterpreting the Processions through the lens of human values that promote coexistence, linking it to the broader context of Mahjar literature known for its universal humanistic outlook. Several research questions steer this study, including: How do coexistence values appear in the poem's intellectual structure? What poetic techniques did Gibran use to express these values? Do these values reflect a critical view of the social realities of his time, or do they reflect a universal humanistic perspective that transcends historical context? To answer these questions, the study employs an analytical-hermeneutical approach based on a close reading of the poetic text, examining its intellectual and aesthetic significance, while using a thematic method to identify the presence of human values. The findings suggest that the Processions is not merely a reflective poetic piece; it is also a humanistic critique that aims to rethink the nature of human relationships. It reveals that Gibran uses the contrast between nature and society as an artistic device to highlight social contradictions and promote a value system rooted in equality, tolerance, and justice. Consequently, the poem functions as an expression of a humanistic vision seeking to develop an ethical model for coexistence that goes beyond narrow affiliations toward a more inclusive human perspective.

Keywords: Mahjar Literature, Coexistence, Human Values, Gibran Khalil Gibran, al-Mawākib, Social Justice.

قيم العيش المشترك في شعر جبران خليل جبران: دراسة تحليلية لقصيدة المواكب

Assoc. Prof. Mohamadou Aboubacar MAIGA*

الملخص

تسعَى هذهِ الدِّراسةُ إلى استجلاءِ الأبعادِ الإنسانيّةِ والفكريّةِ الّتي تتضمّنُها قصيدةُ المواكب للشّاعرِ جِبران خليل، بوصفِها نصًّا شعريًا يجمعُ بين التّأملِ الفلسفِي والنّقدِ الاجتماعِي. وتنبعُ أهميّةُ هذا الموضوعِ من كونِ شعرِ جبران يمثّلُ أحدَ أبرزِ تجلّياتِ النّزعةِ الإنسانيّةِ في أدبِ المهجرِ، حيثُ تتداخلُ فيه الرّؤيةُ الشّعريّةُ مع التّصورِ الفكرِي للعلاقاتِ الإنسانيّةِ، بما يفتحُ المجالُ لاستكشافِ القيمِ الّتي يمكنُ أن تؤسّسَ لثقافةِ العيشِ المشتركِ في المجتمعاتِ

* Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Islamic Studies, Türkiye, f.maiga85@gmail.com

المعاصرةِ. تهدفُ الدّراسةُ إلى تحليل الكيفيّةِ التي تتجلّى بها قيمُ العيشِ المشتركِ في هذهِ القصيدةِ، من خلالِ الكشفِ عن البنيةِ الفكريّةِ الّتي يقومُ عليها النّصُ، وإبراز حضورِ مفاهيمَ مثل: المساواةُ الإنسانيّةُ، والتّسامح الدّيني، والعدالةُ الاجتماعيّةُ، والحريّةُ الفرديّةُ، وقيمةُ المحبّةِ، والسّلام. كما تسعَى إلى بيانِ الدّورِ الذي تلعبُه الصُّور الرمزيّةُ والتّقابلاتُ الفنيّة في ترسيخِ هذهِ القيمِ داخلَ البنيةِ الشّعريّةِ للقصيدةِ، ولاَ سِيّمَا التّقابلُ بينَ عالَم المدينةِ وعالَم الغابِ الّذي يُشكّل أحدَ المحاورِ المركزيّةِ في النّصِ. وتستمدُّ هذه الدّراسةُ أهميتَها من عدّة اعتباراتٍ؛ أوّلهُا أنَّ شعرَ جبران ما يزالُ يحظى باهتمامٍ واسعٍ في الدّراساتِ الأدبيّة، غيرَ أن كثيرًا من هذه الدّراساتِ ركّزتْ على البعدِ الرُّوحي أو الفلسفي في شعرِه، في حين لم يحظَ مفهومُ العيشِ المشترك بوصفه إطارًا تحليليًا مستقلًا بالقدرِ الكافي من الدّراسَة. ومن هنا تسعَى هذِه الدّراسةُ إلى سدّ فجوةٍ بحثيّةٍ تتمثّل في إعادةِ قراءةِ قصيدةِ المواكب من منظورِ القيمِ الإنسانيّةِ الّتي تُؤسّس للتعايشِ بين البشرِ، وربطِ ذلكَ بالسّياقِ الفكريِ لأدبِ المهجرِ الّذي اتّسمَ بنزعةٍ إنسانيّةٍ عالميةٍ. تنطلقُ الدّراسةُ من مجموعةٍ من الإشكالاتِ البحثيّةِ، من أبرزِها: كيفَ تتجلّى قيمُ العيشِ المشتركِ في البنيةِ الفكريّةِ لقصيدةِ المواكب؟ وما الآليّاتُ الشّعريّة الّتي اعتمدها جبران للتّعبيرِ عن هذه القيمِ؟ وهل تُمثّل هذه القيمُ موقفًا نقديًّا من الواقعِ الاجتماعِي في عصرِه أَمْ رؤية إنسانيّة شاملة تتجاوزُ السّياقُ التّاريخي للقصيدةِ؟ وللإجابةِ عن هذه الأسئلةِ تعتمدُ الدّراسةُ المنهجَ التّحليلي التّأويلي الّذي يقومُ على قراءةِ النّصِ الشّعريِ قراءةً داخليّة تستكشفُ دلالاته الفكريّة والجماليّة، مع الاستفادةِ من المنهج الموضوعاتي في تتبُّع حضورِ القيمِ الإنسانيّة داخل النّص. كما تستندُ الدّراسةُ إلى تحليل البنية الرمزيّة في القصيدة، ولا سيّما العلاقةُ بين صور الطّبيعة وتمثُّلات المجتمع الإنساني. وتخلِّص الدّراسةُ إلى جملةٍ من النّتائج، من أهمّها أن قصيدةَ المواكب لا تقتصرُ على كونِها نصًّا شعريًّا تأمليًّا، بل تشكّل خطابًا إنسانيًا نقديًّا يسعَى إلى إعادةِ التّفكيرِ في طبيعةِ العلاقاتِ بين البشرِ. كما تكشفُ عن أنَّ جبران يوظّف التّقابل بين الطبيعةِ والمجتمعِ بوصفِه أداة فنيّة لفضح التّناقضات الاجتماعيّة والدّعوة إلى منظومة من القيمِ تقوم على المساواةِ والتّسامح والعدالة. وبذلك تبرزُ القصيدةُ بوصفها تعبيرًا عن رؤية إنسانيّة تسعى إلى تأسيس نموذج أخلاقي للعيش المشترك يتجاوز حدود الانتماءات الضيّقة نحو أفقٍ إنساني أكثر شمولًا.

الكلمات المفتاحية: أدبُ المهجر، العيشُ المشتركُ، القيمُ الإنسانيّةُ، جبران خليل جبران، قصيدةُ المواكبُ، العدالةُ الاجتماعيَّةُ.

Kültürden Medeniyete Sofra: Kilis Halk Kültüründe Sofra Geleneği

Doç. Dr. Tuba ALPTEKİN*
Yüksek Lisans Öğrencisi Kübra DAĞLI**

Özet

Bu çalışma, Kilis halk kültüründe sofra etrafında şekillenen gelenek ve uygulamaları inceleyerek gündelik hayat pratiklerinin İslam medeniyetinde birlikte yaşama kültürüne nasıl katkı sunduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Sözlü kaynaklar üzerinden gerçekleştirilen derlemelerde, özellikle aile büyükleriyle yapılan görüşmeler aracılığıyla geçmişten günümüze aktarılan sofra adabı ve buna bağlı değerler tespit edilmiştir.

Kilis'te sofra, yemek yenilen bir alan değil; paylaşma, dayanışma ve toplumsal ilişkilerin kurulduğu önemli bir kültürel mekândır. Yörede "Halil İbrahim sofrası" anlayışı doğrultusunda, tanıdık ya da yabancı ayrımı yapılmaksızın misafirin en iyi şekilde ağırlanması temel bir değer olarak öne çıkmaktadır. Misafirin "rızkıyla geldiği" inancı, ev sahibinin cömertliğini ve ikram anlayışını şekillendirmektedir. Bu bağlamda, sofraya konulan yemeklerin çeşitliliği, kullanılan kap kacakların özeni ve sunum biçimleri, misafire verilen değerin somut göstergeleri olarak dikkat çekmektedir.

Sofra kültüründe öne çıkan bir diğer önemli unsur "tuz-ekmek hakkı" anlayışıdır. Bu kavram, bireyler arasındaki karşılıklı sorumluluk, sadakat ve vefa ilişkilerini güçlendiren bir toplumsal sözleşme niteliği taşımaktadır. Aynı sofrada bulunmanın doğurduğu manevi bağ, insanlar arasındaki güveni artırmakta ve toplumsal dayanışmayı pekiştirmektedir. Benzer şekilde, "komşu payı" geleneği ile pişen yemeklerin komşularla paylaşılması, mahalle ölçeğinde güçlü bir yardımlaşma ve birlik duygusu oluşturmaktadır. Kilis sofra adabında dikkat çeken bir diğer husus, sofra hiyerarşisi ve saygı ilişkileridir. Büyüklerin sofraya başlamadan yemeğe başlanmaması gibi uygulamalar, kuşaklar arası saygının ve kültürel aktarımın

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilisli Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi, Türkiye, tuba.kaplan@kilis.edu.tr

** Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türkiye, daglikubra2779@gmail.com

önemli bir parçasıdır. Bunun yanı sıra, "ortak kap" geleneği, bireyler arasında "ben" yerine "biz" bilincinin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Sofra duaları ise, nimete şükretme ve manevi farkındalığı artırarak aile içi birlikteliği güçlendiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kilis halk kültüründe sofra etrafında şekillenen bu pratikler; paylaşma, misafirperverlik, dayanışma, saygı ve şükür gibi değerler üzerinden İslam medeniyetinin birlikte yaşama anlayışını somutlaştırmaktadır. Bu yönüyle sofra, kültürden medeniyete uzanan bir köprü işlevi görmekte ve toplumsal hayatın temel dinamiklerinden biri olarak varlığını sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kilis, Halk Kültürü, Misafirlik, Sofra Adabı, Gelenek, Derleme, Tespit.

From Culture to Civilization: The Table (Sofra) Tradition in the Folk Culture of Kilis

Doç. Dr. Tuba ALPTEKİN*
Graduate Student Kübra DAĞLI**

Abstract

This study aims to reveal how the traditions and practices shaped around the table in Kilis folk culture contribute to the culture of coexistence within Islamic civilization through everyday life practices. Based on compilations conducted through oral sources, table (sofra) etiquette and the values associated with it, transmitted from past to present, were identified through interviews, particularly with elder family members.

In Kilis, the table (sofra) is not merely a place for eating; it is an important cultural space where sharing, solidarity, and social relations are established. In line with the understanding of the "Table of Halil Ibrahim" (Halil İbrahim Sofrası) hosting guests

* Kilis 7 Aralık University, Kilisli Muallim Rıfat Faculty of Education, Türkiye tuba.kaplan@kilis.edu.tr

** Kilis 7 Aralık University, Institute of Graduate Studies, Türkiye, daglikubra2779@gmail.com

in the best possible way-without distinguishing between acquaintances and strangers-stands out as a fundamental value. The belief that the guest "comes with their own sustenance" shapes the generosity and hospitality of the host. In this context, the variety of dishes served, the care shown in the utensils used, and the manner of presentation appear as concrete indicators of the value given to the guest.

Another prominent element of table (sofra) culture is the concept of the "right of bread and salt" (tuz-ekmek hakkı). This notion functions as a kind of social contract that strengthens mutual responsibility, loyalty, and fidelity among individuals. The spiritual bond formed by sharing the same table (sofra) enhances trust and reinforces social solidarity. Similarly, the tradition of "sharing with neighbors" (komşu payı), in which prepared food is distributed to neighbors, fosters a strong sense of cooperation and unity at the neighborhood level. Another notable aspect of Kilis table (sofra) etiquette is the hierarchy and respect observed at the table (sofra). Practices such as not beginning the meal before elders reflect intergenerational respect and cultural transmission. In addition, the tradition of eating from a "common dish" contributes to the development of a collective "we" consciousness rather than an individual "I." Table prayers, on the other hand, strengthen family unity by fostering gratitude and spiritual awareness.

In conclusion, these practices shaped around the table (sofra) in Kilis folk culture concretize the Islamic understanding of coexistence through values such as sharing, hospitality, solidarity, respect, and gratitude. In this sense, the table (sofra) functions as a bridge from culture to civilization and continues to exist as one of the fundamental dynamics of social life.

Keywords: Kilis, Folk Culture, Hospitality, Table (Sofra) Etiquette, Tradition, Compilation, Documentation.

Lahıc Kəndinin Epiqrafik Abidələrində Xeyriyyəçilik Ənənələrinin Tarixi İzləri və Sosial Həmrəylik Nümunələri

Doçent Elnur MUSTAFAYEV*

Xülasə

Xeyriyyəçilik ənənələri müxtəlif dinlərin və xalqların dünyagörüşlərində xüsusi məna kəsb edir. Bu mənada, xeyriyyəçilik ənənələri xalqın mədəni və mənəvi inkişafını sübut edən mühüm amillərdən biri hesab edilir. Xeyriyyəçilik fəaliyyətlərinin əsas məqsəd və məramı sosial ədaləti təmin etmək, ictimai həmrəyliyi gücləndirmək və mənəvi dəyərlərin inkişafını həyata keçirməkdən ibarətdir.

Azərbaycanda xeyriyyəçilik ənənələri çox qədim tarixi köklərə dayanır. Xeyriyyəçilik, tarixən və müasir dövrdə Azərbaycan xalqının mədəniyyətində sağlam cəmiyyətin inkişafında, insanlar arasında qarşılıqlı dəstəyin güclənməsində, bir sıra sosial problemlərin həllində mühüm rol oynamışdır.

Azərbaycanda xeyriyyəçilik fəaliyyətlərinin tarixi izlərini Azərbaycan memarlıq və şəhərsalma mədəniyyətinin unikal nümunəsi kimi Lahıc kəndinin epiqrafik abidələrində müşahidə etmək mümkündür. Belə ki, kəndin yuxarı məhəlləsində yerləşən Yuxarı Ərəgit məscidinin epiqrafik abidələrində xeyriyyəçilik işləri bağlı bir sıra məlumatlar öz əksini tapmışdır. Bununla yanaşı, kitabələrdə ərəb və fars dillərində məscidin tarixi, ərazisi, onu inşa və təmir edən şəxslərin adları və abidə ilə bağlı sairə zəruri məlumatlar da qeyd edilmişdir.

Əsas kitabənin üzərinə ərəb dilində aşağıdakı cümlələr həkk olunmuşdur:
"قال النبي صلى الله عليه و آله و سلم. من بنى مسجدا فقد بنى الله بيتا في الجنة. قد بنى و عمر هذا المسجد الشريف زين العابدين و حاجى بابا آقا بن مشهدي كاظم لذكره سنه ١٢٢٩".

"Peyğəmbər (Allahın salamı ona və ailəsinə olsun) dedi: "kim bu dünyada bir məscid inşa edərsə Allah da onun üçün cənnətdə bir ev tikər". Bu şərafətli məscidi Zeynəlabdin və Hacı Babaağa Məşhədi Kazım oğulları onun xatirəsi üçün inşa və təmir etdi. 1229-cu il".

* AMEA-nın akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun direktor müavini, Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi yanında İctimai Şuranın sədri, Azerbaycan, elnur.mustafayev88@mail.ru

Kitabədən məlum olur ki, məscid hicri-qəməri 1229, miladi 1814-cü ildə Zeynəlabdin və Hacı Babaağa qardaşları tərəfindən inşa edilmişdir.

Diqqətləri cəlb edən ikinci kitabənin üzərində isə bu sözlər yazılmışdır:
(يا محمد، يا علي. قال النبي (ص) من بنى مسجدا فقد بنى الله له بيتا في الجنة. عمر هذا المسجد الشريف مشهدي درنا (در نساء) بنت مرحوم حاجي نقي مقدار صد و بيست عدد منات مهر خودرا خرج مسجد نمود في غره محرم الحرام سنه ١٣١١).

"Ya Məhəmməd, ya Əli. Peyğəmbər (s) dedi: "Kim bu dünyada bir məscid inşa edərsə, Allah da onun üçün cənnətdə bir ev tikər". Məhərrəm ayının əvvəli 1311-ci ildə Məşhədi Durna (və yaxud Dürnisa) Hacı Nağı qızı 120 ədəd manat miqdarında, öz mehriyyəsini xərc çəkərək bu şərafətli məscidi təmir elətdirdi".

Kitabədə yazılan məlumatlardan aydın olur ki, məscid hicri-qəməri 1311, miladi 1893-cü ildə yenidən təmir edilib. Maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, məscidi təmir edən şəxs kənd sakini, qadın xeyriyyəçi Məşhədi Durna (Dürnisa) Hacı Nağı qızı olub. Belə ki, o, 120 manat miqdarında öz mehriyyəsini məscidin yenidən təmirinə sərf etmişdir.

Mehriyyə (mehr - مهر) İslam hüququna görə kəbin kəsilərkən kişinin qadına verməyə borclu olduğu, yalnız qadının mülkiyyəti sayılan mal, pul və ya qiymətli əşyadır.

Məscidin, digər, üçüncü kitabəsində də maraqlı bir mətnə rast gəlirik:
(هو الوقف در طرف شرق مسجد پنج زرع جا طولا يكزرع عرضا علي تقي و علي حيدر و علي جعفر ولدان مرحوم سلطان نهاوند به قيمت پانضده منات، ١٣١١)

"O, məscidin şərq tərəfindən uzununa beş zira' (arşın) və eninə bir zira' (arşın) on beş manat dəyərində mərhum Sultan Nihavəndin övladları Əlitağı, Əliheydər və Əlicəfərin məscidə bağışladığı vəqf torpaq sahəsidir, 1311".

Kitabədə yazılanlardan məlum olur ki, hicri-qəməri 1311, miladi tarixlə 1893-cü ildə Lahıc kənd sakinləri Əlitağı, Əliheydər və Əlicəfər qardaşları on beş manat dəyərində, beş arşın uzununa, bir arşın eninə torpaq sahəsini məscidə vəqf ediblər.

Vəqf İslam hüququnda dini, xeyriyyə və ya ictimai məqsədlər üçün dövlət və ya fiziki şəxslər tərəfindən, adətən, məscid və mədrəsələrə bağışlanan daşınar/daşınmaz əmlakdır.

Açar sözlər: Lahıc Kəndi, Epiqrafik Abidələr, Xeyriyyəçilik, İncəsənət, İctimai Şüur.

Kilis Çarşısı'nın Kültürlerarası Etkileşim ve Empati Bağlamında Etnografik Bakış Açısıyla İncelenmesi

Dr. Öğr. Üyesi Habibe BİLGİLİ*

Özet

İslam medeniyeti tarihsel süreç içerisinde farklı din, kültür ve etnik grupların bir arada yaşayabildiği toplumsal yapılar üretmiştir. Bu durum birlikte yaşama kültürünün gelişmesini sağlamıştır. Günümüzde şehirler, bu kültürel etkileşimin gündelik yaşam pratiklerinde gözlemlenebildiği önemli sosyal alanlar sunmaktadır. Özellikle sınır şehirleri, tarihsel ve kültürel etkileşimlerin yoğunlaştığı mekânlar olarak birlikte yaşama pratiklerinin incelenmesi açısından önemli bir araştırma alanıdır. Çarşılar ise kültürel etkileşim ve kültürel birikim açısından önemli bir bilgi birikimini barındıran kültürel mekânlardır. Çünkü çarşılar ticari etkileşimin yanı sıra sosyal ve kültürel ilişkilere de ev sahipliği yapan ve kimi zaman bu ilişkileri dönüştüren mekânlardır. Bu çalışmanın amacı, Kilis Çarşısı'nı birlikte yaşama kültürü ve gündelik yaşam bağlamında ele almak ve bu mekânda gerçekleşen kültürlerarası etkileşim biçimlerini etnografik bir perspektifle analiz etmektir. Etnografi, bir toplumun yaşam biçiminin, geleneklerinin, göreneklerinin, gündelik yaşamının ve kültürel özelliklerinin ayrıntılı bir şekilde incelendiği nitel bir araştırma desenidir. Etnografik bakış açısını kullanarak araştırmacı, incelediği konuyu kültürel bağlamda açıklamaya çalışır. Bu amaçla incelediği sosyal grubun gündelik yaşamına katılır, gruptaki insanları gözlemler, onlara sorular sorar ve uzun süre devam eden alan çalışmaları yoluyla bulgular elde eder. Gerektiğinde araştırmacı, incelediği grubun gündelik yaşamını ve kültürel özelliklerini daha iyi yansıtmak için, fotoğraflar çeker, mekânın haritasını çıkarır. Bu araştırmanın amacı, Kilis Çarşısı'ndaki farklı kültürlerden gelen bireylerin sosyal ve kültürel etkileşimlerini incelemektir. Katılımcıların gündelik pratikleri ve kültürel etkileşimi daha iyi yansıtabilmek için bu çalışmada nitel araştırma yaklaşımlarından etnografik araştırma yöntemi kullanılacaktır. Bu amaçla Kilis Çarşısında esnaf olan iki Suriyeli ve iki Türk katılımcıyla yarı yapılandırılmış yüz yüze görüşmeler yapılacaktır. Esnafların bilgi, gözlem ve deneyiminden hareketle esnafların müşterilerle kurdukları ilişkiler, bu ilişkileri düzenleyen sözlü kurallar,

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilisli Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi, Türkiye, habibe.bilgili@kilis.edu.tr

esnafların farklı kültürel gruplara ilişkin bakış açıları incelenecektir. Esnafların çalıştığı dört mekânda toplamda dört saat süren gözlemler yapılacak, gözlemler sırasında esnafların Suriyeli ve Türk müşterileriyle sosyal ilişkilerle ilgili gözlem notları alınacaktır. Gözlem yapılan mekânlarda alışveriş yapan 5 Suriyeli, 5 Türk katılımcı ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılacaktır. Müşterilerle yapılan görüşmelerde, katılımcıların Suriyeli ve Türk esnaflara ilişkin bakış açıları, esnaflarla ilişkileri ve çarşıdaki deneyimleri incelenecektir. Bunun yanı sırada çarşıdaki mekanların, dükkanların ve sokakların fotoğrafları çekilerek, fotoğraflar aracılığıyla kültürel etkileşim araştırma raporuna yansıtılmaya çalışılacaktır. Esnafla ve müşterilerle yapılan görüşmeler ve gözlem notları, saha çalışmasında çekilen fotoğraflar, bu araştırmanın bulgularını oluşturacaktır. Çalışmada Kilis Çarşısı'nın, farklı kültürel gruplar arasında empatiyi, sosyal ve kültürel etkileşimi güçlendirmesi açısından önemine dair bulgular elde edilmesi beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Birlikte Yaşama Kültürü, Kültürlerarası Etkileşim, Empati, Etnografi, Kilis Çarşısı.

An Ethnographic Examination of Kilis Bazaar in the Context of Intercultural Interaction and Empathy

Asst. Prof. Habibe BİLGİLİ*

Abstract

Throughout history, Islamic civilization has produced social structures in which people from different religions, cultures, and ethnic groups have been able to live together. This has contributed to the development of a culture of coexistence. Today, cities provide important social areas where such cultural interactions can be observed in everyday life practices. Particularly, since there are concentrated historical and cultural interactions in border cities, they are important research areas for observation of coexistence culture. The bazaar is a cultural region that contains remarkable cultural interactions and cultural heritage. Because the bazaar comprises social and cultural relationships besides commercial relations and transforms these

* Kilis 7 Aralık University, Kilisli Muallim Rıfat Faculty of Education, Türkiye, habibe.bilgili@kilis.edu.tr

relationships. The aim of this study is to examine Kilis Bazaar within the context of the culture of coexistence and everyday life, and to analyze the forms of intercultural interaction using an ethnographic perspective. Ethnography is a qualitative research design that allows researchers to observe the lifestyle, traditions, daily life, and cultural aspects of society. Using an ethnographic perspective, the researcher aims to explain the research topic within its cultural context. The researcher becomes involved in the daily life of the group being studied, observes its members, asks them questions, and gathers data through these observations and interactions. In addition, if necessary, the researcher takes photographs during fieldwork and draws a map of the area being studied to provide more detailed data for the readers. The aim of this study is to examine the social and cultural interactions between people who come from different backgrounds. The research design is ethnography, a qualitative research methodology that aims to capture the detailed daily practices and cultural interactions of the participants. The researcher will conduct interviews with two Syrian and two Turkish tradesmen in the Kilis Bazaar to understand the relationship between tradesmen and customers, the verbal norms that shape this relationship, and the tradesmen's perceptions of different cultures. Observations will be conducted in four different locations where the tradesmen work, with a total duration of four hours. During these observations, field notes will be taken focusing on the social interactions between the tradesmen and their Syrian and Turkish customers. In the observed settings, semi-structured interviews will be conducted with five Syrian and five Turkish customers. These interviews will explore the participants' perspectives on Syrian and Turkish tradesmen, their relationships with them, and their experiences in the bazaar. In addition, photographs of the marketplace, shops, and streets will be taken, and these visuals will be used to reflect cultural interactions in the research report. The interviews with tradesmen and customers, the observation notes, and the photographs taken during fieldwork will constitute the findings of this study. It is expected that the study will reveal the significance of the Kilis Bazaar in fostering empathy as well as social and cultural interaction among different cultural groups.

Keywords: Culture of Coexistence, Intercultural Interaction, Empathy, Ethnography, Kilis Bazaar.

Conquerors, Conquests, Celestial Order-Cosmos, Terrestrial Order-Chaos and (the Need for) Coexistence

Dr. Nazım MURADOV *

Abstract

The words of the world-conqueror Genghis Khan, "The Earth is not large enough for two sovereigns!" and those of Timur, "The Sun is our banner!" (or "Our banner is the Sun!"), carry meanings far broader than they initially suggest. These single-sentence statements, which function as discourses, are dominated by the zeitgeist (spirit of the time) in which they were uttered. These discourse-oriented sentences, which may seem somewhat intimidating at first glance, consist of words that are almost entirely metaphorical rather than literal. This implies that not every metaphorical text is purely literary; they can also consist of ideological examples that are products of philological reflection. Regardless of how "world-conquering" (cihangirâne) the meaning of a word group may be, it is possible to evaluate it from the perspective of the sociology of literature.

If Nesimi says, "The world is no place to tarry, O soul, take flight / Be not deceived by its ruse, from it take fright!" and Genghis Khan says, "The Earth is not large enough for two sovereigns!", we may regard these utterances as precious ideals (mefkûre). Unfortunately, in today's world, the reality of "Those who placed cushions under their feet / Put money-boxes under their heads / The ignorant put the world up for gamble" prevails.

In Turkish texts that we can trace back to the seventh century, a spirit of grievance against the world has always been dominant. It can be argued that related factors such as the generation/cohort conflict, the problem of fathers and sons, and generational characteristics are also decisive here.

In this study, where we will evaluate relevant texts through a few examples from each century, the research methods we employ will be four-dimensional as follows: A. Concepts: I.1. Meaning (Mana); I.2. Content (Muhteva); I.3. Character; I.4. Scope (Şümûl);

* European University of Lefke, KKTC. nazim.muradov@gmail.com

B. Theses: II.1. Ontology; II.2. Epistemology; II.3. Hermeneutics; II.4. Discourse analysis;

C. Planes (Müsteviler): III.1. Selection; III.2. Placement; III.3. Influence; III.4. Depth

Keywords: Cosmos, Chaos, World, Coexistence, Civilization.

Fâtihler, Fetihler, Gök Düzeni-Kozmos, Yer Düzeni-Kaos ve Birlikte Yaşama (İhtiyacı)

Dr. Nazım MURADOV*

Özet

Dünya fâtihi Cengiz Han'ın, "Yeryüzü iki hükümdara yetecek kadar büyük değil!"; Timur'un ise "Güneş bayrağımızdır!" (ya da "Bayrağımız Güneş'tir!") sözleri, ilk duyduğumuzda, ifade ettiği anlamdan daha geniş manalara sahiptirler. Birer söylem değerindeki bu bir cümlelik metinlerde, dile getirildikleri zamanın ruhu hakimdir. İlk bakışta biraz ürkütücü gibi görünen ve söylem nitelikli cümleler, neredeyse tüm sözcükleri gerçek değil, mecazi manadadır. Demek ki, mecazi anlamlı her metin edebi değil, filolojik tefekkürün ürünü olan ideolojik örneklerden de oluşabilir. Bir kelime grubunda bulunan sözcük ne kadar cihangirâne anlam taşısa bile onu edebiyat sosyolojisi yönünden değerlendirmek mümkündür.

Nesimi "Dünya duracak yer değil, ey can, sefer eyle / Aldanma anın alına, andan hezer eyle!"; Cengiz Han "Yeryüzü iki hükümdara yetecek kadar büyük değil!" diyorsa, biz bu söylemleri değerli bir mefkûre gibi kabul edebiliriz. Ne yazık ki, bugünkü dünyada "Ayağı altına yastık koyanlar / Başının altına kumbara koydu / Nadanlar dünyanı kumara koydu" gerçeği hakimdir.

Yedinci yüzyıldan beri takip edebildiğimiz Türkçe metinlerde hep dünyadan şikâyet ruhu hakimdir. Burada nesil / kuşak çatışması; babalar ve oğullar problemi; kuşak özellikleri vb. gibi ilgili nedenlerin de belirleyici olduğu söylenebilir.

Her yüzyıla ait birkaç örnek üzerinden ilgili metinlerin değerlendirmesini yapacağımız bu çalışmada kullanacağımız araştırma yöntemleri dört boyutlu ve aşağıdaki gibi olacaktır:

* Lefke Avrupa Üniversitesi (European University of Lefke), KKTC, nazim.muradov@gmail.com

A. Kavramlar I.1. Mana; I.2. Muhteva; I.3. Karakter; I.4. Şümul;

B. Tezler: II.1. Ontoloji; II.2. Epistemoloji; II.3. Hermenötik; II.4.Söylem analizi;

C.Müsteviler: III.1. Seçme; III.2. Yerleştirme; III.3. Etkileme; III.4. Derinlik

Anahtar Kelimeler: Kozmos, Kaos, Dünya, Birlikte Yaşamak, Medeniyet.

Birlikte Yaşama Kültürü: Küresel Tek Tipleşmeye Karşı Evrensel Çoğulculuk Bildirisi

Dr. Öğr. Üyesi Hikmet ÇAMCI*

Özet

Bu çalışma, teknolojik ve ekonomik şeffaflığın Batı hegemonyasını ve kültürel homojenleşmeyi yoğunlaştırdığı çağdaş dünyada, gerçek bir birlikte yaşama kültürünü teşvik etmenin zorluklarını ve fırsatlarını araştırmaktadır. Baskın ekonomik ve siyasi güçler tarafından yönlendirilen küreselleşme olgusu, bireyleri ve toplumları standartlaştıran (tek tipleştiren), genellikle kültürel çeşitliliği ortadan kaldıran ve insanları tek tip markaları, dilleri ve yaşam tarzlarını benimseyen pasif tüketicilere indirgeyen bir tek tipleştirme süreci olarak nitelendirilmektedir. Kültüre yönelik bu piyasa odaklı yaklaşım, piyasayı etkileyeceğini varsaydığı kültürel farklılıkları tehdit algılayıp kaçınılmaz bir kültürel erozyona yol açmaktadır. İnsanların/toplumların küreselleşmeye rızası, genellikle refah vaadi ve dijital ilerlemelerin cazibesiyle sağlanır ve "küresel köy" vaadinde bulunur, ancak sonuçta bireyleri tüketimcilik sınırları içinde hapseder.

Evrenselleşmenin ise insanlık temelinde çeşitliliklerin korunmasına imkân vereceği varsayılmaktadır. Küreselleşmenin aksine, evrenselleşme her kültürün özgünlüğünü muhafaza ederek insanlığın ortak mirasına katkıda bulunma imkânı sağlar. Gerçek anlamda evrensellik, farklılıkları ortadan kaldırmak yerine, bunların sürdürülebilirliğini teminat altına alacak ahlaki ve hukuki temeller inşa eder. Bu sürecin etkinliği, insan odaklı bir yaklaşım benimsemeye bağlıdır. Evrensel değerler (adalet, özgürlük, saygı), bir kültürün diğerine üstünlüğünü değil, her kültürün varlığını sürdürebilmesine imkân tanıyan ortak bir çerçeve oluşturmayı amaçlar. Evrenselleşme, her bireyin ve toplumun köklerine bağlı kalma hakkını savunmakta olup, kültürel kimlik hakkını ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda, "ben" olgusundan bağımsız olarak "biz" olmanın mümkün olduğu bilinciyle hareket edilmelidir. Evrenselleşme, dinamik etkileşimlere açık olmayı esas alır; sadece kültürlerin dışa dönük olması değil, aynı zamanda kendi değerlerini koruyarak küresel diyaloglara

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türkiye, hikmet.camci@kilis.edu.tr

katılmayı amaçlar.

Çalışma, bir arada yaşama kültürünün küreselleşmenin dayattığı aynılık ilkesinden ziyade evrenselliğin sağladığı eşitlik ilkesine dayandırılması gerektiğini savunmaktadır. Eşitliğin sağlanması, yerel bilgeliğin hegemonik baskılara karşı korunmasını, kültürel mirasın küresel pazar için sadece bir meta haline getirilmemesini ve farklılıkların engel olarak değil, insanlığın kolektif estetiğinin unsurları olarak görülmesini gerektirir. Gerçek bir birlikte yaşama, dinamik etkileşimlere ve küresel diyaloğa açıklık gerektirir ve kültürlerin kendine özgü değerlerini korurken dünyaya aktif olarak katılmalarını sağlar. Araştırma, evrenselleşmenin nasıl gerçek bir birlikte yaşama kültürünü teşvik edebileceğini araştırmak için fenomenolojik yöntemler kullanır ve nihayetinde homojenleşmeden çok çoğulculuğu savunur.

Anahtar Kelimeler: Birlikte Yaşama, Küreselleşme, Tek Tip, Evrenselleşme, Kültürel Çoğulculuk

Culture of Coexistence: A Declaration of Universal Pluralism Against Global Homogenization

Asst. Prof. Hikmet ÇAMCI*

Abstract

This study explores the challenges and opportunities of fostering a genuine culture of coexistence in the contemporary world, where technological and economic transparency have intensified Western hegemony and cultural homogenization. The phenomenon of globalisation, driven by dominant economic and political forces, is characterised as a process of homogenization that standardises individuals and societies, often erasing cultural diversity and reducing people to passive consumers who adopt uniform brands, languages, and lifestyles. This market-oriented approach to culture transforms cultural differences into market barriers, leading to inevitable cultural erosion. The consent for globalization is often secured through the allure of prosperity and digital advancements, promising a "global village" but ultimately

* Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Türkiye, hikmet.camci@kilis.edu.tr

confining individuals within the boundaries of consumerism.

In contrast, the concept of universalization is presented as a pathway to pluralism, emphasizing the preservation of cultural identities rooted in human dignity. Universalization allows each culture to maintain its uniqueness while contributing to humanity's shared heritage. It promotes moral and legal frameworks that sustain differences and advocates universal values such as justice, freedom, and respect. These values create a common foundation that enables all cultures to exist without privileging one over another. Universalization also champions the right of individuals and societies to remain connected to their cultural roots, highlighting the importance of cultural identity.

The study argues that the culture of coexistence should be grounded in the principle of equality, provided by universality, rather than the principle of sameness imposed by globalization. Achieving equality involves safeguarding local wisdom against hegemonic pressures, ensuring cultural heritage is not merely commodified for the global marketplace, and viewing differences not as obstacles but as elements of humanity's collective aesthetic. True coexistence requires openness to dynamic interactions and global dialogue, enabling cultures to participate actively in the world while preserving their distinct values. The research employs phenomenological methods to investigate how universalization can foster a genuine culture of living together, ultimately advocating for pluralism over homogenization.

Keywords: Coexistence, Globalization, Homogenization, Universalization, Cultural Pluralism.

Birlikte Yaşama Kültürünün Kırılganlığı: Aşındırıcı Dinamikler ve Toplumsal Çözülme

Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇİÇEK*

Özet

Birlikte yaşama kültürü, farklılıkların varlığını sürdürebildiği ve toplumsal ilişkilerin karşılıklı tanıma, güven ve müzakere imkânları içinde gelişebildiği bir toplumsallık biçimini ifade etmektedir. Birlikte yaşama; hukuki düzenlemelerin yanı sıra gündelik ilişkilerde karşılıklı hassasiyetler ve doğrudan görünür olmasa da etkisini sürdüren kimi etik tutumlarla mümkün hale gelir. Ancak modern kamusal alanın gittikçe hızlanan ve görünürlük üzerinden işleyen yapısı, bu hassas dokunun farklı biçimlerde aşınmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda toplumsal ilişkilerde sıklıkla karşılaşılan sabotaj, provokasyon, etiketleme ve nefret söylemi gibi müdahale pratikleri, birlikte yaşama imkânını zayıflatan önemli gerilim araçları olarak ortaya çıkar.

Bu çalışma; birlikte yaşama kültürünün kırılganlığını hem gündelik ilişkilerde hem de dijital kamusal alanda etkisini sürdüren söz konusu aşındırıcı dinamikler üzerinden tartışmayı amaçlamaktadır. Özellikle bireylerin veya grupların belirli kimlikler üzerinden etiketlenmesi, farklı düşünce veya yaşam biçimlerinin kolaylıkla dışlama pratiklerine konu olabilmesi ve kamusal tartışma alanlarında nefret dilinin dolaşıma girmesi, toplumsal ilişkilerde güven duygusunu zayıflatan nahoş bir atmosfer üretmektedir. Bu atmosferde provokasyon ve sabotaj niteliği taşıyan söylemler kısa sürede geniş bir etki alanı bulmakta; ayrıca hızla keskinleşen karşıtlıkların üretildiği bir çatışma sahasına dönüşmektedir. Bu süreçte fiziki şiddet örneklerinden daha çok, çeşitli sembolik şiddet formları dolaşıma girmektedir. Örneğin açık fiziksel şiddetin bulunmadığı durumlarda bile birtakım aşağılayıcı söylemler, itibarsızlaştırma girişimleri ve çeşitli yalnızlaştırma politikaları bireylerin kamusal alandaki varlığını kırılgan bir hâle getirebilmektedir. Bu tür pratikler kimi zaman dijital ortamda ortaya çıkan linç dalgalarıyla, kimi zaman da fiziksel ilişkilerde daha örtük biçimlerde işleyen istismar ve dışlama stratejileriyle görünür hâle gelmektedir. Her iki durumda da ortaya çıkan sonuç, bireyler arasındaki karşılıklı güvenin zedelenmesi ve

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, fatmacicek@kilis.edu.tr

toplumsal ilişkilerin giderek artan bir oranda daha ihtiyatlı, mesafeli ve hassas bir hale getirilmesidir.

Bu bildiride bir arada yaşama arzusunu aşındıran söz konusu pratikler, bireysel tutumların sonucu olmaktan ziyade, modern kamusal alanda üretilen birtakım toplumsal süreçler olarak ele alınmaktadır. Burada sabotaj, provokasyon, etiketleme ve nefret söylemi gibi aşındırıcı dinamiklerin güvensizlik üreterek zamanla nasıl bir toplumsal çözülme eğilimine yol açtığı kuramsal düzlemde tartışılacaktır. Nihayetinde çalışma, birlikte yaşama kültürünün korunmasının hukuki veya kurumsal düzenlemelerden daha çok, kamusal dilin, etik sorumluluğun ve birbirini karşılıklı olarak dikkate almanın güçlendirilmesiyle mümkün olabileceğine dikkat çekmekte ve bu açıdan alana katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Birlikte Yaşama Kültürü, Toplumsal Çözülme, Sembolik Şiddet, Etiketleme, Nefret Söylemi.

The Fragility of the Culture of Coexistence: Erosive Dynamics and Social Disintegration

Asst. Prof. Fatma ÇİÇEK*

Abstract

The culture of coexistence refers to a form of sociality in which differences can persist and social relations evolve through mutual recognition, trust, and the possibility of dialogue. Living together is sustained not only by legal frameworks but also by the subtle textures of everyday interaction by reciprocal sensitivities and ethical dispositions that, although not always visible, quietly shape social life. Yet the accelerating character of the modern public sphere, increasingly organized around visibility and accelarecy, has rendered this delicate fabric more vulnerable to various forms of erosion. Within this context, interventionary practices such as sabotage, provocation, labeling, and hate speech have come to function as significant sources of tension that weaken the conditions of coexistence.

* Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Türkiye , fatmacicek@kilis.edu.tr

This study examines the fragility of the culture of coexistence through these erosive dynamics, which operate both in everyday social relations and within the expanding domain of the digital public sphere. The labeling of individuals or groups through rigid identity markers, the ease with which different ways of thinking or living become targets of exclusion, and the circulation of hate speech within public debates all contribute to an atmosphere that gradually undermines social trust. In such an environment, provocative and sabotaging discourses can rapidly acquire a wide sphere of influence, transforming arenas of discussion into spaces marked by sharply polarized antagonisms. What circulates within these processes is often not physical violence but rather various forms of symbolic violence. Even in absence of direct bodily harm, disparaging language, attempts at discrediting, and practices of social isolation can render individuals' presence in the public sphere increasingly fragile. At times these dynamics manifest themselves in waves of digital lynching; at other times they take more subtle forms, operating through strategies of exclusion and exploitation embedded within face-to-face social relations. In both cases, the outcome is the gradual erosion of mutual trust and the emergence of social relations that become increasingly cautious, distant, and vulnerable.

This paper approaches these practices not merely as the outcome of individual attitudes but as social processes generated within the structure of the modern public sphere. From this perspective, the study explores how erosive dynamics such as sabotage, provocation, labeling, and hate speech produce climates of distrust that may eventually foster tendencies toward social disintegration. Ultimately, the paper argues that the preservation of a culture of coexistence depends less on legal or institutional regulations than on the cultivation of a responsible public language, a shared ethical sensibility, and a renewed attentiveness to the presence of others in the social world. By foregrounding these dynamics, the study seeks to contribute to ongoing discussions on the conditions that sustain, or gradually undermine, the possibility of living together.

Keywords: Culture of Coexistence, Social Disintegration, Symbolic Violence, Labeling, Hate Speech.

Makrîzî'nin Perspektifinden Memlûk Devleti'nde Müslim ve Gayrimüslimler

Dr. Ömer NARİN*

Özet

Bu çalışma, Memlûk Devleti'nde (1250–1517) yaşayan Müslim ve gayrimüslimleri (özellikle Hristiyanlar ve Yahudiler) dinî ve toplumsal konumları açısından çok yönlü biçimde ele almaktadır. Temel kaynak olarak, Mısır tarihçisi el-Makrîzî (1364–1442) tarafından kaleme alınan *Kitâbü's-Sülûk*, *İmtâu'l-Esmâ'*, *Kitâbü'l-Mukaffe'l-Kebîr* ve *Kitâbü'l-Mevâ'iz* esas alınmıştır. Kahire'de doğan Makrîzî, Memlûk coğrafyasında yaşanan pek çok olaya tanıklık etmesiyle dönemin anlaşılmasına önemli bir perspektif sunmaktadır. Çalışma, birlikte yaşama bağlamında Türk-İslam yönetimindeki gayrimüslimlerin devlet yönetimindeki konumlarını, sosyal ve dinî yaşamları ile zaman içinde geçirdiği dönüşümü incelemektedir. Özellikle 13. ve 14. yüzyıllarda, Memlûk Devleti'nin gayrimüslimlere yönelik politikalarının değişkenlik gösterdiği ve bu değişimlerin hem devlet yönetimi hem de toplum hayatı üzerinde doğrudan etkiler yarattığı görülmektedir. Bu dönemde gayrimüslimlerin devlet bürokrasisinde önemli görevler üstlenebildiği, ekonomik hayatta etkin rol oynadığı ve bazı dönemlerde refah düzeylerinin yükseldiği de gözlemlenmektedir. Belirli dönemlerde Hristiyan ve Yahudilerin devlet hizmetlerinden uzaklaştırıldığı, ata binmelerinin yasaklandığı, kıyafetlerinin ayırt edici renklerle sınırlandırıldığı ve kamusal görünürlüklerinin kısıtlandığı anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu kısıtlamalar yalnızca hukuki çerçeveye dayanmamış, toplumsal karışıklık, ekonomik rekabet ve siyasî çalkantılar doğrudan bağlantılı olarak uygulanmıştır. Makrîzî'nin aktardıkları, halkın zaman zaman gayrimüslimlere karşı kitlesel tepkiler geliştirdiğini, kiliselerin yıkılması ve malların yağmalanması gibi hadiselerin ortaya çıktığını göstermektedir. Buna karşın, Memlûk hâkimiyetindeki şehirlerde çıkan bazı yangınların gayrimüslimlerce çıkarıldığı tespit edilmiştir. Bu durum Müslümanların tepkisiyle karşılanmış ve devletin, tüm Memlûk coğrafyasında gayrimüslimlere karşı tedbirler almasına yol açmıştır. Öte yandan Müslümanların Hristiyan

* Araştırmacı, Türkiye, omernarin063@gmail.com

toplulukların kilise inşa ve onarım çalışmalarına maddi ve manevi destek sağladığı, böylece dinî topluluklar arasında barış ve düzenin korunmasına katkıda bulunduğu bilinmektedir. Çalışmanın odak noktası, Memlûk toplumunda Müslim–gayrimüslim ilişkilerinin, halk arasındaki dönemsel gerilimler ve müdahaleler doğrultusunda şekillendiğini göstermektedir. Makrîzî'nin aktardıkları, gayrimüslimlerin kimi zaman devlet bürokrasisi ve ekonomik hayatta etkin roller üstlenirken, kimi zaman da kıyafet, binek ve meslek gibi alanlarda ağır kısıtlamalara tabi tutulduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle halk hareketleri, dinî söylemler ve siyasî kararların kesiştiği anlarda bu dengelerin hızla değiştiği anlaşılmaktadır. Bu durum gayrimüslimlerin devlet nezdindeki statüsünün yalnızca hukukî düzenlemelerle değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasal dinamiklerle de şekillendiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Memlûk Devleti, Makrîzî, Müslimler, Gayrimüslimler, Hristiyanlar, Yahudiler

Muslims and Non-Muslims in The Mamluk State Through Makrizi's Perspective

Dr. Ömer NARIN*

Abstract

This study examines Muslims and non-Muslims (particularly Christians and Jews) living in the Mamluk State (1250–1517) from both religious and social perspectives. The primary sources are the works of the Egyptian historian al-Makrizi (1364–1442), including Kitâb al-Sulûk, Imtâ' al-Asmâ', Kitâb al-Muqaffa' al-Kabîr, and Kitâb al-Mawâ'iz. Born in Cairo, al-Makrizi witnessed numerous events across the Mamluk territories, offering a crucial perspective for understanding the era. The study explores the position of non-Muslims in state administration, their social and religious life, and the transformations they experienced over time within the framework of coexistence under Turkish-Islamic governance. It is observed that, especially in the 13th and 14th centuries, the Mamluk State's policies toward non-Muslims were variable, with direct effects on both governance and social life. Non-

* Researcher, Türkiye, omernarin063@gmail.com

Muslims often held significant roles in the state bureaucracy, were active in economic life, and at times experienced an increase in their standard of living. However, there were periods when Christians and Jews were excluded from state services, prohibited from riding certain mounts, restricted to distinctive clothing colors, and limited in public visibility. These restrictions were not solely legal; they were also closely linked to social unrest, economic competition, and political upheaval. Al-Makrizi's accounts indicate that the public occasionally reacted collectively against non-Muslims, leading to incidents such as the destruction of churches and the looting of property. Conversely, some fires in Mamluk cities were caused by non-Muslims, provoking Muslim reactions and prompting the state to take measures against non-Muslims across the Mamluk territories. On the other hand, Muslims provided both material and moral support for the construction and repair of Christian churches, contributing to peace and order among religious communities. The focus of this study is to show that Muslim-non-Muslim relations in Mamluk society were shaped by periodic tensions among the populace and state interventions. Al-Makrizi demonstrates that while non-Muslims sometimes played active roles in bureaucracy and economic life, they were at other times subjected to strict limitations in clothing, mounts, and professions. These balances shifted rapidly at intersections of popular movements, religious rhetoric, and political decisions, indicating that the status of non-Muslims in the state was determined not only by legal regulations but also by social and political dynamics.

Keywords: Mamluk State, al-Makrizi, Muslims, Non-Muslims, Christians, Jews.

İslam Medeniyetinde Birlikte Yaşama Tecrübesi Bağlamında Alevi-Sünni Birlikteliği: Erzincan Örneği

Dr. İhsan ÜNLÜ*

Özet

Toplumların hayatında onları diri tutan inanç birliktelikleri ve tarihten getirdikleri bir takım önemli kültürel unsurlar, kutsal gün ve geceler ve ritüellerini gerçekleştirdikleri mabetler vardır. Topluluklar, bu günlerde cereyan ettiğine inandıkları olaylar sebebiyle birtakım kutlamalar yapar, törenler düzenlerler. Bu bağlamda Ramazan ve Muharrem ayı, kandil günleri ve geceleri, kurban günleri sayılabilir. Makale konumuz olan Erzincan'da Alevi vatandaşlar açısından bakıldığında Hızır günleri, Nevruz, Yas-ı Matem günleri ve birlik cemlerini de dahil etmemiz gerekecektir. Birlikte yaşama tecrübesi noktasında bu sayılanlardan en önemlisi muharremdir diyebiliriz. Yapılan alan araştırmaları ve bizim de Erzincan'da yaptığımız araştırmalar ve gözlemler, Alevilerin ve Sünnilerin Muharrem ayına verdikleri önemi açıkça ortaya koymaktadır. Bu ay içerisinde pişirilen aşurenin Erzincan merkezde ayrı bir yeri ve önemi vardır. Bu günlerde camilerde hutbe ve vaazların konusu genellikle aşûre ve Kerbela hadisesi olmaktadır. Alevi'siyle Sünni'siyle insanların farklı niyetlerle de olsa bu günleri oruçla geçirdiği, sonunda ise aşûrelerin kaynatılarak fark gözetmeksizin herkese ikramda bulunulduğu görülmektedir.

Aşurenin Erzincan merkezde ayrı bir yeri ve önemi vardır. Burada artık geleneksel hale gelen, her kurumun kendisine özgü bir organizasyonu ve daveti vardır. Erzincan belediyesi başta olmak üzere diğer kurumlar ve cemevleri aşure etkinlikleri düzenler. Özellikle son yıllarda Erzincan belediyesi şehrin merkezi yerinde kurduğu teşkilatla gelen davetlilere ve yoldan geçen herkese aşure ikramında bulunur. Burada yapılan törene ilin valisi başta olmak üzere diğer kurum amirleri ve mülki erkân, sivil toplum kuruluşu temsilcileri, siyasi parti temsilcileri ve halk katılır. Günün anlam ve önemini anlatan konuşmalar yapılır ve il müftüsü tarafından dua edilir. Sonunda pişirilen aşûre konuklara ikram edilir. Öte yandan merkezde ve merkeze bağlı beldelerdeki cemevlerinde de aşûreler pişirilir ve ikram edilir. Buraya da yine

* Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye, ihsan66@gmail.com

geleneksel hale gelmiş bulunan protokol ziyaretleri gerçekleştirilir. Başta vali olmak üzere, belediye başkanı, emniyet müdürü ve diğer kurum amirleri ile sivil toplum kuruluşu temsilcileri katılırlar. Burada sohbetler edilir, dualarla pişirilen aşûreler yenir. Alevi inanışa göre, 12 yıl boyunca üst üste orucu tam tutanlar (12 imamlar) şükran nişanesi olarak kurban keserler. Lokma dedikleri et yemeği aşureyle birlikte gelen konuklara ikram edilir. Bu çalışmada aşûrenin de ruhuna uygun farklılıkları koruyarak bir arada yaşama bilincinin yükseltildiği anlar gözlemci bir bakış açısıyla ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Muharrem, Aşura, Cem, Empati, Birlikte Yaşama.

Alevi-Sunni Coexistence in the Context of the Experience of Living Together in Islamic Civilization: The Case of Erzincan

Dr. İhsan ÜNLÜ*

Abstract

Among the fundamental elements that sustain the vitality and continuity of societies are shared beliefs, cultural values inherited from history, sacred days and nights, and the places of worship where rituals related to these occasions are performed. These rituals and sacred times serve as symbolic and functional centers that strengthen social cohesion. Communities organize various celebrations and ceremonies on such days due to the events believed to have occurred during these sacred times. In this context, the months of Ramadan and Muharram, the holy nights (kandil), and the days of sacrifice can be mentioned as significant periods that maintain the collective religious and cultural memory in Islamic societies.

When the case of Erzincan, which constitutes the subject of this study, is considered, it is also necessary to include special days and rituals such as the Days of Hızır, Nevruz, the Days of Mourning (Yas-ı Matem), and unity cems within the framework of Alevi belief and tradition. In terms of the experience of living together, it can be argued that Muharram holds a particularly significant place among these occasions. Field studies as well as observations conducted in Erzincan clearly demonstrate

* Presidency of Religious Affairs, Türkiye, ihsan66@gmail.com

the importance attributed to the month of Muharram by both Alevi and Sunni communities.

The ashura dessert prepared during the month of Muharram has a distinctive place and significance in the city center of Erzincan. During this period, sermons and religious talks delivered in mosques generally focus on the event of Karbala and the meaning of Ashura. It is observed that both Alevi and Sunni communities, albeit with different intentions and practices, spend these days fasting, and at the end of the process ashura is prepared and distributed to everyone without any discrimination.

Over time, the ashura tradition in Erzincan has gained an institutional character and has evolved into a social event organized by various institutions. Ashura events are held by different organizations, particularly by the Erzincan Municipality as well as by cemevis. In recent years, the Erzincan Municipality has organized large-scale events in the city center where ashura is served to invited guests and passersby alike. These events are attended by the governor of the province, local administrative authorities, heads of institutions, representatives of civil society organizations, political party representatives, and the general public. Speeches emphasizing the significance of the day are delivered, and prayers are recited by the provincial mufti.

On the other hand, ashura is also prepared and served in cemevis located in the city center and surrounding towns. These gatherings are also accompanied by traditional protocol visits. The governor, mayor, chief of police, other public officials, and representatives of civil society organizations participate in these events. During these visits, conversations are held and the ashura prepared with prayers is shared collectively. According to Alevi belief, those who observe the Muharram fast continuously for twelve years offer a sacrificial animal as an expression of gratitude. The meat dish known as lokma is served together with ashura to the guests.

In this study, these social practices-where awareness of coexistence is strengthened while preserving differences in accordance with the symbolic meaning of ashura-are examined from an observational perspective, and the concrete manifestations of the culture of living together are presented.

Keywords: Muharram, Ashura, Alevi Cem Ritual, Empathy, Coexistence Culture

Scholarly Coexistence Among Muslim Scholars in the Early Centuries

Dr. Mohammad Al-SAYYAD*

Abstract

This paper examines the phenomenon of scholarly coexistence among Muslim scholars in the early centuries of Islam, treating it as one of the deep structural foundations of Islamic civilization. The intellectual milieu of the formative period was marked by a high degree of openness and interaction among diverse juristic and theological schools. Sectarian affiliation did not constitute a barrier to learning or an impediment to benefiting from others; rather, knowledge functioned as a shared domain-a unifying bond among its practitioners-within which minds converged despite divergences in theoretical frameworks and methodological orientations.

Biographical and ṭabaqāt literature reveals that the phenomenon of "reciprocal discipleship" was widespread. Some Ḥanbalī scholars studied under Ashʿarī teachers; Ashʿarīs, in turn, drew upon Muʿtazilī scholarship; and traditionists (ahl al-ḥadīth) transmitted knowledge from teachers affiliated with diverse theological orientations. Indeed, certain Shīʿī and Muʿtazilī scholars actively participated in the same networks of transmission-particularly in ḥadīth narration-and contributed significantly to a shared civilizational project that was never monopolized by a single sect or intellectual current. This phenomenon should not be understood merely as a form of ethical tolerance; rather, it reflects a profound epistemological vision-one that recognizes that truth is not confined within a single doctrinal framework, and that the tools of knowledge, including language, legal theory, and modes of reasoning, may be shared across intellectual divides.

This insight was perceptively noted by Ibn ʿAsākir of Damascus in his work *Tabyīn Kadhib al-Muftarī*, in which he set out to defend Imām al-Ashʿarī against his detractors. Yet beyond its apologetic intent, the work offers a layered portrayal of the scholarly landscape, uncovering a network of intellectual relationships not governed by polemical antagonism or sectarian rupture, but by communication and interpenetration. At its core, the book does not merely defend an individual; it

* Al-Azhar University, Faculty of Fundamentals of Religion, (Usul al-Din), Egypt, msayad2010@gmail.com

documents an era in which disagreement was a source of intellectual vitality rather than a cause of fragmentation.

In the modern period, Shaykh ʿAbd al-Fattāḥ Abū Ghudda revived attention to this spirit in his treatise on "affection among Muslim scholars." He demonstrated that early scholars, despite their doctrinal differences, upheld the ethics of knowledge-mutual respect, fairness, and the willingness to learn from one another. They recognized that disagreement in subsidiary matters, and even in certain foundational questions, need not entail hostility or exclusion. Abū Ghudda further argues that this ethos was not merely a moral virtue, but a key driver of the flourishing of scholarly activity itself.

This paper contends that the intellectual sphere of early Islam functioned as a "trans-sectarian" space, governed primarily by the ethics of knowledge-integrity, intellectual fairness, and the pursuit of truth-rather than by narrow sectarian affiliations. The phenomenon of reciprocal discipleship thus serves as an indicator of a high level of epistemic maturity, wherein scholars were able to distinguish between "scholarly disagreement" and "identity-based conflict," preventing the former from degenerating into the latter.

The paper also seeks to analyze the transformations that led to the decline of this phenomenon in later periods, particularly with the consolidation of more rigid sectarian identities and the increasing intervention of political forces in redefining boundaries of affiliation. These developments contributed to the narrowing of intellectual exchange and the gradual transformation of certain schools into relatively closed systems. In this context, the importance of revisiting the early experience becomes especially evident.

The paper concludes that invoking the model of scholarly coexistence in the early centuries does not imply the erasure of doctrinal or juristic differences; rather, it calls for their recontextualization within a shared epistemic horizon-one that allows for plurality of perspectives without descending into conflict or mutual exclusion.

Keywords: Scholarly Coexistence, Reciprocal Discipleship, Trans-sectarian Intellectualism, Islamic Intellectual History, Epistemic Ethics.

التعايش بين علماء المسلمين في القرون الأولى

د. محمد السيد الصياد*

الملخص

تتناول هذه الورقة ظاهرة التعايش العلمي بين علماء المسلمين في القرون الأولى، باعتبارها أحد المرتكزات العميقة في بنية الحضارة الإسلامية. فقد تميزت البيئة العلمية في العصور الأولى بدرجة عالية من الانفتاح والتفاعل بين المدارس الفقهية والكلامية المختلفة، حيث لم يكن الانتماء المذهبي يشكل حاجزًا يمنع التلقي أو يحول دون الإفادة من الآخر، بل ظلّ العلم، رحما بين أهله، ومجالًا مشتركًا تتلاقى فيه العقول رغم تباين الأطر النظرية والمنهجية.

وتُظهر كتب الطبقات والتراجم أن ظاهرة «التتلمذ المتبادل»، كانت واسعة الانتشار؛ فقد تتلمذ بعض الحنابلة على أشاعرة، كما أخذ الأشاعرة عن معتزلة، وروى أهل الحديث عن شيوخ ذوي اتجاهات كلامية مختلفة، بل إن بعض علماء الشيعة والمعتزلة شاركوا في شبكات النقل العلمي نفسها كرواية الحديث والمساهمة الفاعلة في الحضارة الإسلامية التي لم تكن حكرا علي تيار أو فرقة. هذه الظاهرة لا يمكن فهمها باعتبارها مجرد تسامح أخلاقي، بل هي تعبير عن تصور معرفي عميق يرى أن الحقيقة لا تُحتكر داخل إطار مذهبي واحد، وأن أدوات المعرفة، من لغة وأصول واستدلال، يمكن أن تكون مشتركة بين المختلفين.

وقد التفت نبا ركاسع يقشمدلا إلى هذا المعنى في كتابه «تبيين كذب المفتري»، حيث سعى إلى الدفاع عن الإمام الأشعري في وجه خصومه، لكنه في سياق دفاعه قدّم صورة مركبة عن الواقع العلمي، كاشفًا عن شبكة من العلاقات العلمية التي لم تكن محكومة بمنطق الخصومة العلمية، والقطيعة المذهبية، بل بمنطق التواصل والتداخل. فكتابه، في عمقه، لا يدافع عن شخص بقدر ما يوثق لمرحلة كان فيها الخلاف جزءًا من الحيوية العلمية لا سببًا في الانغلاق.

وفي العصر الحديث، أعاد الشيخ دبع حاتفلا وبأ تدغ همحر هللا إبراز هذه الروح في رسالته حول «الألفة بين علماء المسلمين»، حيث أشار إلى أن العلماء الأوائل، رغم اختلافهم في المذهب، حافظوا على أخلاق العلم، والاحترام المتبادل، والتتلمذ بعضهم عن بعض، وأنهم أدركوا أن الاختلاف في الفروع أو حتى في بعض أصول النظر لا يوجب التباغض أو الإقصاء. ويؤكد أبو غدة أن هذه الروح لم تكن مجرد قيمة أخلاقية، بل كانت سببا لازدهار الحركة العلمية نفسها.

تزعم هذه الورقة أن المجال العلمي في الإسلام الأول، كان مجالًا «عابرًا للمذاهب»، تحكمه أخلاقيات العلم، كالأمانة، والإنصاف، وطلب الحق، قبل أن تحكمه الانتماءات المذهبية الضيقة. من ثم، فإن ظاهرة التتلمذ المتبادل تمثل مؤشرًا على مستوى متقدم من النضج المعرفي، حيث استطاع العلماء التمييز بين «الاختلاف العلمي» و»الاختلاف الهوياتي»، فلم يسمحوا للأول أن يتحول إلى الثاني.

* عضو هيئة تدريس بجامعة الأزهر الشريف، مدرس بكلية أصول الدين بالقاهرة, msayad2010@gmail.com

كما تسعى الورقة إلى تحليل التحولات التي أدت إلى تراجع هذه الظاهرة في مراحل لاحقة، سيما مع تشكل الهويات المذهبية بصورة أكثر صلابة، ودخول العوامل السياسية في إعادة رسم حدود الانتماء، بما أدى إلى تضييق دوائر التلقي، وتحول بعض المدارس إلى كيانات مغلقة نسبيًا. وهنا تبرز أهمية إعادة قراءة التجربة المبكرة.

وتخلص الورقة إلى أن استدعاء نموذج التعايش العلمي في القرون الأولى لا يعني إلغاء الفوارق العقدية أو الفقهية، بل إعادة فهمها ضمن أفق معرفي مشترك، يتيح تعدد الرؤى دون أن يؤدي إلى التنازع أو الإقصاء المتبادل.

الكلمات المفتاحية: التعايش العلمي، التلمذة المتبادلة، الفكر العابر للمذاهب، تاريخ الفكر الإسلامي، أخلاقيات المعرفة.

قواعد الاستنباط الحاكمة لفهم نصوص تنظيم العلاقة بين المسلمين وغيرهم في البلاد الإسلامية نماذج من القرآن الكريم

م. د. صهيب عبد الرحيم حميد السامرائي*

الملخص

يسعى هذا البحث إلى التحليل الأصولي لجملة من الآيات القرآنية التي تتعلق بتنظيم العلاقة بين المسلمين وأهل الأديان الأخرى داخل البلاد الإسلامية، وتعالج إشكالية العلاقة بين المسلمين وغيرهم داخل المجتمعات الإسلامية من منظور أصولي قرآني، في وقت تتجاذب فيه الخطابات المتطرفة والآراء السطحية في تأويل النصوص، ويبرز في الوقت ذاته الأسس التشريعية التي أرساها القرآن الكريم في هذا المجال معتمدا المنهج الاستقرائي في جمع النماذج القرآنية ذات الصلة، ثم المنهج التحليلي في تفسيرها والدراسة الأصولية لها وفق قواعد أصول الفقه، كما يناقش البحث أقوال المفسرين والأصوليين، ويوازن بينها للوصول إلى فهم منضبط للنصوص.

ويُبرز البحث أن الأصل في العلاقة مع غير المسلمين داخل المجتمع الإسلامي هو العدل والإحسان، استنادًا إلى نصوص محكمة تؤكد حرية الاعتقاد، وحفظ الكرامة الإنسانية، والوفاء بالعهود، مع بيان الضوابط الشرعية التي تحكم هذه العلاقة. كما يرد على بعض الإشكالات المعاصرة وسوء الفهم للنصوص، مبرزًا التفسير الأصولي الرصين كأداة لفهم متوازن.

ويخلص البحث إلى مجموعة من النتائج، من أهمها: أن المنهج الأصولي يسهم في رفع التعارض الظاهري بين النصوص، ويؤكد على أن التشريع الإسلامي قائم على تحقيق المصالح ودفع المفاسد، وأن التعايش السلمي مع أهل الأديان الأخرى أصلٌ معتبرٌ شرعًا في إطار الضوابط الشرعية.

الكلمات المفتاحية: علاقة المسلمين بغير المسلمين، أصول الفقه، قواعد الاستنباط، التعايش السلمي، التخريج الأصولي.

* جامعة سامراء/ كلية العلوم الإسلامية/ قسم الشريعة, Suhaib.a.hamed@uosamarra.edu.iq; Orcid 0009-0002-9175-2613

Müslümanlar ile Gayrimüslimler Arasındaki İlişki Nasslarının Anlaşılmasında İstinbat Kuralları: Kur'ân'dan Örnekler

Dr. Sohaib Abdulraheem Hameed*

Özet

Bu araştırma, İslam ülkeleri içinde Müslümanlar ile diğer din mensupları arasındaki ilişkiyi düzenleyen bir dizi Kur'ân ayetinin usûlî analizini yapmayı amaçlamaktadır. Çalışma, İslam toplumları içinde Müslümanlar ile başkaları arasındaki ilişkinin problematiğini, Kur'ân temelli usûlî bir perspektiften ele almaktadır. Bu, metinlerin yorumlanmasında aşırı söylemler ile yüzeysel yaklaşımların etkili olduğu bir dönemde gerçekleştirilmekte; aynı zamanda Kur'ân-ı Kerîm'in bu alanda ortaya koyduğu teşrîî esaslar öne çıkarılmaktadır. Araştırmada, ilgili Kur'ânî örneklerin toplanmasında tümevarım (istikrâ) yöntemi, bunların yorumlanması ve usûl-i fıkıh kuralları çerçevesinde incelenmesinde ise analitik yöntem benimsenmiştir. Ayrıca müfessirlerin ve usûlcülerin görüşleri ele alınmış, karşılaştırılarak metinlerin dengeli ve disiplinli bir şekilde anlaşılmasına ulaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırma, İslam toplumu içinde gayrimüslimlerle ilişkinin aslının adalet ve ihsan olduğunu ortaya koymakta; bunu, inanç özgürlüğünü, insan onurunun korunmasını ve ahitlere bağlılığı vurgulayan muhkem naslara dayandırmaktadır. Bununla birlikte, bu ilişkinin sınırlarını belirleyen şer'î ilkeler de açıklanmaktadır. Ayrıca çalışma, bazı çağdaş sorunlara ve metinlerin yanlış anlaşılmasına cevap vererek, dengeli bir kavrayışın aracı olarak sağlam usûlî yorumu öne çıkarmaktadır.

Araştırma, birtakım sonuçlara ulaşmaktadır. Bunların en önemlileri şunlardır: Usûlî yöntem, metinler arasındaki görünürdeki çelişkileri gidermede önemli bir rol oynamaktadır; İslam teşrîi, maslahatların gerçekleştirilmesi ve mefsedetlerin giderilmesi esasına dayanmaktadır; ayrıca diğer din mensuplarıyla barışçıl birlikte yaşama, şer'î çerçeve içinde geçerli ve temel bir ilkedir.

Anahtar Kelimeler: Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkisi, İslam Hukukunun İlkeleri, Hukuki Akıl Yürütme Kuralları, Barış İçinde Bir Arada Yaşama, Hukuki Muhakeme.

* Samarra Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Irak, Suhaib.a.hamed@uosamarra.edu.iq

Domestic Spaces, Public Meaning: The Practice of Coexistence and Female Agency in Asian Cinema

Dr. Witriani, M.Hum*

Abstract

In contemporary Islamic cultural debates, coexistence is often portrayed as a stable, harmonious sociopolitical goal. Yet, recent Asian cinema exposes its darker aspects, indicating that domestic harmony often results from systemic suppression of women's autonomy. This research explores the concept of "forced coexistence" by comparing the Indonesian film "*Andai Ibu Tidak Menikah dengan Ayah*" (2024) with the Iranian classic "*A Separation*" (2011).

Drawing on the concepts of the Patriarchal Bargain (Deniz Kandiyoti) and Affective Labor (Hardt & Negri), this paper argues that marital roles in Muslim societies, such as Indonesia and Iran, place a heavy burden on women as 'harmony keepers.' In Indonesia, *Andai Ibu Tidak Menikah dengan Ayah* shows internal resistance through a 'what-if' scenario-a form of subaltern agency-especially when divorce is socially stigmatized. In contrast, *A Separation* illustrates the breakdown of coexistence caused by class conflict and religious legalism within Iran's legal system.

This analysis employs feminist and decolonial film criticism to examine how domestic spaces- such as the kitchen and dining table- transition from symbols of unity to symbols of emotional loneliness. It highlights a significant shift in Asian cinema's portrayal of coexistence, moving from spiritual harmony to depicting it as a challenging, performative burden placed on women. The study argues that achieving ethical coexistence in Islamic cultures requires challenging the myth of "female patience" (shabr), which has historically sustained toxic domestic environments.

Keywords: Islamic Culture, Gender Studies, Coexistence, Women's Burden, Indonesian, Cinema, Iranian Cinema.

* Sunan Kalijaga State Islamic University of Yogyakarta, Indonesia, witriani@uin-suka.ac.id

The Development of Ottoman Madrasas in the 16th Century and the Influence of Mimar Sinan on Design and Architecture (Some Selected Madrasas Established by Mimar Sinan as Examples)

Dr. Mehmet ULUSOY*

Abstract

The Ottoman Empire placed great importance on education from its very inception. Madrasas, particularly religious institutions, played a central role in shaping and developing Ottoman society. Ottoman madrasas were not limited to teaching religious sciences alone; rather, they also functioned as important centers of knowledge and culture. Through these institutions, scholars, judges, and administrators were educated and trained, many of whom played a significant role in maintaining the stability and advancement of the state.

In the early stages of Islamic history, educational activities conducted in various places were largely based on voluntary efforts. Initially, lessons were held in mosques, and later they were conducted in different locations. However, the increasing number of students, the development of knowledge and its diversification into various disciplines, as well as the expansion of educational programs, made it necessary to transfer the educational process to locations outside mosques.

Lessons that were conducted in circles within mosques, along with the questions raised by students and the scholarly discussions that accompanied them, sometimes generated noise that could interfere with worshippers performing their religious duties. This situation revealed one of the disadvantages of using mosques simultaneously as places of worship and as centers of teaching.

The Arabic term *mudarris* (teacher or instructor) is derived from the linguistic root *d-r-s* (darasa), meaning "to study" or "to teach," and refers to the individual most qualified and authorized to teach students in madrasas. With the spread of educational institutions throughout the Islamic world, teachers attained a high social status and were granted considerable respect and recognition within society.

* Ninova Directorate of Education, Mosul, Iraq, mehmetulusoy900@gmail.com

They contributed significantly to the dissemination of knowledge and to the sound scholarly preparation of educated generations. Teachers appointed to madrasas were typically selected from among the most distinguished scholars and were formally appointed by the founder of the charitable endowment (*waqf*) that established the madrasa.

The architectural structures of madrasas that emerged as educational institutions during the Ottoman period were shaped through the adaptation of architectural experiences from earlier civilizations and their reinterpretation within new architectural approaches. The renowned Ottoman architect Mimar Sinan is considered one of the most prominent figures representing an important stage in the development of Ottoman architecture. He organized earlier architectural traditions, systematized them, and directed them toward new architectural horizons.

Arabic served as the language of instruction in Ottoman madrasas, primarily because both the Qur'an and the sayings of the Prophet Muhammad were in Arabic. Consequently, Arabic continued to function as the language of education and scholarship for centuries, enabling students to study original sources directly in the language in which they were written.

Throughout various regions of the Ottoman Empire, Mimar Sinan presented distinguished architectural models for madrasa buildings, which are regarded as among the most remarkable achievements in this field. Madrasa buildings during the classical Ottoman period were among the most advanced architectural structures of their time.

This research therefore seeks to examine some of the architectural characteristics of a number of madrasas constructed during his era, as well as to explore the reflections and influences of Ottoman architecture on Arab architecture.

Keywords: Mimar Sinan, Madrasa, Ottoman Architecture, Classical Ottoman Period, Islamic Art.

تطور المدارس العثمانية في القرن السادس عشر وأثر المعمار سنان في التصميم والعمارة (بعض المدارس المختارة التي قام بإنشائها المعمار سنان نموذجا)

دكتور محمد اولوصوي*

الملخص

اهتمّت الدولة العثمانية منذ نشأتها اهتمامًا بالغًا بالتعليم. وقد أدّت المدارس، ولا سيما المدارس الدينية، دورًا محوريًا في بناء المجتمع العثماني وتطوّره. ولم تقتصر المدارس العثمانية على كونها مؤسسات لتدريس العلوم الدينية فحسب، بل شكّلت أيضًا مراكز للعلم والثقافة؛ إذ أسهمت في إعداد العلماء والقضاة والإداريين الذين كان لهم دور بارز في تحقيق استقرار الدولة وتقدمها.

في المراحل الأولى من تاريخ الإسلام، كانت الأنشطة التعليمية التي تُقام في أماكن مختلفة تقوم في الغالب على أساس التطوع، ففي البداية كانت الدروس تُعقد في المساجد ثم أُقيمت لاحقًا في أماكن أخرى مختلفة. غير أن ازدياد أعداد الطلاب، وتطور العلوم وتفرّعها إلى مجالات متعددة، واتساع البرامج التعليمية، كل ذلك أدى إلى ضرورة نقل العملية التعليمية إلى أماكن خارج المساجد.

إذ إن الدروس التي كانت تُعقد في حلقات داخل المساجد، وما كان يصاحبها من أسئلة يطرحها الطلبة ومناقشات علمية، كانت تتسبب أحيانًا في حدوث ضجيج قد يعرقل أداء المصلين لعباداتهم. وقد أظهر هذا الوضع أحد الجوانب السلبية لاستخدام المساجد في آنٍ واحد بوصفها أماكن للعبادة ومراكز للتدريس.

وتُعد كلمة المُدَرّس في العربية مشتقة من الجذر اللغوي «درس»، ويُقصد بها الشخص الأكثر اختصاصًا وصلاحية لتدريس الطلاب في المدارس. ومع انتشار المدارس في العالم الإسلامي، حظي المدرسون بمكانة اجتماعية رفيعة ونالوا قدرًا كبيرًا من الاحترام والتقدير في المجتمع. كما أسهموا إسهامًا فاعلًا في نشر العلم وإعداد الأجيال المتعلمة إعدادًا علميًا رصينًا. وكان المدرسون الذين يُعيَّنون في المدارس يُختارون عادةً من بين نخبة العلماء، ويتم تعيينهم من قبل مؤسس الوقف الذي أنشأ المدرسة.

وقد تشكّلت المباني المدرسية التي ظهرت بوصفها مؤسسات تعليمية في العهد العثماني من خلال الإفادة من الخبرات المعمارية للحضارات السابقة، وإعادة صياغتها ضمن أساليب معمارية جديدة. ويُعد المعماري العثماني الشهير المعمار سنان من أبرز الشخصيات التي مثّلت مرحلة مهمة في تطور العمارة العثمانية؛ إذ قام بتنظيم الأساليب المعمارية السابقة وإضفاء طابع منهجي عليها، فضلًا عن توجيهها نحو آفاق معمارية جديدة.

وقد كانت اللغة العربية هي لغة التعليم في المدارس العثمانية، ويعود السبب الرئيس في ذلك إلى كون القرآن الكريم وأقوال النبي محمد ﷺ باللغة العربية. ولذلك استُخدمت العربية بوصفها لغةً للتعليم والتدريس عبر القرون، إذ كان طلبة العلم ينهلون من المصادر الأصلية مباشرة بلغتها التي دُوّنت بها.

* مديرية تربية نينوى/ الموصل/ العراق mehmetulusoy900@gmail.com

وقد قدم المعمار سنان في مختلف أرجاء الدولة العثمانية نماذج معمارية متميزة لعمارة المدارس، تُعد من أجمل وأبرز ما أُنجز في هذا المجال. وتُعد مباني المدارس في العصر العثماني الكلاسيكي من بين أكثر المنشآت المعمارية تقدمًا في زمانها.

ويسعى هذا البحث إلى دراسة بعض الخصائص المعمارية لعدد من المدارس التي شُيّدت في عصره، كما يتناول أيضًا انعكاسات العمارة العثمانية وتأثيراتها في العمارة العربية.

الكلمات المفتاحية: رامعم نانس،ةسردملا ةينامثعلا، ةرامعلا ةينامثعلا، رصعلا ينامثعلا يكيسالكلا، نفلا يمالسإلا.

16. Yüzyılda Osmanlı Medreselerinin Gelişimi ve Mimar Sinan'ın Tasarım-Mimarideki Etkisi (Mimar Sinan'ın İnşa Ettiği Seçilmiş Bazı Medreseler Örnek Alınarak)

Dr. Mehmet ULUSOY*

Özet

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren eğitime büyük bir önem vermiştir. Özellikle dini okullar olmak üzere medreseler, Osmanlı toplumunun inşasında ve gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı medreseleri sadece din öğretiminin yapıldığı yerler değil, aynı zamanda ilim ve kültür merkezleri olmuş; devletin istikrarına ve ilerlemesine katkıda bulunan âlimlerin, kadıların ve idarecilerin yetişmesine de katkı sağlamıştır.

İslâm'ın ilk dönemlerinde farklı yerlerde yapılan eğitim faaliyetleri daha çok gönüllülük esasına dayalıydı. Başlangıçta camilerde, akabinde yukarıda saydığımız mekânlarda yapılmıştır. Ancak zaman içinde öğrenci sayısının artması, ilimlerin gelişip farklı kollara ayrılması, ders programlarının genişlemesi gibi nedenler mescitler dışında öğretimin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Cami ve mescitlerde halkalar halinde yapılan dersler sırasında talebelerin soru sormaları, yapılan tartışmaların gürültüye sebep olmasından dolayı böyle bir ortamın namaz kılmaya gelenlerin ibadetini yapmasını engellemiştir. Bu durum camilerin hem ibadet mekanı hem de tedrisat yeri olarak kullanılmasının olumsuz yönünü ortaya çıkarmıştır.

* Ninova Eğitim Müdürlüğü, Musul, Irak, mehmetulusoy900@gmail.com

Müderris, Arapça'da 'derase' kökünden gelen bir kelime olup medreselerde talebeye ders okutan en yetkili kişidir. Özellikle İslam dünyasında medreselerin yaygınlaşmasıyla beraber toplum tarafından saygı ve itibar görmüşlerdir. Müderrisler hem ilmin yayılmasında hem de eğitim verdiği zümrenin iyi bir şekilde yetişmesine sebep olmuşlardır. Medreselerde görev yapacak olan müderrisler vakfın kurucusu tarafından en seçkin olanların arasından seçilerek göreve getirilir.

Osmanlı döneminde eğitim kurumu olarak ortaya çıkan medrese yapıları, önceki medeniyetlerin mimari deneyimlerinin yeni üsluplarıyla şekillenmiştir. Osmanlı mimarisinde önemli bir dönemi temsil eden Mimar Sinan, bu önceki üslupları sistematize etmiş ve onlara yeni bir yön kazandırmıştır.

Osmanlı medreselerinin eğitim dili Arapça'dır. Bunun temel nedeni Kur'ân-ı Kerim'in ve Hz. Muhammed'in sözlerinin Arapça olmasından kaynaklanmaktadır. Böylece ilk elden kaynaklarının özgün yazıldığı dilden okuyarak öğrenmekten dolayı asırlar boyunca eğitim dili olarak Arapça kullanılmıştır. Klasik Osmanlı dönemindeki medrese binaları, kendi dönemlerinin en modern yapılarından sayılmaktadır.

Mimar Sinan, Osmanlı coğrafyasında medrese binalarının en güzel ve en etkileyici çeşitli örneklerini sunmuştur. Tebliğimizde, Mimar Sinan dönemine ait bazı medreselerin mimari özellikleri değerlendirilmeye çalışılacaktır. Osmanlı mimarisinin Arap mimarisi üzerindeki yansımaları üzerinde de durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mimar Sinan, Medrese, Osmanlı Mimarisi, Osmanlı Klasik Dönemi, İslam Sanatı.

The Concept of Divine Love in The Works of Nizami Ganjavi and Its Place in Islamic Civilization

Dr. Khayala HUSEYNOVA*

Abstract

Among the most distinguished figures of Azerbaijani literature, the great thinker Nizami Ganjavi holds a special place. He is recognized both as a poet and as a scholar. Indeed, Nizami was a great intellectual who mastered almost all the sciences of his time and successfully conveyed his profound knowledge to readers through a poetic style. In his works, scientific ideas and religious thoughts are expressed through the highest forms of aesthetic expression. In this respect, Nizami's works reflect a rich intellectual world in which religious, moral, historical, and philosophical elements are presented in a unified whole.

The couplet expressed by Nizami:

"The story of the first design belongs to You,

And the final word must return to You as well."

contains deeply profound philosophical and mystical meanings. First of all, it affirms a Qur'anic divine principle that the material universe originates from Allah (glorified and exalted be He) and will ultimately return to Him. This approach aligns with the understanding in Islamic thought that the source of existence and its final point of return is divine truth.

However, the poet's line "And the final word must return to You as well" points to the nature of existence as something that begins with the word, manifests through the word, and ultimately is completed within the word. In this context, the idea that Allah created the material world "through the word" and "from the word" comes to the forefront. According to this view, the universe initially existed as a level of divine knowledge and meaning (in the context of the Preserved Tablet), and later acquired material form and substance. Thus, the word constitutes both the first form and the essence of creation.

* Azerbaijan National Academy of Sciences, Ganja Branch, Nizami Ganjavi Center, Azerbaijan, xeyalehuseynova458@gmail.com

At this point, the originality of Nizami Ganjavi's philosophical and mystical views becomes clearly evident. Based on the expression of Allah's names and attributes through the word, he constructed his own poetic-literary system. In this system, the aesthetic word used by the poet is nourished by the divine word and gains existence as its continuation. In other words, literary expression is a reflection of divine energy.

According to Nizami, just as no particle in the created world can exist outside the will of Allah, neither everyday language used by people nor the aesthetic language constructed by poets can be conceived outside the semantic domain of divine speech. Therefore, the poetic word-being a product of imaginative creativity-also carries a divine energy. For true artistic creation and literary expression emerge through inspiration and a kind of "literary revelation."

In conclusion, by grounding both his artistic identity and poetic power in the divine source of the word, Nizami developed a powerful aesthetic understanding nourished by divine love. This perspective is of great importance in demonstrating that, within Islamic civilization, divine love is not only an element of faith but also a fundamental source of aesthetic and cultural production.

Keywords: Nizami Ganjavi, Divine Love, Tawhid, Islamic Civilization, Poetic-Literary System, Divine Word, Concept of Creation.

Nizami Gencevi'nin Eserlerinde İlahi Sevgi Konsepti ve İslam Medeniyetindeki Yeri

Dr. Hayale HÜSEYNOVA*

Özet

Azerbaycan edebiyatının en seçkin şahsiyetleri arasında büyük mütefekkir Nizami Gencevi özel bir yere sahiptir. O, hem şair hem de alim kimliğiyle tanınmaktadır. Zira Nizami, yaşadığı dönemin hemen hemen bütün ilimlerine vakıf olmuş ve sahip olduğu derin bilgiyi okuyucularına poetik bir üslupla aktarmayı başarmış büyük bir düşünürdür. Onun eserlerinde ilmi fikirler ile dini düşünceler, estetik açıdan en yüksek ifade biçimleriyle dile getirilmiştir. Bu yönüyle Nizaminin eserleri, dini,

* Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Gence Şubesi, Nizami Gencevi Merkezi,Azerbaycan,Xeyalehuseyno va458@gmail.com; Orcid: 0009-0002-0458-9898

ahlaki, tarihi ve felsefi unsurların bir bütünlük içinde sunulduğu zengin bir düşünce dünyasını yansıtır.

Nizaminin, "İlk nakşın sergüzeşti Sana bağlıdır, Son söz de yine Sana dönmelidir." şeklinde ifade ettiği beyit, son derece derin felsefî ve irfani anlamlar içermektedir. Burada öncelikle maddi varlık aleminin Allahtan (c.c.) başladığı ve nihayetinde yine Onda tamamlanacağına dair Kur'ani bir ilahi ilke teyit edilmektedir. Bu yaklaşım, İslam düşüncesinde varlığın kaynağı ve nihai dönüş noktasının ilahi hakikat olduğu anlayışıyla örtüşmektedir.

Ancak şairin "Son söz de yine Sana dönmelidir" mısrası, varlığın sözle başlayan, söz aracılığıyla tecelli eden ve nihayet yine sözde tamamlanan mahiyetine işaret etmektedir. Bu bağlamda Allahın (c.c.) maddi alemi "söz" ile ve "sözden" yaratması fikri öne çıkar. Bu anlayışa göre alem, ilk aşamada bir tür ilahi bilgi ve anlam düzeyi olarak (levh-i mahfuz bağlamında) var olmuş, daha sonra maddî suret ve mahiyet kazanmıştır. Dolayısıyla söz, yaratılışın hem ilk formu hem de özünü teşkil etmektedir.

Bu noktada Nizami Gencevinin felsefi-irfani görüşlerinin özgünlüğü açıkça ortaya çıkmaktadır. O, Allahın isim ve sıfatlarının söz aracılığıyla ifade edilmesine dayanarak kendi poetik-edebi sistemini inşa etmiştir. Bu sistemde şairin kullandığı estetik söz de ilahi sözden beslenmekte ve onun bir devamı olarak varlık kazanmaktadır. Başka bir ifadeyle, edebi söz ilahi enerjinin bir yansımasıdır.

Nizamiye göre yaratılış aleminde hiçbir zerre Allahın (c.c.) iradesi dışında var olamayacağı gibi, insanların kullandığı gündelik dil de, şairlerin inşa ettiği estetik dil de ilahi kelamın anlam sahasının dışında düşünülemez. Bu durumda, imgesel yaratıcılığın ürünü olan şair sözü de ilahi bir enerji taşımaktadır. Zira hakiki sanat eseri ve edebi söz, ilham ve bir nevi "edebi vahiy" ile ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak Nizami, hem kendi sanatsal kimliğini hem de poetik kudretini sözün ilahi kaynağına dayandırarak, ilahi sevgi ile beslenen güçlü bir estetik anlayış geliştirmiştir. Bu anlayış, İslam medeniyetinde ilahi sevginin yalnızca bir inanç unsuru değil, aynı zamanda estetik ve kültürel üretimin temel kaynağı olduğunu göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nizami Gəncəvi, ilahi sevgi, tevhid, İslam medeniyeti, poetik-edebî sistem, ilahi kelâm, yaratılış anlayışı

İslam Medeniyetinde Azerbaycan'ın Çokkültürlülük Modeli ve Birlikte Yaşama Tecrübesi

Dr. Günel M. ASLANLI*

Özet

Çokkültürlülük ve hoşgörü ilkeleri, farklı dini, etnik ve kültürel gruplar arasında diyaloğun sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, modern küreselleşme koşullarında farklı kültürler ve medeniyetler arasındaki karşılıklı ilişkiler özel bir önem taşımaktadır. İslam medeniyeti ise tarihsel olarak birlikte yaşama tecrübesi ile öne çıkmış ve farklı halkların ve dinlerin uyum içinde bir arada yaşamasına imkân sağlamıştır.

Azerbaycan hem tarihsel hem de modern dönemde bu alanda özgün bir model sunan ülkelerden biridir. Coğrafi konumu ve tarihsel gelişim özellikleri sayesinde Azerbaycan, farklı kültürlerin kesiştiği bir coğrafya olarak güçlü bir hoşgörü geleneği oluşturmuştur. İslam'ın yanı sıra Hristiyanlık ve Yahudilik de yüzyıllar boyunca karşılıklı saygı ve iş birliği ortamında varlığını sürdürmüştür.

Bağımsızlık döneminde bu tarihsel gelenekler devlet politikası düzeyine yükseltilmiştir. Milli lider Haydar Aliyev tarafından ortaya konulan "Azerbaycancılık" ideolojisi, çokkültürlülüğün manevi temelini oluşturarak etnik ve dini çeşitliliğin ortak bir yurttaşlık kimliği çerçevesinde birleşmesini sağlamıştır. Bu siyasi çizgi, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından başarıyla sürdürülmüş ve Azerbaycan'ın çokkültürlülük modeli daha da geliştirilmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, "Vatandaşlık Kanunu" ve diğer yasal düzenlemeler, ülkede yaşayan tüm vatandaşlara, dini ve etnik mensubiyetlerine bakılmaksızın eşit haklar tanımaktadır. Bununla birlikte devlet, dini özgürlüklerin korunması, ulusal azınlıkların haklarının güvence altına alınması ve kültürel çeşitliliğin geliştirilmesi yönünde sistemli politikalar yürütmektedir.

Günümüzde Azerbaycan, uluslararası düzeyde çokkültürlülüğün ve medeniyetler

* Azerbaycan Bilimler Akademisi, Tarih ve Etnoloji Enstitüsü, Azerbaycan, g.aslanli85@gmail.com

arası diyaloğun teşvik edilmesinde de aktif bir rol üstlenmektedir. Bakü Süreci, Kültürlerarası Diyalog Dünya Forumları ve diğer uluslararası girişimler bu alanda önemli platformlar olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak, Azerbaycan modeli, İslam medeniyetinde şekillenen birlikte yaşama geleneğinin modern dönemdeki başarılı bir devamı olarak değerlendirilebilir. Bu model, küresel ölçekte hoşgörü ve çokkültürlülüğün etkili bir örneği olarak dikkat çekmektedir.

Anahtar kelimeler: İslam medeniyeti, Azerbaycancılık, Çokkültürlülük, Hoşgörü, Birlikte yaşama.

Mahinbanu as a Character within The System of Female Figures in Nizami Ganjavi's Works

Dr. Leyla KARIMOVA*

Abstract

In Nizami Ganjavi's poem Khosrow and Shirin, the character Mahinbanu embodies the poet's ideas on justice, wisdom, women's dignity, and political responsibility. In the poem, Mahinbanu is depicted as Shirin's mentor, protector and as a ruler, serving as a three-dimensional reflection of the poet's socio-philosophical stance.

Nizami Ganjavi also aimed to show through Mahinbanu's character that women possess not only aesthetic beauty but also administrative capability and political wisdom. For the poet, a woman should not only be a figure within the family but also an independent person in social and political spheres.

The great thinker Nizami Ganjavi exposed the inequality between men and women that arose during the medieval times due to Islamic superstitions through the character of Mahinbanu. Mahinbanu was not depicted as an immortal or a ghost. She treated her immortal Shirin as her own child, guided her on the right path, gave wise advice, and observed those who needed help along that path.

Shirin made full use of all the opportunities of her time as she wished. These opportunities were created for her by Mahinbanu. She educated Shirin in such a way that, after her aunt, when Shirin ascended the throne, she ruled the state according to all the laws established by Mahinbanu.

Mahinbanu, remembered in history for her wisdom and bravery, was transformed into a positive character in Nizami Ganjavi's work. Her transformation into a literary figure and heroine in the works of Ferdowsi and Nizami Ganjavi stems from her nobility, her benevolence, and her just governance of the state, which serve as an example to humanity. Mahinbanu entered literature as a character embodying love for humanity and God, divine love, humanism, and the qualities of a just ruler.

While advising Shirin, Mahinbanu did not speak to her merely as a beloved relative, but also as the successor of the lineage of Alp Er Tunga, to which she was heir.

* Azerbaijan National Academy of Sciences, Ganja Branch, Nizami Ganjavi Center, Azerbaijan, leynanu@gmail.com.

Mahinbanu's advice to Shirin can be understood both as a mother giving her daughter a lesson in morality and as a ruler giving her a lesson in statecraft. Because Shirin is her heir; after Mahinbanu passes away, Shirin will ascend the throne and rule the state. Therefore, she gave her advice on how to conduct herself like an heir, like a prince.

According to Mahinbanu, Shirin's beauty is not physical, but the beauty of a prince, of a ruler. In this respect, Shirin should be a role model for the other girls of the country through her behavior. For this reason, she should not be deceived by Khosrow's sweet words and must preserve her dignity and merit in a manner worthy of a sovereign.

In short, for Nizami Ganjavi, the character of Mahinbanu represents the unity of power and wisdom, femininity and statecraft, and morality and politics. Through this, the great poet presented the character of a ruling woman to the whole world through Mahinbanu.

Keywords: Women, Power, Care, Upbringing, Ruler.

Nizami Gencevi'nin Yaratıcılığında Qadın Karakterler Sistemi İçinde Mehinbanu Figürü

Dr. Leyla KERİMOVA*

Özet

Nizami Gencevi' nin "Hüsrev ve Şirin" şiirinde yarattığı Mehinbanu adalet, akıl, kadın onuru ve siyasi sorumluluk hakkında şairin fikir ve görüşlerinin taşıyıcısı olarak görülmüşdür. Şiirde Mehinebanu Şirin' in eğiticisi, koruyucusu ve devlet başkanı olarak tasvir edilmesi şairin sosyal-felsefi duruşunu ortaya çıkarmasına aracı olmuştur.

Nizami Gencevi ayrıca Mehinbanu karakteri vasıtasıyla kadının sadece estetik güzellik değil, idare yeteneği ve siyasi bilgelik taşıyıcısı olduğunu da göstermek istemiştir. Şair için kadın yalnız aile içinde değil, toplumsal ve siyasi açıdan da

* Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Gence Şubesi, Nizami Gencevi Merkezi, Azerbaycan, leynanu@gmail.com.

müstakil bir şahsiyet olmalıdır.

Büyük düşünür Nizami Gencevi orta çağlarda İslam dininin hurafeler sonuncunda erkekle kadın arasında meydana gelen eşitliksizliği Mehinebanu karakteri ile ifşa etmiştir.

Mehinbanunun eşi vaktinden tez vefat etmiş övladı da hiç olmamıştır. Bu bakımdan qardeşi kızı olan Şirini kendi öz evladı kimi sevmiş, ona doğru yolu göstermiştir. Akıllı öğütleri ile Şirini kötü insanlardan korumuştur. Şirine bir anne şefkati göstermiştir.

Şirin, kendi döneminin bütün imkanlarından istediği gibi yararlanmıştır. Bu imkanları onun için Mehinbanu sağlamıştır. O, Şirin' e öyle bir terbiye vermiştir ki, halasından sonra tahta çıkan Şirin, Mehinbanu'nun koyduğu tüm kanunlarla devlet yönetmiştir.

Tarihte bilgeliği ve cesareti ile hatırlanan Mehinbanu, Nizami Gencevi' nin eserinde olumlu bir karaktere dönüşmüştür. Mehinbanun'nun, Firdevsi ve Nizami Gencevi'nin yaratıcılığında edebi bir karaktere ve kahramana dönüşmesi, onun insanlığa örnek olan asaletinden, hayırseverliğinden ve devleti adaletle yönetmesinden kaynaklanmaktadır. Mehinbanu, insan ve Allah sevgisi, ilahi aşk, Hümanizm ve adil hükümdar özelliklerine sahip bir karakter olarak edebiyata girmiştir.

Mehinbanu, Şirin'e nasihat ederken ona sadece sevgili bir yakını gibi değil, aynı zamanda veliaht olduğu Alp Er Tunga soyunun devamcısı olarak da nasihat etmştir.

Mehinbanu'nun Şirine öğüt vermesi hem bir anne olarak kızına ahlak dersi vermesi, hem de ona bir hükümdar gibi devlet yönetimi dersi vermesi olarak anlaşılır. Çünki Şirin bir veliahttır Mehinbanu bu dünyadan göçtükten sonra onun tahtına Şirin geçecek ve devleti o yönetecektir. Bu yüzden ona bir veliaht, bir şahzade gibi kendini nasıl yetiştirmesi gerektiği hakkında nasihatlar vermiştir.

Mehinbanu' ya göre Şirin'in güzelliği fiziksel değil, bir şehzadenin, bir hükümdarın güzelliğidir. Bu bakımdan Şirin, davranışlarıyla ülkenin diğer kızlarına örnek olmalıdır. Bunu için de o, Hüsrev'in güzel sözlerine aldanmayarak iffetini ve layakatini bir sultana yakışır şekilde korumalıdır.

Kısacası Mahinbanu karakteri, Nizami Gencevi için hakimiyet ve hikmetin, kadınlıkla devlet aklının ve ahlakla siyasetin birliğidir. Bununla da böyük şair, hükümdar kadın karakterini Mehinbanu aracılığıyla tüm dünyaya göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, İktidar, İlgi, Terbiye, Hükümdar.

مجالس العلم في حواضر العالم الإسلامي ودورها في ترسيخ ثقافة التعايش

أستاذ مساعد نهى كمال سليم*

الملخص

يفرض العصر الحاضر المسكون بالعديد من الصراعات - حول الدين والهوية والاقتصاد والموارد الطبيعية والبشرية - على العقل المسلم أن يناقش مفهوم التعايش من حيث هو أصل ديني إسلامي فرضته الأصول القرآنية من جهة والتأسيس النبوي لمجتمع المدينة من جهة أخرى .

حيث أسس القرآن لتعارف الشعوب في قوله تعالى: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا﴾ سورة الحجرات :13) ولإقامة العدل بين الشعوب رغم اختلافهم وزيغهم عن الحق أحيانًا ﴿ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا ۚ اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ﴾ سورة المائدة والبرّ والإحسان إلى غير المسلمين المسالمين الذين لم يوجهوا عدائهم وسهامهم إلى المجتمع المسلم قال تعالى ﴿ لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ... أَن تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ﴾ سورة الممتحنة.

حيث بدأت بذرة التعايش قديمًا في القرن الأول الهجري داخل مجتمع المدينة، اللبنة الأولى للمجتمع المسلم، فقد بدأت بمؤاخاة النبي صلى الله عليه وسلم للمهاجرين والأنصار، وبين الأنصار بينهم وبين بعض (الأوس والخزرج) الذين طحنهم التناحر والتصارع وكان التصارع بينهم مبلغ المثل.

ثم انتقل التعايش إلى مرحلة أخرى بعد أن أصبح المجتمع المسلم كالبنيان المرصوص يشدُّ بعضه بعضًا إلى التعايش مع الآخر غير المسلم، خاصةً وأن مجتمع المدينة كان يضم بالإضافة إلى المسلمين اليهود والمشركين الذين ظلوا على شركهم بعد دخول الإسلام وأسس النبي صلى الله عليه وسلم أسس التعامل والمواطنة بين هذه الفئات المختلفة بوثيقة المدينة.

وتشربت الخلافة الإسلامية بعد ذلك باختلاف مسمياتها الأُموية والعباسية في الشرق، والأُموية الثانية في الأندلس ثم الخلافة العثمانية فكانت حواضر العالم الإسلامي في دمشق وبغداد والقاهرة وقرطبة واسطنبول نموذجًا لانصهار الثقافات المختلفة في بتوقة الإسلام.

فلم تكن مجالس العلم في تلك الحواضر مجرد فضاءات لتلقي العلوم الدينية والدنيوية المختلفة وإنما كانت مراكز لإدارة الاختلاف الفقهي والعلمي لإنتاج خطاب ديني معتدل والتحاور مع الآخر الغير مسلم بغرض نشر رسالة الإسلام السامية دون إكراه أو ترهيب.

ففي بغداد دارت المناقشات بين أصحاب المذاهب الفقهية المختلفة وفي الأندلس سجل ابن حزم الأندلسي العديد من محاورات الجدال الديني بينه وبين ابن النغريلة اليهودي.

ومن هنا تأتي أهمية البحث في إلقاء الضوء على دور مجالس العلم في بغداد والقاهرة وإسطنبول في ترسيخ ثقافة التعايش داخل المجتمع المسلم بين المذاهب الإسلامية الشرعية والعقدية من جهة، وبين المسلم والآخر

* المجلس الأعلى للشؤون الإسلامية -مصر, nohakselim2020@gmail.com

غير المسلم من جهة أخرى.

وهنا تبرز إشكاليَّة البحث حيث يحاول البحث الإجابة عن التَّساؤلات التَّالية:

ما أشهر حواضر العالم الإسلامي التي احتضنت مجالس العلم الديني والدنيوي؟

ما الدور الذي لعبته مجالس العلم في ترسيخ ثقافة التعايش؟

ولذا فإن هدف البحث هو التركيز على الجوانب الإيجابية القوية التي لعبتها مراكز العلم الإسلامي الذي ظلت نموذجًا راسخًا لسائر أقطار العالم في استقطاب العلماء وتصدير العلم في كافة جوانبه لسائر العالم .

الكلمات المفتاحية: الحضارة الإسلامية، التعايش، مجالس العلم، الحوار المذهبي، الحوار الديني.

İslam Dünyasının Büyük Şehirlerinde İlim Meclisleri ve Birlikte Yaşama Kültürünün Yerleşmesindeki Rolü

Dr. Öğr. Üyesi Noha Kamal SELİM*

Özet

Günümüz dünyası; din, kimlik, ekonomi ile doğal ve beşerî kaynaklar etrafında şekillenen pek çok çatışmayla dolu olup, Müslüman aklını birlikte yaşama kavramını yeniden ele almaya zorlamaktadır. Bu kavram, bir yandan Kur'ânî esaslara, diğer yandan ise Medine toplumunun Nebevî inşasına dayanan temel bir İslami ilke olarak değerlendirilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm, insanların birbirlerini tanımaları esasına dayalı bir toplumsal düzen kurmuştur: "Ey insanlar! Sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık" (Hucurât, 49/13). Ayrıca, farklılıklarına ve zaman zaman haktan sapmalarına rağmen toplumlar arasında adaletin sağlanmasını emretmiştir: "Bir topluluğa olan kininiz sizi adaletsizliğe sevk etmesin. Adaletli olun; bu, takvaya daha yakındır" (Mâide, 5/8). Bunun yanında, Müslümanlara karşı düşmanlık göstermeyen gayrimüslimlere iyilik ve adaletle davranılması da teşvik edilmiştir: "Din konusunda sizinle savaşmayanlara iyilik yapmanızdan ve onlara adaletli davranmanızdan Allah sizi men etmez…" (Mümtehine, 60/8).

Birlikte yaşama düşüncesinin ilk nüvesi, hicrî birinci asırda, Müslüman toplumun

* Yüksek İslami İşler Konseyi, Mısır, nohakselim2020@gmail.com

ilk yapı taşı olan Medine toplumunda ortaya çıkmıştır. Bu süreç, Hz. Peygamber'in muhacirlerle ensar arasında kardeşlik tesis etmesiyle başlamış; ayrıca ensar arasında yer alan ve uzun süredir çekişme ve çatışmalarla yıpranmış olan Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesiyle güçlenmiştir.

Daha sonra, Müslüman toplumun birbirine kenetlenmiş sağlam bir yapı hâline gelmesiyle birlikte, birlikte yaşama anlayışı gayrimüslimlerle ilişkileri de kapsayacak şekilde gelişmiştir. Nitekim Medine toplumu, Müslümanların yanı sıra Yahudileri ve İslam'dan sonra da inançlarını sürdüren müşrikleri de barındırmaktaydı. Hz. Peygamber, bu farklı toplumsal gruplar arasındaki ilişkileri ve vatandaşlık esaslarını Medine Vesikası ile düzenlemiştir.

İslam hilafeti, Emevîler ve Abbasîler döneminde doğuda, Endülüs Emevî Devleti'nde batıda ve daha sonra Osmanlı Devleti'nde bu anlayışı sürdürmüştür. Böylece Şam, Bağdat, Kahire, Kurtuba ve İstanbul gibi İslam dünyasının önemli şehirleri, farklı kültürlerin İslam potasında kaynaştığı örnek merkezler hâline gelmiştir.

Bu şehirlerdeki ilim meclisleri, yalnızca dinî ve dünyevî ilimlerin öğretildiği yerler değil; aynı zamanda fıkhî ve ilmî farklılıkların yönetildiği, dengeli bir dinî söylemin üretildiği ve gayrimüslimlerle diyalog kurularak İslam'ın yüce mesajının zorlama ve baskı olmaksızın aktarıldığı merkezler olmuştur.

Nitekim Bağdat'ta farklı fıkıh mezheplerine mensup âlimler arasında ilmî tartışmalar yapılmış; Endülüs'te ise İbn Hazm, Yahudi âlim İbnü'n-Nagrîla ile gerçekleştirdiği dinî tartışmaları eserlerinde kaydetmiştir.

Bu bağlamda, araştırmanın önemi; Bağdat, Kahire ve İstanbul'daki ilim meclislerinin, hem İslam mezhepleri arasındaki ilişkilerde hem de Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki ilişkilerde birlikte yaşama kültürünü pekiştirmedeki rolünü ortaya koymasından kaynaklanmaktadır.

Araştırmanın temel problemi şu sorular çerçevesinde şekillenmektedir:

İslam dünyasında dinî ve dünyevî ilim meclislerine ev sahipliği yapan en önemli şehirler hangileridir?

Bu ilim meclisleri birlikte yaşama kültürünün yerleşmesinde nasıl bir rol oynamıştır?

Bu doğrultuda, çalışmanın amacı; İslam ilim merkezlerinin, tarih boyunca âlimleri cezbetme ve bilginin her alanını dünyaya yayma konusundaki güçlü ve olumlu rollerini ortaya koymaktır.

Araştırma Yöntemi: Bu çalışmada betimleyici-analitik yöntem kullanılmıştır.

Araştırma Planı: Çalışma; bir giriş (konunun tanımı, önemi, problemi, amacı ve yöntemi), üç ana bölüm, bir sonuç ve kaynakça kısmından oluşmaktadır. Bölümler şu şekildedir:

Birinci Bölüm: Müslüman toplumda birlikte yaşama kavramının dinî temelleri

İkinci Bölüm: İslam dünyasının önemli şehirlerindeki ilim meclisleri

Üçüncü Bölüm: İslam medeniyetinde ilmî meclislerde gerçekleşen fıkhî, kültürel ve dinî diyalog örnekleri

Anahtar Kelimeler: İslam Medeniyeti, Birlikte Yaşama, İlim Meclisleri, Mezhepler Arası Diyalog, Dinler Arası Diyalog.

Scholarly Gatherings in the Centers of the Islamic World and Their Role in Promoting a Culture of Coexistence

Asst. Prof. Noha Kamal SELIM*

Abstract

The contemporary world, marked by escalating conflicts over religion, identity, economic interests, and natural and human resources, necessitates a renewed examination of the concept of coexistence within Islamic thought. This study approaches coexistence as a foundational Islamic principle rooted in both Qur'anic teachings and the Prophetic model, particularly as embodied in the establishment of the Medinan society.

The Qur'an articulates a vision of human diversity grounded in mutual recognition, justice, and ethical engagement with others, including non-Muslims who maintain peaceful relations with the Muslim community. These principles were practically implemented in the first Islamic society in Medina, where the Prophet Muhammad established social cohesion through bonds of brotherhood among Muslims and formalized pluralistic coexistence through the Constitution of Medina.

* The Supreme Council of Islamic Affair, Egypt, nohakselim2020@gmail.com

This ethos of coexistence was subsequently reflected in the major urban centers of Islamic civilization-such as Damascus, Baghdad, Cairo, Cordoba, and Istanbul-which became dynamic spaces for intellectual exchange and cultural integration. Within these centers, scholarly gatherings functioned not only as institutions for the transmission of religious and rational sciences but also as platforms for managing juristic disagreement, fostering intellectual pluralism, and facilitating interfaith dialogue.

Historical examples, including juridical debates in Baghdad and interreligious discussions in al-Andalus, demonstrate the active role these gatherings played in cultivating a balanced and dialogical religious discourse. Accordingly, this study aims to highlight the contribution of scholarly assemblies in promoting coexistence both within the diverse spectrum of Islamic schools of thought and in relation to non-Muslim communities.

Adopting a descriptive-analytical methodology, the study addresses the following questions: Which major centers of the Islamic world hosted influential scholarly gatherings? And how did these gatherings contribute to the development of a culture of coexistence? The study ultimately underscores the enduring significance of Islamic centers of learning as models of intellectual openness and cross-cultural engagement.

Research Methodology: The study employs a descriptive-analytical approach.

Research Plan: The study consists of an introduction (including a definition of the topic, its significance, its problematics, objectives, and methodology), three main chapters, a conclusion, and a bibliography of sources and references. The chapters are structured as follows:

Chapter One: The religious foundations of the concept of coexistence in Muslim society.

Chapter Two: The most prominent scholarly gatherings in the major cities of the Islamic world.

Chapter Three: Examples of juristic, cultural, and religious dialogues within scholarly gatherings in Islamic civilization.

Keywords: Islamic Civilization, Coexistence, Scholarly Gatherings, Intra-Madhhab Dialogue, Interreligious Dialogue.

The Devil as a Metaphor for Empathy-Deprived Cognition: Narcissistic Structures and the Ethical Boundaries of Coexistence

Dr. Shirinkhanim Eyvazova*

Abstract

In recent decades, narcissism has been addressed not merely as an individual psychological phenomenon, but also as a cultural and social condition, even as a psycho-cultural epidemic. In this context, following the conceptualization of Christopher Lasch, it is possible to speak of a "culture of narcissism."

In order to understand the fundamental characteristics, various manifestations, and universal psychic structures of narcissism, the archetype of the devil in the Abrahamic religions offers a significant analytical framework. The devil's tendency to place himself at the center, his attribution of superiority over others, his arrogance, his inability to recognize and accept his own faults, his resistance to criticism, his vengeful disposition, and his inclination toward evil and discord-particularly his lack of compassion and affective empathy-demonstrate striking parallels with narcissistic structures.

Moreover, in Jewish and Christian traditions, the figure of the devil, associated with knowledge, reason, and the motif of the "tree of knowledge," has historically served as a prominent theme in philosophy and literature, representing a form of cognitive empathy devoid of moral and spiritual grounding.

Forms of individual and collective (e.g., national or group-based) narcissism that reject moral and spiritual values constitute serious threats to the culture of coexistence. Drawing on the structural affinities between the metaphor of the devil and narcissism, this study aims to provide a deeper understanding of narcissism and to analyze the obstacles it creates for processes of coexistence.

Keywords: Devil, Narcissism, Cognitive Empathy, Ethical Values, Manipulation, Psychology.

* Bielefeld Üniversitesi (Bielefeld University), Germany, a.eyvazova@yahoo.com

Empatisiz İdrakin Bir Metaforu Olarak Şeytan: Narsistik Yapılar ve Birlikte Yaşamanın Etik Sınırları

Dr. Şirinhanım EYVAZOVA*

Özet

Son dönemde narsisizm, yalnızca bireysel bir psikolojik olgu olarak değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal bir fenomen, hatta psiko-kültürel bir epidemi olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, Christopher Lasch'ın kavramsallaştırmasıyla ifade edilecek olursa, "narsisizm kültürü"nden söz etmek mümkündür.

Narsisizmin temel özelliklerini, çeşitli görünümlerini ve evrensel psişik yapılarını anlamak açısından semavi dinlerdeki şeytan arketipi önemli bir analitik çerçeve sunmaktadır. Şeytanın kendisini merkeze yerleştirmesi, başkalarına üstünlük atfetmesi, kibri, kendi hatalarını fark edememesi ve kabul etmemesi, eleştiriye kapalı oluşu, intikamcı yapısı ve kötülükle beslenen doğası; özellikle de şefkat ve affektif empatiden yoksunluğu, narsistik yapı ile belirgin paralellikler göstermektedir.

Bununla birlikte, Yahudilik ve Hristiyanlık geleneklerinde bilgi, akıl ve "bilgi ağacı" motifiyle ilişkilendirilen şeytan figürü, ahlaki ve manevi boyuttan yoksun bir bilişsel empati formu ile tarih boyunca felsefe ve edebiyatın önemli temalarından biri olmuştur.

Ahlaki ve manevi değerleri reddeden bireysel ve kolektif (örneğin ulusal ya da grup temelli) narsisizm biçimleri, birlikte yaşama kültürü açısından ciddi tehditler oluşturmaktadır. Bu çalışma, şeytan metaforu ile narsisizm arasındaki yapısal benzerliklerden hareketle, narsisizmi daha derinlemesine anlamayı ve onun birlikte yaşama süreçlerinde ortaya çıkardığı engelleri analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şeytan, Narsisizm, Bilişsel Empati, Etik Değerler, Manipülasyon, Psikoloji.

* Bielefeld Üniversitesi (Bielefeld University), Almanya, a.eyvazova@yahoo.com

مساعي مصطفى عالي أفندي (ت.١٠٠٨هـ/١٦٠٠م) لتولي وزارة مصر العثمانية

د. عبير هاني*

الملخص

تُعد المصادر التركية العثمانية مصدرًا أساسيًا؛ للإطلاع على تاريخ الدولة العثمانية وحضارتها، وتاريخ الولايات التابعة لها في الشرق والغرب على مدى أكثر من ستة قرون، إذ تعتبر مادة لا غنى عنها؛ لإجراء الدراسات والبحوث العلمية المختلفة حول التاريخ السياسي والإداري والاقتصادي والعسكري والاجتماعي لمناطق شاسعة ودول مستقلة من عالمنا اليوم التي كانت جزءًا من الدولة العثمانية حتى مطلع القرن ٢٠م، كما أن هذه المصادر تكشف عن ذات أصحابها وميولهم وموقفهم تجاه الوقائع التي عاصروها، وتعرض أيضًا اتجاهاتهم السياسية والفكرية لما شاهدوه من تطورات.

ولما كان تاريخ "كنه الأخبار" الذي سجله غاليوبلي مصطفى عالي أفندي (ت.١٠٠٨هـ/ ١٦٠٠م) أحد تلك هذه المصادر العثمانية المهمة التي تناولت تاريخ الدولة العثمانية كجزء من التاريخ الإسلامي بشموليته الممتد منذ خليقة آدم عليه

السلام حتى وقائع حملة أكري عام ١٠٠٥هـ/١٥٩٦م، فقد قدم هذا المصدر مادة واسعة عن تاريخ مصر العثمانية، وبيّن آراء مصطفى عالي الشخصية عن مكانة مصر العثمانية، ومدى ارتباط وزراء مصر بمركز الدولة، واهتمام هذا المؤرخ بإبراز تلك الرابطة، وعنايته أيضًا بإيراد قسم خاص بتراجم وزراء مصر وموظفيها.

وعلى أثر اهتمام مصطفى عالي (ت. ١٠٠٨هـ/١٦٠٠م) بولاية مصر وزيارته لها مرتين وتقديم مادة واسعة عنها في أثره العام "كنه الأخبار"، فإن هذه الدراسة تحاول بيان مساعي الدفتردار مصطفى عالي في تولي وزارة مصر وتحديد طبيعة طموحه وهل كان هذا الطموح متأثرًا بالمواقف الشخصية تبعًا لكونه موظف في دولاب الدولة الإداري وتربطه أواصر مع رجال الدولة والصدور العظام أم كان طموحًا إداريًا نابعًا من تعلقه بالولاية، ونعتمد في ذلك على مواقفه وآرائه التي صرح بها في تاريخه "كنه الأخبار" عن وزراء مصر وموظفيها ممن تولى المناصب الإدارية، وما ذكره عن مكانة مصر لدى مركز الدولة كونها جسر للتواصل بينها وبين ولاياتها الشرقية.

الكلمات المفتاحية: مصطفى عالي، كنه الأخبار، مصر، الدفتردار، وزارة، مصادر عثمانية، صدر أعظم.

* جامعة الإسكندرية- كلية الآداب مصر, abeerhani579@gmail.com

المسلمون الروس في سياق تشكل الهوية الوطنية الروسية

د. زياد منصور*

الملخص

تهدف هذه الورقة إلى دراسة تطور الإسلام في روسيا وتكوين ما يعرف بـ "المسلمون الروس" ككيان حضاري وثقافي متميز ضمن الإمبراطورية الروسية. تبدأ الدراسة بتحليل البنية الحضارية الروسية وتعدد مكوناتها، مع إبراز الهوية المزدوجة للمسلمين الروس كجزء من الحضارة الروسية واحتفاظهم بخصوصيتهم الإسلامية. تُناقش الورقة تفاعل الحضارة الأرثوذكسية الروسية مع الحضارة الإسلامية في أوراسيا، وانتشار الإسلام في شمال القوقاز وفولغا-أورال، واعتماد الإسلام كدين رسمي في إمارة بولغار الفولغا-الكاما. كما تُبيّن الورقة دور الإسلام في تشكيل الهوية الإثنية للبولغار وتطور التوازي الحضاري بين الإسلام والمسيحية الأرثوذكسية. يركز القسم الأخير على تنظيم المجتمع الإسلامي في روسيا، من الإكراه الديني إلى التشريع والإدارة الروحية، وإنشاء الإطار القانوني والإداري للمسلمين، ودورهم في تكامل المجتمعات المسلمة داخل الإمبراطورية الروسية حتى نهاية القرن التاسع عشر وبدايات القرن العشرين. الدراسة تعتمد المنهج التاريخي التحليلي والتوثيق بالمصادر العربية والإنجليزية والروسية، وتستعرض تأثير هذا التطور على الهوية الثقافية والدينية للمسلمين في روسيا. تُبرز الورقة كيف ساهم المسلمون الروس في صياغة الحضارة الروسية متعددة المكونات، وأهمية السياسات الإمبراطورية في استدامة هذا التوازن بين الانتماء الحضاري والخصوصية الدينية.

الكلمات المفتاحية: المسلمون الروس، الإسلام في روسيا، الحضارة الروسية، فولغا - أورال، الهوية المزدوجة، الإدارة الروحية الإسلامية، بولغار الفولغا - الكاما، التوازي الحضاري، القرن التاسع عشر، التفاعل الحضاري

Muslims in Russia in the Context of the Formation of Russian National Identity

Dr. Ziad Mansour**

Abstract

This paper examines the development of Islam in Russia and the formation of the so-called "Russian Muslims" as a distinct cultural and civilizational entity within the Russian Empire. It begins by analyzing the Russian civilizational structure and

* الجامعة اللبنانية -رئيس قسم التاريخ -الفرع الثالث طرابلس

** Lebanese University, Head of History Department, Lebanon, dr.ziadmansour09@gmail.com

its diverse components, highlighting the dual identity of Russian Muslims as part of Russian civilization while retaining their Islamic particularity. The study explores the interaction between Russian Orthodox and Islamic civilizations in Eurasia, the spread of Islam in the North Caucasus and Volga-Ural regions, and the adoption of Islam as the official religion in Volga-Kama Bulgaria. It also demonstrates Islam's role in shaping the ethnic identity of the Bulgars and the parallel development of Islamic and Orthodox Christian civilizations. The final section focuses on organizing the Muslim community in Russia, from coercion to legislation and spiritual administration, establishing the legal and administrative framework, and the integration of Muslim communities within the Russian Empire until the late 19th and early 20th centuries. The study employs a historical-analytical methodology supported by Arabic, English, and Russian sources, emphasizing the impact on the cultural and religious identity of Muslims in Russia. The paper highlights the contribution of Russian Muslims to the multi-component Russian civilization and the importance of imperial policies in sustaining the balance between civilizational belonging and religious particularity.

Keywords: Russian Muslims, Islam in Russia, Russian Civilization, Volga-Ural, Dual İdentity, Islamic Spiritual Administration, Volga-Kama Bulgaria, Civilizational Parallelism, 19th Century, Civilizational Interaction.

The Role of Multiculturalism and Literary Environment in the Historical Development of Ganja

Dr. Terane VERDIYEVA*

Abstract

Ganja has played an important role in Azerbaijan's political, economic, and cultural life since ancient times, shaping itself as the capital and residence of various states. Despite facing foreign invasions throughout history, the city has preserved its grandeur and cultural potential, becoming a symbol of freedom, independence, and spiritual strength in the collective memory of the people. These features make Ganja not only a historical center but also an important hub where multicultural values and traditions of coexistence have developed.

As early as the 12th century, Ganja stood out with its rich libraries, madrasas, and advanced scholarly environment, recognized as an international city where scholars and thinkers of different ethnic and religious backgrounds worked together. According to Orientalist Rustam Aliyev, Nizami Ganjavi's familiarity with the Bible and Christian literature was made possible through his interactions with scholars of Georgian, Jewish, and Greek origin living in Ganja. This clearly demonstrates the existence of a multicultural environment and mutual intellectual collaboration in the city.

Ganja was also notable for its rich literary traditions and was the homeland of prominent figures such as Abulola Ganjavi, Mahsati Ganjavi, and Nizami Ganjavi. Literary creativity that developed in this environment served not only aesthetic purposes but also social and cultural functions, reflecting the socio-political realities of the time and strengthening dialogue among different cultures. In later periods, literary councils became especially important, serving as centers where poets and writers gathered to exchange ideas and foster new literary trends.

In the 19th century, the literary council "Divani Hikmet," founded by Mirza Shafi Vazeh, became a prominent example of Ganja's multicultural literary environment.

* Azerbaijan National Academy of Sciences, Ganja Branch, Nizami Ganjavi Center, Azerbaijan, tarana.verdiyeva.83@gmail.com

This council brought together not only local poets but also foreign writers from different nations, promoting cultural integration and mutual influence. Mirza Shafi Vazeh's Enlightenment ideas and his literary-pedagogical activities laid the foundation for the development of a new generation of intellectuals, including prominent figures such as Mirza Fatali Akhundzade.

Mirza Shafi Vazeh's work also gained international recognition, with his writings translated into various European languages, becoming part of world literature. This further confirms the multicultural and open character of Ganja and, more broadly, the Azerbaijani literary and cultural environment.

In conclusion, the city of Ganja and the distinguished figures it produced emerged as an important cultural space in Azerbaijani history where multicultural values, coexistence, and mutual respect were shaped. These traditions have been transmitted from generation to generation through literature and enlightenment.

Keywords: Ganja, Multiculturalism, Literary Councils, Mirza Shafi Vazeh, Cultural.

Gence'nin Tarihi Gelişiminde Çokkültürlülük ve Edebi Ortamın Rolü

Dr. Terane VERDİYEVA*

Özet

Gence, eski dönemlerden itibaren Azerbaycan'ın siyasi, ekonomik ve kültürel hayatında önemli rol oynamış, çeşitli devletlerin başkenti ve ikametgâhı olarak şekillenmiştir. Tarih boyunca yabancı saldırılara maruz kalmasına rağmen şehir, ihtişamını ve kültürel potansiyelini korumuş, halkın hafızasında özgürlük, bağımsızlık ve manevi gücün simgesi hâline gelmiştir. Bu özellikler Gence'yi yalnızca tarihî bir merkez değil, aynı zamanda çokkültürlü değerlerin ve birlikte yaşama geleneklerinin oluştuğu önemli bir merkez olarak nitelendirir.

Daha XII. yüzyılda Gence, zengin kütüphaneleri, medreseleri ve yüksek bilimsel

* Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Gence Şubesi. Nizami Gencevi Merkezi, Azerbaycan,tarana. verdiyeva.83@gmail.com

ortamı ile öne çıkmış; farklı etnik ve dinî kimliklere mensup âlim ve düşünürlerin bir arada faaliyet gösterdiği uluslararası bir şehir olarak tanınmıştır. Şarkiyatçı Rüstem Aliyev'in belirttiği gibi, Nizami Gencevi'nin İncil ve Hristiyan edebiyatına aşinalığı da Gence'de yaşayan Gürcü, Yahudi ve Yunan kökenli âlimlerle kurduğu ilişkiler sayesinde mümkün olmuştur. Bu durum, şehirde çokkültürlü ortamın ve karşılıklı entelektüel iş birliğinin varlığını açıkça göstermektedir.

Gence aynı zamanda zengin edebî gelenekleriyle dikkat çekmiş, Ebülüla Gencevi, Mehsəti Gencevi ve Nizami Gencevi gibi önemli şahsiyetlerin vatanı olmuştur. Bu ortamda gelişen edebî yaratıcılık yalnız estetik değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel işlevler üstlenerek dönemin sosyo-politik gerçeklerini yansıtmış, farklı kültürler arasında diyaloğu güçlendirmiştir. Sonraki dönemlerde ortaya çıkan edebî meclisler de bu bakımdan büyük önem taşımış, şair ve yazarların bir araya gelerek fikir alışverişinde bulundukları ve yeni edebî yönelimlerin oluştuğu merkezler hâline gelmiştir.

XIX. yüzyılda Mirza Şefi Vazeh tarafından kurulan "Divani Hikmet" edebî meclisi, Gence'nin çokkültürlü edebî ortamının parlak bir örneği olmuştur. Bu meclis yalnızca yerli şairleri değil, aynı zamanda farklı milletlerden yabancı yazarları da bir araya getirerek kültürel entegrasyonun ve karşılıklı etkileşimin gelişmesine hizmet etmiştir. Mirza Şefi Vazeh'in aydınlanmacı fikirleri ve onun edebî-pedagojik faaliyetleri, Mirza Fethali Ahundzade gibi önemli şahsiyetlerin yetişmesine zemin hazırlamıştır.

Mirza Şefi Vazeh'in yaratıcılığı uluslararası ölçekte de geniş yayılmış, eserleri çeşitli Avrupa dillerine çevrilerek dünya edebiyatının bir parçası hâline gelmiştir. Bu durum, Gence'nin ve genel olarak Azerbaycan edebî-kültürel ortamının çokkültürlü ve açık karakterini bir kez daha teyit etmektedir.

Sonuç olarak, Gence şehri ve onun yetiştirdiği seçkin şahsiyetler, Azerbaycan tarihinde çokkültürlü değerlerin, birlikte yaşama ve karşılıklı saygı ilkelerinin şekillendiği önemli bir kültürel mekân olarak öne çıkmış, bu gelenekler edebiyat ve aydınlanma yoluyla nesilden nesile aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gence, Çokkültürlülük, Edebî Meclisler, Mirza Şefi Vazeh, Kültürel Diyalog.

Kavram Kargaşası ve Anlam Krizi Bağlamında Birlikte Yaşama Tecrübesi/Sorunları

Araştırmacı Yazar Musab AYDIN*

Özet

Tarih boyunca toplumlar birçok alanda büyük krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Söz konusu toplumsal krizleri ortaya çıkaran ya savaşlar ya da ekonomik veya siyasî sebeplerdir. İnsanoğlu savaşlara göre sosyoekonomik krizlerle daha kolay baş edebilir görünse de bu tür yaşanmışlıkların toplum üzerinde bıraktığı ahlâkî çürümüşlük göz ardı edilmiştir. Hâlbuki toplumsal yok oluşa götüren ahlâkî tahribatı onarmak her zaman daha zor olmuştur. Ahlâkî dejenerasyona yol açan ise inanç ve düşünce krizidir. Bu temelde inanç ve fikir temelinde ortaya çıkan krizlerin başlıca sebebinin "kavram kargaşası" ve "anlam krizi" olduğunu söyleyebiliriz.

Yüzyılı aşkın bir zamandır insanımız inanç ve düşünce buhranı ile baş edebilme mücadelesi vermektedir. Mesele inanç olduğu için toplumu seküler ve klasik dindar kesim olarak ele aldığımızda; sancıları olsa da seküler kesimin yönü ve hedefi büyük ölçüde bellidir. Müslüman/dindar kesim için aynı şeyi söylemek pek de mümkün değildir. Zamanla dinî kavramların içeriği değişime uğramış ve toplumun her kesiminde kafa karışıklığı meydana gelmiştir. Dolayısıyla dindar kesim var olma mücadelesini birtakım bedellere sebep olan gelenek ve tasavvuf üzerinden sürdürebilmiştir. Yayınlanan ilk İslâmî metinler büyük ölçüde tercüme eserlerdi. Farklı ülkelerden ve farklı düşüncelerden çevrilen bu eserlerin bir kısmı içerisinde birçok sorun barındırıyordu. Bunlara tercüme hataları da eklendiğinde birçok problemin kalıcı bir şekilde günümüze geldiği görülmektedir. Yarım asırdan fazla bir zaman geçmesine rağmen, tercüme merkezli okumalardan kaynaklı tartışmalar hâlâ düşünce dünyamızda kargaşaya yol açmaya devam etmektedir.

Klasik dindar topluluklar daha ziyade tasavvuf merkezli cemaatlerden oluşmaktadır. Günümüze gelindiğinde söz konusu tartışmalı fikirlerin hâkim olduğu tasavvufî akımlar din hususunda otorite(!) makamını işgal etmiş görünmektedir. Önceleri toplumsal merkezden uzak duran dervişler günümüzde yaşanan değişimle ''bir

* İstanbul Ticaret Odası Meclis Üyesi, Türkiye, smusabaydin@gmail.com

lokma bir hırka'' yerine sosyal yaşamın merkezinde durmayı tercih etmektedir. Şehir yerlerinde dergâh ve vakıf gibi yapılanmalar, kurumsallaşma sürecine girdiler. Dini sahiplenerek sadece kendilerinin hakikati temsil ettiğine, kendi inanç ve düşüncelerinin mutlak doğru olduğuna inanılması gerektiğine ve en önemlisi yanlışlanmaktan korktukları için de eleştirel düşüncenin gereksizliğine dair öğretiler geliştirdiler. Dolayısıyla söz konusu tasavvufî yapıların irşat yerine toplumu kendi algılarına göre düzenleme ve yönetme isteğinin getirdiği sonuçlar karşımıza "kavram kargaşası" ve "anlam krizi" olarak çıkmaktadır. Siyasî açıdan da benzer sebep-sonuçlara dikkat çekilebilir. Dinî düşüncede "güncelleme" yapmanın gereğini dillendirenler ve bunu doğru bulmayanlar arasındaki tartışmalar da eklenince; bütün bu olup bitenlerin yeni kuşaklarda bıraktığı olumsuz etki, deizm ve ateizm yönelimleriyle boyutlarını ortaya koymaktadır. Buna göre tebliğimiz, "kavram kargaşası" ve "anlam krizi" bağlamında birlikte yaşama tecrübesine, özellikle sorunlar açısından dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kavram Kargaşası, Anlam Krizi, İnanç, Toplum, Birlikte Yaşam Kültürü.

The Experience/Problems of Living Together in the Context of Conceptual Confusion and the Crisis of Meaning

Writer Researcher Musab AYDIN*

Abstract

Throughout history, societies have confronted major crises in many different spheres. The causes of such social crises have generally been wars or economic and political factors. Although human beings appear to cope more easily with economic or political crises than with wars, the moral corruption left behind by such experiences has often been overlooked. Yet it has always been far more difficult to repair the moral devastation that leads societies toward disintegration. What gives rise to moral degeneration, however, is ultimately a crisis of belief and thought. On this basis, it may be argued that the principal cause of crises emerging on the plane of belief and ideas is "conceptual confusion" and a "crisis of meaning."

For more than a century, our society has struggled to cope with crises of belief and

* İstanbul Chamber of Commerce Assembly Member, Türkiye, smusabaydin@gmail.com

thought. Since the issue concerns belief, when society is considered in terms of secular and conventionally religious segments, it may be said that, despite its own tensions, the secular segment has a direction and goal that are largely clear. The same, however, can hardly be said for the Muslim/religious segment.

The first Islamic texts published in this context were, to a great extent, translated works. A number of these works, translated from different countries and intellectual traditions, contained many internal problems. When translation errors were added to these, it becomes clear that many of these problems have been transmitted permanently into the present. Despite the passage of more than half a century, debates arising from translation-centered readings continue to generate confusion in our intellectual world.

Traditionally religious communities have consisted predominantly of Sufi-centered congregational structures. Today, Sufi currents in which such controversial ideas predominate appear to have occupied the position of religious authority(!). Whereas dervishes in earlier periods tended to remain distant from the social center, contemporary transformations have led them to prefer occupying the center of social life rather than embracing the ideal of "a morsel of food and a cloak." In urban settings, structures such as lodges and foundations have entered a process of institutionalization. By claiming ownership over religion, they have developed teachings asserting that only they represent the truth, that their own beliefs and ideas should be regarded as absolutely correct, and-most importantly-that critical thinking is unnecessary, since they fear being falsified. Accordingly, the consequences of these Sufi structures' desire not to provide guidance but rather to organize and govern society according to their own perceptions manifest themselves in the form of "conceptual confusion" and a "crisis of meaning." Similar cause-and-effect relations may also be observed in the political sphere. When these are further combined with the debates between those who advocate the need to "update" religious thought and those who reject such an approach, the negative impact of all these developments upon new generations reveals itself in tendencies toward deism and atheism. In this respect, this paper draws attention to the experience of living together in the context of "conceptual confusion" and the "crisis of meaning," with particular emphasis on the problems involved.

Keywords: Conceptual Confusion, Crisis of Meaning, Belief, Society, Culture of Living Together.

A Folkloric Comparison of Ortaoyunu and Wayang in the Context of the Culture of Coexistence

Lecturer Dr. Akhmad Mughzi ABDILLAH[*]
Asst. Prof. Berrin SARITUNÇ[**]
Dr. Nirwan NIRWAN[***]

Abstract

This study aims to comparatively examine the traditions of Ortaoyunu and Meddah in Turkish folk culture and the Wayang tradition in Indonesian culture within the framework of the culture of coexistence. From a folkloristic perspective, the research intends to reveal how social values such as family, neighborhood, sharing, cooperation, and solidarity are represented in these two traditional performing arts. Qualitative research approaches, specifically document analysis and thematic content analysis, were employed as the methodology. In this context, written sources, academic studies, and performance texts from both cultures were analyzed; the collected data were categorized under the themes of "living together," "social solidarity," "transmission of traditional values," and "ritual context."

The findings indicate that Ortaoyunu is not merely an element of entertainment but also a pedagogical tool reflecting social order, neighborhood culture, and practices of coexistence throughout the process extending from the Ottoman Empire to the present. Especially when performed during special periods like Ramadan, where collective memory is refreshed, Ortaoyunu contributes to the sustainability of social peace by bringing the aesthetics of different ethnic and socio-cultural groups living together onto the stage. The dialectical conflict between Kavuklu and Pişekâr serves as a humorous guide on how social differences can be synthesized within a single melting pot.

Similarly, the Wayang tradition plays a vital role in transmitting moral values, hierarchical balances, and the understanding of collective life in Indonesian society.

* Universitas Islam Internasional Indonesia, Indonesia,mughzi.abdillah@uiii.ac.id; Orcid: 0000-0003-0991-8101

** Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Türkiye, berrinsaritunc@subu.edu.tr

*** Universitas Islam Internasional Indonesia, Indonesia, nirwan@uiii.ac.id; Orcid: 0009-0009-1558-2684

Wayang performances draw attention with narratives emphasizing family ties and social responsibilities. Shaped within the symbolic world of leather puppets, these performances strengthen the bond between the individual, the universe, and society, while serving as a spiritual school that conveys the philosophy of "Gotong Royong" (mutual cooperation) to the audience.

In conclusion, although both traditional art forms flourished in different geographies and belief systems, they are shaped around universal themes that are "human-centered" and support the "culture of coexistence." This situation proves that folk narratives are not just local heritages but also possess strategic importance in preserving global ethical values and building intercultural bridges. The study emphasizes the potential of these traditional practices in reconstructing an atmosphere of social harmony and mutual tolerance for societies experiencing the struggles of modernization.

Keywords: Ortaoyunu, Wayang, Folklore, Culture, Folkloristics, İntangible Cultural Heritage.

Birlikte Yaşama Kültürü Bağlamında Ortaoyunu ve Wayang'ın Halkbilimsel Karşılaştırması

Öğr. Gör. Dr. A. MUGHZİ ABDİLLAH*
Dr. Öğr. Üyesi Berrin SARITUNÇ**
Dr. Nirwan NİRWAN***

Özet

Bu çalışma, Türk halk kültüründe ortaoyunu ve meddah geleneğiyle Endonezya kültüründe Wayang geleneğini, birlikte yaşama kültürü bağlamında karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, halkbilimi perspektifinden ele alınarak aile, komşuluk, paylaşma, yardımlaşma ve dayanışma gibi toplumsal değerlerin bu iki geleneksel sahne sanatında nasıl temsil edildiğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmada yöntem olarak nitel araştırma yaklaşımlarından doküman

* Universitas Islam Internasional Indonesia, Indonesia,mughzi.abdillah@uiii.ac.id; Orcid: 0000-0003-0991-8101

** Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Türkiye, berrinsaritunc@subu.edu.tr

*** Universitas Islam Internasional Indonesia, Indonesia, nirwan@uiii.ac.id; Orcid: 0009-0009-1558-2684

analizi ve tematik içerik analizi kullanılmıştır. Bu kapsamda, her iki kültüre ait yazılı kaynaklar, akademik çalışmalar ve performans metinleri incelenmiş; elde edilen veriler "birlikte yaşama", "toplumsal dayanışma", "geleneksel değerlerin aktarımı" ve "ritüel bağlam" temaları altında sınıflandırılmıştır.

Elde edilen bulgular, ortaoyunun yalnızca bir eğlence unsuru olmadığını, aynı zamanda Osmanlı'dan günümüze uzanan süreçte toplumsal düzeni, mahalle kültürünü ve birlikte yaşama pratiklerini yansıtan pedagojik bir araç olduğunu göstermektedir. Özellikle Ramazan ayı gibi kolektif hafızanın tazelendiği özel zamanlarda sergilenen ortaoyunu, farklı etnik ve sosyo-kültürel grupların bir arada yaşama estetiğini sahneye taşıyarak toplumsal barışın sürdürülebilirliğine katkı sağlamaktadır. Kavuklu ve Pişekâr arasındaki diyalektik çatışma, aslında toplumsal farklılıkların bir potada nasıl eritilebileceğine dair mizahi bir rehber niteliğindedir.

Benzer şekilde Wayang geleneği de Endonezya toplumunda ahlaki değerlerin, hiyerarşik dengelerin ve kolektif yaşam anlayışının aktarımında hayati bir rol oynamaktadır. Wayang gösterileri, aile bağlarını ve toplumsal sorumlulukları vurgulayan anlatılarıyla dikkat çekmektedir. Deri kuklaların sembolik dünyasında şekillenen bu performanslar, bireyin evren ve toplumla kurduğu bağı güçlendirirken, "Gotong Royong" (karşılıklı yardımlaşma) felsefesini izleyiciye aktaran manevi bir okul vazifesi görmektedir.

Sonuç olarak, her iki geleneksel sanat dalı da farklı coğrafyalarda ve inanç sistemlerinde filizlenmiş olmalarına rağmen, "insanı merkeze alan" ve "birlikte yaşama kültürünü" destekleyen evrensel temalar etrafında şekillenmektedir. Bu durum, halk anlatılarının sadece yerel birer miras olmadığını, aynı zamanda küresel etik değerlerin korunmasında ve kültürlerarası köprülerin kurulmasında ne denli stratejik bir öneme sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Çalışma, modernleşme sancıları çeken toplumlar için bu geleneksel pratiklerin, toplumsal uyum ve karşılıklı hoşgörü iklimini yeniden inşa etmedeki potansiyelini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ortaoyunu, Wayang, Halk Bilimi, Kültür, Folklor, Somut Olmayan Kültürel Miras

Religion, Subalternity and Practices of Coexistence

Res. Asst. Fatma Esra SAĞIR*

Abstract

The possibility of coexistence in society depends on the prevention of social conflicts and the establishment of social harmony. Conflict, harmony, and coexistence are central themes within the field of sociology. This study aims to examine how coexistence is constructed through the concepts of religion and subalternity. Accordingly, the study seeks to answer the question of how practices of coexistence are shaped within the context of religion and subalternity. The concept of subalternity was first introduced in sociology by Antonio Gramsci. Subaltern groups refer to those who are suppressed by hegemonic groups, marginalized, silenced, and positioned relatively lower within the social hierarchy. These groups may include exploited communities, workers, and women. In this study, women represent the subaltern group under analysis. The study is based on the analysis of the film *Where Do We Go Now?,* directed by Nadine Labaki and released in 2011. As a methodological approach, qualitative content analysis is employed. The analysis focuses on a social context in which Muslim and Christian communities live together in a village in Lebanon. Through the film example, the study examines how social actors, particularly subaltern groups and their strategies, shape the processes of coexistence and how they are affected by these processes.

The female characters, who can be considered within the framework of subalternity, are portrayed in the film as engaging in strategic interventions aimed at preventing conflict and maintaining harmony between different religious groups. This invisible yet transformative power can be interpreted through the subalternity perspective developed by Gayatri Chakravorty Spivak. The everyday strategies employed by these subaltern women demonstrate how social structures can be transformed and how the question of "how to live together" can be addressed in practice. Religion emerges as another significant factor in this process and is considered a source of reconciliation. In the film, women's flexible use of religious symbols, rituals, and

* Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Türkiye, fatmaesra.sagir@kilis.edu.tr

everyday practices not only shapes the defining elements of religious identities but also plays a unifying role that contributes to social integration and cohesion. Therefore, this study provides a sociological framework for understanding how socially marginalized groups, referred to as subalterns, realize coexistence through their religious identities and everyday strategies.

Keywords: Sociology of Religion, Coexistence, Subalternity, Social Solidarity, Social Integration.

Din, Maduniyet ve Birlikte Yaşama Pratikleri

Arş. Gör. Fatma Esra SAĞIR*

Özet

Birlikte yaşamayı mümkün kılan toplumsal çatışmaların önlenmesi ve toplumsal uyumun sağlanmasıdır. Çatışma, uyum ve birlikte yaşamayı domine eden unsurlar sosyolojinin ilgi alanı içerisinde değerlendirilir. Çalışmanın amacı, maduniyet ve din kavramları ekseninde birlikte yaşamanın nasıl meydana geldiğini incelemektedir. Çalışma, birlikte yaşama pratiklerinin din ve maduniyet bağlamında nasıl şekillendiği sorusuna yanıt aramaktadır. Sosyoloji alanında maduniyet kavramı ilk kez Antonio Gramsci tarafından kullanılmıştır. Madunun işaret ettiği hegemonik gruplar karşısında bastırılan, öteki, sesi kıstırılan ve tabaka bakımından görece alt gruplardır. Bu gruplar arasında sömürülen gruplar, işçiler ve kadınlar sıralanabilir. Bu çalışmada maduniyeti temsil eden grup kadınlardan oluşturmaktadır. Çalışma, Nadine Labaki'nin yönetmeni olduğu ve 2011 yılında beyaz perdede sergilenen "Where Do We Go Now?" filminin analizi üzerine dayanmaktadır. Araştırmada yöntem olarak nitel içerik analizi tercih edilmiştir. Analiz, Lübnan'da bir köyde Müslüman ve Hristiyan olmak üzere farklı dini toplulukların bir arada yaşadığı bir toplumsal bağlam üzerinden yapılmaktadır. Film örneği üzerinden yapılan okumada toplumsal aktörlerin, madun grupların ve stratejilerinin birlikte yaşama süreçlerini nasıl şekillendirdikleri ve süreçten nasıl etkilendikleri motiflenmektedir.

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, fatmaesra.sagir@kilis.edu.tr

Maduniyet kavramının şemsiyesi altına alınabilen kadın karakterlerin filmde çatışmayı engellemek ve farklı dini gruplar arasındaki uyumu sağlamak amacıyla stratejik müdahalelerde bulundukları görülmektedir. Görünmeyen fakat dönüştürücü bir etkiye sahip olan bu güç, Spivak'ın maduniyet yorumlaması ile değerlendirilebilmektedir. Madun olan kadınların gündelik hayattaki stratejileri toplumsal yapıyı da dönüştürerek nasıl birlikte yaşanırın yanıtlarını ortaya koymaktadır. Din, burada etkili olan bir diğer faktördür. Uzlaşının kaynağı olarak ele alınmaktadır. Filmde kadınların dini sembolleri, ritüelleri ve gündelik yaşamdaki pratiklerini esnek bir şekilde kullanmaları hem dini kimliklerin belirleyici noktalarını oluşturmakta hem de toplumsal bütünleşme ve uyuma katkı sunan birleştirici bir rolü üstlenmektedir. Dolayısıyla bu çalışma madun olarak adlandırılan toplumsal marjinal-alt grupların dini kimlikleri ile birlikte bir arada yaşamayı nasıl gerçekleştirdiklerine dair bir çerçeve ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Maduniyet, Sosyal Dayanışma, Sosyal Bütünleşme, Birlikte Yaşama.

Endülüs'te Birlikte Yaşama Tecrübesinin Sosyodilbilimsel İzdüşümü: Teori ve Pratik Arasındaki Tezad

Arş. Gör. Hacer ARSLAN*

Özet

Endülüs; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarından gelen Araplar, Berberiler, eski İberliler, Romalılar, Slavlar ve Yahudiler gibi pek çok farklı etnik ve dinî grubun bir arada yaşadığı çok kültürlü eşsiz bir medeniyet havzasıdır. Bu çeşitlilik, doğal olarak bölgenin dilsel dokusunu derinden etkilemiş ve Endülüs toplumunun büyük bir kısmının Arapçanın yanı sıra İbranice ve Latince gibi dilleri de bildiği çok dilli bir yapı inşa etmiştir. Bu çalışmanın problemi, Endülüs'teki çok kültürlü bir arada yaşama tecrübesinin toplumsal iletişim diline ve entelektüel hayata nasıl yansıdığıdır. Çalışmanın temel amacı; dönemin ileri düzeydeki teorik dil bilimi (nahiv) çalışmaları ile halkın ve aydınların günlük hayatta kullandığı konuşma dili arasındaki sosyodilbilimsel tezadı ortaya koymak, bu çok kültürlü yapının pratik iletişimi nasıl şekillendirdiğini incelemektir. Çalışma, Endülüs'te nahiv ilminin zirveye ulaştığı, ulemanın el-Halil b. Ahmed (ö. 175/791) ve Sîbeveyhi (ö. 180/796) ile kıyaslanacak bir yetkinliğe eriştiği hicri altı ve yedinci yüzyılları kapsayan dönemi merkeze almaktadır. Bu dönemde Arapçada meydana gelen teorik mükemmelliğin günlük dile yansımaması çalışmanın ana odak noktasını oluşturmaktadır. Fasih Arapçanın yalnızca resmî yazışmalar ve Kur'an tilaveti ile sınırlı kalması, toplumda i'rab kurallarına uygun fasih konuşmanın yadırganması ve eş-Şelevbîn (ö. 645/1247) gibi dönemin en büyük nahiv alimlerinin dahi ders halkalarında ve günlük konuşmalarında yerel Endülüs lehçesini kullanmayı tercih etmeleri gibi sosyolojik olgular bu kapsamda değerlendirilecektir. Çalışmanın önemi, İslâm medeniyetinin özünde barındırdığı birlikte yaşama tecrübesinin dile yansıyan somut tezahürlerini ortaya koymasına yatmaktadır. Endülüs örneği, farklı inanç ve kültürlerin bir arada bulunmasının mimari, siyasi ve sosyal etkilerin yanında dilsel etkilerinin de olduğunu göstermektedir. Endülüs toplumunda yer alan ideal dil ile yaşayan dil arasındaki bu dengeyi anlamak, İslâm medeniyetinin çoğulcu yapısının entelektüel ve sosyolojik derinliğini kavramak açısından kritik bir değer taşımaktadır.

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, hacer.arslan@kilis.edu.tr

Bu amaçlar çerçevesinde çalışmada, dönemin sosyokültürel ve dilsel pratiklerini tarihsel bağlamında tespit edebilmek amacıyla nitel veri toplama yöntemleri kullanılacaktır. Endülüs'ün toplumsal yapısını aktaran tarih kitapları ile alimlerin hayatlarını, ilmi meclislerindeki tutumlarını ve dil kullanımlarını detaylandıran terâcim ve tabakât eserleri taranacaktır. Ayrıca, dönemin dilsel zenginliğini, estetiğini ve günlük dil ile kurulan etkileşimi birinci elden gözlemleyebilmek adına döneme ait divanlar incelenecektir. Çalışmanın muhtemel sonuçları arasında; İslâm medeniyetinin bir parçası olarak Endülüs'te konuşma dilinin, farklı kültürlerden gelen unsurlarla harmanlanarak özgün bir kimlik kazandığının tespiti yer almaktadır. Ayrıca, nahiv ilmindeki aşırı kuralcılığın toplumsal karşılık bulamadığı, aksine lahn olarak görülen yapıların toplumsal kabul görerek seçkinler arasında bile yaygınlaştığı sonucuna ulaşılması öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Endülüs, Çok Kültürlülük, Arapça, Nahiv, Endülüs Lehçesi, Sosyodilbilim.

The Sociolinguistic Reflections of the Coexistence Experience in Andalusia: The Paradox Between Theory and Practice

Res. Asst. Hacer ARSLAN*

Abstract

Andalusia was a unique multicultural civilization hub where diverse ethnic and religious groups, such as Arabs, Berbers, ancient Iberians, Romans, Slavs, and Jews from Asia, Europe, and Africa, lived together. This diversity naturally deeply influenced the linguistic fabric of the region, building a multilingual structure where a large portion of Andalusian society knew languages such as Hebrew and Latin alongside Arabic. The problem of this study is how the experience of multicultural coexistence in Andalusia was reflected in the language of social communication and intellectual life. The main objective of the study is to reveal the sociolinguistic paradox between the advanced theoretical linguistics (*nahw*) studies of the period and the spoken language used by the public and the elite in daily life, and to examine

* Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Türkiye, hacer.arslan@kilis.edu.tr

how this multicultural structure shaped practical communication. The study focuses on the 6th and 7th centuries AH, a period when the science of grammar reached its peak in Andalusia and scholars attained a competence comparable to al-Khalil b. Ahmad (d. 175/791) and Sibawayh (d. 180/796). The primary focus of the research is the lack of reflection of this theoretical perfection in daily language. Sociological phenomena such as the restriction of Modern Standard Arabic (*Fusha*) to official correspondence and Quranic recitation, the social disapproval of speaking with strict grammatical rules (*i'rab*), and the preference of even the greatest grammarians of the period, such as al-Shalawbin (d. 645/1247), to use the local Andalusian dialect in their teaching circles and daily conversations will be evaluated within this scope. The significance of the study lies in revealing the concrete manifestations of the coexistence experience inherent in Islamic civilization through language. The Andalusian example demonstrates that the coexistence of different faiths and cultures had linguistic impacts alongside architectural, political, and social effects. Understanding this balance between the ideal language and the living language in Andalusian society is of critical value for grasping the intellectual and sociological depth of the pluralistic structure of Islamic civilization. In line with these objectives, qualitative data collection methods will be used to identify the sociocultural and linguistic practices of the period in their historical context. Historical books describing the social structure of Andalusia and *tarajim* and *tabaqat* (biographical dictionaries) detailing the lives of scholars, their attitudes in scientific assemblies, and their language use will be scanned. In addition, poetry *divans* of the period will be examined to observe the linguistic richness, aesthetics, and interaction with daily language firsthand. Expected results of the study include the determination that the spoken language in Andalusia, as a part of Islamic civilization, gained a unique identity by blending elements from different cultures. Furthermore, it is anticipated that the extreme dogmatism in the science of grammar did not find a social response; on the contrary, structures seen as *lahn* (linguistic deviation) were socially accepted and became widespread even among the elite.

Keywords: Andalusia, Multiculturalism, Arabic, Nahw (Grammar), Andalusian Dialect, Sociolinguistics.

الانعكاسات اللغوية الاجتماعية لتجربة التعايش في الأندلس: التناقض بين النظرية والتطبيق

*هاجر ارسلان

الملخص

تُعد الأندلس حوضاً حضارياً فريداً متعدد الثقافات، حيث تعايشت فيه مجموعات عرقية ودينية متنوعة مثل العرب والبربر والإيبيريين القدامى والرومان والصقالبة واليهود القادمين من قارات آسيا وأوروبا وأفريقيا. وقد أثر هذا التنوع بشكل عميق في النسيج اللغوي للمنطقة، مما أدى إلى بناء بنية لغوية متعددة اللغات حيث كان قطاع كبير من المجتمع الأندلسي يتقن لغات مثل العبرية واللاتينية إلى جانب العربية. تكمن إشكالية هذه الدراسة في كيفية انعكاس تجربة التعايش متعدد الثقافات في الأندلس على لغة التواصل الاجتماعي والحياة الفكرية. والهدف الرئيسي للدراسة هو الكشف عن المفارقة اللغوية الاجتماعية (الاجتماعية اللغوية) بين الدراسات اللغوية النظرية المتقدمة (النحو) في ذلك العصر، وبين لغة التخاطب اليومية التي استخدمها العامة والمثقفون على حد سواء، وفحص كيفية تشكيل هذه البنية متعددة الثقافات للتواصل العملي. تركز الدراسة على القرنين السادس والسابع الهجريين، وهي الفترة التي بلغ فيها علم النحو ذروته في الأندلس، ووصل فيها العلماء إلى مرتبة من الإتقان تضاهي عصر الخليل بن أحمد (ت. ١٧٥هـ/٧٩١م) وسيبويه (ت. ١٨٠هـ/٧٩٦م). وينصب التركيز الأساسي للبحث على عدم انعكاس هذا الكمال النظري في لغة الحياة اليومية. وسيتم في هذا السياق تقييم ظواهر اجتماعية مثل انحصار اللغة العربية الفصحى في المكاتبات الرسمية وتلاوة القرآن الكريم، واستثقال المجتمع للتحدث بقواعد الإعراب، وتفضيل كبار نحاة العصر مثل الشلوبين (ت. ٦٤٥هـ/١٢٤٧م) استخدام العامية الأندلسية في حلقات دروسهم ومحادثاتهم اليومية. وتكمن أهمية الدراسة في إبراز التجليات الملموسة لتجربة التعايش المتأصلة في جوهر الحضارة الإسلامية وانعكاسها على اللغة. فالمثال الأندلسي يظهر أن وجود الأديان والثقافات المختلفة معاً لم يقتصر على التأثيرات العمرانية والسياسية والاجتماعية فحسب، بل امتد ليشمل التأثيرات اللغوية أيضاً. إن فهم هذا التوازن بين اللغة المثالية واللغة الحية في المجتمع الأندلسي يحمل قيمة نقدية لفهم العمق الفكري والاجتماعي للبنية التعددية للحضارة الإسلامية. وفي إطار هذه الأهداف، سيتم استخدام مناهج جمع البيانات النوعية لتحديد الممارسات الاجتماعية والثقافية واللغوية في سياقها التاريخي. وسيتم مسح كتب التاريخ التي تنقل البنية الاجتماعية للأندلس، وكتب التراجم والطبقات التي تفصل سير العلماء ومواقفهم في المجالس العلمية واستخداماتهم اللغوية. بالإضافة إلى ذلك، ستتم دراسة الدواوين الشعرية لتلك الفترة لملاحظة الثراء اللغوي والجماليات والتفاعل مع اللغة اليومية بشكل مباشر. ومن بين النتائج المتوقعة للدراسة؛ إثبات أن لغة التخاطب في الأندلس اكتسبت هوية متميزة من خلال الامتزاج بعناصر قادمة من ثقافات مختلفة. وعلاوة على ذلك، يُتوقع التوصل إلى أن التشدد القواعدي في علم النحو لم يجد استجابة مجتمعية، بل على العكس، فإن البنيات التي كانت تُعتبر لحناً نالت قبولاً اجتماعياً وانتشرت حتى بين النخبة.

الكلمات المفتاحية: الأندلس، التعددية الثقافية، اللغة العربية، النحو، العامية الأندلسية، اللغوية الاجتماعية.

* جامعة كيليس 7 أريليك، كلية الإلهيات، تركيا: hacer.arslan@kilis.edu.tr

Klasik Dönem İslam Toplumunda Bir Arada Yaşamanın Sosyal ve Zihinsel Sınırları: Siyâhî Müslümanlar Örneği

Arş. Gör. Muhammed UÇ*

Özet

Siyâhîlik, kölelik, Sûdan, Habeş gibi coğrafî, etnik, toplumsal veya ırksal açıdan yapılan isimlendirmeler her ne kadar modernitenin getirmiş olduğu yeni dünya düzeni ve onunla kurduğu ilişki nedeniyle günümüzde çoğunlukla menfî bir algıya dayanmaktadır. Ancak bunlar yalnızca modern döneme özgü değildir ve esasen İslâm ve Müslümanların aktif ve etkin oldukları zaman dilimlerinde de canlılığını koruyan mevzular arasındadır. Söz gelimi, miladî onuncu yüzyıldan on altıncı asrın başlarına değin düzensiz aralıklarla siyahi Müslümanların faziletlerini ele alan eserler telif edilmiştir. Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali el-Cevzî'nin (597/1201) *Tenvîrü'l-Ğabeş fi Fadli's-Sûdân ve'l-Habeş*'i ve Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî'nin (911/1505) *Ref'u Şe'ni'l-Hubşân* ve *Nüzhetü'l-'Umr fi't-Tafdîl Beyne'l-Bîd ve's-Sûd ve's-Sumr*'u bunlar arasındadır. Burada siyâhî sahâbîlere Hz. Peygamberin Habeşistan ile kurduğu bağlantılara ve bu topraklara gerçekleştirilen hicrete, siyahi Müslümanlar arasından çıkan şairlere, ediplere, hatîplere, zâhidlere ve âlimlere yer verilmiştir. Ek olarak, kitaplarda ağız büyüklüğünün iyi bir hatîp olmanın vesilesi olarak zikredilmesi siyâhî Müslümanlar ile diğerleri arasında mevcut olan noksanlık, eksiklik yahut çirkinlik algısının müspet bir manaya çevrilme gayesine matuf olduğunu hissettirmektedir. Bununla birlikte telifâttaki temel vurgu üstünlüğün beden renginde değil takva bahsinde gerçekleştiği üzerinedir. Dolayısıyla bu durum şu ya da bu şekilde mesele zihinlerde veya teoride kalmayıp sosyal alana da yansıdığını göstermektedir. Fakat adı geçen eserlerden birkaç yüzyıl öncesinde de bu hususta siyâhîlerin fazîletlerini anlatan çalışmaların kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız'ın (255/869) *Fahru's-Sûdân ale'l-Bîdân*'ıyla bu sadette kırılma noktasını teşkil etmektedir. Her ne kadar bir eser ya da literatür olarak ortaya çıkmasa da muhtemelen Câhız'dan önce de en azından toplum bağlamında bu meyanda bir rahatsızlık mevcuttur. Buradan hareketle tebliğimizde siyâhî Müslümanların diğer Müslümanlar ile bir arada yaşama

* Kırıkkale Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Türkiye, mmuccii@outlook.com.tr

tecrübeleri Câhiliye devri, Hz. Peygamber dönemi, Zenc İsyanı ve ilerleyen asırlarda oluşan literatür üzerinden bir çıkarımla sunulacaktır. Böylelikle güncel meselelerden biri olan siyâhîlik konusunun mâzide Müslümanlara yansımaları ve nihayetinde gelişen süreçler de tarihi akış ışığında gözden geçirilmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Siyâhîlik, Köle, Habeş, Zenci, İsyan, Bir Arada Yaşam.

The Social and Intellectual Boundaries of Coexistence in Classical Period of Islamic Society: The Case of Black Muslims

Res. Asst. Muhammed Uç*

Abstract

Designations such as blackness, slavery and Abyssinia referring to ethnic, social, racial, or geographical categories are today largely associated with negative connotations due to the modern world order shaped by modernity and the relationships it has produced. However, these issues are not exclusive to the modern period. They remained vibrant topics even during the periods in which Islam and Muslims were active and influential. For instance, from the tenth century to the early sixteenth century, books discussing the virtues of black Muslims were composed at irregular intervals. Although Ibn al-Jawzi's *Tanwîr al-Ghabash fî Faḍl al-Sûdân wa'l-Habash* and al-Suyûṭî's *Rafʿ Shaʾn al-Hubshân* and *Nuzhat al-ʿUmr fī al-Tafdîl bayna al-Bîd wa'l-Sûd wa'l-Sumr* are among the well-known examples, it is understood that similar works had been produced several centuries prior to these.

In this context, al-Jâhiz's *Fakhr al- Sûdân ʿala al-Bîdân* represents a turning point. Even though no systematic body of literature may have existed before al-Jâhiz, it can be suggested that at least on a social level a certain form of tension or discomfort regarding this issue was already present. Building on this, the present paper examines the experiences of black Muslims living alongside other Muslims through an analysis of the pre-Islamic period, the time of the Prophet, the Zanj Rebellion, and

* Kırıkkale University, Faculty of Islamic Sciences, Türkiye, mmuccii@outlook.com.tr

the literature that emerged in subsequent centuries. In doing so, it also revisits how the issue of blackness -one of today's ongoing concerns- was reflected in the past among Muslims and traces the developments that followed

Keywords: Blackness, Slave, Abyssinian, Black Person, Rebellion, Coexistence.

Dînî Mûsikînin Birlikte Yaşama Üzerine Etkisi: Mevlid Formu Örneği

Arş. Gör. Enes BOZGEYİK*

Özet

İslam medeniyetinin tarihsel süreci içerisinde dinî mûsikî sadece sanatsal bir tercih değil, toplumu birbirine bağlayan ve ortak bir kimlik oluşturan en temel unsurlardan biri olmuştur. Bu mûsikî geleneğinin en yaygın ve etkili formları içerisinde hiç şüphesiz yer edinen ve peygambere olan sevginin en güzel yansımalarından birisi olan Mevlid uygulamaları, kökeni İslam'ın ilk yüzyıllarına dayanan köklü bir geçmişe sahiptir. Zaman içinde farklı coğrafyalarda çeşitlenen bu gelenek, sadece belirli bir metnin icra edilmesi değil, toplumun her kesimini ortak bir manevi zeminde buluşturan, beraber yaşama kültürünün mûsikî ile somut bir hale geldiği ortak bir buluşma alanıdır.

İslam dünyasının erken dönemlerinden itibaren şekillenen bu anma geleneği, tarihsel süreçte kurumsallaşarak geniş kitlelerin katıldığı ortak bir sese dönüşmüştür. Özellikle farklı dillerin ve yerel kültürlerin hakim olduğu geniş bir havzada, Mevlid icraları aracılığıyla kurulan estetik bağ, toplumdaki birlik ruhunu diri tutan birleştirici bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda cami, tekke ve sivil mekânlar, toplumsal bütünleşmenin sağlandığı canlı merkezler haline gelmiştir. Düğün, cenaze, sünnet ve bazı önemli dini gün ve geceler gibi zaman dilimleri ve mekanlarda icra edilen Mevlid ve benzeri dinî mûsikî formları, insanların sadece dini duygularına hitap etmekle kalmamış, aynı zamanda onların aidiyet hislerini, toplumsal dayanışma pratiklerini ve bir arada yaşama tecrübelerini de mûsikînin gücüyle pekiştirmiştir.

Osmanlı döneminde estetik bir olgunluğa erişerek son derece düzenli ve sanatsal bir yapı kazanan Mevlid formu, mûsikî tekniği ve icra üslubu bakımından Türk din mûsikîsinin en seçkin türlerinden biri haline gelmiştir. Makam geçkileri, tavır ve üslup zenginliğiyle şekillenen bu yüksek sanat anlayışı, yalnızca mûsikîşinaslar nezdinde değil, toplumun her kesimi tarafından büyük bir iştiyak ve beğeniyle karşılanarak toplumsal kabulün en güzel örneklerinden birini sergilemiştir. Bu çalışma, Mevlid

* Kırıkkale Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Türkiye, enesbozgeyik@kku.edu.tr

geleneğinin tarihsel geçmişi ve farklı bölgelerdeki uygulanış biçimleri üzerinden, dini mûsikînin toplumdaki birlik ruhuna yaptığı katkıları incelemektedir. Araştırma, tarihsel bilgileri ve müziğin birleştirici gücünü merkeze alarak, geçmişten gelen bu mirasın günümüzdeki beraber yaşama kültürüne nasıl örnek olabileceğini göstermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mevlid, Süleyman Çelebi, Türk Din Mûsikîsi, Vesîletü'n-Necât, Makam.

The Impact of Religious Music on Coexistence: The Example of the Mawlid Form

Res. Asst. Enes BOZGEYİK*

Abstract

Within the historical development of Islamic civilization, religious music has not merely been an artistic preference, but one of the most fundamental elements that bind society together and construct a shared identity. Among the most widespread and influential forms of this musical tradition are the Mawlid practices, which undoubtedly occupy a central place and represent one of the most beautiful expressions of love for the Prophet. With roots dating back to the early centuries of Islam, this tradition has a deep and well-established history. Over time, it has diversified across different geographies and has evolved into more than the performance of a specific text; rather, it has become a common spiritual ground that brings together people from all segments of society, serving as a shared space where the culture of coexistence is embodied through music.

This commemorative tradition, which took shape from the early periods of the Islamic world, became institutionalized over time and transformed into a collective voice embraced by large communities. Particularly across a vast geography where different languages and local cultures prevail, the aesthetic bond established through Mawlid performances has assumed a unifying role in sustaining the spirit of social

* Kırıkkale University, Faculty of Islamic Sciences, Türkiye, enesbozgeyik@kku.edu.tr

cohesion. In this context, mosques, tekkes, and civic spaces have evolved into vibrant centers where social integration is realized. Mawlid and similar forms of religious music, performed at occasions such as weddings, funerals, circumcision ceremonies, and on significant religious days and nights, have not only appealed to people's spiritual sentiments but have also reinforced their sense of belonging, practices of social solidarity, and experiences of coexistence through the unifying power of music.

During the Ottoman period, the Mawlid form reached an aesthetic maturity and acquired a highly structured and artistic character, becoming one of the most distinguished genres of Turkish religious music in terms of musical technique and performance style. Shaped by rich modal modulations (maqam transitions), stylistic nuances, and expressive diversity, this refined artistic tradition was received with great enthusiasm and appreciation not only by musicians but also by all segments of society, representing one of the finest examples of broad social acceptance. This study examines the contributions of religious music to the spirit of social unity through the historical background of the Mawlid tradition and its various forms of practice across different regions. By centering on historical knowledge and the unifying power of music, the research aims to demonstrate how this inherited tradition from the past can serve as a model for contemporary cultures of coexistence.

Keywords: Mawlid, Süleyman Çelebi, Turkish Religious Music, Wasilat al-Najat, Maqam.

İslam Medeniyetinde Estetik Bir Bağlam Olarak Dini Musiki: Ortak Değer İnşası ve Toplumsal Tezahürleri

Arş. Gör. Ali DÜNDAR*

Özet

İslam medeniyeti, tarihsel süreç içerisinde tüm toplumu bir arada tutan kapsayıcı değerleri ile kökenini yüzyıllar boyu korumuş ve sürdürmüştür. Bu medeniyet inşasının en temel sütunlarını oluşturan din, dil ve kültürel unsurlar, birbirini besleyen ve tamamlayan şamil bir yapı oluşturmaktadır. Söz konusu bu birlikteliğin estetik alandaki en güçlü tezahürlerinden birisi dini musikidir. Aynı zamanda toplumsal değerlerin en önemli taşıyıcı ögelerinden birisi olması hasebiyle sosyal hayat içerisinde kendine çokça yer bulmaktadır. Dini musiki; İslam edebiyatı dilleri olan Arapça, Farsça ve Türkçe ile dil gelişimine katkı sunarken, aynı zamanda dini hüviyeti ve kültürel kodları sanatın estetik süzgecinden geçirerek topluma aktarır. Böylelikle toplumun en temel değerlerini mezceden güçlü bir kültürel ve sosyal ürün olan dini musiki ortaya çıkmakta ve yaşam tecrübesinin birçok merhalesinde yer bulmaktadır.

Bu çalışma, dini musikiyi sadece kuramsal bir sanat dalı olarak değil, İslam medeniyetinin "birlikte yaşama tecrübesinin" en bariz ve canlı ürünü olarak ele almaktadır. Sosyolojik bir perspektifle tahlil edildiğinde dini musikinin, bireyin ve toplumun yaşam döngüsü içerisinde-doğumdan ölüme kadar-her aşamada varlık gösterdiği görülmektedir. Yeni doğan bebeğin kulağına okunan ezanla başlayan bu serüven; bebek mevlidi, asker mevlidi, düğün ve sünnet cemiyetleri, meşk meclisleri ve nihayetinde cenaze ritüelleriyle toplumsal tecrübenin her evresinde varlığını göstermektedir. Ramazan ayı, kandil geceleri gibi dini hüviyete haiz kültürel gelenekleri de içerisinde barındıran gün ve gecelerde de dini musikinin eşsiz örneklerine rastlamak mümkündür. Birlikte yaşama tecrübesinin estetik bir ürünü olan dini musiki, yalnızca dini bir kimlikle değil barındırdığı kültürel bağlam ile oluşan Türk İslam medeniyetinin varlığının korunmasına ve devam ettirilmesine büyük katkı sunmaktadır. Nitekim kültürler, diller ya da dinler insanların yaşam

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, ali.dundar@kilis.edu.tr

pratiklerinde yer bulamadıkça varlığını korumakta güçlük çeker ve zamanla kaybolmaya mahkûm olurlar.

Günümüzde küresel akımların etkisiyle popülaritesi azalmış gibi görünse de dini musiki, din, dil ve kültürün ortak bir değer inşası oluşturmasındaki yadsınamaz rolü sayesinde varlığını sürdürmektedir. Varlığını korumasındaki en büyük etken kapsayıcı bir niteliğe sahip olmasıdır. Netice itibarıyla dini musiki, İslam medeniyetinin tarihsel derinliğini ve toplumsal mutabakat zeminini estetik bir formda günümüze taşıyan en önemli müşterek değerlerden biridir.

Anahtar Kelimeler: İslam Medeniyeti, Dini Musiki, Birlikte Yaşama Tecrübesi, Kültürel Kimlik, Sosyal Ritüeller.

Religious Music as an Aesthetic Context in Islamic Civilization: Construction of Shared Values and Their Social Manifestations

Res. Asst. Ali DÜNDAR*

Abstract

Islamic civilization has preserved and maintained its essence for centuries through inclusive values that unify the entirety of society. The fundamental pillars of this civilizational construction-religion, language, and cultural elements-form a comprehensive structure that mutually nourishes and complements one another. One of the most potent aesthetic manifestations of this unity is religious music. Furthermore, as it serves as a primary vehicle for social values, it occupies a significant place within social life. While religious music contributes to linguistic development through the languages of Islamic literature-namely Arabic, Persian, and Turkish-it simultaneously transmits religious identity and cultural codes to society by refining them through an aesthetic artistic lens. Consequently, religious music emerges as a robust cultural and social product that synthesizes the core values of society, finding expression in various stages of the human experience.

* Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Türkiye, ali.dundar@kilis.edu.tr

This study examines religious music not merely as a theoretical branch of art, but as the most distinct and vivid product of the "experience of coexistence" within Islamic civilization. When analyzed from a sociological perspective, it is evident that religious music manifests at every stage of the individual and collective life cycle-from birth to death. This journey, which begins with the adhan (call to prayer) recited into the ear of a newborn, continues through rituals such as infant mevlid ceremonies, send-off recitations for soldiers, wedding and circumcision gatherings, meshk (traditional music practice) assemblies, and ultimately, funeral rites. Moreover, unique examples of religious music are observed during culturally and religiously significant periods, such as the month of Ramadan and the Kandil nights. As an aesthetic product of the shared living experience, religious music contributes significantly to the preservation and continuity of the Turko-Islamic civilization, not only through its religious identity but also through the cultural context it encompasses. Indeed, cultures, languages, or religions struggle to maintain their existence and are eventually destined to vanish unless they find a place within the lived practices of people.

Although its popularity may appear to have waned under the influence of contemporary global trends, religious music continues to exist due to its undeniable role in constructing a shared value system between religion, language, and culture. The primary factor in its survival is its inclusive nature. In conclusion, religious music stands as one of the most vital common values that carries the historical depth and social consensus of Islamic civilization into the present day through an aesthetic form.

Keywords: Islamic Civilization, Religious Music, Experience of Coexistence, Cultural Identity, Social Rituals.

Religious Pluralism and Social Integration in the Coexistence Experience of non-Muslim Communities in the Multicultural Environment of Azerbaijan: in the Example of the Mountain Jews and the Molokans

Dr. Aliya MURSALOVA*

Abstract

The historically formed multicultural environment in Azerbaijan is one of the prominent examples of the tradition of coexistence with other religions and ethnic groups in Muslim culture. In this regard, the Red Village in the Quba district and the village of Ivanovka in the Ismayilli district are selected as the places of residence for two distinct religious-ethnic communities of special scientific interest: the Mountain Jews and the Molokans.

The Mountain Jews settled in Red Village (Girmizi gasaba) have lived for centuries with the local Muslim population in an atmosphere of mutual respect and cooperation. Their preservation of religious and cultural identity, while simultaneously integrating into Azerbaijani society, demonstrates the enduring nature of the tolerant environment. The synagogue, schools, and social institutions of this community operated not in conflict with the local Muslim community, but rather in an atmosphere of mutual support. This can be seen as a practical manifestation of the principles of tolerance developed in Islamic culture toward other religions within the framework of the "people of the book" concept.

The Molokans living in the village of Ivanovka, a Christian religious community of Russian origin, were relocated to the region in the 19th century and have preserved their traditional way of life to this day. Their agricultural activities, collective farming model, and social solidarity have contributed to the development of mutual economic and cultural ties with the local Muslim population. The Molokan community's free practice of its religious rites, while simultaneously functioning as part of the state and society of Azerbaijan, is considered one of the successful outcomes of multicultural policy.

Given the nature of the research, it was developed using a combination of historical-comparative, ethnographic, cultural studies, and discourse analysis methods. Through

* Azerbaijan Institute of Theology, Azerbaijan, aliyatagiyeva@yahoo.com

these methods, the processes of community formation, development, and integration were analyzed comparatively, the communities' daily life practices, religious rituals, and social relations were studied through field research, and finally, official state documents, the ideological foundations of multiculturalism policy in Azerbaijan were noted by examining public speeches and media materials. Archival materials and historical documents, scholarly literature, official government documents, and contemporary media and statistical data were used during the research. Thus, the complex methodological approach and multifaceted source base allowed the topic to be thoroughly developed on both theoretical and empirical levels.

In conclusion, these two examples observed in the Quba and Ismayilli regions demonstrate that harmonious coexistence with other religious communities is possible in societies where Muslim culture is dominant, and this is confirmed by historical experience. In this regard, the Azerbaijani model serves as an important example for multiculturalism and religious tolerance in the regional and global context.

Keywords: History of Religions, Tradition of Coexistence, Mountain Jews, Molokans, Pluralism, Multiculturalism.

Azərbaycanın Multikultural Mühitində Qeyri-Müsəlman İcmaların Birgəyaşayış Təcrübəsində Dini Plüralizm və Sosial İnteqrasiya: Dağ Yəhudiləri və Molokanlar Nümunəsində

Doktor Aliyə MÜRSƏLOVA*

Xülasə

Azərbaycanda tarixən formalaşmış multikultural mühit müsəlman mədəniyyətində digər din və etnik qruplarla birgəyaşama ənənəsinin bariz nümunələrindən biridir. Bu baxımdan Quba rayonu ərazisində yerləşən Qırmızı qəsəbə və İsmayıllı rayonu daxilindəki İvanovka kəndi xüsusi elmi maraq doğuran iki fərqli dini-etnik icmanın – dağ yəhudilərinin və molokanların, yaşayış məkanları kimi seçilir.

Qırmızı qəsəbədə məskunlaşmış dağ yəhudiləri əsrlər boyu yerli müsəlman əhali

* Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu, Azerbaycan, aliyatagiyeva@yahoo.com

ilə qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlıq şəraitində yaşamışlar. Onların dini və mədəni kimliklərini qoruyub saxlaması, eyni zamanda Azərbaycan cəmiyyətinə inteqrasiyası, tolerantlıq mühitinin davamlılığını göstərir. Bu icmanın sinaqoqları, məktəbləri və sosial institutları yerli müsəlman icması ilə konflikt deyil, əksinə qarşılıqlı dəstək münasibətləri fonunda fəaliyyət göstərmişdir. Bu, İslam mədəniyyətində "əhli-kitab" anlayışı çərçivəsində digər dinlərə münasibətdə formalaşmış dözümlülük prinsiplərinin praktik təzahürü kimi qiymətləndirilə bilər.

İvanovka kəndində yaşayan molokanlar isə rus mənşəli xristian dini icma kimi XIX əsrdə bölgəyə köçürülmüş və bu günə qədər öz ənənəvi həyat tərzlərini qoruyub saxlamışlar. Onların kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyəti, kollektiv təsərrüfat modeli və sosial həmrəyliyi yerli müsəlman əhali ilə qarşılıqlı iqtisadi və mədəni əlaqələrin inkişafına töhfə vermişdir. Molokan icmasının dini ayinlərini sərbəst şəkildə icra etməsi və eyni zamanda Azərbaycan dövlətinin və cəmiyyətinin bir parçası kimi çıxış etməsi multikultural siyasətin uğurlu nəticələrindən biri kimi dəyərləndirilir.

Tədqiqatın xarakteri nəzərə alınaraq tarixi-komparativ, etnoqrafik və mədəniyyatşünaslıq və diskurs analizi metodlarının kombinasiyaları ilə tərtib olunmuşdur. Bu metodlar vasitəsilə icmaların formalaşma, inkişaf və inteqrasiya prosesləri müqayisəli şəkildə təhlil edildi, sahə tədqiqatları vasitəsilə icmaların gündəlik həyat praktikaları, dini ayinləri və sosial münasibətləri öyrənildi, nəhayət rəsmi dövlət sənədləri, ictimai çıxışlar və media materialları araşdırılaraq Azərbaycanda multikulturalizm siyasətinin ideoloji əsasları qeyd olundu. Tədqiqat zamanı arxiv materiallar və tarixi sənədlər, elmi ədəbiyyat, rəsmi dövlət sənədləri və müasir media və statistic məlumatlardan istifadə edilmişdi. Beləliklə, kompleks metodoloji yanaşma və çoxşaxəli mənbə bazası mövzunun həm nəzəri, həm də empirik səviyyədə dolğun şəkildə işlənməsinə imkan yaratdı.

Nəticə etibarilə, Quba və İsmayıllı bölgələrində müşahidə olunan bu iki nümunə göstərir ki, müsəlman mədəniyyətinin dominant olduğu cəmiyyətlərdə digər dini icmalarla harmonik birgəyaşama mümkündür və bu, tarixi təcrübə ilə təsdiqlənir. Azərbaycan modeli bu baxımdan regional və qlobal kontekstdə multikulturalizm və dini tolerantlıq üçün əhəmiyyətli bir nümunə kimi çıxış edir.

Açar sözlər: Dinlərin Tarixi, Birgəyaşama Ənənəsi, Dağ Yəhudiləri, Molokanlar, Plüralizm, Multikulturalizm.

Azerbaijan's Model of Intercivilizational Dialogue in the Context of Globalization: An Analysis of Multiculturalism, National Identity, and State Policy

Researcher Aynur ALIYEVA*

Abstract

This study provides a systematic analysis of Azerbaijan's model of intercivilizational dialogue within the conceptual framework of multiculturalism, national identity, and state policy. It argues that Azerbaijan's historically evolved multi-ethnic and multi-religious social structure has fostered a culture of tolerance and religious coexistence, which has been institutionally entrenched through constitutional guarantees such as freedom of conscience, equality of religious beliefs, and the protection of linguistic diversity.

The article conceptualizes Azerbaijanism as a central ideological framework that facilitates the integration of diverse ethnic and religious communities into a cohesive national identity and critically examines its role in promoting social cohesion. In addition, Azerbaijan's geostrategic location at the intersection of East and West, together with the democratic legacy of the 1918 Azerbaijan Democratic Republic, are interpreted as key historical determinants shaping the country's intercivilizational dialogue paradigm.

A key contribution of this study lies in its examination of the institutional and practical dimensions of intercivilizational dialogue through empirical examples. In this regard, particular attention is paid to the activities of the Heydar Aliyev Foundation. The analysis focuses on major international initiatives, including the 2006 Baku conference "Azerbaijan: Past and Present of Intercultural Dialogue" and the 2008 international forum "The Role of Women in Intercultural Dialogue," as well as associated youth engagement platforms. Furthermore, the Foundation's broader cultural diplomacy efforts-such as international music festivals, cultural heritage preservation projects, and its expanding network of international representations-are systematically evaluated.

* Azerbaijan Cooperation University, Azerbaijan, aynur.eliyeva.ramiz@mail.ru

Drawing on these cases, the study demonstrates how intercivilizational dialogue operates across key domains, including education, gender inclusion, youth participation, and the promotion of cultural pluralism. It further argues that this model functions not only as a cultural framework but also as a strategic instrument for fostering mutual understanding and ensuring social and political stability.

In conclusion, the article posits that Azerbaijan's model of intercivilizational dialogue constitutes a viable and transferable framework for addressing intensifying ethnic and religious tensions in the context of globalization. By maintaining a dynamic balance between state policy, national identity, and cultural pluralism, this model contributes to the advancement of sustainable peace and international cooperation.

Keywords: Intercivilizational Dialogue, Multiculturalism, Azerbaijanism, Cultural Pluralism, Religious Tolerance, Globalization.

Küreselleşme Sürecinde Azerbaycan'ın Medeniyetlerarası Diyalog Modeli: Çok Kültürlülük, Ulusal Kimlik ve Devlet Politikası Bağlamında Bir Analiz

Araştırmacı Aynur ALİYEVA*

Özet

Bu çalışma, Azerbaycan'ın medeniyetlerarası diyalog modelini çok kültürlülük, ulusal kimlik ve devlet politikası bağlamında sistemli şekilde analiz etmektedir. Araştırmada, ülkenin çok etnikli ve çok dinli yapısının tarihsel olarak şekillenen hoşgörü ve dini tolerans ortamı oluşturduğu ortaya konulmakta; bu yapının Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nda yer alan vicdan özgürlüğü, dini eşitlik ve dil çeşitliliğinin korunması ilkeleriyle kurumsal düzeye taşındığı gösterilmektedir.

Çalışmada Azerbaycancılık ideolojisinin farklı etnik ve dini grupları ortak bir kimlik altında birleştiren temel ideolojik çerçeve olduğu ileri sürülmekte ve bu ideolojinin toplumsal bütünleşmedeki rolü analiz edilmektedir. Ayrıca Azerbaycan'ın jeostratejik konumu, Doğu ile Batı arasında tarihsel köprü rolü ve 1918 Azerbaycan Demokratik

* Azerbaycan Kooperasyon Üniversitesi, Azerbaycan, aynur.eliyeva.ramiz@mail.ru

Cumhuriyeti'nin demokratik mirası medeniyetlerarası diyalogun tarihsel temelleri olarak değerlendirilmektedir.

Araştırmanın temel yenilikçi yönlerinden biri, medeniyetlerarası diyalogun kurumsal düzeyde uygulanma mekanizmalarının somut örnekler üzerinden incelenmesidir. Bu çerçevede, Haydar Aliyev Vakfı'nın faaliyetleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Özellikle 2006 yılında Bakü'de düzenlenen "Azerbaycan: medeniyetlerarası diyalogun geçmişi ve bugünü" uluslararası konferansı, 2008 yılında gerçekleştirilen "Medeniyetlerarası diyalogda kadınların rolünün genişletilmesi" konulu uluslararası forum ve bu forum kapsamında organize edilen gençlik toplantıları analiz edilmiştir. Bunun yanı sıra vakfın uluslararası müzik festivalleri, kültürel miras projeleri ve farklı ülkelerde açtığı temsilcilikler aracılığıyla yürüttüğü kültürel diplomasi faaliyetleri değerlendirilmiştir.

Bu örnekler üzerinden medeniyetlerarası diyalogun eğitim, kadınların toplumsal rolü, gençlerin katılımı ve kültürel çoğulculuğun korunması gibi alanlarda nasıl işlev gördüğü ortaya konulmuştur. Çalışmada ayrıca bu modelin, farklı kültürler arasında karşılıklı anlayışın güçlendirilmesi ve sosyal istikrarın sağlanmasında etkili bir araç olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, küreselleşme sürecinde artan etnik ve dini gerilimler karşısında Azerbaycan'ın geliştirdiği medeniyetlerarası diyalog modelinin hem teorik hem de pratik açıdan uygulanabilir ve örnek teşkil eden bir model olduğu savunulmaktadır. Bu modelin, devlet politikası, ulusal kimlik ve kültürel çoğulculuk arasında kurduğu denge sayesinde uluslararası düzeyde sürdürülebilir barışa katkı sağladığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Medeniyetlerarası Diyalog, Çok Kültürlülük, Azerbaycancılık, Kültürel Çoğulculuk, Dini Tolerans, Küreselleşme.

From Conflict to Cooperation: A Geo-Political Analysis of Water Security Strategies Among Turkic States Through the Framework of Islamic Coexistence

Researcher Chimnaz VALIYEVA*

Abstract

Water security has increasingly become a defining factor in shaping political relations across Eurasia, particularly within the Turkic world. In regions such as Central Asia and the South Caucasus, where water resources are unevenly distributed and heavily dependent on transboundary river systems, water is not merely an environmental concern but a geopolitical instrument. The management of shared water resources has therefore evolved into a sensitive issue that directly influences regional stability, economic development, and interstate cooperation.

Geographically, the Turkic region is characterized by a complex hydrological structure dominated by major river basins such as the Amu Darya and Syr Darya in Central Asia, and the Kura-Araz basin in the South Caucasus. These river systems create a natural interdependence between upstream and downstream countries, often generating asymmetries in access and control.

From a political perspective, the water governance approaches among Turkic States vary significantly depending on economic capacity, institutional development and national priorities. While some states have invested heavily in hydropower infrastructure and seek to maximize energy exports, others face chronic water shortages and depend on external water flows for agricultural sustainability. Despite these differences, there has been a gradual recognition that unilateral strategies are no longer viable in a shared ecological space. In this regard, regional platforms such as the Organization of Turkic States have the potential to foster dialogue and strengthen cooperative water governance mechanisms.

In addressing these challenges, the Islamic tradition of coexistence offers a valuable normative framework. The principle of Islam emphasizes the ethical responsibility

* Azerbaijan National Academy of Sciences, Ganja Branch, Azerbaijan National Academy of Sciences, Ganja Branch, Nizami Ganjavi Center, Azerbaijan, chimnazaliyeva@yahoo.com

of humans as custodians of natural resources, discouraging excessive exploitation and encouraging long-term sustainability. Similarly, Islam highlights fairness in the distribution of shared resources, including water, which is regarded as a collective good rather than a commodity to be monopolized.

What makes this perspective particularly relevant today is its emphasis on moral responsibility alongside political negotiation. In practice, technical agreements alone are often insufficient to resolve deep-rooted mistrust between states. A shared ethical understanding-rooted in principles of justice and stewardship-can complement legal frameworks and enhance cooperation.

In conclusion, water security in the Turkic world cannot be separated from geography, politics, and shared civilizational values. Moving from conflict to cooperation requires not only institutional coordination but also a reconceptualization of water as a common trust. Within this context, Islamic coexistence principles provide a meaningful prospective through which sustainable and peaceful water governance may be achieved.

Keywords: Water Security, Transboundary Water Governance, Turkic World, Islamic Coexistence, Resource Justice.

Çatışmadan İş Birliğine: Türk Devletleri Arasında Su Güvenliği Stratejilerinin İslami Birlikte Yaşama Çerçevesi Kapsamında Jeopolitik Analizi

Araştırmacı Çimnaz VALİYEVA*

Özet

Su güvenliği, günümüz Avrasya coğrafyasında devletlerarası ilişkileri şekillendiren en belirleyici unsurlardan biri haline gelmiştir. Özellikle Orta Asya ve Güney Kafkasya gibi su kaynaklarının eşitsiz dağıldığı ve büyük ölçüde sınır aşan nehir sistemlerine bağımlı bölgelerde su, yalnızca çevresel bir mesele değil, aynı zamanda jeopolitik bir araç niteliği taşımaktadır. Ortak su kaynaklarının yönetimi, bölgesel

* Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Gence Şubesi, AMEA- Milli Bilimler Akademisi Gence Şubesi. Nizami Gencevi Merkezi, Azerbaycan, chimnazaliyeva@yahoo.com

istikrar, ekonomik kalkınma ve devletlerarası iş birliği üzerinde doğrudan etkili olan hassas bir konuya dönüşmüştür.

Coğrafi açıdan Türk dünyası, Orta Asya'daki Amuderya ve Siriderya havzaları ile Güney Kafkasya'daki Kür–Araz havzası gibi büyük nehir sistemlerinin hâkim olduğu karmaşık bir hidrolojik yapıya sahiptir. Bu nehir sistemleri, yukarı havza ve aşağı havza ülkeleri arasında doğal bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi oluşturmakta, ancak aynı zamanda suya erişim ve kontrol konusunda asimetriler de yaratmaktadır.

Siyasi açıdan bakıldığında, Türk Devletleri arasında su yönetimi yaklaşımları ekonomik kapasite, kurumsal gelişmişlik ve ulusal önceliklere göre farklılık göstermektedir. Bazı devletler hidroelektrik altyapı yatırımlarına ağırlık vererek enerji ihracatını artırmayı hedeflerken, diğerleri su kıtlığı nedeniyle dış su akışlarına bağımlı bir yapı içerisindedir. Bu farklılıklara rağmen, tek taraflı su politikalarının artık sürdürülebilir olmadığı yönünde giderek artan bir farkındalık oluşmaktadır. Bu bağlamda, Türk Devletleri Teşkilatı gibi bölgesel platformlar, diyalog mekanizmalarının geliştirilmesi ve iş birliğine dayalı su yönetimi modellerinin güçlendirilmesi açısından önemli bir zemin sunmaktadır.

Bu sorunların çözümünde İslami birlikte yaşama geleneği önemli bir normatif çerçeve sunmaktadır. İslam, insanın doğal kaynaklar üzerinde bir emanet sorumluluğu taşıdığını vurgulayarak aşırı tüketimi ve kaynakların tahribini reddeder; sürdürülebilirliği ve uzun vadeli sorumluluğu teşvik eder. Benzer şekilde İslam dini, su da dahil olmak üzere ortak kaynakların adil ve dengeli bir şekilde paylaşılmasını esas alır.

Bu perspektifi günümüz açısından önemli kılan husus, yalnızca teknik değil aynı zamanda ahlaki bir sorumluluk alanı da sunmasıdır. Uygulamada salt teknik anlaşmalar, devletler arasındaki güven eksikliğini gidermede çoğu zaman yetersiz kalmaktadır. Adalet ve emanet anlayışına dayalı ortak bir etik çerçeve, hukuki mekanizmaları tamamlayıcı bir rol üstlenerek iş birliğini güçlendirebilir.

Sonuç olarak, Türk dünyasında su güvenliği meselesi coğrafya, siyaset ve ortak medeniyet değerlerinden bağımsız ele alınamaz. Çatışmadan iş birliğine geçiş, yalnızca kurumsal koordinasyonu değil, aynı zamanda suyun ortak bir emanet olarak yeniden kavramsallaştırılmasını gerektirir. Bu bağlamda İslami birlikte yaşama ilkeleri, sürdürülebilir ve barışçıl bir su yönetimi için anlamlı bir referans çerçevesi sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Su Güvenliği, Sınır Aşan Su Yönetimi, Türk Dünyası, İslami Birlikte Yaşama, Kaynak Adaleti.

The Literary-Philosophical Model of Religious Tolerance and the Representation of a Multicultural Environment in the Novel "Ali and Nino"

Lecturer Javahir HASANLI *

Abstract

Kurban Said's "Ali and Nino" novel presents a literary-philosophical model of the multicultural environment that existed in Azerbaijan and, more broadly, in the Caucasus region at the beginning of the 20th century. The love story at the center of the work is not merely a romantic line but also a concrete literary expression of the idea of religious tolerance. The marriage and coexistence of two young individuals belonging to different religious backgrounds serve as a key example demonstrating the feasibility of tolerance in real life.

The character Ali represents the spiritual values of the Muslim East, adherence to religious traditions, and a collectivist mindset. He loves Nino, respects her Christian identity, and does not attempt to change her. This is particularly evident in their relationship: Ali accepts Nino's different worldview and recognizes her individual freedom. This attitude stands as a practical manifestation of tolerance, in contrast to religious fanaticism. In Ali's own thought, the following statement appears: "Despite Nino being a Christian, I had to marry her." This reflects his prioritization of love and unity over religious differences and indicates that religious identity is secondary in personal relationships.

Nino, on the other hand, symbolizes the Western worldview and individual freedom. She preserves her Christian identity while living within Ali's family and attempts to adapt to a Muslim environment. For instance, she shows respect for Muslim customs while maintaining her own faith. This demonstrates that she actively participates in the concept of tolerance. Nino is open to Ali's culture and does not exhibit any prejudice toward his religious identity.

One of the significant literary representations in the novel is the depiction of the city

* Baku State University, Gazakh Branch, Azerbaijan, cevahir.hesenli93@gmail.com; Orcid: 0009-0008-7847-1917

of Baku. Here, people belonging to different religions - Muslims, Christians, and other groups (Russians, Georgians, Armenians) -live in the same space. This urban image illustrates how religious tolerance can emerge within a social environment. However, the historical and political events described in the novel disrupt this harmony, demonstrating that tolerance depends not only on individual relations but also on political conditions.
The later fate of Ali and Nino's relationship further shows that the idea of tolerance is put to the test. War and political turmoil affect their family life, revealing that harmony between different religions is not always stable.

The novel "Ali and Nino" presents a literary model of religious tolerance through its characters Ali and Nino, as well as the setting of Baku. The work demonstrates that religious differences can serve as a unifying factor when love and mutual respect are present, making it one of the most concrete and comprehensive expressions of the idea of tolerance in Azerbaijani literature.

Keywords: Religious Tolerance, Multiculturalism, Ali and Nino, Cultural Diversity, East and West, Love and Unity.

"Ali ve Nino" Romanında Dini Toleransın Edebi-Felsefi Modeli ve Multikültürel Ortamın Tezahürü

Öğr. Gör. Cəvahir HƏSƏNLİ*

Özet

Kurban Said'in "Ali ve Nino" romanı, XX yüzyılın başlarında Azerbaycan'da ve genel olarak Kafkasya bölgesinde mevcut olan multikültürel ortamın edebi-felsefi modelini sunmaktadır. Eserin merkezinde yer alan Ali ile Nino'nun aşkı yalnızca romantik bir çizgi değil, aynı zamanda dini tolerans fikrinin somut edebi bir ifadesidir. Farklı dini aidiyetlere sahip iki gencin evlenmesi ve birlikte yaşamaya çalışması, toleransın gerçek hayatta mümkün olduğuna dair temel örneklerden biridir.

Ali karakteri, Müslüman Doğu'nun manevi değerlerini, dini geleneklere bağlılığı ve

* Bakü Devlet Üniversitesi Gazah Şubesi, Azerbaycan, cevahir.hesenli93@gmail.com; Orcid: 0009-0008-7847-1917

kolektif düşünce biçimini temsil eder. O, Nino'yu sever, onun Hristiyan kimliğine saygı gösterir ve onu değiştirmeye zorlamaz. Bu durum özellikle ilişkilerinde açıkça hissedilir: Ali, Nino'nun farklı dünya görüşünü kabul eder ve onun bireysel özgürlüğünü tanır. Bu tutum, dini fanatizmin aksine toleransın pratik bir yansımasıdır. Ali'nin düşüncesinde şu ifade yer alır: "Nino'nun Hristiyan olmasına rağmen onunla mutlaka evlenmeliydim." Bu düşünce, onun dini farklılıkları aşarak sevgi ve birliği önceledi̇ğini ve dini aidiyetin kişisel ilişkilerde ikinci planda olduğunu göstermektedir.

Nino ise Batı dünya görüşünün ve bireysel özgürlüğün simgesidir. O, Hristiyan kimliğini koruyarak Ali'nin ailesiyle birlikte yaşar ve Müslüman ortama uyum sağlamaya çalışır. Örneğin, Müslüman geleneklerine saygı gösterir ancak kendi inancından da vazgeçmez. Bu yönü, onun tolerans anlayışına aktif olarak katıldığını ortaya koyar. Nino, Ali'nin kültürüne açıktır ve onun dini kimliğine karşı herhangi bir önyargı sergilemez.

Romanın önemli edebi örneklerinden biri de Bakü şehrinin tasviridir. Burada Müslümanlar, Hristiyanlar ve diğer milletlere (ruslar, gürcüler, ermeniler) mensup insanlar aynı mekânda yaşamaktadır. Bu şehir imgesi, dini toleransın sosyal ortamda nasıl oluşabileceğini göstermektedir. Ancak eserde yaşanan tarihî-siyasal olaylar bu uyumu bozar ve toleransın yalnızca bireysel düzeyde değil, aynı zamanda siyasal koşullara bağlı olduğunu ortaya koyar.

Eserde Ali ile Nino'nun ilişkilerinin sonraki akıbeti de tolerans fikrinin sınandığını göstermektedir. Savaş ve siyasi çalkantılar onların aile yaşamını etkiler ve bu durum, farklı dinler arasındaki uyumun her zaman istikrarlı olmadığını ortaya koyar.

"Ali ve Nino" romanı, Ali ve Nino karakterleri ile birlikte Bakü ortamı aracılığıyla dini toleransın edebi modelini sunmaktadır. Eser, dinî farklılıkların sevgi ve karşılıklı saygı mevcut olduğunda birleştirici bir unsur olabileceğini göstermekte ve bu yönüyle Azerbaycan edebiyatında tolerans fikrinin en somut ve kapsamlı ifadelerinden birini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dini Tolerans, Multikültürlülük, Ali ve Nino, Kültürel Çeşitlilik, Doğu ve Batı, Sevgi ve Birlik

The Contribution of the Celvetiyye Order to the Culture of Coexistence: An Evaluation in the Context of the Ottoman Sufi Tradition

Researcher Lala HAYDAROVA*

Abstract

The Jalvatiyye order initially emerged as a branch of the Bayramiyya order but gradually developed into an independent and influential path within Ottoman Sufi thought. Especially in the seventeenth century, under the leadership and influence of Aziz Mahmud Khudaya, the order became institutionalized and gained wide recognition. Beyond emphasizing individual spirituality, Jalvatiyya developed a Sufi understanding that integrated closely with social life. In this respect, the order assumed an important role in the construction and strengthening of the culture of coexistence in Ottoman society.

At the center of Jalvatiyya doctrine lies the concept of jalvat. In contrast to the classical Sufi notion of khalvet which emphasizes withdrawal from society into seclusion jalvet encourages individuals to remain actively engaged within society. According to this understanding, while a person outwardly participates in social life, inwardly they remain in a constant state of remembrance of God (dhikr) and contemplation. Thus, Jalvatiyya proposes a holistic model of life that unites inner spiritual purification with social responsibility. This model aims not only at the individual's self-discipline and moral refinement but also at cultivating ethical balance and harmony in social relations.

Within the framework of the culture of coexistence, one of the most significant contributions of Jalvatiyya lies in the transformative nature of the relationship between the disciple and society. According to the teachings of the order, a disciple should not withdraw from society; rather, they should remain among people, interact with them, show sensitivity to their problems, and serve as a moral example. Such an

* Azerbaijan National Academy of Sciences, Institute of Literature named after Nizami Ganjavi, Azerbaijan, lalehidaytqizi@gmail.com

approach fosters values such as social solidarity, tolerance, and mutual understanding. Consequently, the Jalvatiyya doctrine contributes to the continuity of social harmony by establishing a balance between individual spirituality and collective life.

In the spiritual training system of the order, practices of dhikr occupy a central place. In particular, the practices structured around the Esma-i Seba (the Seven Divine Names) function as a means of disciplining both the inner spiritual development of the disciple and their relationship with the external world. In addition, the symbolic language formed through colors, symbols, and Sufi signs strengthens the collective identity of the Jalvatiyye order and fosters a shared sense of cultural and spiritual belonging.

In conclusion, by advocating that individuals can attain spiritual perfection without withdrawing from society, the Jalvatiyye order made significant contributions to the development of a culture of coexistence within Ottoman intellectual and social life. In this regard, Jalvatiyye can be regarded as a distinctive model within the Sufi tradition that represents its social dimension and redefines the relationship between the individual and society.

Keywords: Jalvatiyye, Culture of Coexistence, Ottoman Society, Social Harmony, Spiritual Maturation.

Celvetiyye Tarikatının Birlikte Yaşama Kültürüne Katkısı: Osmanlı Tasavvuf Geleneği Bağlamında Bir Değerlendirme

Araştırmacı Lale HAYDAROVA*

Özet

Celvetiyye tarikatı, başlangıçta Bayramiyye'nin bir kolu olarak teşekkül etmiş, zamanla Osmanlı tasavvuf düşüncesi içinde müstakil ve etkili bir yol hâline gelmiştir. Özellikle XVII. yüzyılda Aziz Mahmud Hüdayi'nin temsil ettiği çizgiyle kurumsallaşan bu tarikat, yalnızca bireysel maneviyatı önceleyen bir yapı olmaktan öte, toplumsal hayatla bütünleşen bir tasavvuf anlayışı geliştirmiştir. Bu yönüyle

* Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü, Azerbaycan, lalehidaytqizi@gmail.com

Celvetiyye, Osmanlı toplumunda birlikte yaşama kültürünün inşasında önemli bir işlev üstlenmiştir.

Celvetiyye öğretisinin merkezinde yer alan "celvet" kavramı, klasik tasavvuftaki "halvet" anlayışına karşıt bir biçimde, bireyin toplumdan uzaklaşmasını değil, bilakis toplum içinde aktif bir varlık göstermesini esas almaktadır. Bu yaklaşım, bireyin zahiren sosyal hayatın içinde yer alırken batınen sürekli bir zikir ve tefekkür hâlinde bulunmasını öngörür. Böylece Celvetiyye, içsel arınma ile toplumsal sorumluluğu birleştiren bütüncül bir yaşam modeli ortaya koymaktadır. Bu model, bireyin yalnızca kendi nefsî terbiyesiyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda toplumsal ilişkilerde ahlâkî bir denge ve uyum üretmesini hedefler.

Birlikte yaşama kültürü bağlamında Celvetiyye'nin en dikkat çekici katkılarından biri, müridin toplumla kurduğu ilişkinin dönüştürücü niteliğidir. Tarikat anlayışına göre mürid, toplumdan kaçan değil; aksine toplumun içinde kalarak insanlarla etkileşim kuran, onların sorunlarına duyarlı olan ve ahlâkî bir örneklik sergileyen birey olmalıdır. Bu durum, sosyal dayanışma, hoşgörü ve karşılıklı anlayış gibi değerlerin güçlenmesine zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla Celvetiyye öğretisi, bireysel maneviyat ile kolektif yaşam arasında bir denge kurarak toplumsal uyumun sürekliliğine katkı sağlamaktadır.

Tarikatın manevi eğitim sisteminde önemli bir yer tutan zikir uygulamaları, özellikle "Esma-i Seba" çerçevesinde şekillenen pratikler, müridin hem içsel olgunlaşmasını hem de dış dünyayla kurduğu ilişkiyi disipline eden bir işlev görmektedir. Bunun yanı sıra renkler, semboller ve tasavvufî göstergeler aracılığıyla oluşturulan sembolik dil, Celvetiyye'nin kolektif kimliğini pekiştirerek ortak bir kültürel ve manevi aidiyet bilinci üretmektedir.

Sonuç olarak Celvetiyye tarikatı, bireyin toplumdan soyutlanmadan manevi kemale ulaşabileceğini savunan yaklaşımıyla, Osmanlı düşünce dünyasında birlikte yaşama kültürünün gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu yönüyle Celvetiyye, tasavvuf geleneğinin sosyal boyutunu temsil eden ve birey-toplum ilişkisini yeniden tanımlayan özgün bir model olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Celvetiyye, Birlikte Yaşama Kültürü, Osmanlı Toplumu, Toplumsal Uyum, Manevi Olgunlaşma

Seyid Yahya Bakuvi and the Culture of "Living Together" in the Khalwatiyya Tradition: The Social Foundations of the Understanding of Unity in Multiplicity

Researcher Malahat BABAYEVA*

Abstract

Seyid Yahya Bakuvi, as one of the most deeply rooted mystics of Azerbaijan and the Islamic geography, and in his capacity as the "Second Pir" (Pir-i Sani) of the Khalwatiyya tradition, is considered one of the spiritual architects of social peace and the culture of living together. The concept of "Unity in Multiplicity" (Wahdat al-Kasrat), which lies at the center of his world of thought, is not merely a theoretical Sufi term but also a sociological ground that enables different beliefs, sects, and cultures to coexist in harmony. Bakuvi's philosophy proceeds from the fact that every atom in the universe is a manifestation of God; according to this perspective human beings, regardless of the language they speak or the disposition they belong to, are reflections of the same divine source. This situation removes diversity in Muslim thought from being an element of threat and turns it into a divine richness and an aesthetic necessity. The Khalwatiyya interaction, stretching from Baku from its beginnings to Anatolia, the Balkans, and North Africa, has succeeded throughout history in melting different social strata in the same melting pot. The process of disciplining the soul (nafs), which Seyid Yahya addressed in works such as "Asrar al-Talibin" and "Wirid al-Sattar," is essentially a process of socialization. This is because a dervish who sees the flaws of his own soul and conquers his arrogance gains the ability to approach the differences of others with tolerance. In the Khalwatiyya tradition, the principle of "Khalwat dar Anjuman"-meaning to be with the Truth while among the people-stipulates that the Muslim individual should not be isolated from society but, on the contrary, should serve by remaining at the center of the community. This social touch is the most concrete foundation of the culture of living together.

According to Bakuvi, the spiritual condition for living together is to assume the

* Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan, milababayeva@mail.ru

attribute of "Sattar" (The Veiler of Faults) to cover the shortcomings of others and to look upon them with the gaze of compassion. Multiplicity (Kasrat), namely the differences and abundance in the world, is a part of unity (Wahdat); just as thousands of leaves of a tree look in different directions despite being fed from the same root. This ontological view encourages pluralism in social life.

Keywords: Seyid Yahya Bakuvi, Khalwatiyya, Unity in Multiplicity, Culture of Coexistence, Islamic Mysticism, Social Reconciliation.

Seyid Yahya Bakuvi ve Halvetiyye Geleneğinde 'Birlikte Yaşama' Kültürü: Kesrette Vahdet Anlayışının Sosyal Temelleri

Araştırmacı Melahat BABAYEVA*

Özet

Seyid Yahya Bakuvi, Azerbaycan'ın ve İslam coğrafyasının yetiştirdiği en köklü mutasavvıflardan biri olarak, Halvetiyye geleneğinin ikinci piri sıfatıyla toplumsal barış ve birlikte yaşama kültürünün manevi mimarlarından sayılır. Onun düşünce dünyasının merkezinde yer alan "Kesrette Vahdet" (çoklukta birlik) anlayışı, sadece teorik bir tasavvufi terim değil, aynı zamanda farklı inanç, mezhep ve kültürlerin bir arada huzur içinde var olabilmesini sağlayan sosyolojik bir zemindir. Bakuvi'nin felsefesi, evrendeki her zerrenin Allah'ın bir tecellisi olduğu gerçeğinden hareket eder; bu bakış açısına göre insanoğlu, hangi dili konuşursa konuşsun veya hangi meşrebe ait olursa olsun, aynı ilahi kaynağın bir yansımasıdır. Bu durum, Müslüman düşüncesinde çeşitliliği bir tehdit unsuru olmaktan çıkarıp, ilahi bir zenginlik ve estetik bir gereklilik haline getirir. Bakü'den başlayarak Anadolu'ya, Balkanlar'a ve Kuzey Afrika'ya kadar uzanan Halvetiyye etkileşimi, tarih boyunca farklı toplumsal katmanları aynı irfani potada eritmeyi başarmıştır. Seyid Yahya'nın "Esrârü't-Tâlibîn" ve "Virdü's-Settar" gibi eserlerinde işlediği nefis terbiyesi süreci, aslında bireyin toplumsallaşma sürecidir. Zira kendi nefsinin kusurlarını gören ve kibrini yenen bir derviş, başkalarının farklılıklarına karşı hoşgörüyle yaklaşma melekesi

* Azerbaycan Devlet Pedaqoji Universitesi, Azerbaycan, milababayeva@mail.ru

kazanır. Halvetiyye geleneğinde "Halvet der Encümen" yani halkın içinde Hak ile beraber olma prensibi, Müslüman bireyin toplumdan izole olmasını değil, tam aksine cemiyetin merkezinde kalarak hizmet etmesini öngörür. Bu sosyal dokunuş, birlikte yaşama kültürünün en somut temelidir.

S.Bakuvi'ye göre birlikte yaşamanın manevi şartı, "Settar" sıfatına bürünerek başkalarının ayıplarını örtmek ve onlara şefkat nazarıyla bakmaktır. Kesret, yani dünyadaki farklılıklar ve çokluk, vahdetin (birliğin) bir parçasıdır; tıpkı bir ağacın binlerce yaprağının farklı yönlere bakmasına rağmen aynı kökten beslenmesi gibi. Bu ontolojik bakış, toplumsal hayatta çoğulculuğu (pluralizm) teşvik eder. Halveti tekkeleri tarih boyunca sadece zikir yerleri değil, aynı zamanda açların doyurulduğu, kimsesizlerin sığındığı ve farklı düşüncelere sahip insanların ortak bir edep çerçevesinde buluştuğu sosyal merkezler olmuştur. Seyid Yahya Bakuvi'nin insan-ı kamil modeli, ötekini kendisi gibi bilen, hatta ötekinde kendini bulan bir insan tipidir. Bu anlayış, günümüzün küreselleşen dünyasında karşılaşılan ırkçılık, ayrımcılık ve tahammülsüzlük gibi sorunlara karşı en güçlü manevi ilaçtır. Çünkü Bakuvi'nin öğretisinde "öteki" yoktur; sadece henüz keşfedilmemiş bir "kardeşlik" vardır. Onun düşünce dünyasında Müslüman düşüncesindeki çeşitlilik, Allah'ın isimlerinin farklı aynalardaki tezahürüdür. Bu yüzden mezhep kavgaları veya yapay ayrılıklar, hakikate ulaşamamış ham ruhların ürünüdür. Bakuvi, bir mürşit olarak talebelerine her zaman alçakgönüllülüğü ve hizmeti aşılamıştır; hizmetin olduğu yerde ise çatışma değil, dayanışma filizlenir.

Anahtar Kelimeler: Seyid Yahya Bakuvi, Halvetiyye, Kesrette Vahdet, Birlikte Yaşama Kültürü, İslam Tasavvufu.

The Impact of Coexistence on Agricultural Development in Al-Andalus

Dr. Candidate Merve ÇIFTÇI*

Abstract

Agricultural development in Al-Andalus cannot be understood independently of *Convivencia*, that is, the experience of coexistence of people belonging to the three divine religions (Muslims, Christians and Jews). This study examines the impact of this socio-cultural model, commonly referred to as convivencia, on agricultural innovation, diversity and sustainability in the Iberian Peninsula between 711-1492. This study, which focuses on cross-cultural interaction, argues that agricultural progress is not merely a result of environmental adaptation or political organisation; it is also a direct product of cross-cultural knowledge exchange.

The coexistence of different religious and ethnic groups in Al-Andalus enabled the transfer of agricultural knowledge from one community to another. Muslim, Christian and Jewish communities played an active role in the transmission and adaptation of agricultural techniques. This process was supported by translation and scholarly interaction; agricultural techniques from the East were brought to the Iberian Peninsula. Agriproduct such as rice, sugarcane, citrus and cotton were introduced to the peninsula. In short, Al-Andalus became a region where agricultural knowledge was tested, applied and botanical data was transferred.

Advances in irrigation technology are also one of the most significant results of the convivencia. Water transport, water-lifting-techniques, irrigation canals and flumes, regulated irrigation were widely practised in Al-Andalus. These practices were not limited to Muslim farmers; they were also adopted by Christians and Jewish communities. In other words, agricultural productivity increased and new agricultural lands were brought into production. Furthermore, convivencia laid the groundwork for the development of a rich agricultural literature. In the field of botany, scholars brought together Greek, Roman and Islamic agricultural traditions,

* Escuela de Estudios Arabes (EEA), Consejo Superior de Investigaciones Scientificas (CSIC) Granada, Spain, merve.ciftci.history@gmail.com

ensuring the transmission of accumulated knowledge across generations. In addition, these works did not merely record agricultural practices; they also facilitated the systematisation of knowledge. The integration of diverse agricultural experiences also boosted production and played a key role in the expansion of trade networks. This paved the way for a degree of stability and cooperation in rural areas. At this point, the concept of convivencia played a facilitating role in the agricultural and scientific development.

Ultimately, it's evident that the success achieved in the field of agriculture in Al-Andalus was linked to the interaction of different cultures. The coexistence of different cultures gave rise to a dynamic environment in which science, technology and agricultural products developed though mutual interaction. This historical experience offers an important perspective for understanding the relationship between intercultural interaction and sustainable agriculture today.

Keywords: Coexistence, Convivencia, Al-Andalus, Muslims of al-Andalus, Agriculture, Botany.

Endülüs'te Birlikte Yaşama Tecrübesinin Tarımsal Gelişime Etkisi

Dr. Candidate Merve ÇİFTÇİ*

Özet

Endülüs'te tarım alanında gelişmeler, *Convivencia* yani üç ilahi dine mensup halkın (Müslüman, Hristiyan, Yahudi) bir arada yaşama tecrübesinden bağımsız olarak ele alınamaz. Bu çalışma convivencia olarak adlandırılan sosyo-kültürel modelin, 711-1492 yılları arasında İber yarımadasında tarımsal yenilik, sürdürebilirlik üzerindeki etkilerini incelemektedir. Kültürlerarası etkileşime odaklanan bu araştırma, zirai ilerlemenin yalnızca çevresel uyum veya siyasi yapılanmanın bir sonucu olmadığı; aynı zamanda kültürlerarası bilgi alışverişinin doğrudan bir ürünü olduğunu savunmaktadır.

* Escuela de Estudios Arabes (EEA), Consejo Superior de Investigaciones Scientificas (CSIC) Granada, Spain, merve.ciftci.history@gmail.com

Endülüs'te farklı dini ve etnik grupların bir arada yaşaması, tarım alanında toplumların hafızasındaki bilginin, diğer topluma aktarılmasını mümkün kıldı. Müslüman Hristiyan ve Yahudi toplulukları, tarım tekniklerinin nakledilmesi ve dönüştürülmesinde aktif rol oynadı. Bu süreç, tercüme faaliyetleri ve ilmî etkileşim ile desteklendi; Doğu'ya ait tarım teknikleri İber yarımadasına taşındı. Pirinç, şeker kamışı, turunçgiller ve pamuk gibi zirai ürünler bölgeye kazandırıldı. Yani Endülüs zirai bilginin test edildiği, uygulandığı ve botanik verilerinin transfer edildiği alan haline geldi.

Sulama teknolojisindeki gelişmeler de convivencia kültürünün en belirgin sonuçlarından biridir. Suyu taşıma, yükseğe çıkarma, kanal ağı ve kontrollü sulama teknikleri Endülüs'te yaygın biçimde uygulandı. Bu uygulamalar yalnızca Müslüman çiftçiler ile sınırlı kalmadı, Hristiyan ve Yahudi topluluklar tarafından da benimsendi. Yani, tarımsal verimlilik arttı ve yeni tarım arazileri üretime açıldı. Bunların yanı sıra, convivencia zengin bir tarım literatürünün oluşumuna da zemin hazırladı. Botanik alanında alimler Yunan, Roma ve İslam tarım geleneklerini bir araya getirerek bilgi birikiminin nesillere aktarımını sağladı. Ayrıca bu eserler sadece tarımsal uygulamaları kaydetmedi, bilginin sistematikleşmesine de olanak sağladı. Öte yandan farklı zirai deneyimlerin bütünleşmesi, üretimi artırdı ve ticaret ağlarının genişlemesinde etkili oldu. Kırsal alanlarda belirli istikrar ve iş birliğinin önü açıldı. Bu noktada Convivencia kavramının tarımsal ve bilimsel gelişimi kolaylaştırıcı rolü olduğu aşikardır.

Netice itibariyle, Endülüs'te tarım alanında elde edilen başarının, farklı toplulukların bir arada yaşaması ve etkileşimiyle bağlantılı olduğu görülmektedir. Farklı kültürlerin bir arada yaşaması, bilimin, tekniğin ve ürünlerin etkileşim içinde geliştiği, dinamik bir ortamı doğurmuştur. Bu tarihsel tecrübe ise günümüzde kültürlerarası etkileşim ve sürdürülebilir tarım arasındaki ilişkiyi anlamak için önemli bir bakış açısı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Convivencia, Coexistence, Endülüs, Endülüs Müslümanları, Tarım, Botanik

From Family to the Virtuous Society in Nasir al-Din Tusi: Ontological and Ethical Principles of Living Together

Researcher Pervin NESİROVA*

Abstract

This study aims to systematically analyze the institution of the family within the framework of Nasir al-Din Tusi's moral philosophy, in relation to the principles of living together that make the construction of a virtuous society possible. In Islamic thought, the notion that the human being is "madani bi al-tab'" (social by nature) demonstrates that living together is not merely a historical or sociological necessity, but an essential reality grounded in the ontological structure of the human being. This perspective assumes that the individual cannot attain perfection independently; rather, moral completion is realized only within a network of social relations.

In Akhlaq-i Nasiri, Tusi presents a hierarchical and holistic ethical model through his classification of self-governance (tadbīr al-nafs), household management (tadbīr al-manzil), and governance of the city (tadbīr al-mudun), extending from individual morality to the political order. Within this framework, the family is positioned as the constitutive cell of the virtuous society. Virtues (wisdom, temperance, courage, and justice) are first balanced within the inner world of the individual; however, their social manifestation becomes visible within the family institution. The family is not merely a biological or legal unit; it is the primary social sphere where mutual rights and responsibilities, economic balance, moderation, and justice are concretely embodied. In this respect, the order established within the family functions as the prototype of the broader social order.

In Tusi's approach, there exists a reciprocal relationship between morality and social structure. While moral values establish social solidarity and order, social and administrative structures also play a determining role in shaping the moral system. For this reason, the family serves both as the first sphere in which the individual's metaphysical orientation is realized and as the strategic foundation of social stability. The weakening of the family structure, therefore, paves the way for social

* Azerbaijan Institute of Theology, Azerbaıjan, pervin.nesirova@gmail.com

disintegration on a macro level.

Furthermore, this study argues that Tusi's conception of living together is not based on eliminating differences, but on regulating them within the framework of justice and moderation. The moral order constructed within the family at the micro level becomes the guarantee of justice and social unity at the level of the city and political structure.

In conclusion, this paper maintains that the family-centered understanding of virtue in classical Islamic moral philosophy offers a normative and systematic framework capable of addressing contemporary problems such as social alienation, moral erosion, and crises of coexistence.

Keywords: Nasir al-Din Tusi, Akhlaq-i Nasiri, Family, Virtuous Society, Coexistence.

Nasiruddin Tusi'de Aileden Erdemli Topluma: Birlikte Yaşamanın Ontolojik ve Ahlaki İlkeleri

Araştırmacı Pervin NESİROVA*

Özet

Bu çalışma, Nasîruddin Tûsî'nin ahlak felsefesi çerçevesinde aile kurumunu, erdemli toplumun inşasını mümkün kılan birlikte yaşama ilkeleri bağlamında sistematik biçimde analiz etmeyi amaçlamaktadır. İslam düşüncesinde insanın "medenî bi't-tab'" (tabiatı gereği sosyal bir varlık) oluşu, birlikte yaşamanın yalnızca tarihsel ya da sosyolojik bir zorunluluk değil, insanın ontolojik yapısından kaynaklanan asli bir gerçeklik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu perspektif, bireyin kendi başına yetkinliğe ulaşamayacağını; ahlaki kemalin ancak toplumsal ilişkiler ağı içerisinde gerçekleşebileceğini varsayar.

Tûsî'nin Ahlâk-ı Nâsırî adlı eserinde ortaya koyduğu nefs terbiyesi (tedbîru'n-nefs), ev idaresi (tedbîru'l-menzil) ve şehir yönetimi (tedbîru'l-müdün) tasnifi, bireysel ahlaktan siyasal düzene uzanan hiyerarşik ve bütüncül bir etik model sunmaktadır. Bu model içerisinde aile, erdemli toplumun kurucu hücresi olarak konumlandırılır.

* Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü, Azerbaycan, pervin.nesirova@gmail.com

Faziletler (hikmet, iffet, şecaat ve adalet) öncelikle bireyin iç dünyasında dengelenir; ancak bu dengenin toplumsal karşılığı aile kurumu içinde görünür hale gelir. Aile, yalnızca biyolojik ya da hukuki bir birlik değil; karşılıklı hak ve sorumluluk bilincinin, ekonomik dengenin, ölçülülüğün ve adalet ilkesinin somutlaştığı ilk sosyal mekândır. Bu yönüyle aile içi düzen, toplumsal düzenin prototipi olarak işlev görür.

Tûsî'nin yaklaşımında ahlak ile sosyal yapı arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Ahlaki değerler sosyal dayanışmayı ve düzeni tesis ederken; sosyal ve yönetsel yapılar da ahlaki sistemin biçimlenmesinde belirleyici rol oynar. Bu nedenle aile, hem bireyin metafizik yöneliminin ilk gerçekleşme alanı hem de toplumsal istikrarın stratejik temelidir. Aile yapısında meydana gelen zayıflama, makro ölçekte toplumsal çözülmeye zemin hazırlar.

Çalışma ayrıca Tûsî'nin birlikte yaşama anlayışının farklılıkların ortadan kaldırılmasına değil, onları adalet ve ölçülülük ilkeleri çerçevesinde düzenlemeye dayandığını ileri sürmektedir. Mikro ölçekte ailede inşa edilen erdem düzeni, makro ölçekte şehir ve siyasal yapıda adaletin ve toplumsal bütünlüğün teminatı haline gelmektedir.

Sonuç olarak bu makale, klasik İslam ahlak felsefesinde aile merkezli erdem anlayışının, günümüzde yaşanan toplumsal yabancılaşma, değer aşınması ve birlikte yaşama krizlerine karşı normatif ve sistematik bir çözüm imkânı sunduğunu savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nasîruddin Tûsî, Ahlâk-ı Nâsırî, Aile, Erdemli Toplum, Birlikte Yaşama.

من الأسرة إلى المجتمع الفاضل عند نصير الدين الطوسي: الأسس الأنطولوجية والأخلاقية للعيش المشترك

بَروين نسيروفا*

الملخص

تهدف هذه الدراسة إلى تحليل مؤسسة الأسرة في إطار الفلسفة الأخلاقية لنصير الدين الطوسي، وذلك في سياق المبادئ التي تجعل من العيش المشترك أساسًا لبناء المجتمع الفاضل. إن فكرة كون الإنسان «مدنيًّا بالطبع» في الفكر الإسلامي تُظهر أن العيش المشترك ليس مجرد ضرورة تاريخية أو اجتماعية، بل هو حقيقة أصيلة نابعة من البنية الأنطولوجية للإنسان. ويفترض هذا المنظور أن الفرد لا يستطيع بلوغ الكمال بمفرده، بل إن تمامه الأخلاقي لا يتحقق إلا ضمن شبكة من العلاقات الاجتماعية.

وقد قدّم الطوسي في كتابه أخلاق ناصري نموذجا أخلاقيا هرميًا وشموليًا من خلال تقسيمه لتدبير النفس وتدبير المنزل، وتدبير المدن وهو تقسيم يمتد من الأخلاق الفردية إلى النظام السياسي. وفي هذا الإطار تُعدّ الأسرة الخلية التأسيسية للمجتمع الفاضل. فالفضائل (الحكمة، والعفة، والشجاعة، والعدالة) تتوازن أولًا في باطن الفرد، غير أن تجلّيها الاجتماعي يظهر داخل مؤسسة الأسرة. فالأسرة ليست مجرد رابطة بيولوجية أو قانونية، بل هي المجال الاجتماعي الأول الذي تتجسد فيه حقوق الأفراد وواجباتهم المتبادلة، ويتحقق فيه التوازن الاقتصادي، ومبدأ الاعتدال، وقيمة العدالة. ومن هذا المنطلق يشكّل النظام الأسري نموذجًا أوليًا للنظام الاجتماعي العام.

ويرى الطوسي أن هناك تفاعلًا متبادلًا بين الأخلاق والبنية الاجتماعية؛ فالقيم الأخلاقية تؤسس للتضامن والنظام الاجتماعي، كما أن الهياكل الاجتماعية والإدارية تؤثر بدورها في تشكيل النظام الأخلاقي. ولهذا تُعدّ الأسرة المجال الأول لتحقق التوجه الميتافيزيقي للإنسان، كما تمثل الأساس الاستراتيجي لاستقرار المجتمع. وإن ضعف البنية الأسرية يمهد الطريق للتفكك الاجتماعي على المستوى الكلي.

كما تذهب هذه الدراسة إلى أن مفهوم العيش المشترك عند الطوسي لا يقوم على إلغاء الاختلافات، بل على تنظيمها ضمن إطار العدالة والاعتدال. فالنظام الأخلاقي الذي يُبنى داخل الأسرة على المستوى الجزئي يصبح ضمانة للعدالة والوحدة الاجتماعية على مستوى المدينة والبنية السياسية.

وفي الختام، تؤكد هذه الدراسة أن الفهم القائم على مركزية الأسرة في الفلسفة الأخلاقية الإسلامية الكلاسيكية يقدم إطارًا معياريًا ومنهجيًا قادرًا على معالجة قضايا معاصرة مثل الاغتراب الاجتماعي، وتآكل القيم، وأزمات التعايش.

الكلمات المفتاحية: نصير الدين الطوسي، أخلاق ناصري، الأسرة، المجتمع الفاضل، العيش المشترك، الفلسفة الأخلاقية الإسلامية، النظام الاجتماعي، العدالة، الفضيلة.

* معهد أذربيجان للعلوم اللاهوتيةpervin.nesirova@gmail.com ,

Multiculturalism in the Creative Work of Mirza Alakbar Sabir

Researcher Sevinj MİRZAYEVA*

Abstract

Mirza Alakbar Sabir is one of the most prominent figures of Azerbaijani literature and a powerful representative of satirical poetry. His work is distinguished by its criticism of social problems, ignorance, and injustice within society.

A democratic writer and the founder of a new type of satire, Sabir reflected the social and cultural issues of society through sharp satire. In his works, the interaction of different ways of thinking, social strata, and cultural values clearly demonstrates the essence of multiculturalism.

One of the most notable aspects of Sabir's творчество is his depiction of various layers of society. He presents the poor and the rich, the educated and the ignorant, the modern-minded and the conservative on the same plane, comparing their behaviors and worldviews. This approach not only acknowledges the existence of differences in society but also emphasizes the necessity of coexistence.

At the same time, Sabir opposes religious fanaticism and superstition, advocating the idea of tolerance. He calls on people to be more open-minded and to respect differing opinions. This is considered one of the fundamental principles of a multicultural society. His critical approach highlights the importance of free thought for societal development.

Sabir's works also give special attention to the comparison between Eastern and Western cultures. He criticizes the causes of backwardness in the East and stresses the importance of learning from Western development. This reflects the significance of interaction and mutual learning between cultures, which is a key feature of multiculturalism.

Additionally, Sabir's language and style serve as carriers of multicultural values. By

* Azerbaijan National Academy of Sciences Ganja Branch, Azerbaijan, sevincmirzeyeva93@gmail.com

writing in a simple, accessible language close to that of the people, he appeals to a wide audience and ensures that all social groups can understand his work. This is a clear example of cultural inclusivity.

The creative work of Mirza Alakbar Sabir holds great importance in promoting multicultural values. His works emphasize diversity, tolerance, enlightenment, and universal human values. Through his satirical style, Sabir not only exposes the flaws of society but also proposes a model of a more just, open, and developed society.

His simple and accessible style enables him to address all segments of society. As a result, Sabir's creative work reflects multicultural values such as diversity, tolerance, and enlightenment.

Keywords: Multiculturalism, Tolerance, Literature, Sabir, Society

Mirzə Ələkbər Sabirin Yaradıcılığında Multikulturalizm

Araştırmacı Sevinc MİRZƏYEVA*

Xülasə

Mirzə Ələkbər Sabir Azərbaycan ədəbiyyatının ən parlaq simalarından biri, satirik poeziyanın qüdrətli nümayəndəsidir. Onun yaradıcılığı xalqın sosial problemlərini, cəhaləti və ədalətsizliyi tənqid etməsi ilə seçilir.

Demokratik ədib, yeni tipli satiranın banisi Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığı ilə cəmiyyətin sosial və mədəni problemlərini kəskin satira yolu ilə əks etdirmişdir. Onun əsərlərində müxtəlif düşüncə tərzlərinin, sosial təbəqələrin və mədəni dəyərlərin qarşılıqlı təsviri multikulturalizm ideyasının mahiyyətini aydın şəkildə göstərir.

Sabirin yaradıcılığında ən diqqət çəkən məqamlardan biri cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin təsviridir. O, kasıb və varlı, savadlı və cahil, müasir düşüncəli və köhnə fikirli insanları eyni müstəvidə təqdim edərək onların davranışlarını və dünyagörüşlərini müqayisə edir. Bu yanaşma cəmiyyətdə fərqliliklərin mövcudluğunu qəbul etməklə yanaşı, onların bir arada yaşamasının zəruriliyini də göstərir.

* Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Gence Şubesi, Azerbaycan, sevincmirzeyeva93@gmail.com

Bununla yanaşı, Sabir dini fanatizmə və mövhumata qarşı çıxaraq tolerantlıq ideyasını müdafiə edir. O, insanları daha açıq fikirli olmağa, fərqli baxışlara hörmət etməyə çağırır. Bu isə multikultural cəmiyyətin əsas prinsiplərindən biri hesab olunur. Şairin tənqidi yanaşması cəmiyyətin inkişafı üçün vacib olan azad düşüncənin əhəmiyyətini ön plana çəkir.

Sabirin əsərlərində Şərq və Qərb mədəniyyətlərinin müqayisəsi də xüsusi yer tutur. O, Şərqdəki geriliyin səbəblərini tənqid edir və Qərbin inkişafından nümunə götürməyin vacibliyini vurğulayır. Bu, müxtəlif mədəniyyətlər arasında qarşılıqlı təsirin və öyrənmənin vacibliyini göstərir ki, bu da multikulturalizmin əsas xüsusiyyətlərindən biridir.

Eyni zamanda, Sabirin dil və üslubu da multikultural dəyərlərin daşıyıcısıdır. O, sadə və xalq dilində yazaraq geniş oxucu kütləsinə müraciət edir və cəmiyyətin bütün təbəqələrinin onu anlamasına şərait yaradır. Bu isə mədəni inklüzivliyin bariz nümunəsidir.

Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılığı multikultural dəyərlərin təbliği baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onun əsərlərində müxtəliflik, tolerantlıq, maarifçilik və ümumbəşəri dəyərlər ön plana çəkilir. Sabir öz satirik üslubu ilə cəmiyyətin nöqsanlarını göstərməklə yanaşı, daha ədalətli, açıq və inkişaf etmiş bir cəmiyyət modelini təklif edir.

Onun sadə və xalq dilinə yaxın üslubu isə bütün təbəqələrə müraciət etməyə imkan yaradır. Nəticədə, Sabir yaradıcılığı müxtəliflik, tolerantlıq və maarifçilik kimi multikultural dəyərləri əks etdirir.

Açar Sözlər: Multikulturalizm, Tolerantlıq, Ədəbiyyat, Sabir, Cəmiyyət

The Wisdom of the Word in Nizami Ganjavi's "Seven Beauties" Poem

Researcher Sevinc HAJIYEVA*

Abstract

Nizami Ganjavi's poem "Seven Beauties" is one of the rare literary works that presents the wisdom of the word through deep philosophical and aesthetic dimensions. The poet evaluates the word not merely as a means of communication, but as an eternal value that expresses the spiritual world of a human being and transcends the boundaries of time and space. According to Nizami, the material world is temporary; however, the words a person speaks, the ideas they create, and their spiritual legacy endure and become the main factors that keep a person alive in history.

In the poem, the wisdom of the word is closely connected with human perfection. The poet places special emphasis on knowledge, comprehension, and education. In his view, neither wealth nor outward appearance elevates a person; the true value lies in one's knowledge, intellect, and spirituality. Learning and hard work are the fundamental conditions for human development. Nizami shows that even innate talent becomes worthless if not developed, whereas a hardworking and eager-to-learn individual can reach great heights. In this sense, knowledge is presented as the main force that frees a person from ignorance and grants them freedom and identity.

At the same time, the poem strongly criticizes selfish desires, greed, and attachment to material wealth. The poet states that a person's true richness lies not in gold, but in their intellect, virtue, and inner purity. Simplicity, humility, and moral values are the main characteristics of Nizami's ideal human model. A person who pursues material desires, on the other hand, becomes spiritually impoverished.

The moral condition of society is also a central theme in the poem. Nizami points out that when the places of good and evil are reversed in society, it is a sign of moral decline. In such circumstances, it is essential for individuals to take a righteous stand and defend justice and truth.

* Azerbaijan National Academy of Sciences, Ganja Branch, Nizami Ganjavi Center, Azerbaijan, sevinchaciyeva990@gmail.com

In conclusion, in the poem "Seven Beauties," the wisdom of the word is presented not only as an aesthetic concept, but also as a fundamental means for achieving human spiritual perfection, ensuring the healthy development of society, and preserving eternal values.

Keywords: Nizami Ganjavi, Seven Beauties, Word, The Wisdom of the Word, Knowledge and Perfection.

Nizami Gencevi'nin "Yedi Güzel" Mesnevi'sinde Sözün Hikmeti

Araştırmacı Sevinc HACIYEVA*

Özet

Nizami Gencevi'nin "Yedi Güzel" mesnevisi, sözün hikmetini derin felsefi ve estetik boyutlarıyla ortaya koyan nadir sanat eserlerinden biridir. Şair, sözü yalnızca bir iletişim aracı olarak değil, insanın manevi dünyasını ifade eden ve onu zaman ile mekân sınırlarının ötesine taşıyan ebedi bir değer olarak değerlendirir. Nizami'ye göre maddi dünya geçicidir; ancak insanın söylediği söz, ortaya koyduğu düşünce ve bıraktığı manevi miras kalıcıdır ve insanı tarihte yaşatan başlıca unsurdur.

Eserde sözün hikmeti, insanın olgunlaşmasıyla doğrudan ilişkilidir. Şair, ilme, idrake ve eğitime büyük önem verir. Ona göre insanı yücelten ne servet ne de dış görünüştür; asıl değer, onun bilgisi, aklı ve maneviyatıdır. Öğrenmek ve emek, insan gelişiminin temel şartıdır. Nizami, doğuştan gelen yeteneğin bile geliştirilmediği takdirde değersiz kalacağını, buna karşılık çalışkan ve öğrenmeye açık bireylerin büyük başarılara ulaşabileceğini vurgular. Bu açıdan ilim, insanı cehaletten kurtaran, ona özgürlük ve kimlik kazandıran temel güç olarak sunulur.

Aynı zamanda eserde nefs, hırs ve maddi zenginliğe aşırı bağlılık sert biçimde eleştirilir. Şair, insanın gerçek zenginliğinin altın ve malda değil; akıl, erdem ve içsel temizlikte olduğunu ifade eder. Sadelik, tevazu ve ahlaki değerler Nizami'nin ideal

* Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Gence Şubesi, Nizami Gencevi Merkezi, Azerbaycan, sevinchaciyeva990@gmail.com

insan modelinin temel özellikleri arasında yer alır. Maddi arzuların peşinden giden insan ise manevi açıdan fakirleşir.

Mesnevide toplumun manevi durumu da ele alınır. Nizami, toplumda iyi ile kötünün yer değiştirmesini ahlaki çöküşün bir göstergesi olarak değerlendirir. Böyle bir ortamda bireyin doğru bir duruş sergilemesi, adaleti ve hakikati savunması gerektiğini vurgular.

Sonuç olarak, "Yedi Güzel" mesnevisinde sözün hikmeti yalnızca estetik bir unsur değil; aynı zamanda insanın manevi olgunluğa ulaşmasının, toplumun sağlıklı gelişiminin ve kalıcı değerlerin korunmasının temel aracı olarak sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nizami Gencevi, Yedi Güzel, Söz, Sözün Hikmeti, İlim Ve Olgunluk.

Ganja-Cradle of Multicultural Traditions and Example of Tolerance

Researcher Vüsala HUSEYNOVA*

Abstract

One of the ancient cities of Azerbaijan, Ganja has been known for centuries as an important center where various cultures, religions, and peoples have converged. The roots of the city's multicultural traditions go back to a deep historical past, and these traditions remain relevant today.

Historical sources show that Ganja has been a place where various ethnic groups have lived together since ancient times. Here, alongside Azerbaijanis, Talysh, Lezgins, Russians, and other peoples have lived for many years in an atmosphere of mutual respect and understanding. This diversity has manifested itself not only in ethnic composition but also in religious terms. Representatives of Islam, Christianity, and other religious beliefs have functioned side by side throughout centuries in the city, which has created the foundation for a tolerant environment in Ganja.

Today as well, multiculturalism in Azerbaijan is considered one of the main directions of state policy. As President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev stated: "Today multiculturalism in Azerbaijan is a state policy and at the same time a way of life." The roots of this policy are based on the country's rich historical and cultural heritage. During the period of the Safavid state, during the enlightenment movement of the 19th–20th centuries, and during the years of the Azerbaijan Democratic Republic, representatives of different peoples and religious communities actively participated in social and political life. In the late 20th century, these traditions were elevated to the level of state ideology and revived by Heydar Aliyev.

In the Middle Ages, Ganja gained special prestige as a center of science and culture. Great figures such as Nizami Ganjavi, who grew up in this environment, demonstrate that the city was open to humanistic and multicultural values. In Nizami's works, ideas of respect for different peoples, religions, and cultures, as well as justice and

* Azerbaijan National Academy of Sciences, Ganja Branch, Nizami Ganjavi Center, Azerbaijan, vusala.huseyn.76@gmail.com

humanity, are widely expressed.

One of the most important factors reflecting Ganja's multicultural identity is its rich architectural heritage. Alongside dozens of mosques, mausoleums, and shrines, Albanian temples, Orthodox churches, and other religious monuments have been preserved to this day. In particular, the Imamzadeh Complex and the Alexander Nevsky Church prove that different religious communities have lived here throughout history. At the same time, the existence of buildings belonging to German Lutheran heritage is also a clear example of Ganja's multiethnic history.

The existence of residential areas in Ganja where different nations lived together - such as Jews Street, Lezgins District, and Lahij District - is a vivid indicator of the city's traditions of tolerance. In these areas, people have lived for centuries in peace, mutual respect, and cooperation.

In the modern period as well, Ganja continues to attract attention as a city where multicultural values are preserved and developed. Various cultural events, festivals, and scientific conferences held here strengthen dialogue between different cultures and reinforce mutual understanding within society.

In conclusion, the multicultural traditions of Ganja are the result of its centuries-long historical development. These traditions continue to live today and make the city a model of tolerance and cultural diversity in Azerbaijan. Ganja remains not only a historical city but also a living space where multicultural values are preserved, serving as an example for future generations.

Keywords: Ganja, Multiculturalism, Tolerance, Cultural Diversity, Ethnic Groups.

Gence-Multikültürel Geleneklerin Beşiği ve Hoşgörü Örneği

Araştırmacı Vüsala HÜSEYNOVA*

Özet

Azerbaycan'ın kadim şehirlerinden biri olan Gence, yüzyıllar boyunca çeşitli kültürlerin, dinlerin ve halkların buluştuğu önemli bir merkez olarak tanınmıştır. Şehrin multikültürel geleneklerinin kökleri derin tarihî geçmişe dayanmaktadır ve bu gelenekler bugün de güncelliğini korumaktadır.

Tarihî kaynaklar göstermektedir ki Gence, eski dönemlerden itibaren çeşitli etnik grupların bir arada yaşadığı bir yer olmuştur. Burada Azerbaycanlılarla birlikte Talişler, Lezgiler, Ruslar ve diğer halklar uzun yıllar karşılıklı saygı ve anlayış içinde yaşamışlardır. Bu çeşitlilik yalnızca etnik açıdan değil, aynı zamanda dinî açıdan da kendini göstermiştir. Şehirde İslam, Hristiyanlık ve diğer dinî inançların temsilcileri yüzyıllar boyunca yan yana faaliyet göstermiş, bu durum Gence'de hoşgörü ortamının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Bugün de Azerbaycan'da multikültüralizm devlet politikasının temel yönlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in ifade ettiği gibi: "Bugün multikültüralizm Azerbaycan'da devlet politikasıdır ve aynı zamanda bir yaşam tarzıdır." Bu politikanın kökleri ise ülkenin zengin tarihî ve kültürel mirasına dayanmaktadır. Henüz Safevîler devleti döneminde, XIX–XX yüzyılların aydınlanma hareketi sırasında ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti yıllarında farklı halkların ve dinî toplulukların temsilcileri sosyal ve siyasî hayatta aktif rol almışlardır. XX yüzyılın sonlarında ise Haydar Aliyev tarafından bu gelenekler devlet ideolojisi seviyesine yükseltilmiş ve yeniden canlandırılmıştır.

Orta Çağ'da Gence, bilim ve kültür merkezi olarak özel bir prestij kazanmıştır. Bu ortamda yetişen Nizami Gencevi gibi büyük şahsiyetler, şehrin hümanist ve multikültürel değerlere açık olduğunu göstermektedir. Nizami'nin eserlerinde farklı halklara, dinlere ve kültürlere saygı, adalet ve insanlık fikirleri geniş şekilde işlenmiştir.

* Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Gence Şubesi, Nizami Gencevi Merkezi, Azerbaycan, vusala.huseyn.76@gmail.com

Gence'nin multikültürel kimliğini en açık şekilde yansıtan unsurlardan biri de zengin mimari mirasıdır. Şehirde onlarca cami, türbe ve anıt mezarın yanı sıra Alban kiliseleri, Ortodoks kiliseleri ve diğer dinî yapılar günümüze kadar korunmuştur. Özellikle İmamzade Külliyesi ile Aleksandr Nevski Kilisesi gibi yapılar, farklı dinî toplulukların tarih boyunca burada yaşadığını kanıtlamaktadır. Aynı zamanda şehirde Alman Lüteran mirasına ait yapıların varlığı da Gence'nin çok uluslu tarihinin açık bir göstergesidir.

Gence'de farklı milletlerin birlikte yaşadığı mahallelerin-Yahudiler Sokağı, Lezgiler Mahallesi, Lahıc Mahallesi gibi yerleşim alanlarının varlığı, şehrin hoşgörü geleneklerinin canlı bir göstergesidir. Bu bölgelerde insanlar yüzyıllar boyunca barış, karşılıklı saygı ve iş birliği içinde yaşamışlardır.

Modern dönemde de Gence, multikültürel değerlerin korunup geliştirildiği bir şehir olarak dikkat çekmektedir. Burada düzenlenen çeşitli kültürel etkinlikler, festivaller ve bilimsel konferanslar farklı kültürler arasında diyaloğu güçlendirmekte ve toplum içinde karşılıklı anlayışı pekiştirmektedir.

Sonuç olarak, Gence şehrinin multikültürel gelenekleri onun yüzyıllara dayanan tarihî gelişiminin bir sonucudur. Bu gelenekler bugün de yaşamaktadır ve şehri Azerbaycan'ın hoşgörü ve kültürel çeşitlilik modeli haline getirmektedir. Gence, yalnızca tarihi ile değil, aynı zamanda multikültürel değerlerin korunduğu canlı bir mekân olarak gelecek nesiller için örnek olmaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gence, Multikültüralizm, Hoşgörü, Kültürel Çeşitlilik, Etnik Gruplar.

Social Identity Theory and Collective Memory Perspective on Social Cohesion in Islamic Civilization

Researcher Gulara RUSTAMOVA*
Dr. Zeynep KARLIK**

Abstract

According to Social Identity Theory, individuals form their self-concepts through the social groups to which they belong; group membership is considered a fundamental psychological resource that supports an individual's self-worth. In this context, "ingroup favoritism" refers to the tendency of individuals to evaluate their own group positively. However, this tendency can transform into an integrative rather than an exclusionary function when an inclusive superordinate identity framework exists. In multi-layered societies, when identities are organized hierarchically, and sub-identities (ethnic, cultural, linguistic) are not regulated under an appropriate superordinate identity, group-based competition may emerge. In Islamic civilization, the concept of "ummah" has functioned as a superordinate identity that encompasses sub-identities without eliminating them. This corresponds to the "superordinate identity" model in social psychology literature. The sustainability of superordinate identity, however, is based not only on a structural but also on a normative foundation. A central concept in Turner's self-categorization approach, "normative fit," refers to the condition that for an identity to be activated, the norms associated with that identity must be perceived as meaningful and appropriate by individuals. The Qur'an's attribution of superiority not to ethnic origin but to righteousness (al-Hujurat 49/13) provides a normative framework that bases the identity hierarchy on a moral criterion, thereby limiting ethnic competition. Similarly, the call for unity (Āl ʿImrān 3/103) produces a collective norm that protects the superordinate identity against fragmentation. The primary objective of this study is to analyze the structure and operational dynamics of the culture of coexistence in Islamic civilization through modern social psychology theories. In this context, the study examines how social cohesion is maintained through identity construction and collective memory processes. The ultimate goal of the study is to contribute to the

* Baku State University, Azerbaijan, rustamovagulara@gmail.com

** Bursa Uludagh University, Türkiye, zeynepsariyerkarlik@gmail.com

literature in the sociology of religion and psychology of religion by interpreting a classical civilizational experience through contemporary theoretical tools. Social Identity Theory and the self-categorization approach are adopted as the theoretical framework. As for the methodology, a literature review of a compilatory nature is employed, aiming to descriptively present the fundamental concepts and theories related to the subject. The collective memory perspective explains the continuity of superordinate identity. According to Connerton, societies reproduce the past not only through narratives but also through rituals and bodily practices. Within this framework, communal worship and symbolic practices in Islamic civilization can be evaluated as memory mechanisms that ensure the continuity of a superordinate identity. In conclusion, social cohesion in Islamic civilization is based not on the suppression of identities but on their regulation through an inclusive superordinate identity, normative consistency, and collective memory. This model can be viewed as a form of psychological identity organization that prevents differences from becoming sources of conflict.

Keywords: Islamic Civilization, Social Cohesion, Social Identity Theory, Superordinate Identity, Collective Memory.

Sosyal Kimlik Kuramı ve Kolektif Bellek Perspektifinden İslam Medeniyeti'nde Toplumsal Uyum

Araştırmacı Gulara RUSTAMOVA*
Dr. Zeynep KARLIK**

Özet

Sosyal Kimlik Kuramına göre bireyler benlik tasarımlarını ait oldukları sosyal gruplar aracılığıyla oluşturulmaktadır; grup aidiyeti bireyin öz değerini destekleyen temel bir psikolojik kaynak olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda "ingroup favoritism" olarak adlandırılan iç grup yanlılığı, bireyin kendi grubunu olumlu değerlendirme eğilimini ifade etmektedir. Ancak bu eğilim, kapsayıcı bir üst kimlik çerçevesi mevcut olduğunda dışlayıcı değil bütünleştirici bir işleve dönüşebilmektedir. Çok

* Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan, rustamovagulara@gmail.com
** Bursa Uludağ Üniversitesi, Türkiye, zeynepsariyerkarlik@gmail.com

katmanlı toplumlarda kimlikler hiyerarşik biçimde örgütlendiğinde ve alt kimlikler (etnik, kültürel, dilsel) uygun bir üst kimlik altında düzenlenmediğinde grup temelli rekabet ortaya çıkabilmektedir. İslâm medeniyetinde "ümmet" tasavvuru, alt kimlikleri ortadan kaldırmadan onları kapsayan bir üst kimlik işlevi görmüştür. Bu durum sosyal psikoloji literatüründe "superordinate identity" modeline karşılık gelmektedir. Üst kimliğin sürdürülebilirliği ise yalnızca yapısal değil, normatif bir temele dayanmaktadır. Turner'ın öz-kategorizasyon yaklaşımında merkezi bir kavram olan "normative fit", bir kimliğin etkinleşebilmesi için o kimliğe ait normların bireyler tarafından anlamlı ve uygun görülmesini ifade etmektedir. Kur'an'da üstünlüğün etnik kökene değil takvaya bağlanması (el-Hucurât 49/13), kimlik hiyerarşisini ahlâkî bir ölçüte dayandırarak etnik rekabeti sınırlayan normatif bir çerçeve sunmaktadır. Benzer şekilde birlik çağrısı (Âl-i İmrân 3/103), üst kimliğin parçalanmaya karşı korunmasını sağlayan kolektif bir norm üretmektedir. Bu çalışmanın temel hedefi, İslâm medeniyetinde ortak yaşama kültürünün yapısını ve işleyiş dinamiklerini modern sosyal psikoloji kuramlarıyla analiz etmektir. Bu bağlamda çalışma, toplumsal uyumun kimlik inşası ve kolektif bellek süreçleri üzerinden nasıl sürdürüldüğünü incelemektedir. Çalışmanın nihai hedefi, din sosyolojisi ve din psikolojisi alanındaki literatüre, klasik bir medeniyet tecrübesini çağdaş kuramsal araçlarla yorumlayarak katkı sağlamaktır. Kuramsal çerçeve olarak Sosyal Kimlik Kuramı ve öz-kategorizasyon yaklaşımı esas alınmıştır. Yöntem olarak ise, konuya ilişkin temel kavram ve teorileri betimleyici bir biçimde ortaya koymayı amaçlayan, derleme niteliğinde literatür araştırması benimsenmiştir.

Kolektif bellek perspektifi üst kimliğin sürekliliğini açıklamaktadır. Connerton'a göre toplumlar geçmişi yalnızca anlatılarla değil, ritüel ve bedensel pratikler yoluyla da yeniden üretmektedir. Bu çerçevede İslâm medeniyetinde ortak ibadet ve sembolik pratikler, üst kimliğin sürekliliğini sağlayan bellek mekanizmaları olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak İslâm medeniyetinde toplumsal uyum, kimliklerin bastırılmasına değil; kapsayıcı bir üst kimlik, normatif tutarlılık ve kolektif bellek aracılığıyla düzenlenmesine dayanmaktadır. Bu model, farklılıkların çatışma kaynağına dönüşmesini engelleyen psikolojik bir kimlik organizasyonu biçimi olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Medeniyeti, Toplumsal Uyum, Sosyal Kimlik Kuramı, Üst Kimlik, Kolektif Bellek.

The Concept of Coexistence in Islamic Civilization: The Case of Hoca Ahmed Yesevi

Researcher Dinara SAZANOVA*

Abstract

This study examines the concept of coexistence in Islamic civilization based on the teachings of Hoca Ahmed Yesevi. The main objective of the study is to reveal the humanistic character of Islamic civilization by analyzing the principles of spiritual harmony, tolerance, and social cohesion in Yesevi's thought. In addition, the Islamic foundations of Yesevi's teachings, their dissemination, transmission, and their role in contemporary society are analyzed from a scholarly perspective.

The teachings of Hoca Ahmed Yesevi are regarded as one of the most significant intellectual traditions that contributed to the spiritual and cultural development of the Turkic-Islamic world. In his wisdoms, values such as morality, patience, justice, brotherhood, and tolerance are strongly emphasized. These values play an essential role in fostering mutual understanding and harmony among different social groups and cultures. The fundamental characteristic of Yesevi's teachings lies in guiding individuals toward spiritual maturity and ensuring social balance.

Yesevi's teachings, grounded in the Sufi dimension of Islam, developed as a spiritual system harmonized with the worldview of Turkic peoples. By presenting Islamic values in a language accessible to the broader public, this teaching contributed significantly to its widespread dissemination. Through Yesevi's disciples, this teaching spread across Central Asia and the Turkic world, laying the foundation for a shared spiritual and cultural identity.

The study also analyzes the historical development of Yesevi's teachings, their role in social integration, and their place within Islamic civilization. Furthermore, the contemporary relevance of these teachings, their role in processes of spiritual renewal, and their relationship with pilgrimage culture are examined.

In this context, the development of Yesevi's teachings was first systematically studied by Fuat Koprulu, while the ethical and spiritual dimensions of Sufism

* "Hazret Sultan" National Historical and Cultural Museum, Yesevi Research Center, Turkestan, Kazakhstan, dinara.sazanova@gmail.com

were thoroughly analyzed by Annemarie Schimmel. The spread of Sufi traditions in Central Asia has been extensively examined in the works of Devin DeWeese. Among Kazakh scholars, D. Kenjetay, A. Muminov, and Z. Jandarbek have also made significant contributions to this field.

As a result, the role of Hoca Ahmed Yesevi's teachings in shaping the culture of coexistence in Islamic civilization is clearly demonstrated, emphasizing that it remains a relevant spiritual system both historically and in contemporary society.

Moreover, the number of visitors to the Hoca Ahmed Yesevi Mausoleum and their spiritual motivations clearly demonstrate that this teaching continues to maintain its relevance today. Most domestic and international visitors to Turkistan come to establish a connection with God, achieve spiritual purification, find inner peace, fulfill religious obligations, and explore historical and cultural heritage. This phenomenon confirms that Yesevi's teachings continue to function as an important factor supporting social unity and peace in the modern world.

Keywords: Hoca Ahmed Yesevi, Yesevi Teachings, Islamic Civilization, Sufism, Spiritual Values.

İslam Medeniyeti'nde Birlikte Yaşama Anlayışı: Hoca Ahmed Yesevi Örneği

Araştırmacı Dinara SAZANOVA*

Özet

Bu çalışmada, İslam medeniyetinde birlikte yaşama anlayışı Hoca Ahmed Yesevi öğretisi temelinde kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Çalışmanın temel amacı, Yesevi düşüncesindeki manevi uyum, hoşgörü ve toplumsal ahenk ilkelerini analiz ederek İslam medeniyetinin hümanist karakterini ortaya koymaktır. Ayrıca, Yesevi öğretisinin İslam dinine dayandığı, onun yayılması, tebliği ve günümüz toplumundaki işlevi bilimsel açıdan değerlendirilmektedir.

Hoca Ahmed Yesevi öğretisi, Türk-İslam dünyasının manevi ve kültürel

* "Hazret Sultan" Ulusal Tarih ve Kültür Müzesi, Yesevi Araştırmaları Merkezi, Türkistan, Kazakistan, dinara.sazanova@gmail.com

gelişimine önemli katkı sağlayan öğretilerden biri olarak kabul edilmektedir. Onun hikmetlerinde ahlak, sabır, adalet, kardeşlik ve hoşgörü gibi değerler geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Bu değerler, toplumdaki farklı sosyal gruplar ve kültürler arasında karşılıklı anlayış ve uyumun oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Yesevi öğretisinin temel özelliği, insanı manevi olgunluğa yönlendirerek toplumsal dengeyi sağlamasıdır.

Yesevi öğretisi, İslam'ın tasavvufi yönüne dayanarak Türk halklarının dünya görüşü ile uyum içinde gelişmiş bir manevi sistemdir. Bu öğreti, İslam değerlerini halkın anlayabileceği bir dilde sunarak geniş kitlelere yayılmasına katkı sağlamıştır. Yesevi'nin öğrencileri aracılığıyla bu öğreti Orta Asya ve Türk dünyasına yayılmış ve manevi-kültürel kimliğin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Çalışmada ayrıca Yesevi öğretisinin tarihsel gelişimi, toplumsal bütünleşmedeki rolü ve İslam medeniyetindeki yeri incelenmektedir. Bununla birlikte, bu öğretinin günümüzdeki önemi, manevi yenilenme sürecindeki yeri ve ziyaret kültürü ile ilişkisi ele alınmaktadır.

Bu bağlamda Yesevi öğretisinin gelişimi Fuat Köprülü tarafından ilk kez bilimsel olarak ele alınmış, tasavvufun manevi-etik yönleri Annemarie Schimmel tarafından detaylı şekilde incelenmiştir. Orta Asya'daki tasavvufun yayılması ise Devin DeWeese çalışmalarında geniş yer bulmuştur. Kazak araştırmacılar arasında D. Kenjetay, A. Muminov ve Z. Jandarbek bu alanda çalışmalar yürütmektedir.

Sonuç olarak, Hoca Ahmed Yesevi öğretisinin İslam medeniyetinde birlikte yaşama kültürünün oluşumundaki rolü ortaya konulmakta ve onun hem tarihsel hem de günümüz için geçerli bir manevi sistem olduğu vurgulanmaktadır.

Ayrıca, Hoca Ahmed Yesevi Türbesi'ni ziyaret eden ziyaretçilerin sayısı ve manevi motivasyonları, bu öğretinin günümüzde de canlılığını koruduğunu göstermektedir. Türkistan'a gelen yerli ve yabancı ziyaretçilerin çoğu Allah ile bağ kurmak, manevi arınma, iç huzur bulmak, dini görevlerini yerine getirmek ve tarihi-kültürel mirası tanımak amacıyla gelmektedir. Bu durum, Yesevi öğretisinin günümüzde de toplumsal birlik ve barışı destekleyen önemli bir unsur olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmed Yesevi, Yesevi öğretisi, İslam Medeniyeti, Tasavvuf, Manevi Değerler.

التعايش السلمي بين العثمانيين والأرمن حتى مؤتمر برلين ١٨٧٨م

Dr. Candidate Aya TALEB*

الملخص

يتناول هذا البحث دراسة ملامح التعايش السلمي بين الأقلية الأرمنيَّة والسلطنة العثمانيَّة منذ الفتح العثماني حتى مؤتمر برلين ١٨٧٨م. ويهدف هذا البحث إلى تحليل أبرز ملامح هذا التعايش بالإضافة إلى تقديم رؤية جديدة حول تاريخ العلاقات بين الأرمن والعثمانيين وفهم أعمق لطبيعة العلاقة القائمة بينهم، وأخيرًا تحليل دور السلطنة في تحقيق هذا التعايش من جهة ودور الأرمن في تعزيز النسيج الاجتماعي-الاقتصادي العثماني من جهة أخرى.

وتُشير الدراسة أنَّ التعايش بين العثمانيين والأرمن تمثل بالسلميَّة التامة في الكثير من الأحيان، حيث سيطرت لغة السلام والتفاهم بين المجتمعين على فترات طويلة. كما تبرز هذه الدراسة الجهود التي بذلتها السلطنة العثمانيَّة في تحقيق أجواء الاستقرار والأمن حتى يتثنى للأرمن الاندماج والتفاعل مع المجتمع العثماني بكافة مفاصله.

وقد تمثلت هذه الجهود عبر إصدار الفرمانات السلطانيَّة وصرف امتيازات على مختلف أنواعها، فضلاً عن تطبيق نظام «الملّة» الذي أطلق شرارة التسامح والاحترام، فأزهرت بفضله حريَّة الأرمن في ممارسة ديانتهم وإدارة شؤونهم الخاصة وفقًا لقوانينهم وتقاليدهم مقابل تأدية واجباتهم الماليَّة اتجاه السلطنة العثمانيَّة. وتعكس هذه الدراسة التسامح الديني والاجتماعي السائد في السلطنة والذي أثمر عنه ازدهار الأقليَّة الأرمنيّة في مختلف الجوانب الحياتيَّة، إذ ساهموا بشكل فعّال في التنميَّة الاقتصادية والثقافية وتولوا مناصب هامة عززت دورهم في المتجمع العثماني.

وتُلقي هذه الدراسة الضوء على خلفيَّة الظروف والعوامل التي دفعت العثمانيين إلى التقرب أكثر من الأرمن ومنحهم الثقة والاحترام حتى باتت فئة مميّزة ومقربة من السلطنة وصلت إلى مراحل عالية من الإخلاص السياسي المُتمثل بالانتماء والولاء للسلطنة وهذا ما دفع الأخيرة إلى خلع عليهم لقب «الملة الصادقة» أي الملّة الصالحة والوفيّة.

وعلى الرغم مما بذلته السلطنة العثمانية من جهد للحفاظ على هذه العلاقة الوديّة فيما بينها وبين الأرمن، إلاَّ أن هذا الموقف تبدل بعد مؤتمر برلين ١٨٧٨م، حيث أصرت الدول الأوروبية إدخال بند على بنود المؤتمر -المدة واحد وستون- الذين طالبوا بإجراء إصلاحات للولايات الستة التي يقطنها الأرمن شرقي الأناضول، وعلى الرغم أنهم لا يشكلون الأكثرية في عدد السكان، لهذا رفض السلطان عبد الحميد الثاني تنفيذ هذه المادة لأنه اعتبر أن هذه الإصلاحات تمس في كيان السلطنة. وهكذا ساءت العلاقات بين الطرفين وأدت إلى توترات

* الجامعة اللبنانية-لبنان, ayataleb433@gmail.com

كثيرة دفعت السلطنة للتدخل لحل هذه التوترات.

الكلمات المفتاحية: السلطنة العثمانية، الأردن، التفاعل الحضاري، الفرمانات، نظام الملة، التعايش السلمي، الامتيازات، الملة المخلصة، مؤتمر برلين ١٨٧٨.

Peaceful Coexistence Between Ottomans and Armenians Until the 1878 Berlin Congress

Dr. Candidate Aya TALEB*

Abstract

This research examines the features of peaceful coexistence between the Armenian minority and the Ottoman Empire, spanning from the Ottoman conquest to the onset of deteriorating relations. The study aims to analyze the prominent aspects of this coexistence while providing a fresh perspective on the history of Armenian-Ottoman relations. Furthermore, it seeks to offer a deeper understanding of their bilateral interactions, analyzing the Empire's role in fostering this coexistence and the Armenians' contribution to strengthening the Ottoman socio-economic fabric.

The study indicates that coexistence between the Ottomans and Armenians was characterized by complete peace for extended periods, during which a language of harmony and mutual understanding prevailed. It also highlights the efforts exerted by the Ottoman Empire to maintain stability and security, enabling Armenians to integrate and interact across all sectors of Ottoman society.

These efforts were manifested through the issuance of imperial Firmans and the granting of various privileges, in addition to the implementation of the "Millet" system. This system sparked an era of tolerance and respect, allowing Armenians the freedom to practice their religion and manage their private affairs according to their laws and traditions, in exchange for fulfilling their financial obligations toward the state. The study reflects the religious and social tolerance prevalent in the Empire, which led to the prosperity of the Armenian minority in various facets of life. They contributed effectively to economic and cultural development and held significant

* Lebanese University, Lebanon, ayataleb433@gmail.com

positions that bolstered their role in Ottoman society.

Finally, the study sheds light on the circumstances and factors that prompted the Ottomans to draw closer to the Armenians, granting them trust and respect until they became a distinguished and close group to the Sultanate. This relationship reached high levels of political devotion, characterized by belonging and loyalty, leading the Empire to bestow upon them the title “Millet-al Sadika”

“Despite the efforts exerted by the Ottoman Empire to maintain a friendly relationship with the Armenians, this stance shifted following the Congress of Berlin in 1878. European powers insisted on including a specific clause-Article 61-which demanded the implementation of reforms in the six provinces inhabited by Armenians in eastern Anatolia. Even though they did not constitute a demographic majority, Sultan Abdul Hamid II refused to implement this article, viewing such reforms as a threat to the core integrity of the Empire. Consequently, relations between the two parties deteriorated, leading to significant tensions that prompted the Empire to intervene in an attempt to resolve them.”

Keywords: Ottoman Empire, Armenians, Cultural Interaction, Firmans, Millet System.

The History of Coexistence with non-Muslims in Muslim Societies: The Case of Azerbaijan

Researcher Ali RZAYEV*

Abstract

This article aims to systematically examine the historical experience of coexistence between Muslims and non-Muslims in Muslim societies through the case of Azerbaijan. The main focus of the study is to analyze how the principles of coexistence formed within Islamic culture were applied in the specific historical context of Azerbaijan, and how relations among different religious communities Muslims, Christians, and Jews were regulated through social, legal, and cultural mechanisms. Within this framework, the study explores the management of religious diversity, forms of interaction, and practical examples of everyday life from the early Islamic period through the Middle Ages, the khanate period, and later stages.

The relevance of the article lies in the need to revisit historical models in the context of globalization, migration, and increasing cultural diversity in the modern era. Ensuring social harmony and stability in societies where different religious identities coexist is of both academic and practical importance. The novelty of the research lies in the comprehensive analysis of the Azerbaijani case not only as part of Islamic civilization but also as a distinct socio-cultural model with its own local characteristics. This approach provides a clearer understanding of the historical foundations and sustainability mechanisms of tolerance in the region. Additionally, the inclusion of the experience of the Bahá'í religious community within the broader religious landscape enhances the originality of the study and allows for a more comprehensive perspective.

Methodologically, the study employs historical-analytical, comparative, and systemic approaches. The historical-analytical method is used to examine events and processes across different periods in chronological order, while the comparative method helps identify similarities and differences between the Azerbaijani experience and integrative coexistence models in other Muslim societies. In addition, content

* Azerbaijan Institute of Theology, Azebaijan, rzayev.ali2001@gmail.com; Orcid: 0009-0006-8058-9442

analysis is applied to systematize and interpret data from both classical and modern sources. The research combines qualitative and partially descriptive approaches.

The findings indicate that relations between Muslim and non-Muslim communities in Azerbaijan have been primarily based on social integration and economic cooperation. Examples include shared market activities in Shamakhi and Ganja, the long-term continuity of the Jewish community in the Qırmızı Qəsəbə, the coexistence of Muslim and Christian communities in Karabakh, and the participation of various religious groups in urban life in Baku.

Statistical indicators also reflect this continuity: in the modern period, more than 30 non-Muslim religious communities have been officially registered in Azerbaijan, and dozens of churches, synagogues, and other places of worship are currently operating.

Keywords: History of Religions, Islamic Culture, Coexistence, Religious Diversity, Azerbaijan.

Müsəlman Cəmiyyətlərində Qeyri-Müsəlmanlarla Birgəyaşayışın Tarixi: Azərbaycan Nümunəsində

Araştırmacı Əli RZAYEV*

Xülasə

Bu məqalə müsəlman cəmiyyətlərində qeyri-müsəlmanlarla birgəyaşayışın tarixi təcrübəsini Azərbaycan nümunəsində sistemli şəkildə araşdırmağı qarşıya məqsəd qoyur. Tədqiqatın əsas istiqaməti İslam mədəniyyətində formalaşmış birgəyaşayış prinsiplərinin Azərbaycan coğrafiyasında konkret tarixi şəraitdə necə tətbiq olunduğunu, müxtəlif dini icmalar – müsəlmanlar, xristianlar və yəhudilər arasında münasibətlərin hansı sosial, hüquqi və mədəni mexanizmlər vasitəsilə tənzimləndiyini təhlil etməkdir. Bu çərçivədə erkən İslam dövründən başlayaraq orta əsrlər, xanlıqlar dövrü və daha sonrakı mərhələlərdə dini müxtəlifliyin idarə olunması, qarşılıqlı təsir formaları və gündəlik həyat səviyyəsində praktik nümunələri araşdırılır.

* Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu "Dinlər Tarixi" ixtisası üzrə magistrantı, Bakı, Azərbaycan, rzayev.ali2001@gmail.com; Orcid: 0009-0006-8058-9442

Məqalənin aktuallığı müasir dövrdə qloballaşma, miqrasiya və mədəni müxtəlifliyin artması fonunda tarixi modellərə yenidən müraciət edilməsinin zəruriliyi ilə bağlıdır. Fərqli dini kimliklərin bir arada yaşadığı cəmiyyətlərdə sosial harmoniya və sabitliyin təmin olunması həm elmi, həm də praktik baxımdan əhəmiyyətlidir. Tədqiqatın yeniliyi Azərbaycan nümunəsinin dinlər tarixi kontekstində yalnız İslam sivilizasiyasının tərkib hissəsi kimi deyil, eyni zamanda özünəməxsus sosial-mədəni model kimi kompleks təhlil edilməsidir. Bu yanaşma regionda formalaşmış dözümlülük mühitinin tarixi əsaslarını və davamlılıq mexanizmlərini daha aydın göstərir. Əlavə olaraq, Bəhai dini icmasının birgəyaşayış təcrübəsinin də ümumi dini mənzərə daxilində nəzərə alınması tədqiqatın yenilik dəyərini artırır və mövzunun daha geniş perspektivdən qiymətləndirilməsinə imkan yaradır.

Araşdırmada metodoloji baxımdan tarixi-analitik, müqayisəli (komparativ) və sistemli yanaşma metodlarından istifadə olunur. Tarixi-analitik metod vasitəsilə müxtəlif dövrlərdə baş vermiş hadisələr və proseslər ardıcıllıqla araşdırılır, müqayisəli metod isə Azərbaycan təcrübəsinin digər müsəlman cəmiyyətlərində mövcud olmuş inteqrativ yaşam modelləri ilə oxşar və fərqli cəhətlərini üzə çıxarmağa xidmət edir. Bununla yanaşı, mətn təhlili (content analysis) üsulu vasitəsilə klassik və müasir mənbələrdə yer alan məlumatlar sistemləşdirilir və interpretasiya olunur. Tədqiqat həm keyfiyyət (qualitative), həm də qismən deskriptiv yanaşmanı özündə birləşdirir.

Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilir ki, Azərbaycan ərazisində müsəlmanlarla qeyri-müsəlman icmalar arasında münasibətlər əsasən sosial inteqrasiya və iqtisadi əməkdaşlıq üzərində qurulmuşdur. Buna nümunə olaraq Şamaxı və Gəncədə ortaq bazar fəaliyyəti, Qırmızı Qəsəbə-də yəhudi icmasının davamlılığı, Qarabağda müsəlman və xristian icmaların yanaşı yaşayışı, həmçinin Bakıda müxtəlif dini qrupların şəhər həyatında birgə iştirakı göstərilə bilər.

Statistik göstəricilər də bu davamlılığı əks etdirir: müasir dövrdə Azərbaycan ərazisində 30-dan çox qeyri-müsəlman dini icma rəsmi qeydiyyatdan keçmişdir və onlarla kilsə, sinaqoq və digər ibadət məkanları fəaliyyət göstərir.

Açar sözləri: Dinlər Tarixi, Birgəyaşayış, İslam Mədəniyyəti, Dini Müxtəliflik, Azərbaycan.

Multicultural Traditions in the Literary and Cultural Environment of 12th-Century Ganja

Researcher Turkan VERDİYEVA*

Abstract

In the 12th century, the city of Ganja was established on the basis of Islamic civilization. Devotion to Islam and its spiritual values was a primary priority for the people of Ganja. Islam was the main ideological and spiritual foundation of society. At the same time, a multicultural environment was formed there and gradually became richer.

Islam in Ganja was not only a system of worship but also one of the most important elements determining the ethical and social rules of society. In madrasas, along with religious subjects, secular sciences such as mathematics, philosophy, and literature were also taught. This situation created the foundation for the formation of a highly developed intellectual environment in the city.

One of the most important figures of 12th-century Azerbaijani literature, Nizami Ganjavi, artistically expressed the humanistic values of Islam-such as justice, compassion, and love for humanity-in his works. His "Khamsa" is not only a reflection of religious themes but also of universal ones. A deep artistic expression of humanist thought is evident in his works. In the "Khamsa," representatives of different peoples, religions, and cultures are presented together, which clearly demonstrates a multicultural perspective. The inclusion of the character of Alexander in "Iskandarnameh" is a good example of this. Likewise, the stories of seven princesses from seven different countries in "Seven Beauties" reflect this diversity. Each of them represents a different culture. Religious tolerance occupies an important place in his works. He not only presents Islamic values but also treats other religions and beliefs with respect, calling people to live together in unity, justice, and compassion. The "Khamsa" demonstrates that multiculturalism in medieval Azerbaijani literature was not only a social reality but also a philosophical and aesthetic ideal.

* Azerbaijan National Academy of Sciences, Ganja, Nizami Ganjavi Center, Azerbaijan, turkanverdiyeva86@mail.ru

Themes such as love, life, and human freedom are also prominent in the rubaiyat of Mahsati Ganjavi. In her works, religious boundaries are transcended and human freedom comes to the forefront. Freedom stands out as one of the fundamental elements of multiculturalism. Human freedom emerges as an indicator of humanistic and multicultural thought.

Islamic sciences and ethical values also occupy a broad place in the works of Abul Ula Ganjavi. He demonstrates a multifaceted intellectual structure by combining different scientific and cultural influences.

Elements of Islamic spiritual values and multicultural thought are also reflected to a certain extent in the works of Abu Bakr ibn Khosrow. In his moral and didactic views, values such as justice, patience, and humility are promoted; people are given religious and ethical advice to lead a proper life, and the transience of worldly life and the concept of the afterlife are emphasized.

At the same time, in the 12th century, Ganja was a multiethnic and multireligious city. Not only Muslims but also Christians and other communities lived there. Church remains and Christian monuments found in Ganja and its surroundings, mentioned in medieval sources, prove the presence not only of Islam but also of other religions. Interaction among Turks, Persians, Arabs, and other peoples strengthened cultural diversity. Multilingualism in the city further increased intellectual and cultural richness. Ganja held an important place in history as a center where different cultures, religions, and traditions met. This diversity enabled the emergence of new ideas in literature and art and the synthesis of different perspectives.

In conclusion, the literary and cultural environment of 12th-century Ganja reflects a harmonious combination of Islamic values and multicultural traditions. This unity made the city not only a regional but also a globally significant center.

Keywords: XII Century, Ganja City, Nizami Ganjavi, Islam, Multiculturalism

XII. Yüzyıl Gence Edebî-Kültürel Ortamında Çokkültürlülük Gelenekleri

Araştırmacı Türkan VERDİYEVA*

Özet

XII. yüzyılda Gence şehri İslam medeniyeti temelinde kurulmuştu. İslam dini ve onun manevi değerlerine bağlılık, Gence toplumu için başlıca öncelikti. İslam, toplumun temel ideolojik ve manevi dayanağıydı. Aynı zamanda burada çokkültürlü bir ortam da oluşmuş ve giderek zenginleşmiştir.

İslam dini Gence'de yalnızca bir ibadet sistemi değil, aynı zamanda toplumun etik ve sosyal kurallarını belirleyen en önemli unsurlardan biriydi. Medreselerde matematik, felsefe ve edebiyat gibi dünyevî ilimlerle birlikte dinî dersler de okutuluyordu. Bu durum şehirde yüksek bir entelektüel ortamın oluşmasına zemin hazırlıyordu.

XII. yüzyılda Azerbaycan edebiyatının en önemli şahsiyetlerinden biri olan Nizami Gencevi, eserlerinde İslam'ın hümanist değerlerini-adalet, merhamet ve insan sevgisi gibi ahlaki idealleri-sanatsal biçimde ifade etmiştir. Onun "Hamse"si yalnızca dinî değil, aynı zamanda evrensel temaların edebî bir yansımasıdır. Eserlerinde hümanizm düşüncesinin derin sanatsal ifadesi dikkat çeker. "Hamse"de farklı halkların, dinlerin ve kültürlerin temsilcileri bir arada sunulur; bu da açık bir çokkültürlü bakışı ortaya koyar. "İskendername"de İskender karakterinin yer alması buna güzel bir örnektir. Aynı şekilde "Yedi Güzel"de yer alan yedi farklı ülkeden prensesin hikâyeleri de bu çeşitliliği yansıtır. Her biri ayrı bir kültürü temsil eder. Onun eserlerinde dinî hoşgörü önemli bir yer tutar. Sadece İslam değerlerini değil, diğer din ve inançları da saygıyla ele alarak insanları birlik içinde, adil ve merhametli yaşamaya çağırır. "Hamse", Orta Çağ Azerbaycan edebiyatında çokkültürlülüğün yalnızca bir sosyal gerçeklik değil, aynı zamanda felsefî ve estetik bir ideal olarak sunulduğunu göstermektedir.

Mehsəti Gencevi'nin rubailerinde de aşk, yaşam ve insan özgürlüğü gibi temalar ön plandadır. Onun eserlerinde dinî sınırlar aşılır ve insan özgürlüğü ön plana çıkar. Özgürlük ise çokkültürlülüğün temel unsurlarından biridir. İnsan özgürlüğü,

* Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Gence, Nizami Gencevi şubesi, Azerbaycan , turkanverdiyeva86@mail.ru

hümanist ve çokkültürlü düşüncenin göstergesi olarak öne çıkar.

Ebul Ula Gencevi'nin eserlerinde de İslamî ilimler ve etik değerler geniş yer tutar. O, farklı bilimsel ve kültürel etkileri birleştirerek çok yönlü bir düşünce yapısı sergiler.

Ebu Bekir ibn Hosrov'un eserlerinde de İslam'a ait manevi değerler ve çokkültürlü düşünce unsurları belli ölçüde yansıtılmıştır. Onun ahlaki-didaktik görüşlerinde adalet, sabır ve tevazu gibi değerler teşvik edilir; insanlara doğru bir yaşam sürmeleri için dinî-etik öğütler verilir, dünya hayatının geçiciliği ve ahiret anlayışı vurgulanır.

Aynı zamanda XII. yüzyılda Gence çok uluslu ve çok dinli bir şehirdi. Burada yalnızca Müslümanlar değil, aynı zamanda Hristiyanlar ve diğer topluluklar da yaşamaktaydı. Orta Çağ kaynaklarında Gence ve çevresinde bulunan kilise kalıntıları ve Hristiyan abideleri, burada yalnızca İslam'ın değil diğer dinlerin de varlığını kanıtlamaktadır. Türk, Fars, Arap ve diğer halklar arasındaki etkileşim kültürel çeşitliliği güçlendiriyordu. Şehirdeki çok dillilik, entelektüel ve kültürel zenginliği daha da artırıyordu. Gence, farklı kültürlerin, dinlerin ve geleneklerin buluştuğu bir merkez olarak tarihte önemli bir yer tutmuştur. Bu çeşitlilik, edebiyat ve sanatta yeni fikirlerin doğmasına ve farklı bakış açılarının sentezine imkân sağlamıştır.

Sonuç olarak XII. yüzyıl Gence'sinin edebî ve kültürel ortamı, İslam değerleri ile çokkültürlü geleneklerin uyumlu bir birleşimini yansıtmaktadır. Bu birliktelik, şehri yalnızca bölgesel değil, aynı zamanda dünya çapında önemli bir merkez hâline getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: XII yüzyıl, Gence şehri, Nizami Gencevi, İslam Dini, Çokkültürlülük.

أول وثيقة للعيش المشترك في الحضارة الإسلامية

د محمد شعبان عبد الحميد*

الملخص

تُعَدّ وثيقة المدينة التي وضعها النبي محمد ﷺ عقب الهجرة إلى يثرب أول نموذج دستوري مكتوب يؤسس لفكرة العيش المشترك في الإسلام، بل ومن أوائل الوثائق السياسية في التاريخ الإنساني التي نظّمت العلاقات داخل مجتمع متعدد الانتماءات الدينية والعرقية. فقد جاءت هذه الوثيقة في سياق مجتمع مركب يضم المسلمين من المهاجرين والأنصار، إلى جانب اليهود ومكونات قبلية أخرى، ما استدعى وضع إطار قانوني ينظم العلاقات ويمنع النزاعات.

أسست الوثيقة لمجموعة من المبادئ المركزية، أبرزها الاعتراف بالتنوع الديني والثقافي، وضمان حرية الاعتقاد من خلال النص الصريح على أن "لليهود دينهم وللمسلمين دينهم"، بما يعكس إدراكًا عميقًا لأهمية الدين في تشكيل الهوية الفردية والجماعية. كما أقرت مفهوم "الأمة" بوصفه رابطة سياسية تتجاوز العصبية القبلية، وتقوم على التعاقد والالتزام المشترك، لا على النسب أو الدم.

ومن أبرز معالمها كذلك ترسيخ مبدأ المواطنة، حيث شملت الحقوق والواجبات جميع سكان المدينة بغض النظر عن انتماءاتهم، مع التأكيد على العدالة الفردية، وعدم تحميل الجماعة مسؤولية الفرد. كما نصت الوثيقة على آليات واضحة لحل النزاعات، وجعلت المرجعية العليا في ذلك إلى الله ورسوله، بما يضمن وحدة القرار ومنع الفوضى.

إضافة إلى ذلك، أكدت الوثيقة على مبادئ التكافل الاجتماعي، وحماية الملكية، والتعاون الدفاعي المشترك، مما ساهم في بناء مجتمع متماسك قادر على مواجهة التحديات. وعليه، تمثل وثيقة المدينة نموذجًا مبكرًا لدولة القانون والتعددية، وتبرز البعد الإنساني في التشريع الإسلامي، بما يجعلها مرجعًا مهمًا في دراسات التعايش والحوار الحضاري.

ستتناول الورقة البحثية المقترحة هذه الوثيقة الأولى في الحضارة الإسلامية بل وفي التاريخ الإسلامي التي أملاها النبي صلى الله عليه وسلم، وصارت الدستور الأول في تاريخ العالم الذي يعترف بحقوق الأقليات الدينية والاجتماعية في بيئة سياسية متنوعة، وتقف مع بنودها بالتفصيل والشرح، وبيان ما سبق فيه الإسلام غيره من الحضارات الأخرى.

الكلمات المفتاحية: وثيقة المدينة، التعايش في الإسلام، الحكم التعددي، المواطنة في الإسلام المبكر، التنوع الديني.

* مركز الحضارة للدراسات التاريخية - مصر, shaheen.daraamy@gmail.com; Orcid: 0000-0002-3889-7226

The First Document on Coexistence in Islamic Civilization

Dr. Mohamed Shaaban ABDELHAMID*

Abstract

The Constitution of Medina, established by the Prophet Muhammad (PBUH) after the Hijra to Yathrib, represents the first documented model of coexistence in Islam and one of the earliest constitutional frameworks in human history. It was formulated within a highly diverse society composed of Muslim emigrants (Muhājirūn), local supporters (Anṣār), Jewish tribes, and other tribal groups, necessitating a legal structure to regulate relations and prevent conflict.

The document laid down foundational principles centered on the recognition of religious and cultural diversity. It explicitly guaranteed freedom of belief, as reflected in the clause "the Jews have their religion and the Muslims have theirs," demonstrating a profound awareness of religion as a core component of identity. Furthermore, it introduced the concept of a unified "Ummah" as a political entity based on mutual agreement and shared responsibility, rather than tribal or ethnic affiliation.

A key feature of the Constitution is its articulation of early citizenship principles, granting rights and obligations to all inhabitants of Medina regardless of religious or tribal identity. It emphasized individual accountability and justice, rejecting collective punishment. The document also established mechanisms for conflict resolution, designating divine authority and the Prophet as the ultimate reference, thereby ensuring legal coherence and political unity.

Moreover, the Constitution promoted social solidarity, protection of property, and collective defense, contributing to the formation of a stable and cohesive society. In this regard, the Constitution of Medina stands as a pioneering model of pluralistic governance and rule of law, highlighting the universal and humanistic dimensions of Islamic political thought.

The proposed research paper will examine this foundational document in Islamic

* Center for Civilization Studies, Egypt, shaheen.daraamy@gmail.com; Orcid: 0000-0002-3889-7226

civilization-and indeed in human history-dictated by the Prophet Muhammad (peace be upon him), which became the first constitution in world history to recognize the rights of religious and social minorities within a politically diverse environment. It will analyze its clauses in detail, offering thorough explanation, and highlight the ways in which Islam preceded other civilizations in establishing such principles.

Keywords: Constitution of Medina, Coexistence in Islam, Pluralistic Governance, Early Islamic Citizenship, Religious Diversityظ

التدرج المقاصدي من التسامح التعبدي إلى التعايش السلمي من منظور إسلامي

Dr. Sheref ABDELALEEM*
Lecturer Zyaad Ali Al-FAHADAWİ**
Prof. Halil ALDEMİR***

الملخص

تتناول هذه الدراسة التحول المفاهيمي والمنهجي من التسامح باعتباره قيمة تعبدية وداخلية إلى التعايش السلمي باعتباره إطارًا اجتماعيًا ملزمًا، وذلك من منظور إسلامي يركز على القرآن الكريم. وتتناول الدراسة النقاشات المعاصرة حول التعددية والعلاقات بين الأديان، وتهدف إلى توضيح الأسس المعرفية والمعيارية للتعايش في الإسلام من خلال حل الغموض المفاهيمي بين الولاء العقائدي والالتزام الأخلاقي والاجتماعي القائم على العدل والإحسان.

وتتبنى الدراسة منهجية تكاملية تجمع بين النهجين الاستقرائي والتحليلي، مستعينة بالنصوص القرآنية والنبوية وتفسيرها من منظور مقاصد الشريعة. وتُعرّف الدراسة التسامح على أنه ميل أخلاقي داخلي متجذر في الإيمان، والتعايش على أنه تجسيده الخارجي والمؤسسي في المجال الاجتماعي. وفي هذا الإطار، يُرسى السلام كمبدأ معياري، في حين يُعامل النزاع المسلح كإجراء استثنائي ومرتبط بالسياق يقتصر على صد العدوان وحماية الحريات الأساسية.

تُظهر النتائج أن التعايش السلمي في الإسلام يرتكز على مبادئ لاهوتية وغائية راسخة، بما في ذلك وحدة أصل الإنسان، والاعتراف بالتنوع كحقيقة مقدرة إلهياً، ومبدأ عدم الإكراه في أمور العقيدة. علاوة على ذلك، يُعتبر التعايش آلية أساسية للحفاظ على القيم الخمس الضرورية: الدين، والحياة، والعقل، والنسب، والمال.

وتدفع الدراسة أيضًا بأن التسامح في الإسلام يتجاوز مجرد التسامح السلبي، بل يعمل كنموذج أخلاقي وقانوني نشط يتم تفعيله من خلال العدل والإحسان والحوار والالتزام بالعقود الاجتماعية. وفي الختام، تفترض الدراسة أن الإسلام يقدم إطارًا شاملاً ومعياريًا للتعايش المستدام، يدمج التدين الفردي مع النظام الاجتماعي الجماعي، مما يساهم في المناقشات المعاصرة حول التعددية والاندماج المجتمعي السلمي.

الكلمات المفتاحية: التعايش السلمي، التسامح، مقاصد الشريعة، الدراسات القرآنية، التعددية، الأخلاق الإسلامية

* Al-Wasl University, Dubai, United Arab Emirates, sheref.abdelaleem@alwasl.ac.ae

** Al-Wasl University, Dubai, United Arab Emirates, zyaad.ali@alwasl.ac.ae

*** Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Türkiye, aldemirhalil@gmail.com

A Teleological Progression from Religious Tolerance to Peaceful Coexistence from an Islamic Perspective

Dr. Sheref ABDELALEEM*
Lecturer Zyaad Ali Al-FAHADAWİ**
Prof. Halil ALDEMİR***

Abstract

This study examines the conceptual and methodological transition from tolerance (tasāmuḥ) as a devotional and internalized value to peaceful coexistence (taʿāyush) as a binding social framework within an Islamic, Qurʾān-centered perspective. Addressing contemporary debates on pluralism and interreligious relations, the research aims to clarify the epistemological and normative foundations of coexistence in Islam by resolving the conceptual ambiguity between doctrinal loyalty (walāʾ) and ethical-social engagement based on justice and benevolence (birr wa qisṭ).

The study adopts an integrative methodology combining inductive (istiqrāʾī) and analytical (taḥlīlī) approaches, drawing upon Qurʾānic and Prophetic texts and interpreting them through the lens of maqāṣid al-sharīʿa (higher objectives of Islamic law). It conceptualizes tolerance as an inner ethical disposition rooted in faith, and coexistence as its external, institutional manifestation in the social sphere. Within this framework, peace is established as the normative principle, whereas armed conflict is treated as an exceptional and context-bound measure limited to repelling aggression and safeguarding fundamental freedoms.

The findings demonstrate that peaceful coexistence in Islam is grounded in robust theological and teleological principles, including the unity of human origin, the recognition of diversity as a divinely ordained reality, and the principle of non-coercion in matters of belief. Furthermore, coexistence is identified as an instrumental mechanism for preserving the five essential values (al-ḍarūriyyāt al-khams): religion, life, intellect, lineage, and property.

* Al-Wasl University, Dubai, United Arab Emirates, sheref.abdelaleem@alwasl.ac.ae

** Al-Wasl University, Dubai, United Arab Emirates, zyaad.ali@alwasl.ac.ae

*** Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, Türkiye aldemirhalil@gmail.com

The study further argues that tolerance in Islam transcends passive forbearance, functioning instead as an active ethical-legal paradigm operationalized through justice, benevolence, dialogue, and adherence to social contracts. In conclusion, the research posits that Islam offers a comprehensive and normative framework for sustainable coexistence, integrating individual religiosity with collective social order, thereby contributing to contemporary discussions on pluralism and peaceful societal integration.

Keywords: Peaceful Coexistence, Tolerance, Maqāṣid al-Sharīʿa, Qurʾānic Studies, Pluralism, Islamic Ethics.

İslami Bir Bakış Açısıyla Dini Hoşgörüden Barış İçerisinde Bir Arada Yaşama Doğru Amaç Odaklı Geçiş

Dr. Sheref ABDELALEEM*
Öğr. Gör. Zyaad Ali Al-FAHADAWİ**
Prof. Dr. Halil ALDEMİR***

Özet

Bu çalışma, İslam düşüncesinde "teabbüdî bir değer olarak tolerans (tesamuh)"tan "toplumsal bir zorunluluk olarak barış içinde birlikte yaşama (ta'âyiş)"a geçiş sürecini Kur'ân merkezli bir perspektifle incelemektedir. Araştırma, çağdaş dünyada çoğulculuk ve birlikte yaşama tartışmalarının arttığı bir bağlamda, İslam'ın bu meseleye yaklaşımını teorik ve uygulamalı boyutlarıyla ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel problemi, "akidevi bağlılık (velâ)" ile "sosyal adalet ve iyilik (birr ve kıst)" kavramlarının karıştırılmasından doğan yanlış algıların giderilmesi ve bu çerçevede tolerans ile birlikte yaşamanın nasıl uzlaştırılabileceğinin açıklanmasıdır.

Araştırmada istikrâî (tümevarımcı) ve tahlilî (analitik) yöntemler birlikte kullanılmış; Kur'ân ve Sünnet'te yer alan ilgili naslar toplanarak makâsıdü'ş-şerîa

* Al-Wasl University, Dubai, United Arab Emirates, sheref.abdelaleem@alwasl.ac.ae

** Al-Wasl University, Dubai, United Arab Emirates, zyaad.ali@alwasl.ac.ae

*** Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, Türkiye aldemirhalil@gmail.com

çerçevesinde analiz edilmiştir. Bu bağlamda çalışma, toleransı bireysel ve içsel bir ibadet motivasyonu olarak, birlikte yaşamayı ise bu değerin toplumsal düzeydeki yansıması olarak ele almaktadır. Kur'ân'ın ortaya koyduğu sistemde barışın asli, savaşın ise istisnai bir durum olduğu vurgulanmakta; savaşın yalnızca zulmü önleme ve özgürlüğü koruma amacıyla meşru görüldüğü ifade edilmektedir.

Çalışmanın bulguları, İslam'da birlikte yaşamanın güçlü akidevi ve makâsıdî temellere dayandığını göstermektedir. Buna göre insanlığın ortak kökene sahip olması, dinî çoğulculuğun ilahî bir sünnet olarak kabul edilmesi ve "dinde zorlama yoktur" ilkesi, birlikte yaşamanın temel dayanaklarını oluşturmaktadır. Ayrıca birlikte yaşama, din, can, akıl, nesil ve malın korunmasını hedefleyen zarurî maslahatların gerçekleştirilmesinde önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir.

Araştırma, toleransın yalnızca pasif bir hoşgörü değil, aktif bir ahlaki ve hukuki ilke olduğunu; adalet, iyilik, diyalog ve sözleşmelere bağlılık gibi mekanizmalarla somutlaştığını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak çalışma, İslam'ın birlikte yaşamayı teşvik eden evrensel bir sistem sunduğunu ve bu sistemin hem bireysel iman hem de toplumsal düzen açısından zorunlu bir çerçeve oluşturduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Barış İçinde Bir Arada Yaşama, Hoşgörü, Makāsidü'ş-Şerîa, Kur'an Çalışmaları, Çoğulculuk, İslam Etiği.

Çokkültürlü Kent Sosyolojisi Perspektifinden Birlikte Yaşama Pratikleri: Taşkent ve Bakü Örneği

Yüksek Lisans Öğrencisi Nurbanu TINAS*
Arş. Gör. Fatma Esra SAĞIR**

Özet

İslâm medeniyeti tarih boyunca farklı etnik, kültürel ve dinî toplulukların bir arada yaşayabildiği geniş bir toplumsal tecrübe üretmiştir. Bu tecrübenin en görünür tezahür alanlarından biri şehirlerdir. Kafkasya ve Türkistan coğrafyası, tarihsel olarak çok etnikli, çok dinli ve çok mezhepli yapılarıyla dikkat çekmiş; bu bölgelerdeki şehirler farklı toplulukların karşılaşma, etkileşim ve birlikte yaşama pratiklerinin şekillendiği dinamik sosyal alanlar olarak gelişmiştir. Şehirler bu yönüyle yalnızca ekonomik ve idari merkezler değil, aynı zamanda kültürel etkileşimlerin, sosyal dayanışma ağlarının ve toplumsal uyum mekanizmalarının üretildiği çok katmanlı mekânlar olarak öne çıkmaktadır. Özellikle İpek Yolu güzergâhında yer alan şehirler, bu çok kültürlü yapının tarihsel sürekliliğini yansıtan önemli örnekler sunmaktadır.

Bu çalışma, çokkültürlü kent sosyolojisi perspektifinden hareketle İslâm şehirlerinde ortaya çıkan birlikte yaşama pratiklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında Kafkasya'nın önemli merkezlerinden Bakü ile Türkistan'ın en büyük ve en etkili şehirlerinden biri olan Taşkent örneklem olarak seçilmiştir. Her iki şehir de tarihsel süreçte İpek Yolu ticaret ağları üzerinde yer almış, farklı etnik ve dinî toplulukların bir arada yaşadığı önemli merkezler olarak gelişmiştir. Bu özellikleriyle Bakü ve Taşkent, yalnızca bulundukları coğrafyaların değil, aynı zamanda Kafkasya ve Türkistan şehir kültürünün temsil gücü yüksek örnekleri olarak değerlendirilebilir. Ayrıca her iki şehirde de cami, medrese, türbe ve kervansaraylardan oluşan tarihî İslâmî yapı mirası, birlikte yaşama kültürünün mekânsal sürekliliğini görünür kılmaktadır.

Çalışmada kent sosyolojisi, çokkültürlülük ve mekân kuramları çerçevesinde bu iki şehirdeki toplumsal ilişkiler, mahalle yapıları, ekonomik etkileşim alanları ve

* Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji ABD, dilaratinas@gmail.com

** Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, fatmaesra.sagir@kilis.edu.tr

kamusal mekân kullanımları karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Şehirler yalnızca fiziksel yerleşim alanları olarak değil; kimliklerin üretildiği, müzakere edildiği ve yeniden inşa edildiği sosyolojik mekânlar olarak ele alınmaktadır. Bu doğrultuda farklı dinî ve etnik grupların gündelik yaşam pratiklerinde nasıl bir arada var olabildiği; mahalle ilişkileri, kamusal alan kullanımı ve ekonomik etkileşimler üzerinden nasıl bir toplumsal uyum zemini oluşturduğu değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak çalışma, İslâm şehirlerinde birlikte yaşama pratiklerinin yalnızca tarihsel mirasın bir sonucu olmadığını; modernleşme süreçleri, devlet politikaları ve kentsel dönüşüm dinamikleri tarafından sürekli yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle araştırma, çokkültürlü şehirlerde toplumsal uyumun sürdürülebilirliği meselesine sosyolojik bir perspektiften katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Taşkent, Bakü, Birlikte Yaşama, Kent Sosyolojisi, Sosyoloji.

Coexistence Practices in from the Perspective of Multicultural Urban Sociology: The Case of Tashkent and Baku

Graduate Student Nurbanu TINAS*
Res. Asst. Fatma Esra SAĞIR**

Abstract

Throughout history, Islamic civilization has generated a broad social experience in which diverse ethnic, cultural, and religious communities have coexisted. One of the most visible manifestations of this experience is the city. The regions of the Caucasus and Turkistan have historically been characterized by multi-ethnic, multi-religious, and multi-sectarian social structures, where urban centers have developed as dynamic spaces of interaction, encounter, and coexistence among different communities. In this respect, cities have functioned not only as economic and administrative centers but also as multilayered social spaces where cultural exchanges, networks of social solidarity, and mechanisms of social cohesion are produced. Cities located along

* Gaziantep University, Institute of Social Sciences, Department of Sociology, Türkiye, dilaratinas@gmail.com
** Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Türkiye , fatmaesra.sagir@kilis.edu.tr

the Silk Road, in particular, provide significant examples reflecting the historical continuity of this multicultural structure.

This study aims to examine coexistence practices in Islamic cities from the perspective of multicultural urban sociology. The research focuses on Baku, a major center in the Caucasus, and Tashkent, one of the largest and most influential cities in Turkistan. Both cities have historically been situated along the Silk Road trade networks and have developed as important urban centers where diverse ethnic and religious communities have lived together. In this sense, Baku and Tashkent can be considered representative cases reflecting the urban cultures of both the Caucasus and Turkistan. Moreover, the presence of historical Islamic architectural heritage-including mosques, madrasas, shrines, and caravanserais-makes the spatial continuity of coexistence practices visible in both cities.

Within this framework, the study analyzes social relations, neighborhood structures, economic interaction zones, and the use of public spaces in both cities through a comparative lens, drawing on urban sociology, multiculturalism, and spatial theory. Cities are approached not merely as physical environments but as sociological spaces in which identities are constructed, negotiated, and reproduced. The analysis focuses on how different religious and ethnic groups coexist in everyday life and how social cohesion is sustained through neighborhood relations, public space practices, and economic interactions.

In conclusion, the study demonstrates that coexistence practices in Islamic cities are not solely the product of historical legacy but are continuously reshaped by modernization processes, state policies, and urban transformation dynamics. In this respect, the research aims to contribute to contemporary debates on social cohesion and coexistence in multicultural urban settings from a sociological perspective.

Keywords: Tashkent, Baku, Coexistence, Urban Sociology, Sociology.

EĞİTİM | EDUCATION | التعليم

Uluslararası Öğrenciler ve Birlikte Yaşama Kültürüne Etkisi

Prof. Dr. Niyazi CAN*

Özet

Bu araştırmada nitel araştırma ve doküman inceleme teknikleri kullanılarak öğrenci görüşlerine göre, farklı ülkelerden gelen uluslararası statüdeki öğrencilerin 1990'lardaki ve 2020'lerdeki durumları ile ortaya çıkan yeni durum ve gelişmelerin birlikte yaşama kültürüne etki ve katkıları incelenmiştir.

Türkiye, eğitim kalitesi, güvenli hayat ve çok kültürlü yaşam geleneği gibi birçok olumlu niteliğiyle uluslararası öğrenciler tarafından dünyada en çok tercih edilen ülkeler arasına girmiş ve yükseköğretimde küresel bir eğitim merkezi haline gelmiştir.

1992 rakamlarına göre (Milli Eğitim Bakanlığı Kayıt ve Raporları) Türkiye'de 105 ülkeden gelen 7662 uluslararası statüde öğrenci çeşitli üniversitelerde yüksek öğrenim görmekte iken, Türk Cumhuriyetleriyle kültürel ilişkilerin geliştirilmesi amaçlı ikili anlaşma ve protokollere dayalı olarak 10.000 öğrencinin Türkiye'de öğrenim görmesi projesi ile 1992 yılında öğrenci sayısı 18.000'e yükselmiştir.

Uluslararasılaşmanın da bir sonucu olarak 2024-2025 eğitim-öğretim yılı rakamlarına göre ise 198 ülkeden uluslararası öğrenci sayısı 337.119'a çıkmış ve Türkiye dünyada en fazla uluslararası öğrenci ağırlayan ilk 10 ülke arasına girmiştir.

Yükseköğretimde uluslararasılaşma, üniversitelerimizin temel stratejik hedeflerinden biridir. Türkiye'de misafir edilen uluslararası öğrenciler, küresel bağlantılar, uluslararası ilişkiler ve birlikte yaşama kültürünü geliştirme açılarından önem kazanmaktadır. Türkiye'deki uluslararası öğrencilerin yaklaşık yüzde doksan beşi eğitimlerini kendi imkanlarıyla sürdürmekte, birlikte yaşamayı öğrenmekte ve Türkiye'nin gönüllü elçileri olarak memleketlerine dönmektedirler.

Türkiye'de çeşitli illerde, değişik üniversitelerde öğrenim gören uluslararası öğrencilerin birtakım sorunları olduğu bilinmektedir. Bu öğrencilerin Türkçe`yi (veya Türkiye Türkçesi'ni) yeterince öğrenemedikleri (Azerbaycan ve Türk Cumhuriyetlerinden gelenler müstesna), ilk yıl dilden kaynaklanan sorunlar

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilisli Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi, Türkiye, niyazican46@gmail.com

yaşadıkları, kendilerine etkili rehberliğin yapılmadığı, hayat pahalılığı, barınma taleplerinin zamanında karşılanmadığı, kültürel faaliyetlerin yetersizliği, yapılan kültürel ve sanatsal faaliyetlere aktif olarak katılamama sorunları yaşadıkları belirtilmektedir.

2000 yılı öncesine göre son 30 yıl içerisinde her geçen yıl uluslararası statüdeki öğrencilerin sorunlarının azaldığı bunun neticesi olarak Türkiye'de birlikte yaşama bilinci ve kültürünün güçlendiği öğrenciler tarafından belirtilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Öğrenciler, Birlikte Yaşama Kültürü, Sorunlar, Tespitler.

Eğitim Bağlamında Kültürlerarası Etkileşim ve Birlikte Yaşama Kültürünün İnşası: İslam Medeniyeti Perspektifi

Prof. Dr. Aysun DOĞUTAŞ*

Özet

Farklı kültür, din ve etnik kimliklerin bir arada yaşadığı toplumlarda sosyal uyumun sürdürülebilirliği, karşılıklı anlayış ve saygı temelinde geliştirilen birlikte yaşama kültürünün güçlendirilmesine bağlıdır. Bu bağlamda eğitim, bireylerin yalnızca bilgi ve beceri kazanmasını sağlayan bir süreç olmanın ötesinde, toplumsal değerlerin aktarılması, kültürel farkındalığın geliştirilmesi ve kültürlerarası etkileşimin teşvik edilmesi açısından stratejik bir role sahiptir. Eğitim kurumları bireylerin farklılıkları tanıdığı, yorumladığı ve anlamlandırdığı sosyal alanlar olarak birlikte yaşama kültürünün oluşumunda belirleyici bir işlev üstlenmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde İslam medeniyeti, farklı dinî ve kültürel toplulukların bir arada yaşayabildiği önemli bir medeniyet tecrübesi ortaya koymuştur. Bu tecrübenin oluşumunda eğitim kurumlarının ve bilgi üretim süreçlerinin önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Medreseler, ilim halkaları ve entelektüel çevreler yalnızca bilgi aktarımının gerçekleştiği kurumlar değil; aynı zamanda farklı düşünce geleneklerinin karşılaşmasına imkân sağlayan kültürel etkileşim alanları olarak işlev görmüştür. Bu bağlamda eğitim, İslam medeniyetinde kültürel çeşitliliğin yönetilmesi ve toplumsal uzlaşının güçlendirilmesi açısından önemli bir araç olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışma, eğitim süreçlerinin kültürlerarası etkileşimi nasıl desteklediğini ve bu etkileşimin birlikte yaşama kültürünün inşasına nasıl katkı sağladığını incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiş; literatür taraması ve tarihsel analiz yöntemlerinden yararlanılmıştır. Çalışma kapsamında İslam medeniyetindeki eğitim kurumlarının kültürlerarası etkileşime katkısı ele alınarak günümüz eğitim anlayışı bağlamında değerlendirmeler yapılmıştır.

Araştırma bulguları, eğitimin kültürel farklılıkların karşılıklı anlayış temelinde değerlendirilmesine katkı sağladığını, önyargıların azaltılmasında önemli bir rol

* Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye, adogutas@pau.edu.tr

oynadığını ve toplumsal uzlaşının güçlenmesine destek verdiğini göstermektedir. Bu çerçevede kültürel çeşitliliği dikkate alan, diyalog ve hoşgörü temelli eğitim yaklaşımlarının geliştirilmesi, birlikte yaşama kültürünün sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birlikte Yaşama Kültürü, Kültürlerarası Etkileşim, Eğitim, İslam Medeniyeti, Kültürel Çeşitlilik.

Intercultural Interactıon in Education and the Construction of a Culture of Coexistence: An Islamic Civılization Perspective

Prof. Aysun DOĞUTAŞ*

Abstract

In societies where diverse cultures, religions, and ethnic identities coexist, the sustainability of social harmony largely depends on strengthening a culture of coexistence based on mutual understanding and respect. In this context, education plays a strategic role not only in the transmission of knowledge and skills but also in the cultivation of social values, the development of cultural awareness, and the promotion of intercultural interaction. Educational institutions function as social spaces where individuals encounter, interpret, and understand cultural differences, thereby contributing significantly to the development of a culture of coexistence.

Historically, Islamic civilization represents a remarkable example in which diverse religious and cultural communities were able to live together for extended periods. Educational institutions and knowledge production processes played a crucial role in shaping this experience. Madrasas, scholarly circles, and intellectual environments were not merely centers of knowledge transmission; they also functioned as spaces where different intellectual traditions interacted and cultural exchange flourished. Within this framework, education emerged as a key mechanism for managing cultural diversity and strengthening social cohesion in Islamic civilization.

* Pamukkale University, Faculty of Education,Türkiye، adogutas@pau.edu.tr

This study aims to examine how educational processes support intercultural interaction and how such interaction contributes to the construction of a culture of coexistence. The research adopts a qualitative approach based on literature review and historical analysis. By analyzing the role of educational institutions in Islamic civilization in fostering intercultural interaction, the study also provides reflections relevant to contemporary educational perspectives.

The findings indicate that education plays a significant role in encouraging mutual understanding among diverse cultural identities, reducing prejudices, and reinforcing social cohesion. In this regard, educational approaches that emphasize cultural diversity, dialogue, and tolerance are essential for sustaining a culture of coexistence in contemporary societies.

Keywords: Culture of Coexistence, Intercultural Interaction, Education, Islamic Civilization, Cultural Diversity.

Okullarda Din Derslerinin Birlikte Yaşama Kültüründeki Yeri ve Önemi

Prof. Dr. Muhammed Ali YAZIBAŞI*

Özet

Eğitim ve din insanlık tarihi kadar eski iki olgudur. Eğitim amacı, bireyin davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istendik davranış meydana getirmektir. Dinlerin temel amacı da Aşkın varlığın emir ve yasakları doğrultusunda bireyin davranışlarında dinin muradına uygun davranış geliştirmektir. Buna göre eğitim ve din eğitimi insanın davranışlarını olumlu yönde değiştirme noktasında birleşmektedir. Tarım toplumunda hayat sade ve basit olduğu için bireylerin öğrenecekleri şeyler sınırlıdır. Erkek çocukları sosyal hayat, gelenek, görenek ve tarımla ilgili bilgileri babalarından yaşayarak öğrenmektedir. Kız çocukları da bir kadının bilmesi gereken malumatı annesinden öğrenmektedir. Dolayısıyla bu dönemde, günümüzün aksine, toplu eğitimin yapıldığı okullar bulunmamaktaydı. Bu dönemde doğu ve batı toplumunda din hayatın merkezinde yer almaktadır. Hukuka, eğitime, adete, gelenek ve göreneklere rengini veren din olgusudur. Bir konuda karar verilirken dinin bu konudaki emir ve yasakları dikkate alınmaktadır. 18. ve 19. yüzyıla kadar din, din adamları tarafından mabetlerde, ebeveyn tarafından evlerde hem genel hem de dini bilgiler bireysel olarak öğretilmektedir. Endüstri devrimi ile birlikte kademli olarak tarım toplumundan sanayi toplumuna geçilmeye başlanmıştır. Kadınlar da iş hayatına katılmaya başlamıştır. Bu durum toplu eğitim kurumları olan okulların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Devlet yöneticileri okullar aracılığıyla bilgileri doğrudan ve doğru bir şekilde öğrencilere ulaştırabilmektedir. Devletin ve toplumun ihtiyaç duyduğu meslek grupları da bu eğitim kurumlarında yetiştirilmektedir. Ayrıca söz konusu eğitim kurumları devletin yetiştirmek istediği insan modeline ortam hazırlamaktadır. İlk kurulduğu günden bugüne kadar okullarda öğrencilerin ihtiyaçlarına, toplumun beklentilerine ve eğitim felsefesine uygun olarak hazırlanan programlar çerçevesinde öğretim yapılmakta ve öğrencilerde bulunulması istenilen davranış değişikliğinin meydana getirilmesine çalışılmaktadır.

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, muhammedaliyazibasi@hotmail.com

Bu programlarda yer verilen derslerin ortak amacı öğrenciyi yetiştirmek, içinde yaşadığı topluma hazırlamak, toplumun değer yargılarını öğretmek, kısacası öğrenciyi insan olma sürecinde eğitmektir. Okullar hayatın kendisi olduğu için ders programlarının bütüncül bir yaklaşım içinde hazırlanması önem arz etmektedir. Özellikle günümüz okulları, öğrencisine bilgiyi çok boyutlu olarak sunmayı ve gerçeğin bütünü ile karşılaşmasını amaçlayan bir eğitim-öğretim yaklaşımı benimsemelidir. Din dersi, okul programlarında yer alan diğer derslerle birlikte öğrencilerin sahip oldukları kültürel mirası anlamayı, sosyalleşmelerini, farklı inanç ve kültüre sahip bireylerle birlikte yaşama anlayışını öğretebilir. Bu durum ulaşım ve iletişimin hızla geliştiği günümüzde farklı inanç ve kültüre sahip bireylere birlikte yaşama anlayışını öğretecektir. Burada önemli olan din derslerinde doğru bilgilerin verilmesi ve derslerde uygun din eğitimi yaklaşımlarından faydalanılmasıdır. Bildirimizin amacı da okullarda verilen din derslerinin birlikte yaşama kültüründeki yerini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Din, Eğitim, Din Dersi, Okul, Ders Programı, Toplum

The Place and Importance of Religious Education in Schools in Cultural Coexistence

Prof. Muhammed Ali YAZIBAŞI*

Abstract

Education and religion are two phenomena as old as human history. Education aims to intentionally create desired behaviors in individuals through their own experiences. The fundamental aim of religion is to guide individuals' behavior towards conformity with the will of religion, due to the commands and prohibitions of a transcendent being. Therefore, the positive change brought about by education and religious education converges. In an agricultural society, life is simple and straightforward, allowing for the learning and happiness that can be experienced. Boys learn about social life, customs, traditions, and agriculture through experience with their fathers. Girls, on the other hand, learn the knowledge a woman should

* Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Theology, Türkiye, muhammedaliyazibasi@hotmail.com

possess from her mothers. Therefore, unlike today, there were no schools where collective education took place during this period. In both Eastern and Western societies, religion played a central role in life during this time. It was religion that shaped law, education, customs, traditions, and practices. When making decisions on a matter, the commands and prohibitions of religion were taken into consideration. Until the 18th and 19th centuries, religion was taught by clergymen in temples and by parents at home. Both general and religious knowledge was taught individually. With the Industrial Revolution, the transition from an agricultural to an industrial society began gradually. Women also started to participate in the workforce. This led to the emergence of schools, which were collective educational institutions. Government officials can deliver information directly and accurately to students through schools. Professional groups needed by the state and society are also trained in these educational institutions. Furthermore, these institutions create an environment that fosters the type of person the state desires. From their inception to the present day, schools have provided instruction within programs tailored to students' needs, societal expectations, and educational philosophy, striving to bring about the desired behavioral changes in students. The common goal of the courses included in these programs is to educate the student, prepare them for the society in which they live, teach them the values of society, and in short, to train the student in the process of becoming a 'human being'. Since schools are life itself, it is important that curricula are prepared within a holistic approach. Especially today's schools should adopt an educational approach that aims to present knowledge to the student in a multi-dimensional way and to enable them to encounter the whole of reality. Therefore, school curricula should include religion as an inherent part of human nature, as evidenced by both religious and scientific data. Religious education, alongside other subjects in the curriculum, can teach students to understand their cultural heritage, socialize, and learn to live alongside individuals of different beliefs and cultures. In today's world, where transportation and communication are rapidly developing, this situation will teach individuals with different beliefs and cultures the understanding of living together. What is important here is that accurate information is provided in religious education classes and that appropriate religious education approaches are used. The aim of our paper is to reveal the place of religious education classes in schools in fostering a culture of coexistence.

Keywords: Religion, Education, Religious Education, School, Curriculum, Society.

اللغة العربية في تركيا وإندونيسيا بين السياسات اللغوية والتعايش السلمي (١٩٤٥–٢٠٢٥): دراسة تحليلية مقارنة

أ.د. محمود عبد القادر علي*

ملخص

تسعى هذه الدراسة المقارنة إلى استكشاف العلاقة الجوهرية بين السياسات اللغوية المتعلقة باللغة العربية ومنظومة التعايش السلمي في كلٍّ من تركيا وإندونيسيا، خلال الفترة الممتدة من عام ١٩٤٥ إلى عام ٢٠٢٥، وذلك عبر مقاربة تحليلية مقارنة تستقصي أوجه التشابه والاختلاف بين التجربتين في ضوء سياقيهما التاريخي والثقافي والسياسي.

وتنطلق الدراسة من إشكالية محورية مفادها: كيف أسهمت السياسات اللغوية المتعلقة باللغة العربية في تشكيل مسارات التعايش السلمي بين المكونات الثقافية والدينية المتعددة في كلا المجتمعين التركي والإندونيسي؟ وتتوزع الدراسة على ثلاثة محاور رئيسية: يتناول الأول مرحلة ما بعد الحرب العالمية الثانية (١٩٤٥–١٩٨٠) ودور السياسات اللغوية في رسم ملامح العلاقة مع اللغة العربية في البلدين؛ ويدرس الثاني مرحلة التحول والانفتاح (١٩٨٠–٢٠٠٢) التي شهدت إعادة الاعتبار للغة العربية في المؤسسات التعليمية والدينية بتركيا وإندونيسيا؛ فيما يعنى الثلث بمرحلة التوظيف الاستراتيجي (٢٠٠٢-٢٠٢٥) حين باتت اللغة العربية ركيزةً في السياسات الخارجية لكلا البلدين وأداةً للتواصل الحضاري مع العالم الإسلام.

وتخلص الدراسة إلى أن اللغة العربية في كلا البلدين لم تكن مجرد لغة دين أو تعليم، بل أدّت دوراً حضارياً محورياً في تعزيز التماسك الاجتماعي وبناء جسور التعايش بين الهويات المتنوعة. غير أن السياقين التركي والإندونيسي يكشفان عن نماذج متباينة في توظيف هذه اللغة سياسياً وثقافياً، مما يثري فهمنا لإشكاليات التعدد الثقافي والتعايش في العالم الإسلامي المعاصر. وتختتم الدراسة بتوصيات استشرافية تدعو إلى تبني سياسات لغوية متوازنة تُعزز دور العربية أداةً للوحدة والتفاهم الحضاري.

الكلمات المفتاحية: اللغة العربية، السياسات اللغوية، التعايش السلمي، تركيا، إندونيسيا، الهوية الثقافية، الحضارة الإسلامية، الدراسة المقارنة.

* أستاذ اللغويات ورئيس قسم اللغة العربية والدراسات الإسلامية كلية التربية – جامعة 6 أكتوبر – جمهورية مصر العربية mkader.edu@o6u.edu.eg

Arabic Language in Türkiye and Indonesia Between Language Policies and Peaceful Coexistence (1945–2025): A Comparative Analytical Study

Prof. Mahmoud Abdel Qader Ali*

Abstract

This comparative study seeks to explore the fundamental relationship between language policies concerning the Arabic language and the framework of peaceful coexistence in both Türkiye and Indonesia over the period spanning from 1945 to 2025. Through a comparative analytical approach, the study investigates the similarities and differences between the two experiences in light of their respective historical, cultural, and political contexts.

The study is grounded in a central research question: How have language policies related to the Arabic language shaped the trajectories of peaceful coexistence among the diverse cultural and religious components in both Turkish and Indonesian societies? The study is organized around three main axes: the first examines the post-World War II phase (1945–1980) and the role of language policies in shaping the relationship with Arabic in both countries; the second investigates the phase of transformation and openness (1980–2002), which witnessed a renewed recognition of Arabic in educational and religious institutions in Turkiye and Indonesia; while the third focuses on the phase of strategic utilization (2002–2025), during which Arabic became a cornerstone of the foreign policies of both nations and an instrument of civilizational communication with the Islamic world.

The study concludes that in both countries, Arabic was far more than a language of religion or instruction - it played a pivotal civilizational role in reinforcing social cohesion and building bridges of coexistence among diverse identities. However, the Turkish and Indonesian contexts reveal distinctly different models in the political and cultural utilization of the language, enriching our understanding of the complexities of cultural pluralism and coexistence in the contemporary Islamic world. The study

* Professor of Linguistics & Head of the Department of Arabic Language and Islamic Studies، October 6 University, Faculty of Education, Arab Republic of Egypt، mkader.edu@o6u.edu.eg

concludes with forward-looking recommendations calling for balanced language policies that strengthen Arabic as a tool for unity and civilizational understanding.

Keywords: Arabic Language, Language Policies, Peaceful Coexistence, Türkiye, Indonesia.

Türkiye ve Endonezya'da Arapça: Dil Politikaları ve Barış İçinde Bir Arada Yaşam Arasında (1945–2025): Karşılaştırmalı Analitik Bir Çalışma

Prof. Dr. Mahmoud Abdel Qader Ali*

Özet

Bu karşılaştırmalı çalışma, 1945'ten 2025'e kadar uzanan dönemde hem Türkiye'de hem de Endonezya'da Arapça ile ilgili dil politikaları ile barış içinde bir arada yaşam tecrübesi arasındaki temel ilişkiyi araştırmayı amaçlamaktadır. Karşılaştırmalı analitik bir yaklaşım benimsenerek, her iki deneyim arasındaki benzerlikler ve farklılıklar, ilgili tarihsel, kültürel ve siyasi bağlamlar çerçevesinde incelenmektedir.

Çalışma şu temel araştırma sorusuna dayanmaktadır: Arapçayla ilgili dil politikaları, Türk ve Endonezya toplumlarındaki çeşitli kültürel ve dinî bileşenler arasındaki barış içinde bir arada yaşam süreçlerini nasıl şekillendirmiştir? Çalışma üç ana eksen etrafında yapılandırılmıştır: birincisi, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemi (1945–1980) ve dil politikalarının her iki ülkede Arapça ile ilişkiyi biçimlendirmedeki rolünü ele almaktadır; ikincisi, Türkiye ve Endonezya'daki eğitim ve din kurumlarında Arapçanın yeniden tanınmasına sahne olan dönüşüm ve açılım dönemini (1980–2002) incelemektedir; üçüncüsü ise Arapçanın her iki ülkenin dış politikalarının köşe taşı haline geldiği ve İslam dünyasıyla medeniyet iletişiminin bir aracı olarak kullanıldığı stratejik değerlendirme dönemine (2002–2025) odaklanmaktadır.

Çalışma, her iki ülkede de Arapçanın yalnızca bir din veya öğretim dili olmaktan çok ötede, toplumsal uyumu güçlendiren ve çeşitli kimlikler arasında bir arada yaşam

* 6 Ekim Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Mısır Arap Cumhuriyeti، mkader.edu@o6u.edu.eg

köprüleri kuran belirleyici bir medeniyet rolü üstlendiği sonucuna ulaşmaktadır. Bununla birlikte, Türk ve Endonezya bağlamları, dilin siyasi ve kültürel kullanımında birbirinden farklı modeller ortaya koymakta; bu durum, çağdaş İslam dünyasındaki kültürel çoğulculuk ve bir arada yaşam sorunsallarına ilişkin anlayışımızı derinleştirmektedir. Çalışma, Arapçanın birlik ve medeniyet anlayışının aracı olarak güçlendirileceği dengeli dil politikalarının benimsenmesini öneren ileriye dönük tavsiyelerle son bulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Dil Politikaları, Barış İçinde Bir Arada Yaşam, Türkiye, Endonezya.

تدريس الفقه المقارن وأثره في نشر ثقافة التعايش وقبول الآخر

الأستاذ الدكتور عماد حمدي إبرهيم يحي*

الملخص

- أهمية البحث:

تكمن أهمية هذا البحث في محاولة تسليط الضوء على حقيقة علم الفقه المقارن، وأهميته، وبيان مردوده المجتمعي، ومقاصده، وأهدافه، وآثار تدريسه؛ من التعرف على الطريق الذي يؤهل لحصول الملكة الفقهية، وتحقيق النبوغ في علم الفقه، والخروج من ربقة الجمود والتعصب المذموم، والاطلاع على أقوال أهل العلم وأدلتهم، فضلا عن المشاركة الجادة في حركة التجديد الفقهي في العصر الحاضر، وصولا إلى الإسهام الفعال في تحقيق التسامح بين أتباع المذاهب الفقهية، ومن ثم نشر ثقافة الاختلاف وقبول الآخر.

- مشكلة البحث:

تكمن مشكلة هذا في البحث عدد من التساؤلات على النحو الآتي:

ما حقيقة علم الفقه المقارن، وأهميته، وأهم الثمرات التي يجنيها الدراس له؟

ما أهم الغايات والمقاصد التي يهدف الفقه المقارن إلى تحقيقها؟

كيف يمكن أن يسهم تدريس الفقه المقارن في نشر ثقافة الاختلاف وقبول الآخر؟

- أهداف البحث:

بيان حقيقة علم الفقه المقارن، وأهميته، وأهم الثمرات التي يجنيها الدراس للفقه المقارن.

تسليط الضوء على أهم الغايات والمقاصد التي يهدف الفقه المقارن إلى تحقيقها.

بيان كيف يمكن أن يسهم تدريس الفقه المقارن في نشر ثقافة الاختلاف وقبول الآخر.

- منهج البحث:

اقتضت طبيعة البحث في هذا الموضوع اسهتخدام المنهج الاستقرائي وذلك من خلال استقراء وجمع النصوص ذات الصلة بموضوع الاختلاف والتنوع، ثم المنهج التحليلي والاستنباطي لتحليل ودراسة هذه النصوص والتعرف على المردود والآثار المجمعية التي تخلفها دراسة الفقه المقارن، وكيف يمكن أن تسهم دراسة هذا العلم في تحقيق التسامح بين أتباع المذاهب الفقهية، ونشر ثقافة الاختلاف وقبول الآخر.

- خطة البحث:

* جامعة الوصل - دبي، Emad.Yehya@alwasl.ac.ae

مقدمة.

تمهيد: حقيقة علم الفقه المقارن، وأهميته.

المبحث الأول: بين علم الخلاف والفقه والمقارن أوجه الاتفاق والافتراق.

المبحث الثاني: الفقه المقارن مقاصده وضوابطه.

المبحث الثالث: تدريس الفقه المقارن وأثره في نشر ثقافة الاختلاف وقبول الآخر.

الخاتمة

- أبرز نتائج البحث وتوصياته.

للفقه المقارن أثره البالغ، ومردوه الواضح في عملية التأهيل لتحقيق النبوغ الفقهي، وتكوين الملكة الفقهية لدى الدارسهين.

يمكن لتدريس الفقه المقارن أن يلعب دوارا فاعلا في حركة التجديد الفقهي في العصر الحاضر.

يمكن لتدريس الفقه المقارن أن يلعب دوارا فاعلا في إخراج الدارسين من ربقة الجمود والتقليد والتعصب المذموم، فضلا عن نشر ثقافة الاختلاف وقبول الآخر.

ضرورة العناية بتدريس الفقه المقارن في الجامعات والمعاهد المعنية بتدريس العلوم الشرعية.

الكلمات المفتاحية: تدريس، الفقه، المقارن، ثقافة، التعايش، وقبول الآخر.

Teaching Comparative Fiqh and Its Impact on Promoting a Culture of Coexistence and Acceptance of Others

Prof. Emad Hamdi Ibrahim Yehya*

Abstract

Importance of the Study: The importance of this research lies in its attempt to highlight the true nature of the science of comparative fiqh, its significance, and its societal impact. It aims to clarify its objectives, purposes, and the effects of teaching it. This includes identifying the path that enables the development of juristic competence and excellence in the science of fiqh, freeing students from

* AlWasl University, Dubai، Emad.Yehya@alwasl.ac.ae

intellectual rigidity and blameworthy fanaticism, and exposing them to the opinions of scholars and their evidences. Furthermore, it encourages serious participation in the contemporary movement of juristic renewal, ultimately contributing effectively to fostering tolerance among followers of different legal schools and promoting a culture of legitimate disagreement and acceptance of others.

Research Problem: The problem of this study is reflected in a number of questions, including:

• What is the true nature of comparative fiqh, its importance, and the main benefits gained by its students?

• What are the most important aims and objectives that comparative fiqh seeks to achieve?

• How can teaching comparative fiqh contribute to promoting a culture of disagreement and acceptance of others?

Objectives of the Study:

• To clarify the nature of comparative fiqh, its importance, and the key benefits gained by students who study it.

• To highlight the main goals and objectives that comparative fiqh seeks to achieve.

• To explain how teaching comparative fiqh can contribute to spreading a culture of disagreement and acceptance of others.

Research Methodology: The nature of this research required the use of the inductive method, through collecting and reviewing texts related to the topic of diversity and scholarly disagreement. It also employs the analytical and deductive methods to analyze and study these texts in order to identify the social outcomes and impacts resulting from the study of comparative fiqh, and how studying this discipline can contribute to achieving tolerance among followers of different schools of Islamic jurisprudence and promoting a culture of disagreement and acceptance of others.

Research Plan:

• Introduction

• Preliminary Section: The Nature and Importance of Comparative Fiqh

• Chapter One: The Science of Juristic Disagreement (ʿIlm al-Khilāf) and Comparative Fiqh – Points of Agreement and Difference

• Chapter Two: Comparative Fiqh – Its Objectives and Regulations

• Chapter Three: Teaching Comparative Fiqh and Its Impact on Promoting a Culture of Disagreement and Acceptance of Others

• Conclusion

Main Findings and Recommendations:

• Comparative fiqh has a significant impact and clear role in preparing students for juristic excellence and developing their juristic aptitude.

• Teaching comparative fiqh can play an effective role in the contemporary movement of juristic renewal.

• It can also help free students from rigidity, blind imitation, and blameworthy fanaticism, while promoting a culture of disagreement and acceptance of others.

• There is a need to give greater attention to teaching comparative fiqh in universities and institutes concerned with Islamic sciences.

Keywords: Teaching, Fiqh, Comparative, Culture, Coexistence.

رؤية تربوية معاصرة لتطوير أساليب التربية والتعليم الإسلامي: «أدب الاختلاف» كنموذج للتعايش السلمي في الفكر الإسلامي

أ.م.د. محمود محمد عبدالكريم الكنة*

الملخص

تعد التربية الإسلامية الركيزة الأساسية والجوهرية في بناء وتشكيل وعي المتعلم القائم على قيم الوسطية والاعتدال والاتزان الفكري. ومع ذلك، فإن طرائق تدريس هذه المادة بصورتها التقليدية واجهت في الآونة الأخيرة تحديات جسيمة ومعقدة في ظل تصاعد تيارات العولمة والانفتاح الثقافي المتسارع وما رافقها من صراعات فكرية، مما جعل من الضرورة بمكان البحث عن رؤى تطويرية معاصرة تستجيب بمرونة لمتطلبات العصر الرقمي. يهدف هذا البحث بشكل رئيسي إلى تقديم استراتيجية تربوية متكاملة وشاملة تهدف إلى تحديث وتطوير طرائق التدريس من خلال تفعيل واستلهام قيم «أدب الاختلاف» المستمدة من التراث الفكري الإسلامي الأصيل، وتوظيفها كأداة ومنهجية فاعلة لتحقيق وترسيخ التعايش السلمي في المجتمعات المتعددة ثقافياً وفكرياً ودينياً.

تتبلور مشكلة البحث في رصد وجود فجوة معرفية وتطبيقية عميقة ومقلقة بين التنظير الفكري الرصين لقيم التسامح في الإسلام، وبين الممارسات الصفية الواقعية التي لا تزال في كثير من الأحيان تميل إلى أساليب التلقين والحفظ السلبي، مما يؤدي بالنتيجة إلى إضعاف قدرة الطالب على إدارة الاختلافات الفكرية أو تقبل الآخر المختلف عنه في الرأي أو المعتقد بطريقة حضارية. ولتحقيق أهداف هذا البحث، اعتمد الباحث على المنهج الوصفي التحليلي لتمحيص المادة العلمية الدقيقة المتعلقة بأدب الاختلاف، وتحليل آليات انتقال هذه القيم من حيز «الخلاف الفقهي» النظري التاريخي إلى حيز «السلوك التربوي» التطبيقي المعاصر.

علاوة على ذلك، تم بناء نموذج تربوي مقترح يتضمن حزمة من الاستراتيجيات التدريسية الحديثة المرتبطة بـ «أدب الاختلاف»، مثل (الحوار، التعلم القائم على حل المشكلات، واستراتيجية لعب الأدوار)، حيث يتم وضع المتعلم في مواقف تعليمية واجتماعية تحاكي واقع الاختلاف الفكري في الحياة العامة، وتدربه عملياً على مهارات الإنصات الفعال، والنقد الذاتي البناء، والبحث عن المشتركات الإنسانية الجامعة التي تتجاوز الخصوصيات الضيقة. وأظهرت نتائج البحث أن «أدب الاختلاف» ليس مجرد قيمة أخلاقية مجردة، بل هو «تقنية تفكير» ومنهجية عقلية تساهم بفعالية قصوى في تفكيك بنية الفكر المتطرف. كما أكدت الدراسة أن تطوير طرائق التدريس يجب أن يقترن برؤية فلسفية جديدة لمفهوم «الزمن»، فاستثمار الوقت في الحوار البناء داخل الصف الدراسي يعد استثماراً استراتيجياً بعيد المدى في تعزيز الأمن القومي والسلم المجتمعي. ويخلص البحث إلى مجموعة من التوصيات، أهمها ضرورة إعادة النظر الشاملة في توصيفات المناهج الدراسية لتشمل أنشطة تفاعلية وميدانية تعزز مهارات «أدب الحوار»، مع التأكيد على ضرورة تدريب المعلمين ببرامج مكثفة

* مركز أبحاث العلوم التربوية والنفسية - العراق، mahmood.mohammed1975@uomosul.edu.iq

حول كيفية إدارة الصراعات الفكرية داخل القاعة الدراسية بطريقة تربوية إيجابية ومنتجة.

الكلمات المفتاحية: طرائق التدريس، التربية الإسلامية، أدب الاختلاف، التعايش السلمي، الفكر الإسلامي، الرؤية المعاصرة.

İslami Eğitim Öğretim Yöntemlerini Geliştirmek İçin Çağdaş Bir Eğitim Vizyonu: İslam Düşüncesinde Barış İçinde Bir Arada Yaşama İçin Bir Model Olarak "İhtilaf Adabı"

Doç. Dr. Mahmoud Mohammed Abdulkarim AL-KANNA *

Özet

İslamî eğitim, öğrencinin bilincini itidal, orta yol ve entelektüel denge ilkeleri üzerine inşa etmede en temel ve hayati sütun olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, bu konuyu öğretmenin geleneksel yöntemleri, küreselleşmenin yükselişi, hızlanan kültürel açıklık ve beraberindeki entelektüel çatışmalar ışığında son zamanlarda ciddi ve karmaşık zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, dijital çağın gereksinimlerine esneklikle yanıt veren çağdaş gelişimsel vizyonların aranmasını zorunlu kılmıştır. Bu araştırmanın temel amacı, otantik İslamî entelektüel mirastan türetilen "ihtilaf adabı" değerlerini harekete geçirerek ve bunlardan ilham alarak öğretim yöntemlerini modernize etmeyi ve geliştirmeyi amaçlayan kapsamlı ve bütünleşik bir eğitim stratejisi sunmaktır. Bu değerlerin kültürel, entelektüel ve dini açıdan çeşitlilik gösteren toplumlarda barış içinde bir arada yaşamayı sağlamak ve pekiştirmek için etkili bir araç ve metodoloji olarak kullanılması hedeflenmektedir.

Araştırma problemi, İslam'daki hoşgörü değerlerinin sağlam entelektüel teorik zemini ile hala sıklıkla telkin ve pasif ezberleme yöntemlerine eğilimli olan gerçek sınıf uygulamaları arasındaki derin ve endişe verici bir bilişsel ve pratik boşluğun gözlemlenmesinde yatmaktadır. Bu durum sonuç olarak öğrencinin entelektüel farklılıkları yönetme veya görüş ve inanç bakımından kendisinden farklı olan "öteki"ni uygar bir şekilde kabul etme yeteneğini zayıflatmaktadır. Araştırmanın amaçlarına ulaşmak için araştırmacı, ihtilaf adabıyla ilgili kesin bilimsel materyali

* Musul Üniversitesi, Eğitim ve Psikolojik Bilimler Araştırma Merkezi, Irak، mahmood.mohammed1975@uomosul.edu.iq

incelemek ve bu değerlerin teorik-tarihsel "fıkhi ihtilaf" alanından çağdaş uygulamalı "eğitsel davranış" alanına geçiş mekanizmalarını analiz etmek için betimsel-analitik yaklaşıma güvenmiştir.

Ayrıca, (derinlemesine Sokratik diyalog, probleme dayalı öğrenme ve rol yapma stratejisi) gibi "ihtilaf adabı" ile ilgili bir dizi modern öğretim yöntemini içeren öneri amaçlı bir eğitim modeli oluşturulmuştur. Bu modelde öğrenci, kamusal hayattaki entelektüel farklılıkların gerçekliğini simüle eden eğitsel ve sosyal durumlara yerleştirilmekte; aktif dinleme, yapıcı özeleştiri ve dar özelliklerin ötesine geçen ortak insanî ortak noktaları arama becerileri konusunda pratik olarak eğitilmektedir. Araştırma sonuçları, "ihtilaf adabının" sadece soyut bir ahlaki değer değil, aşırılıkçı düşünce yapısının çözülmesine en üst düzeyde katkıda bulunan bir "düşünme tekniği" ve zihinsel bir metodoloji olduğunu göstermiştir. Çalışma ayrıca, öğretim yöntemlerinin geliştirilmesinin "zaman" kavramına ilişkin yeni bir felsefi vizyonla birleştirilmesi gerektiğini doğrulamıştır. Sınıf içinde yapıcı diyaloğa zaman ayırmak, ulusal güvenliği ve toplumsal barışı güçlendirmede uzun vadeli stratejik bir yatırımdır. Araştırma, "diyalog adabı" becerilerini geliştiren etkileşimli ve saha etkinliklerini içerecek şekilde müfredat tanımlarının kapsamlı bir şekilde gözden geçirilmesi ve öğretmenlerin sınıf içindeki entelektüel çatışmaları olumlu ve üretken bir eğitimsel yolla nasıl yönetecekleri konusunda yoğun programlarla eğitilmesi gerekliliği başta olmak üzere bir dizi öneriyle sona ermektedir.

Anahtar Kelimeler: Öğretim Yöntemleri, İslami Eğitim, İhtilaf Adabı, Barış İçinde Bir Arada Yaşama, İslam Düşüncesi.

A Contemporary Educational Vision for Developing Islamic Education Teaching Methods: The "Etiquette of Disagreement" in Islamic Thought as a Model for Peaceful Coexistence

Assoc. Prof. Mahmoud Mohammed Abdulkarim AL-KANNA*

Abstract

Islamic education is considered the fundamental and vital pillar in constructing and shaping a learner's consciousness based on the principles of moderation and intellectual balance. However, traditional methods of teaching this subject have recently faced severe and complex challenges in light of rising globalization, accelerating cultural openness, and accompanying intellectual conflicts, making it imperative to seek contemporary developmental visions that respond flexibly to the requirements of the digital age. The primary objective of this research is to present a comprehensive and integrated educational strategy aimed at modernizing and developing teaching methods by activating and drawing inspiration from the values of the "Etiquette of Disagreement" derived from authentic Islamic intellectual heritage. It seeks to employ these values as an effective tool and methodology for achieving and consolidating peaceful coexistence in culturally, intellectually, and religiously diverse societies.

The research problem crystallizes in observing a deep and concerning cognitive and practical gap between the robust intellectual theorization of tolerance values in Islam and the actual classroom practices that still frequently lean toward methods of indoctrination and passive memorization. This consequently weakens the student's ability to manage intellectual differences or accept the "other" who differs in opinion or belief in a civilized manner. To achieve the objectives of this research, the researcher relied on the descriptive-analytical methodology to examine the precise scientific material related to the etiquette of disagreement and analyze the mechanisms of transitioning these values from the sphere of theoretical-historical

* University of Mosul, Educational and Psychological Sciences Research Center, Iraq, mahmood.mohammed1975@uomosul.edu.iq

"jurisprudential disagreement" to the sphere of contemporary applied "educational behavior."

Furthermore, a proposed educational model was constructed involving a package of modern teaching strategies associated with the "Etiquette of Disagreement," such as (in-depth Socratic dialogue, problem-based learning, and role-playing strategy). In this model, the learner is placed in educational and social situations that simulate the reality of intellectual diversity in public life, practically training them in skills of effective listening, constructive self-criticism, and the search for common human grounds that transcend narrow particularities. The research results demonstrated that the "Etiquette of Disagreement" is not merely an abstract ethical value but a "thinking technique" and a mental methodology that contributes with maximum effectiveness to deconstructing the structure of extremist thought. The study also confirmed that the development of teaching methods must be coupled with a new philosophical vision of the concept of "Time", as investing time in constructive dialogue within the classroom is a long-term strategic investment in enhancing national security and social peace. The research concludes with a set of recommendations, most importantly the necessity of a comprehensive review of curriculum descriptions to include interactive and field activities that enhance "dialogue etiquette" skills, while emphasizing the need to train teachers through intensive programs on how to manage intellectual conflicts within the classroom in a positive and productive educational manner.

Keywords: Teaching Methods, Islamic Education, Etiquette of Disagreement, Peaceful Coexistence, Islamic Thought.

Intercultural Dialogue in EFL Teaching: A Linguistic Approach to Promoting Coexistence

Assoc. Prof. Badra HAMIDI*

Abstract

Intercultural dialogue has become a central concern in English as a Foreign Language (EFL) education because language classrooms are no longer only places for grammar and vocabulary, but also sites where learners practice social interpretation, ethical communication, and cultural negotiation. A quick scan of the literature suggests a strong convergence across pragmatic, intercultural, and dialogic approaches: researchers repeatedly argue that politeness strategies, speech acts, pragmatic competence, and reflective dialogue help learners participate more effectively in multilingual and multicultural settings. One review of EFL pragmatics states that "developing politeness strategies is an important aspect of enhancing learners' intercultural communicative competence," while a review on pragmatic instruction notes that "teaching pragmatic competence in an EFL classroom" is a recurring pedagogical priority. At the same time, work on intercultural pedagogy argues that "the EFL classroom can be a 'safe' place where dialogue and intercultural communication are fomented," and that language teaching should include an intercultural component rather than remain purely instrumental. Building on these themes, this paper proposes a linguistic and dialogic approach to intercultural dialogue in EFL teaching, with special attention to coexistence, respectful interaction, and culturally grounded ethics.

Keywords: Intercultural Dialogue, EFL Teaching, Applied Linguistics, Coexistence, Discourse Analysis.

* Didactics of English and Applied Linguistics، University Center of Aflou, Aflou, Algeria، b.hamidi@cu-aflou.edu.dz

Yabancı Dil Öğretiminde Kültürlerarası Diyalog: Birlikte Yaşamı Teşvik Etmeye Yönelik Dilbilimsel Bir Yaklaşım

Assoc. Prof. Badra HAMIDI*

Özet

Kültürlerarası diyalog, Yabancı Dil Olarak İngilizce (EFL) eğitiminde merkezi bir konu haline gelmiştir. Zira dil dersleri artık sadece gramer ve kelime öğretiminin yapıldığı yerler değil, aynı zamanda öğrenicilerin sosyal yorumlama, etik iletişim ve kültürel uzlaşma becerilerini geliştirdikleri ortamlardır. Literatüre hızlı bir bakış, pragmatik, kültürlerarası ve diyalojik yaklaşımlar arasında güçlü bir yakınlaşma olduğunu göstermektedir. Araştırmacılar, nezaket usullerinin, konuşma eylemlerinin, pragmatik yeterliliğin ve yansıtıcı diyalogun, öğrenicilerin çok dilli ve çok kültürlü ortamlara daha etkili bir şekilde katılmalarına yardımcı olduğunu defalarca savunmaktadır. EFL pragmatiklerine ilişkin bir derlemede, "nezaket usulleri geliştirmek, öğrenicilerin kültürlerarası iletişim yeterliliğini artırmanın önemli bir yönüdür" denirken, pragmatik öğretime ilişkin bir derlemede ise "EFL sınıfında pragmatik yeterliliği öğretme"nin tekrarlanan bir pedagojik öncelik olduğu belirtilmektedir. Aynı zamanda, kültürlerarası pedagoji alanındaki çalışmalar, "İngilizce öğrenimi sınıfının, diyalog ve kültürlerarası iletişimin teşvik edildiği 'güvenli' bir ortam olabileceğini" ve dil öğretiminin salt araçsal bir nitelikte kalmak yerine kültürlerarası bir bileşen içermesi gerektiğini savunmaktadır. Bu temalardan yola çıkan bu bildiri, İngilizce öğrenimi ve öğretiminde kültürlerarası diyaloğa yönelik dilbilimsel ve diyalog temelli bir yaklaşım önermekte olup, bu yaklaşımda bir arada yaşama, saygılı etkileşim ve kültürel temelli etik ilkelerine özel önem verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültürlerarası Diyalog, Efl Öğretimi, Uygulamalı Dilbilim, Bir Arada Yaşama, Söylem Analizi.

* Didactics of English and Applied Linguistics، University Center of Aflou, Aflou, Algeria، b.hamidi@cu-aflou.edu.dz

Birlikte Yaşama Becerisi Bağlamında Öğretim Elemanlarının Çokkültürlü Yeterlik Algıları

Doç. Dr. Selvi DEMİR*

Özet

Küreselleşmeyle birlikte insanlar ve toplumlar arasında bilim, sanat, teknoloji, ekonomi, sosyal ve kültürel alanlarla birlikte hemen her noktada bir bütünleşmeden ve dolayısıyla mesafelerin etkisizleşmeye başlamasından söz edilebilir. Başka bir ifadeyle dünya ölçeğinde savaş, göç, eğitim, spor, sanat, bilim, iş ve eğlence gibi birçok gerekçeyle insanlar bir arada yaşamak durumunda kalmaktadır. Sınırların ve etkileşimsizliğin neredeyse anlamını yitirdiği günümüz dünyasında yüz yüze kalınan bu gerçeklik beraberinde birçok kavramı gündeme getirmiştir. Birlikte yaşama çatısı altında anılabilecek bu kavramlar içinde çokkültürlülük, çokdillilik, sosyal uyum, demokratik tutum, entegrasyon, hoşgörü, koşulsuz kabul gibi hususlar oldukça önemli bir yere konumlanmıştır. Nihayetinde bambaşka dil, din, kültür gibi deneyimlere sahip olan insanların ya da toplumların sorunsuz biçimde birlikte yaşamalarını sağlamak birtakım anlayışların gelişmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bakımdan insanların birlikte yaşama becerilerinin geliştirilmesi gerekir ki bu da farklılıklara duyulan saygı, koşulsuz kabul, demokratik tutum, sosyal uyum, empati gibi duyguların kazanılması veya geliştirilmesiyle olanaklı hale gelir. Özellikle bu alt başlıkları içinde barındıran çokkültürlülük kavramı günümüz insanlarının birbirlerini anlamada ve uyumlu yaşamalarında faydalanabilecekleri bir içerik sunmaktadır. Çokkültürlülük; dil, din, mezhep, cinsiyet, ırk ayımı yapılmaksızın bireylerin ve toplumların birlikte yaşayabilme becerisinin karşılığı olarak değerlendirilebilir. Kuşkusuz bu kavrama yönelik algıları ve yeterlik düzeyleriyle öğreticiler, eğitim yoluyla bu becerinin geliştirilmesine ciddi katkılar sağlar. Bu bağlamda bu araştırmanın temel amacı öğretim elemanlarının çokkültürlü yeterlik algılarının tespit edilmesi ve söz konusu algılarının çeşitli değişkenlere göre fark edip etmediğinin belirlenmesidir. Buna göre öğretim elemanlarının yaş, cinsiyet, kıdem, unvan ve bölüm değişkenleri bağlamında çokkültürlü yeterlik algıları irdelenecektir. Bu amaç doğrultusunda nicel araştırma yöntemlerinden biri olan

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilisli Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi, Türkiye, selvidemir@kilis.edu.tr

betimsel araştırma/tarama yöntemi kullanılacaktır. Çalışma, 2026-2027 akademik yılında Kilis ilindeki devlet üniversitesinde görev yapan öğretim elemanlarıyla yürütülecektir. Veriler, izni alınan Başbay ve Kağnıcı (2011) tarafından öğretim elemanlarına yönelik geliştirilen "Çokkültürlü Yeterlik Algıları Ölçeği (ÇYAÖ)" ile araştırmacının oluşturduğu "Kişisel Bilgi Formu" aracılığıyla toplanacaktır. Araştırma bulgularına dayalı olarak öğretim elemanlarının çokkültürlü yeterlik düzeyleri ve söz konusu yeterliği oluşturan bilgi, beceri ve farkındalık boyutlarında kendilerini yeterli algılayıp algılamadıkları belirlenecektir. Öğretim elemanlarının çokkültürlülük algılarının yaş, cinsiyet, kıdem, unvan ve bölüm değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı tespit edilecektir. Araştırma kapsamında ulaşılan bulgular doğrultusunda ilgililere yönelik önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çokkültürlü Eğitim, Birlikte Yaşama, Demokratik Tutum, Öğretim Elemanı Yeterlikleri.

Faculty Members' Perceptions of Multicultural Competence within the Framework of Coexistence Skills

Assoc. Prof. Selvi DEMİR*

Abstract

With globalization, it is evident that integration among individuals and societies has intensified across nearly all domains, including science, art, technology, economy, and socio-cultural fields, thereby diminishing the significance of distance. In other words, on a global scale, people are increasingly required to coexist due to various factors such as war, migration, education, sports, art, science, work, and entertainment. In today's world, where borders and lack of interaction have largely lost their meaning, this reality has brought several concepts to the forefront. Among the concepts associated with coexistence, multiculturalism, multilingualism, social cohesion, democratic attitudes, integration, tolerance, and unconditional acceptance occupy a central position. Ensuring the harmonious coexistence of individuals and societies with diverse linguistic, religious, and cultural backgrounds necessitates

* Kilis 7 Aralık University, Kilisli Muallim Rıfat Faculty of Education, Türkiye, selvidemir@kilis.edu.tr

the development of certain perspectives. In this regard, enhancing individuals' coexistence skills is essential, which can be achieved through fostering respect for differences, unconditional acceptance, democratic attitudes, social cohesion, and empathy. Multiculturalism, encompassing these dimensions, provides a valuable framework for mutual understanding and harmonious living. It can be defined as the ability of individuals and societies to live together without discrimination based on language, religion, sect, gender, or race. Undoubtedly, educators, through their perceptions and competency levels regarding this concept, make significant contributions to the development of this skill through education. In this context, the primary aim of this study is to determine faculty members' perceptions of their multicultural competencies and to examine whether these perceptions differ according to various variables. Accordingly, multicultural competence perceptions will be analyzed in relation to age, gender, seniority, academic title, and department. To achieve this aim, a descriptive survey design, one of the quantitative research methods, will be employed. The study will be conducted during the 2026-2027 academic year with faculty members working at a state university in Kilis. Data will be collected using the "Multicultural Competence Perception Scale (MCPS)" developed by Başbay and Kağnıcı (2011), along with a "Personal Information Form" prepared by the researcher. Based on the findings, faculty members' perceived levels of multicultural competence and their self-assessments across the dimensions of knowledge, skills, and awareness will be determined. Furthermore, differences in perceptions according to selected variables will be examined, and recommendations will be provided in line with the findings.

Keywords: Multicultural Education, Coexistence, Democratic Attitudes, Faculty Member Competencies.

Hutbelerde Birlikte Yaşam Söylemi: 2023-2024 Yılları Diyanet Cuma ve Bayram Hutbeleri Üzerine Bir İçerik Analizi

Dr. Öğr. Üyesi Vahdeddin ŞİMŞEK*
Yüksek Lisans Öğrencisi Cengiz ÇELİK**

Özet

Bu çalışma, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2023-2024 yılları arasında yayımlanan Cuma ve bayram hutbelerini, "birlikte yaşam" teması çerçevesinde değerlendirmektedir. Hutbe, İslam dininde yalnızca ibadet öncesi yapılan geleneksel bir hitap değil; toplumu irşad eden, inançla birlikte sosyal sorumluluk bilincini inşa eden önemli bir tebliğ ve yaygın din eğitimi aracıdır. Özellikle merkezi olarak hazırlanıp ülke genelinde eş zamanlı irad edilen hutbeler, geniş kitlelere ulaşmaları bakımından dini irşadın en etkili zeminlerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ve içerik analizi kullanılmış; Diyanet İşleri Başkanlığı'nın resmi internet sitesinde yayımlanan 108 hutbe tematik olarak incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre hutbelerin 52'sinde, birlik ve beraberlik temasına doğrudan ya da dolaylı biçimde yer verildiği tespit edilmiştir. Bu durum hutbelerin yalnızca ferdi dindarlığı değil, toplumsal bütünlüğü önceleyen manevi rehberlik işlevine sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Analiz sürecinde, birlikte yaşam kültürünü destekleyen unsurların; cami ve ibadetler, dini gün ve geceler, bayramlar, ümmet bilinci, vatan sevgisi, adalet, merhamet, diğerkâmlık ve saygı gibi ahlaki ilkeler çerçevesinde şekillendiği görülmüştür. Bununla birlikte hutbelerde, birlikte yaşamı olumsuz etkileyen unsurlara da dikkat çekilmektedir. Miras paylaşımında adaletsizlik, kötü alışkanlıklar (kumar, içki) ve aşırı dünyevileşme (vehen) gibi konular, hem ailevi hem de toplumsal düzeyde ayrışmayı tetikleyen faktörler olarak ele alınmıştır.

Hz. Peygamber'in Medine Sözleşmesi, Hılfu'l-Fudûl tecrübesi ve Veda Hutbesi gibi tarihi örnekleri, günümüz hutbelerinde anlamını korumakta; farklılıkları çatışma

* Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Türkiye, v.simsek@kku.edu.tr

** DİB Kırıkkale Müftülüğü, Türkiye, cengiz.1070@gmail.com

değil rahmet olarak gören bir anlayışın devamını sağlamaktadır. Modern toplumlarda bireysel çıkarcılık, sosyal yabancılaşma ve hoşgörüsüzlük gibi tehditlerin arttığı bir dönemde hutbeler, toplumu kuşatan ve birleştiren kadim değerleri gün yüzüne çıkarma potansiyeline sahiptir.

Sonuç olarak, elde edilen bulgular hutbelerin yalnızca dini tebliğ vazifesiyle sınırlı kalmayıp aynı zamanda toplumsal bütünlük ekseninde değer aktaran etkili bir rehberlik vasıtası olduğunu göstermektedir. Hutbeler, her hafta milyonlarca insana hitap etmesi yönüyle, İslam medeniyetinde birlikte yaşama kültürünün güncel bir devamı; toplumsal uyumu ve sosyal barışı sağlayan güçlü bir dini iletişim aracıdır. Bu iletişimin niteliği, yalnızca din hizmetlerinin kalitesini değil, aynı zamanda toplumun genel ahlaki yapısını da doğrudan etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Hutbe, Birlikte Yaşama, Yaygın Eğitim, Dini Tebliğ

The Discourse on Coexistence in Sermons: A Content Analysis of the Presidency of Religious Affairs' Friday and Eid Sermons for 2023–2024

Asst. Prof. Vahdeddin ŞİMŞEK*
Graduate Student Cengiz ÇELİK**

Abstract

This study evaluates the Friday and Eid sermons published by the Presidency of Religious Affairs (Diyanet) between 2023 and 2024 within the framework of the theme of coexistence. In Islam, a sermon is not merely a traditional address delivered before worship; it is a significant means of guidance and non-formal religious education that directs society and fosters a sense of social responsibility alongside faith. In particular, sermons prepared centrally and delivered simultaneously across the country stand out as one of the most effective platforms for religious guidance due to their ability to reach broad audiences.

* Kırıkkale University, Faculty of Islamic Sciences, Türkiye, v.simsek@kku.edu.tr

** DİB Kırıkkale Muftiate, Türkiye, cengiz.1070@gmail.com

The study employed qualitative research methods, specifically document review and content analysis; 108 sermons published on the official website of the Presidency of Religious Affairs were examined thematically. According to the findings, it was determined that 52 of the sermons addressed the theme of unity and solidarity either directly or indirectly. This demonstrates that sermons serve not only as a means of fostering individual piety but also as a form of spiritual guidance that prioritizes social cohesion.

During the analysis, it was observed that elements supporting a culture of coexistence were shaped within the framework of moral principles such as mosques and worship, religious days and nights, festivals, ummah consciousness, love of the homeland, justice, mercy, altruism, and respect. At the same time, the sermons also drew attention to factors that negatively affect coexistence. Issues such as injustice in the distribution of inheritance, bad habits (gambling, alcohol), and excessive worldliness (wahn) have been addressed as factors triggering division at both the family and societal levels.

Historical examples such as the Prophet's Medina Charter, the Alliance of the Virtuous (Hilf al-Fudul) experience, and the Farewell Sermon retain their significance in today's sermons; they ensure the continuation of an understanding that views differences not as a source of conflict but as a source of mercy. In an era where threats such as individual self-interest, social alienation, and intolerance are on the rise in modern societies, sermons possess the potential to bring to light the ancient values that encompass and unite society.

Consequently, the findings demonstrate that sermons are not limited to the duty of religious proclamation but also serve as an effective means of guidance that conveys values centered on social cohesion. By addressing millions of people every week, sermons represent a contemporary continuation of the culture of coexistence within Islamic civilization; they are a powerful religious communication tool that fosters social harmony and peace. The nature of this communication directly influences not only the quality of religious services but also the general moral fabric of society.

Keywords: Religious Education, Khutbah, Coexistence, Non-formal Education, Religious Guidance

Sınıf Öğretmeni Adaylarının Çok Kültürlü Eğitim Ortamlarına Hazırlanması ve Birlikte Yaşama Kültürü: Kilisli Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi Deneyimi

Dr. Öğr. Üyesi Zeynel AMAÇ*

Özet

Bu çalışma, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Kilisli Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi'nde (KİMREF) sınıf öğretmeni adaylarının çok kültürlü eğitim ortamlarına, özellikle geçici koruma altındaki Suriyeli öğrencilerin bulunduğu sınıflara hazırlanma sürecini incelemektedir. Araştırma, İslam medeniyetinin tarihsel "teayüş" (birlikte yaşama) tecrübesi ile tasavvufi geleneğin "incitmeme" anlayışını modern eğitim pratikleriyle bütünleştiren fakülte deneyimini "Kilis Deneyimi" olarak kavramsallaştırmaktadır. Nitel durum çalışması deseniyle yürütülen araştırmada, doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Veri kaynaklarını; lisans programındaki ilgili derslerin izlenceleri, "Topluma Hizmet Uygulamaları" kapsamında yürütülen proje raporları ile fakülte akademisyenlerinin konuya ilişkin yayınları oluşturmaktadır. Elde edilen veriler içerik analiziyle çözümlenmiştir. Bulgular üç ana temada toplanmıştır: (1) Müfredat odaklı mesleki kimlik inşası; (2) Saha uygulamalarıyla sosyal kaynaşma stratejileri; (3) Akademik çıktılar ve sürdürülebilir model. Fakültenin sunduğu bu özgün model, mülteci eğitiminde karşılaşılan dezavantajlı durumları sadece teknik bir sorun olarak değil, aynı zamanda bir ahlak ve medeniyet meselesi olarak ele almaktadır. Kilis'in demografik yapısı, öğretmen adayları için bir "doğal laboratuvar" işlevi görerek teorik bilgilerin gerçek hayat sorunlarıyla test edilmesine olanak tanımaktadır. Bu süreçte adaylar, mülteci öğrencilerin karşılaştığı dil bariyeri, sosyal dışlanma ve akademik yetersizlik gibi kronikleşmiş sorunlara yönelik yenilikçi ve kapsayıcı çözüm önerileri geliştirmektedir. Eğitim sürecine dâhil edilen bu saha deneyimleri, öğretmen adaylarının sadece pedagojik becerilerini değil, aynı zamanda kriz anlarında sorumluluk alma ve toplumsal barışa katkı sunma yetkinliklerini de dönüştürmektedir. Araştırma, KİMREF modelinin Batı merkezli yaklaşımlardan farklı olarak İslam medeniyetinin kapsayıcılık ve ahlak vizyonunu eğitim ortamlarına taşıdığını ortaya koymaktadır. Öğretmen adayları, teorik bilgilerini Kilis'teki çok

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilisli Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi, Türkiye zamac@kilis.edu.tr

kültürlü sınıflarda uygulayarak hem kapsayıcı öğretim becerileri geliştirmekte hem de mülteci öğrencilerin eğitime uyum sürecinde ötekileşme gibi sorunların çözümüne katkı sunmaktadır. Sonuç olarak bu deneyim, mülteci yoğunluğu yüksek olan benzer bölgelerdeki öğretmen yetiştirme programları için özgün, yerli ve sürdürülebilir bir referans modeli niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birlikte Yaşama Kültürü, Çok Kültürlü Eğitim, Kapsayıcı Eğitim, Kilis, Sınıf Öğretmeni Adayları.

Preparing Primary School Teacher Candidates for Multicultural Educational Environments and the Culture of Coexistence: The Kilisli Muallim Rifat Faculty of Education Experience

Dr. Öğr. Üyesi Zeynel AMAÇ*

Abstract

The study aimed to examine the preparation process of primary school teacher candidates for multicultural educational settings in the context of Kilis 7 Aralık University and Kilisli Muallim Rıfat Faculty of Education (KIMREF), with a special focus on classrooms with Syrian students under temporary protection. The research conceptualizes the faculty's experience as the "Kilis Experience," which combines the historical "teayüş" (coexistence) experience of the Islamic world and the "incitmeme" (not causing distress/harm) principle of the Sufi tradition with contemporary educational approaches. The research was conducted as a qualitative case study with the help of document analysis. The data collection tools included the syllabuses of the courses included in the undergraduate program, project reports carried out within the framework of "Community Service Applications," and relevant studies published by the academic staff. The data obtained were analyzed using content analysis. The findings are categorized into three main themes: (1) Curriculum-oriented professional identity construction; (2) Social cohesion strategies through field practices; (3) Academic outcomes and a sustainable model. This unique

* Kilis 7 Aralık University, Kilisli Muallim Rıfat Faculty of Education, Türkiye zamac@kilis.edu.tr

model provided by the faculty tackles the disadvantages faced in refugee education not only from a technical point of view but also from a moral and civilization point of view. The demographic profile in Kilis acts as a "natural laboratory" for teacher candidates to test their theoretical knowledge against real-world challenges. In this regard, they will come up with creative and inclusive solutions to challenges such as language barriers, social exclusion, and intellectual inadequacy faced by refugee students in general. In this process, not only will they become better teachers, but their capabilities in assuming responsibility in crisis situations and maintaining social peace will also be enhanced. The study indicates that this unique model provided by KIMREF, unlike the models based on Western values and principles, incorporates the values of inclusivity and morality in Islamic civilization into the educational process. In this regard, by implementing and testing their theoretical knowledge in a multicultural classroom in Kilis, teacher candidates will be able to provide inclusive education and resolve issues such as marginalization in the educational integration process of refugee students. In this sense, it becomes a unique and indigenous model that acts as a reference for sustainable teacher training in regions with high refugee densities.

Keywords: Culture of Coexistence, Multicultural Education, Inclusive Education, Kilis, Primary School Teacher Candidates.

The Culture of Coexistence in Education: Intercultural Dialogue in Light of Literary Thought

Dr. Reyhan DADAŞOVA*

Abstract

Education is not merely the process of equipping an individual with academic knowledge, but also the process of acquiring the ability to live in peace with diverse cultures. The culture of coexistence rises on a foundation where prejudices are dismantled and universal values are blended with the local fabric.

In the modern educational paradigm, the "culture of coexistence" is a fundamental process aiming for the integration of individuals with groups of different socio-cultural affiliations within the framework of mutual respect and tolerance. Therefore, education is a tool that enables intercultural interaction beyond the simple transfer of information. The common Turkish literary and philosophical heritage, covering the regions of Türkiye and Azerbaijan, possesses a rich accumulation that forms the heart-centered foundations of this interaction.

At the center of Turkish literary thought, the philosophy of Yunus Emre offers a universal model of humanism that places the human being at the center without regard for language, religion, or race, through the understanding of "we love the created for the sake of the Creator." Academically, this approach represents the system of ethical values essential for inclusivity and the prevention of discrimination in education. This perspective, which accepts the human being as a "supreme value" (*âli değer*) independent of ethnic and religious identity, also constitutes the spiritual origins of modern multiculturalism policies.

Nizami Ganjavi (d. 1209), the great poet and philosopher of Azerbaijan, put forward the idea of the "unity of differences" (*vahdet*) by bringing together the cultural codes of different geographies in his work titled *Heft Peyker / Bahramnama (The Seven Beauties)*. The sense of tolerance and justice in Ganjavi's works serves as a significant reference point for developing "global citizenship" and "world

* Baku Business University, Azerbaijan, dadashova.reyhan@bbu.edu.az

citizenship" competencies in educational systems. Similarly, the humanist stance exhibited by the voice of the modern era, Bakhtiyar Vahabzadeh (d. 2009), while defending the mother tongue and national identity, demonstrates how a culture can establish healthy and dignified bonds with other cultures by remaining connected to its own roots. According to Vahabzadeh, an individual who fully recognizes their own identity also learns to respect the identity of others.

This unifying power of literature transforms intercultural interaction from a necessity into an "art of living" that exalts humanity. In this context, our paper emphasizes the importance of educational systems incorporating ancient literary heritage into their curricula; not only to provide students with the ability to recognize differences but also to instill the consciousness and will to build a common future together with these differences.

Keywords: Education, Culture of Coexistence, Intercultural Interaction, Humanism, Literary Thought.

Eğitim Süresinde Birlikte Yaşama Kültürü: Edebi Düşünce Işığında Kültürlerarası Diyalog

Dr. Reyhan DADAŞOVA*

Özet

Eğitim, bireyin sadece akademik bilgiyle donanması değil, aynı zamanda farklı kültürlerle barış içinde yaşama becerisini kazanma sürecidir. Birlikte yaşama kültürü, önyargıların yıkıldığı ve evrensel değerlerin yerel dokuyla harmanlandığı bir zeminde yükselir.

Modern eğitim paradigmasında "birlikte yaşama kültürü", bireylerin farklı sosyokültürel aidiyetlere sahip gruplarla karşılıklı saygı ve hoşgörü çerçevesinde entegrasyonunu hedefleyen temel bir süreçtir. Dolayısıyla eğitim, bilgi aktarımının ötesinde, kültürlerarası etkileşimi sağlayan bir araçtır. Türkiye ve Azerbaycan sahalarını kapsayan müşterek Türk edebi ve felsefi mirası, söz konusu bu etkileşimin

* Bakı Biznes Universiteti, Azerbaycan, dadashova.reyhan@bbu.edu.az

gönül odaklı temellerini oluşturan zengin bir birikime sahiptir. Örneğin, Türk edebi düşüncesinin merkezinde yer alan Yunus Emre'nin felsefesi, "yaratılanı severiz, Yaradan'dan ötürü" anlayışıyla, dil, din ve ırk ayrımı gözetmeksizin insanı merkeze koyan evrensel bir hümanizm modeli sunmaktadır. Akademik açıdan bu yaklaşım, eğitimde kapsayıcılık ve ayrımcılığın önlenmesi için zaruri olan etik değerler sistemini temsil eder. İnsanı etnik ve dini kimliğinden bağımsız olarak "âli değer" şeklinde kabul eden bu anlayış aynı zamanda modern çokkültürlülük (multikültüralizm) politikalarının manevi kökenlerini oluşturmaktadır. Azerbaycan'ın büyük şairi ve filozofu Nizâmî-i Gencevî (ö. 1209) de *Heft Peyker/ Behrâmnâme* (Yedi Güzel) isimli eserinde farklı coğrafyaların kültürel kodlarını bir araya getirerek *farklılıkların vahdeti* (birliği) düşüncesini ileri sürmüştür. Gencevî'nin eserlerindeki hoşgörü ve adalet anlayışı, eğitim sistemlerinde "küresel vatandaşlık" ve "dünya vatandaşlığı" yetkinliklerinin geliştirilmesi için önemli bir referans noktasıdır. Benzer şekilde, modern dönemin sesi Bahtiyar Vahapzade'nin (ö. 2009) ana dili ve milli kimliği savunurken sergilediği hümanist tutum, bir kültürün kendi köklerine bağlı kalarak diğer kültürlerle nasıl sağlıklı ve onurlu bağlar kurabileceğini göstermektedir. Vahapzade'ye göre kendi kimliğini tam olarak tanıyan birey, başkasının kimliğine de saygı duymayı öğrenir.

Edebiyatın bu birleştirici gücü, kültürlerarası etkileşimi bir zorunluluktan ziyade, insanlığı yücelten bir yaşam sanatı haline getirmektedir. Bu bağlamda tebliğimiz, eğitim sistemlerinin kadim edebiyat mirasını müfredatlarına dahil ederek öğrencilere yalnızca farklılıkları tanıma becerisi kazandırmakla kalmayıp, aynı zamanda bu farklılıklarla birlikte ortak bir gelecek inşa etme bilinci ve iradesi aşılamasının önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Birlikte Yaşama Kültürü, Kültürlerarası Etkileşim, Hümanizm, Edebi Düşünce.

Coexistence and Tolerance Education in Primary School Life Studies Curricula: A Comparative Study of Türkiye and Azerbaijan

Dr. Gunel AYDIN*

Abstract

Coexistence and tolerance education play a critical role in promoting peace, social cohesion, and a multicultural understanding in contemporary society. Childhood is a foundational period during which individuals acquire values, attitudes, and social behaviors. Therefore, instilling tolerance and empathy skills through education at an early age is of great importance. Such education facilitates the coexistence of individuals from different ethnic, cultural, and religious backgrounds and contributes to the prevention of social conflicts. In addition, fostering social responsibility and the ability to appreciate differences is a fundamental step toward building a sustainable and inclusive society. In this context, primary school education in coexistence and tolerance not only supports children's personal development and societal well-being but also highlights the importance of embedding these values centrally in educational curricula. Azerbaijan has historically stood out as a model country where different ethnic groups, religions, and cultures have lived together in friendship, neighborliness, and mutual respect. Similarly, the Republic of Türkiye, with its layered social structure and historical heritage, exemplifies a culture of coexistence, where social harmony and tolerance have played a significant role both historically and in modern educational policies. In this regard, the concepts of multiculturalism and tolerance, which are central to the social structures of both countries, are crucial to transmit to younger generations through their educational systems. In primary school Life Studies curricula, the themes of coexistence and tolerance are addressed differently in Türkiye and Azerbaijan. In Türkiye, these topics are generally taught explicitly within the framework of values education, aiming for students to acquire social and cultural values, develop empathy, and demonstrate tolerance in daily life. In contrast, similar themes in Azerbaijan appear implicitly in the curriculum,

* Baku Girls University, Azerbaijan, gunelguliyeva.aydin@gmail.com

with students developing coexistence and tolerance skills through activities and behaviors. Accordingly, this study employs a document analysis method to examine how coexistence and tolerance education is incorporated in the primary school Life Studies curricula of Türkiye and Azerbaijan, highlighting similarities and differences. The research is expected to contribute to the development of educational programs in both countries and provide recommendations for strengthening multicultural education practices.

Keywords: Life Studies, Comparative Education, Multiculturalism, Coexistence, Tolerance Education.

İlkokul Hayat Bilgisi Öğretim Programlarında Birlikte Yaşam ve Hoşgörü Eğitimi: Türkiye ve Azerbaycan Karşılaştırması

Dr. Günel AYDIN*

Özet

Birlikte yaşama ve hoşgörü eğitimi, günümüz toplumsal yaşamında barış, sosyal uyum ve çok kültürlü anlayışın geliştirilmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır. Çocukluk dönemi, bireylerin değerleri, tutumları ve sosyal davranışları kazandığı temel bir dönem olduğundan, eğitim aracılığıyla hoşgörü ve empati becerilerinin erken yaşta kazandırılması büyük önem taşımaktadır. Bu eğitim, farklı etnik, kültürel ve dini geçmişlerden gelen bireylerin bir arada yaşamasını kolaylaştırmakta ve toplumsal çatışmaların önlenmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca, bireylerin toplumsal sorumluluk bilinci geliştirmesi ve farklılıkları anlayışla karşılaması, sürdürülebilir ve kapsayıcı bir toplumun oluşması için temel bir adımdır. Bu bağlamda, ilkokul düzeyinde verilen birlikte yaşama ve hoşgörü eğitimi, çocukların hem kişisel gelişimlerine hem de toplumun genel refahına doğrudan katkı sağlamakta ve bu değerlerin eğitim programlarında merkezi bir yer tutmasının önemini ortaya koymaktadır. Azerbaycan, tarih boyunca farklı etnik kökenlerin, dinlerin ve kültürlerin dostluk, komşuluk ve karşılıklı saygı çerçevesinde bir arada yaşadığı bir model ülke olarak öne çıkarken, benzer şekilde Türkiye Cumhuriyeti de çok

* Bakı Qızlar Universiteti, Azerbaycan, gunelguliyeva.aydin@gmail.com

katmanlı toplumsal yapısı ve tarihsel birikimiyle birlikte yaşama kültürünün önemli örneklerinden birini oluşturmaktadır. Osmanlı mirası üzerine inşa edilen ve farklı kültürel unsurları bünyesinde barındıran Türkiye'de, toplumsal uyum ve hoşgörü anlayışı, hem tarihsel süreçte hem de modern eğitim politikalarında belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, her iki ülkenin de toplumsal yapısında önemli bir yer tutan çok kültürlülük ve hoşgörü kavramlarının, eğitim sistemleri aracılığıyla yeni nesillere aktarılması büyük önem taşımaktadır. Türkiye ve Azerbaycan ilkokul Hayat Bilgisi derslerinde birlikte yaşama ve hoşgörü temaları farklı biçimlerde ele alınmaktadır. Türkiye'de bu konular genellikle değerler eğitimi kapsamında açık ve doğrudan işlenmekte, öğrencilerin sosyal ve kültürel değerleri öğrenmeleri, empati geliştirmeleri ve günlük yaşamda hoşgörü göstermeleri hedeflenmektedir. Buna karşılık Azerbaycan'da benzer temalar müfredatta örtük bir şekilde yer almakta, öğrencilerin davranış ve etkinlikler aracılığıyla hoşgörü ve birlikte yaşama becerilerini kazanması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu çalışma, doküman analizi yöntemiyle Türkiye ve Azerbaycan ilkokul Hayat Bilgisi dersi öğretim programlarında birlikte yaşama ve hoşgörü eğitiminin kapsamını, benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmanın, her iki ülkenin eğitim programlarının geliştirilmesine katkı sağlaması ve çok kültürlü eğitim anlayışının güçlendirilmesine yönelik öneriler sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hayat Bilgisi Dersi, Karşılaştırmalı Eğitim, Çok Kültürlülük, Birlikte Yaşam, Hoşgörü Eğitimi.

Integrating the Ta'dib Model with Interactive New Media: A Conceptual Framework Rooted in Islamic Culture for Globally Engaged Higher Education

Dr. Hayati Ismail
Dr. Fauziah Hassan*

Abstract

This conceptual paper proposes a novel framework for integrating the classical Islamic educational philosophy of Ta'dib -with its profound emphasis on the cultivation of adab (right conduct, ethics, and spiritual awareness)- with interactive new media technologies. The study addresses a central challenge confronting higher education across the Muslim world, and particularly in contexts like Turkiye with its deep civilizational heritage: how to harness the affordances of global digital transformation while remaining authentically rooted in local Islamic culture and wisdom.

The paper is guided by two central research questions: (1) How can the principles of Ta'dib, as a form of indigenous Islamic educational wisdom, be systematically operationalized within digital learning environments powered by interactive new media? (2) What conceptual alignments can be forged between these technological tools and the holistic aims of Ta'dib to cultivate graduates who are both globally competent and morally grounded in their cultural and religious identity?

Through a systematic synthesis of literature across Ta'dib scholarship, immersive technology pedagogy, and contemporary discourses on the digital transformation of higher education, the paper argues that interactive media-when intentionally anchored by Ta'dib's holistic vision-can transcend mere technical skill acquisition to become vehicles for deep character formation. It subsequently develops a practical three-pillar model (Content, Pedagogy, Community) to demonstrate how emerging technologies-including artificial intelligence, augmented and virtual realities, simulations, and collaborative platforms-can facilitate core components of Ta'dib.

* Universiti Sains Islam Malaysia, Malaysia, hayati.ismail@usim.edu.my

These include the development of ethical reasoning (‘adl), communal responsibility (mas’uliyyah), and spiritual consciousness (taqwa) within personalized, engaging, and culturally resonant learning experiences.

The Content pillar ensures that digital materials are infused with Islamic ethical perspectives and local cultural narratives. The Pedagogy pillar foregrounds teaching methods that model adab in digital spaces, emphasizing the relationship between teacher and student as a sacred trust. The Community pillar extends learning beyond the individual to foster collective responsibility and civic engagement rooted in Islamic values of ummah and mutual care (ta’awun).

By bridging a classical philosophy of education with innovative, technology-enhanced pedagogy, this framework offers both a globally relevant model and a culturally grounded approach. It provides strategic recommendations for curriculum designers, higher education policymakers, and educational technology developers seeking to realize a vision of character-driven education for the digital age. The framework is designed to be adaptable, offering a conceptual foundation that honours local Islamic traditions-such as Turkiye’s rich intellectual heritage spanning from Seljuk madrasas to modern İlahiyat faculties-while engaging constructively with global educational innovation.

Keywords: Ta’dib Model, Interactive New Media, Three Pillar Model.

دمج نموذج التأديب مع الوسائط الجديدة التفاعلية: إطار مفاهيمي منبثق من الثقافة الإسلامية للتعليم العالي المنخرط عالميا

د. حياتي أسماعيل
د. فوزية حسن*

الملخص

تقترح هذه الورقة المفاهيمية إطارا جديدا لدمج فلسفة التعليم الإسلامية الكلاسيكية المتمثلة في نموذج التأديب- بما تحمله من تأكيد عميق على تنمية الأدب (السلوك القويم، والأخلاق، والوعي الروحي)- مع تقنيات الوسائط الجديدة التفاعلية. وتعالج الدراسة تحديًا محوريًا يواجه التعليم العالي في أنحاء العالم الإسلامي، ولا سيما في سياقات مثل تركيا بما تمتلكه من إرث حضاري عميق؛ ويتمثل هذا التحدي في كيفية توظيف الإمكانات التي تتيحها التحولات الرقمية العالمية، مع البقاء متجذرين أصالةً في الثقافة الإسلامية المحلية وحكمتها.

تنطلق هذه الورقة من سؤالين بحثيين رئيسيين: (١) كيف يمكن تفعيل مبادئ التأديب، بوصفها تعبيرًا عن الحكمة التربوية الإسلامية الأصيلة، تفعيلًا منهجيًا داخل بيئات التعلم الرقمية المدعومة بالوسائط الجديدة التفاعلية؟ (٢) وما أوجه التوافق المفاهيمي الممكنة بين هذه الأدوات التكنولوجية والأهداف الشمولية لنموذج التأديب، بما يسهم في إعداد خريجين يتمتعون بالكفاءة العالمية، وفي الوقت ذاته راسخين أخلاقيًا في هويتهم الثقافية والدينية؟

ومن خلال تركيبٍ منهجي للأدبيات في مجالات دراسات التأديب، وبيداغوجيا التقنيات الغامرة، والخطابات المعاصرة حول التحول الرقمي في التعليم العالي، تجادل هذه الورقة بأن الوسائط التفاعلية، إذا ما أطِّرت قصدًا بالرؤية الشمولية للتأديب، يمكن أن تتجاوز حدود اكتساب المهارات التقنية البحتة لتغدو وسائط فاعلة في بناء الشخصية بناءً عميقًا. وانطلاقًا من ذلك، تطوّر الورقة نموذجًا عمليًا قائمًا على ثلاثة مرتكزات (المحتوى، والبيداغوجيا، والمجتمع)، لبيان الكيفية التي يمكن من خلالها للتقنيات الناشئة بما في ذلك الذكاء الاصطناعي، والواقع المعزّز والافتراضي، والمحاكاة، والمنصات التعاونية-أن تسهم في تفعيل المكوّنات الجوهرية لنموذج التأديب. وتشمل هذه المكوّنات تنمية الاستدلال الأخلاقي (العدل)، وترسيخ المسؤولية الجماعية (المسؤولية)، وتعزيز الوعي الروحي (التقوى)، وذلك ضمن تجارب تعلم شخصية وتفاعلية ومتجذّرة في السياق الثقافي.

ويكفل ركن المحتوى أن تُصاغ المواد الرقمية في إطارٍ يستحضر المنظورات الأخلاقية الإسلامية والسرديات الثقافية المحلية. أمّا ركن البيداغوجيا فيُبرز طرائق التدريس التي تُجسّد قيم الأدب في الفضاءات الرقمية، مع التأكيد على العلاقة بين المعلّم والطالب بوصفها أمانةً تربوية. أمّا ركن المجتمع فيوسّع نطاق التعلّم ليتجاوز حدود الفرد، بما يعزّز المسؤولية الجماعية والمشاركة المدنية المستندة إلى القيم الإسلامية للأمّة والتكافل (التعاون).

ومن خلال إقامة جسر معرفي بين فلسفة تعليمية إسلامية كلاسيكية وبيداغوجيا مبتكرة معزَّزة بالتكنولوجيا، يقدّم

* جامعة العلوم الإسلامية الماليزية hayati.ismail@usim.edu.my ,

هذا الإطار نموذجًا ذا صلةٍ عالمية ومقاربةً متجذّرة في السياق الثقافي. كما يوفّر توصياتٍ استراتيجية لمصمّمي المناهج، وصنّاع السياسات في التعليم العالي، ومطوّري تقنيات التعليم الساعين إلى تحقيق رؤيةٍ تعليميةٍ قائمة على بناء الشخصية في العصر الرقمي. وقد صُمِّم هذا الإطار ليكون قابلًا للتكيّف، إذ يقدّم أساسًا مفاهيميًا يَصون التقاليد الإسلامية المحلية-مثل الإرث الفكري العريق في تركيا الممتد من مدارس السلاجقة إلى كليات الإلهيات المعاصرة-مع الانخراط البنّاء في مسارات الابتكار التربوي العالمي.

الكلمات المفتاحية: نموذج التأديب، الوسائط الجديدة التفاعلية، نموذج الركائز الثلاث

مجالات معايير التعايش في ضوء منهج القرآن الكريم التربوي والتعليمي (دراسة تحليلية)

د. احمد جاسم السمهر*

الملخص

لقد فرض القرآن الكريم بمنهجه التربوي والتعليمي المعجز التعايش السلمي بين أبناء البشر، بما يضمن الحياة الهادئة والسعيدة على هذه المعمورة، وهذا المنهج يتصف بالإعجاز التربوي، وما يميز المنهج التربوي والتعليمي في القرآن الكريم، بأنه لم يظهر أهمية التعايش فحسب بل قدم للبشرية معايير علمية واضحة، وحدد مجالات متنوعة لهذه المعايير، التي تساعده على تحقيق هذا التعايش بصورة عادلة، فقد بني الإسلام على أسس وأركان هي بحد ذاتها أسس وأركان للتعايش بين بني البشر من شهادة أن لا إله إلا الله وأن محمداً رسول الله، والصلاة والصوم والزكاة والحج، إذ تحقق كل واحدة تعايشاً سلمياً، فالزكاة تحقق التعايش في المجال الاقتصادي، والصلاة تحقق التعايش في المجال الاجتماعي، والصوم في المجال النفسي والجسدي، هذا يشير إلى إعجاز تربوي ونفسي في منهج القرآن الكريم، وتجلى هذا الإعجاز في ما تأخرت عنه النظريات الوضعية في تحديد مجالات التعايش التي كانت تقتصر على تحسين ودراسة علاقة الشخص بالآخرين، بينما توسع مفهوم التعايش في ضوء منهج القرآن الكريم ليشمل تعايش الفرد مع ذاته أولاً ثم مع الآخرين ثانياً، كما يلاحظ هذا جلياً من خلال تأمل الآيات التي تطرقت الى مجالات معايير التعايش وأساليبها، كما يلي:

أ- المجال العقدي: فقد تجلى الإعجاز التربوي في منهج القرآن الكريم، في تحقيق التعايش من خلال هذا المجال كما يلي:

١- حرر الإنسان من عبادة المخلوقات، واتباع البشر اتباعاً أعمى، قال تعالى: (وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَٰٓؤُلَآءِ شُفَعَٰٓؤُنَا عِندَ ٱللَّهِ قُلْ أَتُنَبِّـُٔونَ ٱللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَلَا فِي ٱلْأَرْضِ سُبْحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ) (يونس، ١٨)، وهذا يتطلب منه أن يبحث عن الذي خلقه فهو وحده الذي يستحق العبادة، لأنه هو الذي يحيي ويميت ويرزق ويشفي، قال تعالى: (يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ) (البقرة، ٢١).

٢- أمره بأن يعبد الله وحده لا شريك له، لأنه الخالق الذي يستحق العبادة، فإذا عبد الخالق االحق يكون قد حقق لنفسه الحرية الحقيقية التي تمكنه من التعايش مع الآخرين بعزة وكرامة، ومعايير هذا المجال من أهم مجالات التعايش وهو التعايش الروحي (مع الذات والآخرين في آن واحد)، قال تعالى: (وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ ۚ وَذَٰلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ) (البينة، ٥).

ب- المجال الاقتصادي: فقد أشارت آيات القرآن الكريم إلى أساليب متنوعة لتحقيق هذا التعايش من خلال معايير هذا المجال، إذ تجلى الإعجاز التربوي والنفسي في منهج لقرآن الكريم في الآتي:

* ahmadsamhar005@gmail.com, إجازة في الشريعة الإسلامية -جامعة دمشق-سوريا

1 - فرض الإسلام الزكاة وجعلها ركناً أساسياً من أركانه، وهي هنا الركن الأساسي ومن أهم مجالات معايير التعايش السلمي، قال تعالى: (وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ) (الذاريات، 19)، الأغنياء يساعدون الفقراء والمحتاجين، حتى يتحقق التعايش بينهم، كما شجعت آيات القرآن الكريم على الصدقة التطوعية إذ جعلها من أعظم الطاعات التي تقرب إلى الله عز وجل، وبالمقابل إذا قصرنا في هذا المجال فستكون العواقب وخيمة، فكم من حرب نشبت بين أبناء البشر بأهداف اقتصادية، ولغايات مادية، أدت إلى إلحاق أضرار بشرية جسدية (كالقتل) وأضرار نفسية ومعنوية (كالحقد، والكراهية، والانتقام) وغير ذلك.

٢- حرم الإسلام الاعتداء على المال سواء مال الشخص ذاته، إذ منع الإسلام بمنهجه التربوي التبذير، قال تعالى: وَآتِ ذَا الْقُرْبى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا (٢٦) إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كانُوا إِخْوانَ الشَّياطِينِ وَكانَ الشَّيْطانُ لِرَبِّهِ كَفُورًاوَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ) (المائدة، ٣٨)، ولخطورة الاقتصاد في زعزعة أركان التعايش السلمي بين أبناء المجتمع الإنساني، منع القرآن الكريم أدنى درجات الاعتداء على المال حتى التطفيف البسيط في الميزان، قال تعالى: (وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ (١) ٱلَّذِينَ إِذَا ٱكْتَالُواْ عَلَى ٱلنَّاسِ يَسْتَوْفُونَ (٢) وَإِذَا كَالُوهُمْ أَو وَّزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ) (المطففين، ١-٢-٣) .

ج- المجال الاجتماعي: فقد تجلى الإعجاز التربوي والتعليمي في منهج القرآن الكريم في تحقيق التعايش النموذجي في هذا المجال كما يلي:

1- الإشارة إلى أن أبناء البشرية كلهم من أصل واحد من أب واحد (آدم) ومن أم واحدة (حواء)، وحدة العرق البشري، قال تعالى: (يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا ۚ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ) (سورة الحجرات، ١٣).

٢- كما أمر بالتواد والتراحم بين أبناء المجتمع البشري على صعيد الاسرة (أمر ببر الوالدين) وصلة الأرحام، كما توسع ليشمل الناس كافة؛ كما في قوله تعالى: (إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ) (الحجرات، ١٠).

د- المجال الجسدي: فقد تجلى الإعجاز التربوي والنفسي في منهج القرآن الكريم بأن حدد مجالاً مهماً لمعايير التعايش النموذجي مع النفس كما يلي:

1 - أمر بالاهتمام والاعتناء بالجسد وذلك بأن أمر بتناول الغذاء الصحي، قال تعالى: (كلوا من طيبات ما رزقناكم) (البقرة، ٥٧).

2 - نهى عن تناول الغذاء والشراب الضار بالصحة، قال تعالى: (... وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ ...) (الأعراف، ١٥٧).

أدوات البحث: سيعتمد الباحث عدة أدوات علمية لتحقيق أهداف المؤتمر المبارك، وتظهر الإعجاز التربوي والنفسي في منهج القرآن الكريم منها:

١- قائمة بأهم معايير التعايش في ضوء منهج القرآن الكريم التربوي النفسي.

٢- تحليل محتوى سور من القرآن الكريم في ضوء المعايير المقترحة توضح في ثنايا البحث لاحقاً.

الكلمات المفتاحية: معايير، التعايش، مجالات، منهج، تربوي، تعليمي، القرآن الكريم.

Domains of Coexistence Standards in Light of the Educational and Pedagogical Methodology of the Holy Qur'an (An Analytical Study)

Dr. Ahmad Jassim Al-Samhar*

Abstract

The Holy Qur'an, through its miraculous pedagogical and educational methodology, establishes the principles of peaceful coexistence among humankind in a manner that ensures a harmonious and prosperous life on earth. This methodology is characterized by its profound educational inimitability. It not only emphasizes the importance of coexistence but also provides humanity with clear, scientifically grounded standards and defines diverse domains through which these standards can be realized in a just and balanced manner.

Islam is founded upon core pillars that inherently function as foundations for coexistence among people: the testimony of faith, prayer, fasting, almsgiving (zakat), and pilgrimage (Hajj). Each of these pillars contributes to fostering peaceful coexistence; for instance, zakat promotes economic coexistence, prayer enhances social cohesion, and fasting supports psychological and physical balance. This reflects a remarkable educational and psychological dimension within the Qur'anic methodology.

This inimitability becomes evident when compared to contemporary secular theories, which have often limited coexistence to improving interpersonal relationships. In contrast, the Qur'anic framework expands the concept to include coexistence of the individual with oneself first, and with others subsequently. This is clearly observed through reflection on Qur'anic verses addressing the domains and methods of coexistence, as outlined below:

A. The Doctrinal Domain (ʿAqīdah): The educational miraculousness of the Qur'anic methodology is manifested in fostering coexistence through the doctrinal domain as follows:

* University of Damascus, Syria, ahmadsamhar005@gmail.com

1. It liberated humankind from the worship of created beings and from blind adherence to other humankind. This is affirmed in the Qur'anic discourse, Almighty Allah said: "And they worship other than Allah that which neither harms them nor benefits them, and they say, 'These are our intercessors with Allah.' Say, 'Do you inform Allah of that which He does not know in the heavens or on the earth?' Exalted is He and high above what they associate with Him." *(Quran, Surah Yunus 10:18)*

This necessitates that the human being seeks the One who created him, for He alone is worthy of worship, as He gives life, causes death, provides sustenance, and grants healing. This is further emphasized, Almighty Allah said: "O mankind, worship your Lord, who created you and those before you, that you may become righteous." *(Quran, Surah Al-Baqarah 2:21)*

2. The Qur'an commands exclusive devotion to Allah alone, without partners, as He is the sole Creator deserving of worship. Through such devotion, the human being attains true freedom, enabling dignified coexistence with others. This represents a foundational criterion of coexistence-namely, spiritual coexistence (with oneself and with others simultaneously) Almighty Allah said: "And they were not commanded except to worship Allah, being sincere to Him in religion, inclining to truth, and to establish prayer and give zakah. And that is the correct religion." *(Quran, Surah Al-Bayyinah 98:5)*

B. The Economic Domain: The Qur'anic verses present diverse approaches to achieving coexistence through economic principles, wherein the educational and psychological miraculousness of the Qur'anic methodology is evident:

1. Islam has prescribed zakāh as a fundamental pillar, representing a key criterion for peaceful coexistence, Almighty Allah said: "And in their wealth there is a recognized right for the needy and the deprived." *(Quran, Surah Adh-Dhariyat 51:19)*

Through this, the wealthy support the poor and the needy, fostering social harmony. The Qur'an also encourages voluntary charity (ṣadaqah), elevating it among the greatest acts of devotion. Conversely, neglect in this domain leads to severe consequences; indeed, many conflicts throughout history have arisen from economic motives, resulting in physical harm (such as killing) and psychological damage (such as hatred, resentment, and vengeance).

2. Islam prohibits transgression against wealth-whether one's own or that of others. It forbids extravagance, Almighty Allah said: "And give the relative his right, and

[also] the poor and the traveler, and do not spend wastefully. Indeed, the wasteful are brothers of the devils, and ever has Satan been to his Lord ungrateful." *(Quran, Surah Al-Isra 17:26–27)*

It also prohibits theft and prescribes strict punishment, Almighty Allah said: "[As for] the thief, the male and the female, amputate their hands in recompense for what they committed as a deterrent from Allah. And Allah is Exalted in Might and Wise." *(Quran, Surah Al-Ma'idah 5:38)*

Given the critical role of economic justice in sustaining coexistence, the Qur'an forbids even minor forms of injustice such as fraudulent measuremen Almighty Allah said: "Woe to those who give less [than due], who, when they take a measure from people, take in full. But if they give by measure or by weight to them, they cause loss." *(Quran, Surah Al-Mutaffifin 83:1–3)*

C. The Social Domain: The educational and pedagogical miraculousness of the Qur'anic methodology is evident in achieving ideal coexistence socially:

1. The Qur'an emphasizes the unity of human origin-from one father (Adam) and one mother (Eve)-affirming the unity of the human race, Almighty Allah said: "O mankind, indeed We have created you from male and female and made you peoples and tribes that you may know one another. Indeed, the most noble of you in the sight of Allah is the most righteous of you. Indeed, Allah is Knowing and Acquainted." *(Quran, Surah Al-Hujurat 49:13)*

2. The Qur'an further commands mutual affection and mercy within human society-beginning with the family (through honoring parents and maintaining kinship ties) and extending to all people, Almighty Allah said: "The believers are but brothers, so make settlement between your brothers. And fear Allah that you may receive mercy." *(Quran, Surah Al-Hujurat 49:10)*

D. The Physical Domain: The educational and psychological dimensions of the Qur'anic methodology also address the human being's relationship with the self, particularly in the physical domain:

1. It commands care for the body through wholesome nourishment, Almighty Allah said: "Eat from the good things We have provided for you." *(Quran, Surah Al-Baqarah 2:57)*

2. It prohibits harmful consumption, Almighty Allah said: "…and He makes lawful for them the good things and prohibits for them the evil…" *(Quran, Surah Al-A'raf*

7:157)

Research Tools:

To achieve the objectives of this study, the researcher employs the following methodological tools:

A structured list of key coexistence standards derived from the Qur'anic pedagogical and psychological framework.

Content analysis of selected Qur'anic chapters in light of the proposed standards, to be elaborated within the study.

Keywords: Standards, Coexistence, Domains, Methodology, Pedagogical.

Kur'ân-ı Kerîm'in Eğitsel ve Pedagojik Yaklaşımı Işığında Birlikte Yaşam Standartlarının Alanları (Analitik Bir İnceleme)

Dr. Ahmad Jassim Al-Samhar*

Özet

Kur'ân-ı Kerîm, mucizevi eğitsel ve pedagojik yöntemiyle insanlık arasında barışçıl birlikte yaşamı zorunlu kılmakta ve bu sayede yeryüzünde huzurlu ve mutlu bir hayatın temellerini oluşturmaktadır. Bu yöntem, eğitsel açıdan özgün ve mucizevi bir nitelik taşımaktadır. Kur'ân'ın eğitsel yaklaşımı, yalnızca birlikte yaşamanın önemini vurgulamakla kalmayıp, aynı zamanda insanlığa açık ve bilimsel temellere dayanan standartlar sunmakta ve bu standartların uygulanabileceği çeşitli alanları belirlemektedir.

İslam, özünde birlikte yaşamın temellerini oluşturan esaslara dayanmaktadır: Kelime-i şehadet, namaz, oruç, zekât ve hac. Bu esasların her biri barışçıl birlikte yaşamı desteklemektedir. Örneğin, zekât ekonomik alanda birlikte yaşamı sağlarken, namaz sosyal alanda dayanışmayı güçlendirir ve oruç psikolojik ve fiziksel dengeyi destekler. Bu durum, Kur'ân'ın pedagojik ve psikolojik boyutunun derinliğini ortaya

* Şam Üniversitesi, Suriye, ahmadsamhar005@gmail.com

koymaktadır.

Bu eğitsel özgünlük, modern seküler teorilerin birlikte yaşamı yalnızca bireyler arası ilişkilerle sınırlı tutmasına karşılık, Kur'ân'ın birlikte yaşam kavramını önce bireyin kendisiyle, ardından başkalarıyla olan ilişkisini kapsayacak şekilde genişletmesiyle açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu durum, ilgili ayetlerin incelenmesiyle daha da belirgin hale gelmektedir.

A. İnanç (Akide) Alanı:

Kur'ân'ın pedagojik yaklaşımındaki özgünlük bu alanda şu şekilde ortaya çıkmaktadır:

1. İnsanı yaratılmış varlıklara tapmaktan ve körü körüne insanları taklit etmekten kurtarmıştır. Bu durum, insanın kendisini yaratanı araştırmasını gerektirir; çünkü yalnızca O ibadete layıktır.

2. İnsana, hiçbir ortağı olmayan Allah'a ibadet etmesi emredilmiştir. Bu da bireye gerçek özgürlük kazandırarak, onun diğer insanlarla onurlu bir şekilde birlikte yaşamasını sağlar. Bu alan, birlikte yaşamın en önemli boyutlarından biri olan ruhsal birlikte yaşamı temsil etmektedir.

B. Ekonomik Alan:

Kur'ân, bu alanda birlikte yaşamı sağlamak için çeşitli yöntemler sunmaktadır:

1. Zekât, İslam'ın temel rükünlerinden biri olarak farz kılınmış ve ekonomik birlikte yaşamın en önemli araçlarından biri haline getirilmiştir. Bu sayede zenginler, fakir ve muhtaçlara destek olarak toplumsal dengeyi sağlar. Ayrıca gönüllü sadaka da teşvik edilmiştir. Bu alandaki ihmaller ise ciddi toplumsal sorunlara ve çatışmalara yol açabilir.

2. İslam, hem bireyin kendi malına zarar vermesini (israf) hem de başkalarının malına yönelik ihlalleri (hırsızlık vb.) yasaklamıştır. Hatta ölçü ve tartıda yapılan küçük haksızlıklar bile yasaklanarak ekonomik adaletin önemi vurgulanmıştır.

C. Sosyal Alan:

Kur'ân'ın eğitsel yaklaşımı bu alanda ideal bir birlikte yaşam modeli sunmaktadır:

1. Tüm insanların tek bir kökenden (Hz. Âdem ve Hz. Havva) geldiğini vurgulayarak insanlığın birliğini ortaya koyar.

2. Aileden başlayarak topluma yayılan sevgi, merhamet ve dayanışmayı teşvik eder; insanlar arasında kardeşlik ve uzlaşmayı ön plana çıkarır.

D. Fiziksel Alan:

Kur'ân, bireyin kendisiyle uyumlu yaşamasını sağlayan fiziksel boyuta da önem vermektedir:

1. Sağlıklı ve helal gıdaların tüketilmesini emrederek beden sağlığını korumayı teşvik eder.

2. Zararlı yiyecek ve içecekleri yasaklayarak fiziksel ve psikolojik dengeyi korumayı hedefler.

Araştırma Araçları:

Bu çalışma, aşağıdaki bilimsel araçlara dayanmaktadır:

1. Kur'ân'ın pedagojik ve psikolojik yaklaşımı doğrultusunda birlikte yaşam standartlarının belirlenmesi.

2. Önerilen standartlar ışığında seçilmiş Kur'ân surelerinin içerik analizi.

Anahtar Kelimeler: Standartlar, Birlikte Yaşam, Alanlar, Yöntem, Pedagojik, Eğitsel, Kur'ân-ı Kerîm

Türkistan'da Çok Dinli ve Çok Etnikli Toplumlarda Din Eğitimi ve Birlikte Yaşama Kültürü: Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan Örneği

Dr. Öğr. Üyesi Dilara TINAS*

Özet

Türkistan coğrafyası tarihsel süreç boyunca farklı etnik, kültürel ve dinî toplulukların bir arada yaşadığı çok katmanlı bir toplumsal yapıya sahip olmuştur. İslam'ın bölgeye yerleşmesiyle birlikte Sünnî-Hanefî gelenek Türkistan toplumlarının dinî ve kültürel hayatında belirleyici bir konuma ulaşmış, ancak bölge hiçbir dönemde tek dinli veya tek kültürlü bir yapı göstermemiştir. Özellikle Çarlık Rusya'sı döneminden itibaren Ortodoks Hristiyan nüfusun artması ve farklı etnik toplulukların bölgeye yerleşmesi, Türkistan toplumlarının çok dinli ve çok kültürlü karakterini daha görünür hâle getirmiştir. Sovyetler Birliği döneminde ise dinî kurumlar ve din eğitimi büyük ölçüde sınırlandırılmış; ateist ideolojinin etkisiyle camiler, medreseler ve dinî eğitim faaliyetleri ciddi denetim altına alınmıştır. Bu tarihsel tecrübe, bağımsızlık sonrasında din ve eğitim politikalarının yeniden şekillenmesinde önemli bir arka plan oluşturmuştur. 1991 sonrası bağımsızlık sürecinde Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan gibi Türkistan cumhuriyetleri din ve eğitim alanında yeni düzenlemeler geliştirmek durumunda kalmıştır. Bu süreçte din eğitimi yalnızca dinî bilgi aktarımı meselesi olarak değil, aynı zamanda toplumsal istikrarın korunması, kültürel çoğulculuğun yönetilmesi ve dinî radikalizmin önlenmesi bağlamında ele alınmaya başlanmıştır. Bu çalışma, söz konusu üç ülke örneği üzerinden çok dinli ve çok etnikli toplumlarda din eğitiminin birlikte yaşama kültürünün geliştirilmesindeki rolünü karşılaştırmalı bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılmış; devlet okullarındaki din ve dinler hakkında öğretim programları, üniversitelerde yürütülen din bilimleri ve ilahiyat programları ile devlet denetimindeki dinî eğitim kurumlarının toplumsal işlevleri değerlendirilmiştir. Çalışmada özellikle Kırgızistan'da ortaöğretim düzeyinde okutulan "Dinlerin Gelişim Tarihi" dersi, Kazakistan'da uygulanan "Dünyevîlik

* Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, dilaratinas@gmail.com

ve Din Biliminin Temelleri" müfredatı ve Özbekistan'da devlet okullarında dinler hakkında genel kültürel bilgi içeren ders içerikleri incelenmiştir. Bunun yanı sıra yüksek din öğretimi kurumları ile devlet denetimindeki dinî eğitim yapılarının toplumdaki farklı dinî ve kültürel gruplar arasındaki ilişkiler üzerindeki etkisi de ele alınmıştır. Araştırma bulguları, Sovyet sonrası dönemde Türkistan ülkelerinde din ve dinler hakkında öğretim programlarının yalnızca bilgi aktarımıyla sınırlı kalmadığını; dinî okuryazarlığın geliştirilmesi, aşırı dinî yorumların önlenmesi ve toplumsal uzlaşının güçlendirilmesi gibi hedeflerle ilişkilendirildiğini göstermektedir. Bu bağlamda din eğitimi ve dinler hakkında öğretim programları, çok dinli ve çok etnikli toplumlarda birlikte yaşama kültürünün geliştirilmesinde önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir. Türkistan cumhuriyetlerinde geliştirilen bu eğitim politikaları, bir yandan devletin seküler yapısını korumayı, diğer yandan bölgenin tarihsel çok kültürlü mirasını yeni kuşaklara aktararak toplumsal uyum ve istikrarı güçlendirmeyi amaçlayan bir yaklaşımın yansıması olarak ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Din Eğitimi, Dinler Hakkında Öğretim, Birlikte Yaşama Kültürü, Kültürel Çoğulculuk, Kırgızistan.

Religious Education and the Culture of Coexistence in Multi-Religious and Multi-Ethnic Societies of Central Asia: The Caseso Kyrgyzstan, Kazakhstan and Uzbekistan

Assoc. Prof. Dilara TINAS*

Abstract

The region of Turkistan has historically possessed a multilayered social structure in which diverse ethnic, cultural, and religious communities have coexisted. With the establishment of Islam in the region, the Sunni-Hanafi tradition came to occupy a central position in the religious and cultural life of Turkistan societies; however, the region has never exhibited a strictly mono-religious or monocultural structure. Particularly from the period of the Russian Empire onward, the increasing presence of Orthodox Christian populations and the settlement of various ethnic groups

* Gaziantep University, Faculty of Theology, Türkiye, dilaratinas@gmail.com

rendered the multi-religious and multicultural character of Turkistan societies more visible. During the Soviet period, religious institutions and religious education were largely restricted; under the influence of atheist ideology, mosques, madrasas, and religious educational activities were placed under strict control. This historical experience has constituted a significant background for the restructuring of religious and educational policies in the post-independence era.

Following independence after 1991, the Turkistan republics-such as Kyrgyzstan, Kazakhstan, and Uzbekistan-have been compelled to develop new regulatory frameworks in the fields of religion and education. In this process, religious education has come to be understood not merely as the transmission of religious knowledge, but also as a means of maintaining social stability, managing cultural pluralism, and preventing religious radicalism. This study aims to examine, through a comparative perspective, the role of religious education in fostering a culture of coexistence in multi-religious and multi-ethnic societies, focusing on these three countries. The research employs a comparative analytical method and evaluates religious and religion-related curricula in public schools, programs of religious studies and theology in universities, and the societal functions of state-regulated religious educational institutions.

The study specifically analyzes the secondary-level course "History of the Development of Religions" in Kyrgyzstan, the curriculum "Secularity and the Fundamentals of Religious Studies" in Kazakhstan, and course contents in Uzbekistan that provide general cultural knowledge about religions within public education. In addition, it examines the impact of higher religious education institutions and state-controlled religious educational structures on relations among different religious and cultural groups within society.

The findings indicate that, in the post-Soviet period, programs related to religion and religious education in Turkistan countries are not limited to the transmission of knowledge; rather, they are associated with broader objectives such as enhancing religious literacy, preventing extremist interpretations of religion, and strengthening social cohesion. In this respect, religious education and religion-related curricula are considered important instruments for fostering a culture of coexistence in multi-religious and multi-ethnic societies. The educational policies developed in the Turkistan republics reflect an approach that seeks, on the one hand, to preserve the secular character of the state and, on the other, to strengthen social harmony

and stability by transmitting the region's historical multicultural heritage to new generations.

Keywords: Central Asia, Religious Education, Culture of Coexistence, Cultural pluralism, Kyrgyzstan.

Doğa Temelli Öğrenme ve Birlikte Yaşama Kültürü: Ekolojik Empati

Dr. Öğr. Üyesi Zeliha Damla KALYENCİ*
Öğr. Gör. Mehmet KARAOĞLAN**

Özet

Erken çocukluk döneminde açık hava, doğa temelli ve okul dışı öğrenme ortamları (doğa alanları, botanik parklar, müzeler ve bilim merkezleri gibi), çocukların yalnızca bilişsel gelişimlerini değil, aynı zamanda sosyal, duygusal, etik ve ekolojik gelişimlerini destekleyen bütüncül öğrenme alanları olarak öne çıkmaktadır. Doğa eğitimi, çocukların doğayla doğrudan etkileşim kurarak deneyim temelli öğrenmelerini sağlamakta ve bu süreçte doğayla kurulan ilişkinin anlamlandırılmasına olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, doğanın bir yaşam alanı ve canlı bir sistem olarak kabul edilmesi, çocuklarda ekolojik empati gelişimini desteklemekte ve birlikte yaşama kültürünün insan-doğa ilişkisini de kapsayacak şekilde genişlemesine katkı sunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, okul öncesi dönemde çocukların doğa temelli ve okul dışı öğrenme ortamlarında gerçekleştirdikleri etkinlikler sırasında diğer bireyler ve doğa ile kurdukları etkileşimlerin, birlikte yaşama kültürü ve ekolojik empati bağlamında nasıl anlamlandırıldığını ortaya koymaktır. Çalışma, nitel araştırma desenlerinden fenomenolojik (olgu bilim) desen doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubu, amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilen ve çocuklarıyla birlikte doğa temelli ve okul dışı öğrenme ortamlarında etkinlikler gerçekleştiren 10 okul öncesi öğretmeninden oluşmaktadır. Veriler, araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmış ve tematik analiz yöntemiyle çözümlenmiştir.

Araştırma bulguları, doğa temelli ve okul dışı öğrenme ortamlarında gerçekleştirilen etkinliklerin çocukların sosyal etkileşimlerini artırarak birlikte yaşama kültürünü çok boyutlu biçimde desteklediğini göstermektedir. Özellikle doğa eğitimleri kapsamında gerçekleştirilen keşfetme, gözlem yapma, birlikte problem çözme

* Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Türkiye, zdamla.kalyenci@hku.edu.tr
** Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye, mehmet.karaoglan@kilis.edu.tr

ve ortak ürün oluşturma süreçlerinde çocukların hem akranları hem de çevreyle etkileşim kurdukları; birlikte öğrenme ve anlam üretme süreçlerine aktif katılım sağladıkları belirlenmiştir. Bu süreçlerin, toplumsal uzlaşıyı besleyen ortak bilgi üretimini desteklediği; çocukların iş birliği, paylaşma, sorumluluk alma, saygı ve empati gibi sosyal değerleri deneyimleyerek öğrendikleri görülmüştür. Bununla birlikte, çocukların doğayla kurdukları etkileşimler aracılığıyla doğayı bir "öteki" değil, birlikte yaşanılan bir varlık olarak algılamaya başladıkları; canlılara zarar vermeme, çevreyi koruma ve doğaya karşı duyarlılık geliştirme gibi ekolojik değerleri içselleştirdikleri belirlenmiştir.

Elde edilen bulgular, doğa temelli öğrenme ortamlarının çocuklara bilgiye erişimde eşitlik ve katılım fırsatları sunduğunu; müze gezileri, bilim merkezi etkinlikleri, botanik park ziyaretleri ve farklı okul/çevre gruplarıyla gerçekleştirilen ortak etkinlikler aracılığıyla çocukların farklı sosyal ve kültürel bağlamlardan gelen bireylerle bir araya gelerek etkileşim kurduklarını ve bu süreçte kültürlerarası farkındalık geliştirdiklerini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, doğa ile kurulan bu ilişkisel deneyimlerin, birlikte yaşama kültürünü yalnızca insan-insan etkileşimiyle sınırlı bırakmayarak insan-doğa ilişkisini de kapsayan daha kapsayıcı bir çerçevede yapılandırdığı görülmüştür. Bu durum, çocukların erken yaşlardan itibaren hem toplumsal hem de ekolojik sorumluluk geliştirmelerine katkı sağlamaktadır.

Sonuç olarak, doğa temelli ve okul dışı öğrenme ortamlarında gerçekleştirilen etkileşim odaklı etkinliklerin, çocukların sosyal katılımını artırarak birlikte yaşama kültürünü güçlendirdiği; aynı zamanda ekolojik empati gelişimini destekleyerek doğayla sürdürülebilir ve duyarlı ilişkiler kurmalarına katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda, erken çocukluk eğitiminde doğa eğitimi ve okul dışı öğrenme ortamlarının değer temelli ve bütüncül bir yaklaşımla eğitim süreçlerine sistematik olarak entegre edilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Okul Öncesi Eğitim, Doğa Eğitimi, Okul Dışı Öğrenme Ortamları, Birlikte Yaşama Kültürü, Ekolojik Empati

Nature-Based Learning and The Culture of Living Together: Ecological Empathy

Asst. Prof. Zeliha Damla KALYENCİ*
Lecturer Mehmet KARAOĞLAN**

Abstract

In early childhood, outdoor, nature-based, and out-of-school learning environments (such as natural areas, botanical parks, museums, and science centers) stand out as holistic learning spaces that support not only children's cognitive development but also their social, emotional, ethical, and ecological development. Nature education enables children to engage in experiential learning through direct interaction with nature, helping them make sense of their relationship with the natural world. In this context, recognizing nature as a living system and a shared habitat supports the development of ecological empathy in children and helps expand the culture of living together to include human–nature relationships. This study explores how children's interactions with others and with nature during activities in nature-based and out-of-school learning environments are interpreted within the context of the culture of living together and ecological empathy in early childhood. The study employed a phenomenological research design and a qualitative approach. The study group consisted of 10 preschool teachers selected through purposive sampling who conducted activities with children in nature-based and out-of-school learning environments. Data were collected using a semi-structured interview form developed by the researcher and analyzed using thematic analysis. The study's findings indicate that activities in nature-based and out-of-school learning environments enhance children's social interactions and support a culture of living together in multidimensional ways. In particular, during processes such as exploration, observation, collaborative problem-solving, and the co-creation of shared products in nature education, children actively engaged with both their peers and the environment, participating in shared learning and meaning-making. These processes support collective knowledge construction, which fosters social

* Hasan Kalyoncu Universityi, Türkiye, zdamla.kalyenci@hku.edu.tr

** Kilis 7 Aralık University, Türkiye, mehmet.karaoglan@kilis.edu.tr

cohesion, and enable children to learn social values such as cooperation, sharing, responsibility, respect, and empathy through experience. Moreover, through their interactions with nature, children begin to perceive nature not as an “other” but as a co-existing entity. It was found that they internalize ecological values such as not harming living beings, protecting the environment, and developing sensitivity toward nature. The findings also reveal that nature-based learning environments provide equal opportunities for access to knowledge and participation. Through activities such as museum visits, science center experiences, botanical park explorations, and collaborative engagements with different schools and community groups, children interact with individuals from diverse social and cultural backgrounds, thereby developing intercultural awareness. Furthermore, these relational experiences with nature extend the culture of living together beyond human-human interactions to include human–nature relationships within a more inclusive framework. This contributes to the development of both social and ecological responsibility from an early age. In conclusion, interaction-based activities in nature-based and out-of-school learning environments enhance children’s social participation, strengthen the culture of living together, and foster ecological empathy, supporting sustainable and sensitive relationships with nature. Accordingly, it is recommended that nature education and out-of-school learning environments be systematically integrated into early childhood education through a value-based, holistic approach.

Keywords: Preschool Education, Nature Education, Out-of-School Learning Environments, Culture Of Living Together, Ecological Empathy.

Universal Values and Multicultural Dialogue in The Poetic Heritage of Nizami Ganjavi

Researcher Ulviyya ISMAYILOVA *

Abstract

Nizami Ganjavi (1141-1209) is one of the leading poets and masters of words in Azerbaijani literature and world classics. The great thinker left a rich poetic legacy in both epic and lyrical genres. In his works, the poet emphasized themes such as patriotism, freedom, knowledge, and respect for human dignity, while also highlighting heroism, social justice, and the spiritual values of humanity.

The poet's most famous work, the "Khamsa," consists of five poems: "The Treasury of Secrets," "Khosrow and Shirin," "Layla and Majnun," "Seven Beauties," and "Iskandername." "The Treasury of Secrets" advocates ideals of social justice, labor, and knowledge, portraying the lives of rulers and the people in a poetic style. "Khosrow and Shirin" and "Layla and Majnun" combine romantic and epic elements, emphasizing love, mutual respect, and dialogue between different cultures. "Seven Beauties" presents the ideal human model through the life of the Sasanian ruler Bahram V, while "Iskandername," both epic and philosophical in nature, highlights understanding, cooperation, and the moral and intellectual values of humanity among different peoples and cultures.

Nizami's works were illustrated with miniatures in different periods and translated into many languages, including Turkish and Russian. His poetic language and aesthetic concepts played an important role in the cultural heritage of the Azerbaijani people and contributed to the development of cultural traditions connected with folklore and Turkic mythology. In addition to reflecting the social life of the period, his lyrical and epic works invited people of different ethnic and religious backgrounds to coexist, respect one another, and embrace humanistic values.

Nizami's works include not only national values but also universal human principles such as justice, love of labor, education, the pursuit of knowledge, the sanctity of

* Azerbaijan National Academy of Sciences, Ganja Branch, Nizami Ganjavi Center, Azerbaijan, ulviyye.ismailova23@mail.ru

work, love, and compassion. These qualities made him not only a representative of Azerbaijani culture but also a model figure for world culture. His poetic heritage has served the ideals of multicultural dialogue, mutual understanding, and peace among different communities.

Thus, Nizami Ganjavi, as a unique representative of Azerbaijani literature and world poetry, expressed patriotism, freedom, love for humanity, and multicultural humanistic ideals in a poetic form. His creation supports coexistence and the development of cultural dialogue among peoples in both historical and cultural contexts.

Keywords: Nizami Ganjavi, Multiculturalism, Poetic Heritage, Humanism and Justice, Intercultural Dialogue.

Nizami Gencevi'nin Poetik Mirasında Evrensel Değerler ve Çokkültürlü Diyalog

Araştırmacı Ülviyye İSMAYILOVA*

Özet

Nizami Gencevi (1141–1209), Azerbaycan edebiyatının ve dünya klasiklerinin önde gelen şairi ve söz ustasıdır. Büyük düşünür hem epik hem de lirik türde geniş bir poetik miras bırakmıştır. Şair, eserlerinde vatanseverlik, özgürlük, bilgi ve insan onuruna saygı temalarını ön plana çıkarmış, aynı zamanda kahramanlık, sosyal adalet ve insanın manevi değerlerine vurgu yapmıştır.

Şairin en ünlü eseri olan "Hamsa", beş poemadan oluşur: "Sırlar Hazinesi", "Hüsrev ve Şirin", "Leyli ve Mecnun", "Yedi Güzel" ve "İskendername". "Sırlar Hazinesi", sosyal adalet, emek ve bilgi ideallerini savunur, hükümdarların ve halkın yaşamını poetik bir üslupla tasvir eder. "Hüsrev ve Şirin" ile "Leyli ve Mecnun", romantik ve epik öğeleri birleştirerek insan sevgisi, karşılıklı saygı ve farklı kültürler arasında diyalogu vurgular. "Yedi Güzel", Sasani hükümdarı V. Behram'ın yaşamı üzerinden ideal insan modelini sunar; "İskendername" ise hem epik hem de felsefi bir nitelik taşıyarak farklı halklar ve kültürler arasında anlayış, iş birliği ve insanın ahlakı ile

* Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Gence Şubesi, Nizami Gencevi Merkezi, Azerbaycan, ulviyye.ismailova23@mail.ru

entelektüel değerlerini ön plana çıkarır.

Nizami'nin eserleri farklı dönemlerde minyatürlerle süslenmiş ve birçok dile, Türkçe ve Rusça dâhil, çevrilmiştir. Onun poetik dili ve estetik kavramları Azerbaycan halkının kültürel mirasında önemli bir rol oynamış, aynı zamanda folklor ve Türk mitolojisi ile bağlantılı kültürel gelenekleri geliştirmiştir. Lirik ve epik eserleri, dönemin sosyal yaşamını yansıtmaya ek olarak, farklı etnik ve dini kökene sahip insanları birlikte yaşamaya, karşılıklı saygıya ve insancıl değerlere davet etmiştir.

Nizami'nin eserlerinde yalnızca milli değerler değil, aynı zamanda evrensel insan ilkeleri de yer alır: adalet, emek sevgisi, eğitim ve bilgi arayışı, çalışmanın kutsallığı, sevgi ve merhamet. Bu özellikler onu sadece Azerbaycan halkı için değil, tüm dünya kültürü için örnek bir kişilik haline getirmiştir. Onun poetik mirası, çokkültürlü diyalog, farklı topluluklar arasında karşılıklı anlayış ve barış ideallerine hizmet etmiştir.

Böylece, Nizami Gencevi Azerbaycan edebiyatının ve dünya şiirinin eşsiz bir temsilcisi olarak vatan, özgürlük, insan sevgisi ve çokkültürlü insancıl idealleri poetik bir şekilde ifade etmiştir. Onun yaratıcılığı hem tarihsel hem de kültürel bağlamda birlikte yaşamayı ve halklar arasında kültürel diyaloğun gelişimini desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Nizami Gencevi, Çokkültürlülük, Poetik Miras, Hümanizm ve Adalet, Kültürlerarası Diyalog.

Epistemic Beliefs as a Cognitive Foundation for Coexistence: A Conceptual Paper

Asst. Prof. Laith JUMAH*

Abstract

In today's world, people are increasingly expected to live, learn, and work with others who may think differently, believe differently, or come from different backgrounds. For this reason, coexistence has become an important issue in education as well as in society more broadly. It is often discussed in terms of values such as tolerance, respect, and acceptance. However, this paper argues that coexistence is not only about values or good intentions. It is also related to the way people think about knowledge, truth, and difference.

This conceptual paper focuses on epistemic beliefs, which refer to people's beliefs about what knowledge is, how certain it is, where it comes from, and how we know whether something is true. The paper suggests that these beliefs may influence how people respond to opinions, ideas, and perspectives that are different from their own. For example, individuals who see knowledge as fixed, simple, and absolute may be more likely to reject disagreement and feel uncomfortable with different viewpoints. In contrast, those who believe that knowledge can be complex, open to discussion, and shaped through evidence and reflection may be more willing to listen, understand, and coexist with others.

The paper discusses four main dimensions of epistemic beliefs: certainty of knowledge, simplicity of knowledge, source of knowledge, and justification for knowing. It explains how each of these dimensions may shape a person's openness to dialogue, acceptance of difference, and ability to deal with diversity in thoughtful and respectful ways. Based on this discussion, the paper proposes that coexistence should be understood not only as a social or moral issue, but also as a cognitive and educational one.

The paper also connects this idea to the experience of Islamic civilization, which

* The Jordan University, Jordan, L.jumah@jo.edu.jo

historically included rich traditions of dialogue, scholarly disagreement, and multiple schools of thought. This suggests that coexistence in Islamic thought was not only supported by moral values, but also by a way of thinking that allowed room for difference and interpretation.

The paper concludes by emphasizing the role of education in promoting coexistence. It argues that schools and universities should not focus only on teaching students to "accept others," but should also help them develop ways of thinking that make such acceptance possible.

Keywords: Coexistence, Epistemic Beliefs, Acceptance of Others, Educational Psychology, Islamic Civilization.

Birlikte Yaşam İçin Bilişsel Bir Temel Olarak Epistemik İnançlar: Kavramsal Bir Makale

Dr. Öğr. Üyesi Laith JUMAH*

Özet

Günümüz dünyasında insanlar, kendilerinden farklı düşünen, farklı inançlara sahip olan ya da farklı geçmişlerden gelen bireylerle birlikte yaşamak, öğrenmek ve çalışmak durumundadır. Bu nedenle birlikte yaşama kültürü, yalnızca toplumsal yaşamda değil, eğitim alanında da önemli bir konu hâline gelmiştir. Bu kavram çoğu zaman hoşgörü, saygı ve kabul gibi değerler çerçevesinde ele alınmaktadır. Ancak bu çalışma, birlikte yaşamanın yalnızca değerlere ya da iyi niyetlere bağlı olmadığını; aynı zamanda bireylerin bilgiye, gerçeğe ve farklılığa nasıl baktıklarıyla da ilişkili olduğunu savunmaktadır.

Bu kavramsal çalışma, epistemik inançlar üzerine odaklanmaktadır. Epistemik inançlar, bireylerin bilginin ne olduğu, ne kadar kesin olduğu, nereden geldiği ve bir şeyin doğru olup olmadığını nasıl anladığımızla ilgili inançlarını ifade eder. Çalışma, bu inançların bireylerin kendi görüşlerinden farklı olan düşünce ve bakış açılarına nasıl tepki verdiklerini etkileyebileceğini ileri sürmektedir. Örneğin, bilgiyi sabit,

* Ürdün Üniversitesi, Ürdün, L.jumah@jo.edu.jo

basit ve mutlak olarak gören bireyler, farklı görüşleri reddetmeye ve fikir ayrılıkları karşısında rahatsızlık duymaya daha yatkın olabilirler. Buna karşılık, bilginin karmaşık, tartışmaya açık ve kanıt ile düşünme yoluyla şekillenen bir yapı olduğunu düşünen bireyler; başkalarını dinlemeye, anlamaya ve onlarla birlikte yaşamaya daha açık olabilirler.

Çalışmada epistemik inançların dört temel boyutu ele alınmaktadır: bilginin kesinliği, bilginin basitliği, bilginin kaynağı ve bilginin nasıl temellendirildiği. Bu boyutların her birinin, bireyin diyaloğa açıklığını, farklılıkları kabul etmesini ve çeşitlilikle düşünceli ve saygılı bir şekilde başa çıkma becerisini nasıl etkileyebileceği tartışılmaktadır. Bu çerçevede çalışma, birlikte yaşamanın yalnızca toplumsal ya da ahlaki bir mesele değil, aynı zamanda bilişsel ve eğitsel bir mesele olarak da anlaşılması gerektiğini ileri sürmektedir.

Çalışma ayrıca bu yaklaşımı İslam medeniyeti deneyimiyle ilişkilendirmektedir. Tarihsel olarak İslam medeniyeti; diyalog, ilmî tartışma ve farklı düşünce ekollerini içinde barındıran zengin bir mirasa sahiptir. Bu durum, birlikte yaşamanın İslam düşüncesinde yalnızca ahlaki değerlerle değil, aynı zamanda farklılığa ve yoruma alan tanıyan bir düşünme biçimiyle de desteklendiğini göstermektedir.

Çalışma, eğitimin birlikte yaşamayı desteklemedeki rolünü vurgulayarak son bulmaktadır. Buna göre okullar ve üniversiteler yalnızca öğrencilere "başkalarını kabul etmeyi" öğretmekle yetinmemeli; aynı zamanda bu kabulü mümkün kılan düşünme biçimlerini de geliştirmelerine yardımcı olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Birlikte Yaşama, Epistemik İnançlar, Başkalarını Kabul Etme, Eğitim Psikolojisi, İslam Medeniyeti

Analysis of the Results of Applying Block-Module Teaching Technologies in Teacher Education and the Integration of Nizami Ganjavi's Multicultural Values into Teaching

Doctorant Huseyn ALIYEV *

Abstract

In contemporary education systems, the implementation of innovative and effective methods in teacher education programs is of great importance. In this context, block-module teaching technologies have emerged as an effective tool for enhancing teacher candidates' access to knowledge, analytical thinking, and pedagogical competencies.

This study aims to analyze the results of applying block-module teaching technologies in teacher education programs and to examine the integration of multicultural values found in the works of Nizami Ganjavi (1141–1209), one of the most prominent representatives of Azerbaijani literature and world classics, into the educational process.

Nizami Ganjavi emphasized not only national values but also universal human principles in his works, highlighting themes such as justice, love of knowledge, human dignity, compassion, and understanding among different cultures. In this study, selected examples from Nizami's works were incorporated into block-module lesson plans to enhance teacher candidates' ethical and pedagogical competencies. This approach contributes to the development of multicultural awareness, strengthens the understanding of social justice, and encourages respect for diverse cultures through literature.

Both quantitative and qualitative methods were employed in the research to systematically evaluate the effects of block-module applications on teacher candidates' critical thinking, communication, and problem-solving skills. The findings indicate that block-module teaching technologies represent an effective, flexible, and student-centered method in teacher education programs. Additionally,

* Azerbaijan State Pedagogical University Department of General Pedagogy, Pedagogy and History of Education, Azerbaijan, huseyn022023@gmail.com

using Nizami Ganjavi's works as pedagogical material enhanced teacher candidates' cultural awareness and sensitivity to ethical and humanistic values.

In conclusion, this study demonstrates the significance of combining modern teaching technologies with the multicultural values embedded in classical literature within teacher education. The block-module approach supports students' academic, social, and ethical development, while Nizami Ganjavi's works show that multicultural and humanistic values can be effectively utilized as a pedagogical tool. This study provides an important resource for updating teacher education programs and developing innovative educational approaches.

Keywords: Block-Module Teaching Technology, Teacher Education, Nizami Ganjavi, Multiculturalism, Educational Values.

Öğretmen Yetiştirmede Blok-Modül Öğretim Teknolojilerinin Uygulanmasının Sonuçlarının Analizi ve Nizami Gencevi'nin Çokkültürlü Değerlerinin Öğretime Entegrasyonu

Doktora Öğrencisi Hüseyin ALİYEV *

Özet

Günümüz eğitim sisteminde öğretmen yetiştirme süreçlerinde yenilikçi ve etkili yöntemlerin uygulanması büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, blok-modül öğretim teknolojileri, öğretmen adaylarının bilgiye erişim, analitik düşünme ve pedagojik yetkinliklerini geliştirmede etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Bu araştırma, öğretmen yetiştirme programlarında blok-modül öğretim teknolojilerinin uygulanmasının sonuçlarını analiz etmeyi ve bu sürece Azerbaycan edebiyatının ve dünya klasiklerinin önemli temsilcilerinden olan Nizami Gencevi'nin (1141-1209) eserlerinde yer alan çok kültürlü değerlerin entegrasyonunu incelemeyi amaçlamaktadır.

Nizami Gencevi, eserlerinde yalnızca milli değerleri değil, aynı zamanda evrensel insanlık ilkelerini vurgulamış, adalet, bilgi sevgisi, insan onuru, merhamet ve farklı

* Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Azerbaycan , huseyn022023@gmail.com

kültürler arasında anlayış temalarını ön plana çıkarmıştır. Bu çalışmada, öğretmen adaylarının etik ve pedagojik yetkinliklerini geliştirmek amacıyla Nizami'nin eserlerinden seçilen örnekler blok-modül ders planlarına dahil edilmiştir. Bu yaklaşım, öğrencilerin edebiyat yoluyla çok kültürlü bilinç geliştirmesine, sosyal adalet anlayışını pekiştirmesine ve farklı kültürlere saygı göstermesine katkı sağlamaktadır. Araştırmada nicel ve nitel yöntemler bir arada kullanılmış, blok-modül uygulamalarının öğretmen adaylarının eleştirel düşünme, iletişim ve problem çözme becerileri üzerindeki etkileri sistematik olarak değerlendirilmiştir. Bulgular, blok-modül öğretim teknolojilerinin öğretmen yetiştirme süreçlerinde etkili, esnek ve öğrenci merkezli bir yöntem olduğunu göstermektedir.

Aynı zamanda, Nizami Gencevi'nin eserlerinin pedagojik materyal olarak kullanımı, öğretmen adaylarının hem kültürel farkındalığını hem de etik ve insani değerler konusundaki duyarlılığını artırmıştır.

Sonuç olarak, bu araştırma öğretmen hazırlığında modern öğretim teknolojileri ile klasik edebiyatın çok kültürlü değerlerinin birleştirilmesinin önemini ortaya koymaktadır. Blok-modül yaklaşımı, öğrencilerin hem akademik hem de sosyal ve etik gelişimlerine katkı sağlarken, Nizami Gencevi'nin eserleri, çok kültürlü ve insancıl değerlerin pedagojik bir araç olarak etkin biçimde kullanılabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda çalışma, öğretmen yetiştirme programlarının güncellenmesi ve yenilikçi eğitim yaklaşımlarının geliştirilmesi için önemli bir kaynak sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Blok-Modül Öğretim Teknolojisi, Öğretmen Yetiştirme, Nizami Gencevi, Çok Kültürlülük, Eğitsel Değerler.

DİN | RELIGION | الدين

Dini Bilginin Kaynaklarından Birisi Olarak Akla İtibarının İade Edilmesi

Prof. Dr. Sönmez KUTLU*

Özet

Müslümanlar arasında İslam'ın ilk dönemlerinden beri akıl yürütme, nazar, istidlal, ictihad, kıyas, kelam, felsefe, mantık, felsefe gibi aklî verilere karşı çıkan ve dinde aklı kullanmayı bidat ve sapıklık olarak gören kişi veya kesimler hep olmuştur. Ancak onların bu akıl aleyhtarlığına karşı çıkan ve aklı vahyin yanı sıra dini bilginin kaynağı olarak kullanan, bundan dolayı da Akıl Taraftarları olarak bilinen güçlü bir kesim olmuştur.

Maalesef, tarihsel süreçte birinci akım güçlenirken ikinci akım Mihne dönemi sonrasında gücünü kaybetmeye başlamış ve Akıl Taraftarlığından bahsetmek cesaret gerektiren bir durum haline gelmiştir. Günümüzde Müslümanlar arasında akıl aleyhtarlığı ve beraberinde gelen tekfir ahlaksızlığı, Kur'an'ı ve Hz. Muhammed'in örnekliğini (sünnet) istismar ederek, İslam düşüncesinin köklerini çürütmeye ve Müslümanları dini hayatının bütününü kuşatmaya başlamıştır.

Müslümanların karşılaştığı yeni sorunları çözmek için yeni yöntemlerin kullanılması kaçınılmazdır. Bunun için İslam düşüncesinde hakikatin neliğini, bilgi üretme yol ve yöntemlerini, bilginin kaynaklarını, değerini ve konumunu belirleyerek işe başlamaktan başka çaremiz yoktur. Ben bütün bunları tartışacak ve çözecek değilim. Fakat biz, klasik İslam düşüncesinde bilginin kaynakları ile ilgili tartışmaları dikkate alarak şu sorulara cevap bulmaya çalışacağız:

"Dinin kaynağı" kitap ve sünnet mi? Yoksa "dinin kaynağı" akıl ve vahiy mi? Akıl ve vahiy kabul edildiği takdirde, sünnet veya hadis, aklî verinin mi, yoksa vahyî verinin altında mı yer alacaktır? Ya da sünnet veya hadis, akıl veya vahiyden bağımsız bir kaynak mıdır?

Bu sorulara doğru yanıt verip, akla itibarını iade edemez isek, "başımız beladan kurtulmayacaktır."

Anahtar Kelimeler: Din, Bilgi Nazariyesi, Vahiy, Akıl, Sünnet.

* Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, acadamic2011@gmail.com

Restoring the Status of Reason as One of the Sources of Religious Knowledge

Prof. Sönmez KUTLU*

Abstract

From the earliest periods of Islam, there have always been individuals or groups among Muslims who opposed rational methods such as reasoning (ʿaql), reflection (naẓar), inference (istidlāl), ijtihād, analogy (qiyās), kalām, philosophy, and logic, and who regarded the use of reason in religion as an innovation (bidʿa) and deviation. However, in opposition to this anti-rational stance, there has also existed a strong intellectual current that defended the use of reason alongside revelation as a source of religious knowledge, and which, for this reason, came to be known as the Supporters of Reason.

Unfortunately, while the first current gained strength over time, the second began to lose its influence after the period of the *Miḥna*, and advocating for reason gradually became something that required courage. Today, anti-rationalism among Muslims-along with the unethical practice of takfīr that accompanies it-has begun to undermine the very foundations of Islamic thought, exploiting both the Qur'an and the exemplary model (sunna) of the Prophet Muhammad, and increasingly dominating the entirety of Muslim religious life.

In order to address the new challenges faced by Muslims, it is inevitable to employ new methods. To do so, we must begin by determining the nature of truth in Islamic thought, the methods and processes of knowledge production, the sources of knowledge, and its value and position. I do not claim to resolve all of these issues here. Rather, by taking into account the classical debates on the sources of knowledge in Islamic thought, I will attempt to address the following questions:

Is the source of religion the Book and the Sunna, or is it reason and revelation? If reason and revelation are accepted as sources, where should the Sunna or hadith be placed-under rational knowledge or revealed knowledge? Or does it constitute an

* Ankara University, Faculty of Divinity, Türkiye, acadamic2011@gmail.com

independent source separate from both reason and revelation?

Unless we provide sound answers to these questions and restore the rightful status of reason, "we will not be free from our troubles."

Keywords: Religion, Epistemology, Revelation, Reason, Sunna.

Nisâ 88-91. Âyetler Çerçevesinde Müslüman-Gayri Müslim İlişkileri: Tarihsel Bağlam ve Temel İlkeler

Prof. Dr. Halil ALDEMİR*

Özet

Kur'an'ın nüzûl ortamında Müslümanlarla gayri müslimler arasındaki ilişkileri düzenleyen âyetler arasında yer alan Nisâ Sûresi'nin 88–91. âyetleri dikkat çekmektedir. Müslümanlar ile Müslüman olmayan unsurlar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde tarihi bağlamın dikkate alınmaması yanlış anlaşılmalara sebebiyet verir. Bu tür yanlış anlamaların önüne geçmek için ilgili âyetlerin sosyo-politik ve tefsirî bir perspektifle incelemesi amaçlamaktadır. Çalışmada, hem nüzûl dönemi şartları hem de bu âyetlerin evrensel ilke boyutu dikkate alınarak, İslâm'ın farklı inanç gruplarıyla ilişkiler konusundaki normatif çerçevesi ortaya konulmaktadır. Çalışmanın temel problemi, söz konusu âyetlerin nüzûl ortamına ilişkin veriler ile ortaya koyduğu evrensel ilke ve hükümler arasındaki ilişkinin nasıl anlaşılması gerektiğidir. Bu bağlamda, hicret sonrası Medine toplumunda şekillenen çok dinli ve çok aktörlü sosyal yapının, ilgili âyetlerde nasıl ele alındığı araştırılmaktadır. Araştırma, klasik tefsir literatürüne dayalı nitel bir doküman analizi yöntemiyle yürütülmüştür. Müslümanların Medine döneminde karşı karşıya bulunduğu müşrikler, Ehl-i kitap ve münafıklar gibi farklı gruplar; ayrıca düşmanlık, antlaşma ve tarafsızlık gibi siyasî statüler çerçevesinde ele alınmıştır. Nüzûl sebebi konusunda rivayetler mukayeseli biçimde değerlendirilmiş; özellikle "hicret" kaydının yorumu üzerinden ortaya çıkan görüş ayrılıklarının, metnin anlam alanını nasıl etkilediği analiz edilmiştir. İlgili âyetlerin yalnızca belirli bir tarihsel olaya müdahale etmediğini; aynı zamanda grup aidiyeti, siyasal sadakat ve güvenlik meseleleri hakkında genel ilkeler ortaya koyduğunu göstermektedir. "İnkâr etmenizi isterler" ifadesi, farklı inanç toplulukları arasındaki sosyo-psikolojik gerilime işaret etmekte; bu durumun tarihsel sürekliliğe sahip bir olgu olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Kur'an, inanç farklılığını temel haklardan mahrumiyet sebebi saymamakta; zorlamayı reddeden ve ilâhî rahmetin kapsayıcılığını esas alan bir yaklaşım sergilemektedir. Sonuç olarak Nisâ 88-91. âyetler, bir yandan Müslümanlara güvenlik ve siyasî basiret çerçevesinde

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, aldemirhalil@gmail.com

temkinli olmayı öğütlerken, diğer yandan inanç farklılığına rağmen barış ve adalet zemininde birlikte yaşamanın ilkelerini ortaya koymaktadır. Bu çerçeve, tarihsel bağlamı dikkate alan fakat onunla sınırlı kalmayan normatif bir model sunmakta; günümüz dinler arası ilişkileri ve insan hakları tartışmaları açısından da kavramsal bir katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Münafıklar, Gayri Müslimler, Birlikte Yaşama, İnsan Hakları.

Muslim-Non-Muslim Relations in the Context of Verses 88-91 of Surah An-Nisa: Historical Context and Fundamental Principles

Prof. Halil ALDEMİR*

Abstract

Verses 88-91 of Sūrat al-Nisāʾ are noteworthy among the Qur'ānic passages that regulate the relations between Muslims and non-Muslims in the context of the Qurʾān's revelation. Failure to consider the historical context in regulating relations between Muslims and non-Muslim groups may lead to misunderstandings. In order to prevent such misinterpretations, this study aims to examine the relevant verses from socio-political and exegetical perspectives. Taking into account both the circumstances of the period of revelation and the universal dimension of these verses, the study seeks to reveal the normative framework of Islam regarding relations with different belief communities.

The main problem of the study concerns how the relationship between the data related to the context of revelation and the universal principles and rulings expressed by these verses should be understood. In this regard, the study investigates how the multi-religious and multi-actor social structure that emerged in the Medinan society after the Hijra is addressed in the relevant verses. The research employs a qualitative document analysis method based on the classical tafsīr literature. The different

* Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Türkiye, aldemirhalil@gmail.com

groups encountered by Muslims during the Medinan period-such as the polytheists, the People of the Book, and the hypocrites-are examined within the framework of various political statuses including hostility, treaty relations, and neutrality. Reports concerning the occasions of revelation are comparatively evaluated, and particular attention is given to how the disagreements arising from the interpretation of the term “hijra” influence the semantic scope of the text.

The analysis demonstrates that these verses do not merely respond to a specific historical incident; rather, they also establish general principles concerning group affiliation, political loyalty, and security issues. The expression “they wish that you would disbelieve” points to the socio-psychological tensions between different religious communities and suggests that this phenomenon possesses a degree of historical continuity. Nevertheless, the Qurʾān does not regard differences in belief as grounds for deprivation of fundamental rights; instead, it adopts an approach that rejects coercion and emphasizes the inclusiveness of divine mercy.

In conclusion, verses 88-91 of Sūrat al-Nisāʾ advise Muslims to act with caution within a framework of security and political prudence, while simultaneously presenting the principles of peaceful coexistence and justice despite differences in belief. This framework offers a normative model that takes the historical context into account without being confined to it, thereby providing a conceptual contribution to contemporary discussions on interreligious relations and human rights.

Keywords: Tafsīr, Hypocrites, Non-Muslims, Coexistence, Human Rights.

العلاقات بين المسلمين وغير المسلمين في سياق الآيات ٨٨-٩١ من سورة النساء: السياق التاريخي والمبادئ الأساسية

Prof. Halil ALDEMİR*

الملخص

من بين الآيات التي تنظّم العلاقات بين المسلمين وغير المسلمين في سياق الوحي القرآني، تجدر الإشارة إلى الآيات (٨٨–٩١) من سورة النساء. إنّ عدم مراعاة السياق التاريخي عند تناول تنظيم العلاقات بين المسلمين والعناصر غير المسلمة قد يؤدي إلى سوء فهم لهذه الآيات. لذا تهدف هذه الدراسة إلى تحليل هذه الآيات من منظور اجتماعيّ وسياسيّ وتفسيريّ للحيلولة دون وقوع مثل هذه الالتباسات. وتسعى الدراسة إلى إبراز الإطار المعياري الذي يقدّمه الإسلام لتنظيم العلاقات مع المجموعات الدينية المختلفة، مع مراعاة ظروف زمن الوحي والمبادئ الكلية التي تتضمنها هذه الآيات. وتتمثّل الإشكالية الرئيسة للدراسة في كيفية فهم العلاقة بين المعطيات المرتبطة بسياق الوحي وبين المبادئ والأحكام العامة الواردة في الآيات المعنية. وفي هذا السياق، تبحث الدراسة في كيفية معالجة هذه الآيات للبنية الاجتماعية متعددة الأديان والأطراف التي تشكّلت في مجتمع المدينة المنورة بعد الهجرة. وقد أُنجزت الدراسة اعتمادًا على منهج تحليل الوثائق النوعي استنادا إلى الأدبيات التفسيرية الكلاسيكية. تمت دراسة المجموعات المختلفة التي واجهها المسلمون خلال فترة المدينة المنورة، مثل المشركين وأهل الكتاب والمنافقين في إطار الأوضاع السياسية، مثل العداء والمعاهدة والحياد. كما تم تقييم الروايات المتعلقة بأسباب النزول تقييماً مقارناً؛ وعلى وجه الخصوص تم فحص تفسير مصطلح «الهجرة». وقد تمت دراسة المجموعات المختلفة التي واجهها المسلمون خلال فترة المدينة المنورة، مثل المشركين وأهل الكتاب والمنافقين، في إطار الأوضاع السياسية، مثل العداء والمعاهدة والحياد. كما تم تقييم الروايات المتعلقة بأسباب النزول تقييماً مقارناً؛ وعلى وجه الخصوص، بحث التحليل في كيفية تأثير الاختلافات في الرأي الناشئ عن تفسير مفهوم «الهجرة» في معنى النص. وقد تم إثبات أن الآيات ذات الصلة لا تتدخل فقط في حدث تاريخي محدد؛ بل إنها تحدد أيضاً مبادئ عامة تتعلق بالانتماء الجماعي والولاء السياسي وقضايا الأمن. تشير عبارة «يريدون أن تكفروا» إلى التوتر الاجتماعي-النفسي بين مختلف الطوائف الدينية؛ ومن المفهوم أن هذه الحالة تُعَدّ ظاهرة ذات استمرارية تاريخية. ومع ذلك، لا يعتبر القرآن الاختلافات في المعتقدات سببًا لحرمان الناس من حقوقهم الأساسية؛ بل يتبنّى نهجًا يرفض الإكراه ويقوم على شمولية الرحمة الإلهية. وبناءً على ذلك تنصح الآيات (٨٨–٩١) من سورة النساء المسلمين بتوخّي الحذر في إطار متطلبات الأمن والحصافة السياسية، مع تحديد مبادئ التعايش القائمة على السلام والعدالة على الرغم من الاختلافات في المعتقدات. ويقدّم هذا الإطار نموذجًا معياريًا يأخذ السياق التاريخي في الاعتبار دون أن يقتصر عليه؛ كما يقدّم مساهمة مفاهيمية في مناقشات العلاقات المعاصرة بين الأديان وقضايا حقوق الإنسان.

الكلمات المفتاحية : التفسير، المنافقون، غير المسلمين، التعايش، وحقوق الإنسان.

* Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Türkiye, aldemirhalil@gmail.com

Din-Bilim İlişkisi Bağlamında Bilginin İslamileştirilmesi Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme

Prof. Dr. Ali ÇETİN*

Özet

Din ve bilim kavramları, insan hayatının merkezinde yer alır ve insanın varlığa yüklediği anlam evreninin de temel kaynaklarındandır. Söz konusu iki kavram arasındaki ilişki, üretilen içeriğin türüne ve yöntemsel arka plana göre oldukça problematik bir görünüm sergilemektedir. Özellikle ilahiyat ve felsefe alanında tartışılmaya devam eden bu ilişkiye dair temel sorular; din ve bilim kavramlarına yönelik yaklaşımların neler olduğu, bu iki nosyonun hangi açılardan bağdaşabileceği ya da ayrışacağı ve bir bütün olarak aralarındaki ilişkinin mahiyetinin ne olduğu ekseninde şekillenmektedir. Din ve bilim arasındaki bu karmaşık ilişki, tarihsel ve toplumsal süreçlerin farklı bağlamlarında kendini göstermiştir. Bu çerçevede Müslüman toplumların inanç ve pratik yapıları ile modern dünyada üretilen bilimsel yöntem ve içerikler arasındaki gerilim hatları, günümüzde hâlâ çözüm bekleyen ciddi sorunlar barındırmaktadır. Din ve bilim kavramlarının algılanışı ve bunlara dair uygulamalar, toplumların dünya kültürü ve siyasetindeki gelecekleri için hayati bir önem arz etmektedir. Bu çerçevede 'Bilginin İslamileştirilmesi' projesi bağlamında, geçen yüzyılın ikinci yarısından itibaren İsmail Raci Faruki, Seyyid Muhammed Nakib el-Attas ve Fazlur Rahman gibi Müslüman düşünürler, din-bilim ilişkisi özelinde Müslüman toplumların yaşadıkları sorunlar hakkında derinlikli düşünceler üretmişlerdir. En genel anlamda bu düşünürler, söz konusu toplumların entelektüel açıdan yeniden yapılanması amacıyla modern bilimin İslami değerler perspektifinden nasıl ele alınması gerektiğini tartışmışlardır. Faruki, Müslümanların kendi değerlerine yabancılaştığını öne sürerek modern bilimin tevhid ilkesi çerçevesinde yeniden kurgulanmasını önermiştir. Attas ise bilimlerin seküler yapısını mevcut sorunların temel nedeni olarak görmekte ve ideolojik ön kabuller içeren bilimsel içeriğin bu ön kabullerden arındırılması gerektiğini savunmaktadır. Fazlur Rahman ise bu iki yaklaşımdan farklı olarak, bilimsel yöntemi doğrudan dönüştürmeye çalışmak yerine vahyin ilkeleriyle beslenmiş, tarihsel bağlamı gözeten ve eleştirel bir okuma

* Kırıkkale Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Türkiye, alicetintr@gmail.com

kapasitesine sahip çağdaş bir Müslüman özne inşasını önermektedir.

Bu bağlamda çalışmamızda din; İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi yaygın ya da köklü gelenekler üzerinden ele alınacak, din-bilim ilişkisine dair olası kavramsal çerçeveler ortaya konulacaktır. Bilim kavramı açısından ise onun doğası, insan için ifade ettiği anlam ve yarattığı toplumsal yapı irdelenerek her iki kavram bu perspektiften tartışılacaktır. Son olarak söz konusu kavramlar, bilginin İslamileştirilmesi tartışmaları ışığında İslam kültürü çerçevesinden birlikte yaşama tecrübesi düzleminde eleştirel biçimde ele alınacak; bu tartışmaya dair geleceğe yönelik öneriler ve açılımlar değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Epistemoloji, Din, Bilim, Din-Bilim İlişkisi, Bilginin İslamileştirilmesi.

A Critical Evaluation on the Islamization of Knowledge in the Context of Religion-Science Relationship

Prof. Ali ÇETİN*

Abstract

Religion and science occupy a central place in human life and stand as the primary sources of the meaning frameworks through which humanity makes sense of existence. The relationship between these two concepts is highly complex, varying considerably according to the type of content produced and the methodological orientation involved. The fundamental questions surrounding this relationship-debated especially within theology and philosophy-concern the nature of approaches toward religion and science, the points at which these two notions may converge or diverge, and the overall character of their mutual interaction. The tensions between the belief structures and practices of Muslim societies on the one hand, and the methods and outputs of modern science on the other, continue to pose problems that remain unresolved.

The perception of religion and science carries vital significance for the cultural

* Kırıkkale University, Faculty of Islamic Sciences, Türkiye, alicetintr@gmail.com

and political futures of societies. Within this context, Muslim thinkers such as Ismail Raji al-Faruqi, Syed Muhammad Naquib al-Attas, and Fazlur Rahman have produced substantive reflections since the second half of the twentieth century on the difficulties facing Muslim societies in the religion-science relationship-a body of thought broadly associated with the 'Islamization of Knowledge' project. Engaging with the question of how modern science ought to be approached from an Islamic perspective, al-Faruqi argued that Muslims had become alienated from their own values and proposed a reconceptualization of modern science grounded in the principle of tawhid. Al-Attas located the root cause of contemporary problems in the secular character of the sciences and called for the purification of scientific content from its ideological presuppositions. Fazlur Rahman took a markedly different path: rather than transforming scientific methodology itself, he advocated for the formation of a contemporary Muslim subject equipped to engage critically with knowledge, informed by the principles of the revelatory period yet attentive to historical context.

Against this backdrop, the present study will examine religion through the lens of influential traditions-Islam, Christianity, and Judaism-to map out possible conceptual frameworks for the religion-science relationship. Regarding science, the study will explore its nature, the meaning it carries for human beings, and the social structures it gives rise to, discussing both concepts from this dual perspective. Finally, drawing on the debates surrounding the Islamization of Knowledge, the study will critically examine these concepts within the framework of Islamic culture and the experience of coexistence, with a view to plausible directions for future scholarly and practical engagement.

Keywords: Epistemology, Religion, Science, Religion-Science Relationship, Islamization of Knowledge.

İslam'da Birlikte Yaşama Modelinin Temelleri ve Farklı Coğrafyalardaki Uygulamaları

Prof. Dr. Nizamettin PARLAK*

Özet

İnsanoğlu, yapısı gereği toplu yaşamak mecburiyetinde olağan bir canlıdır. İnsanlar bir arada yaşayarak birtakım ihtiyaçlarını daha kolay sağlar ve güvenlik gibi gereksinimler daha üst düzeyde temin edilir. Gerek aynı soydan-boydan olsun gerekse farklı etnik yapıda ve inançta olsun toplu yaşam, birtakım riskleri de içermektedir. Bunları şöylece sıralamak mümkündür:

a. Dinsel Fanatizm

b. Yapılan anlaşmalara uyulmaması

c. Başka unsurlara ayrıcalık tanınması algısının oluşması vs.

Bütün insanların aynı özden yaratıldıklarına dikkat çeken İslam dini, insanların farklı soylara ayrılmış olmasının gerekçesini de "teâruf/tanışma-" olarak açıklar. Bu durumda farklılıklar, çatışma değil kaynaşma sebebi olmalıdır. Ancak bu hâl her zaman tahakkuk ettirilebilmiş değildir.

Özellikle dışlamacı zihniyete sahip Yahudi kültüründe ve "siyasî birlik sağlamayı din birliği" temeline oturtan Hristiyan anlayışında kendilerinden farklı unsurlara hayat hakkı tanınmamıştır.

Miatlarını dolduran bu iki ilahî dinin akabinde gönderilen İslam dini, temel ilkeleri değiştirilmiş ve çarptırılmış olan ehli kitabın aksine insanların, bütün farklılıklarına rağmen bir arada yaşatma modelini ortaya atmış ve somut bir şekilde uygulanmasını sağlamıştır.

İslam dini, üst düzey bir yaşam modeli olan birlikte yaşama ilkesini sağlam temellere dayandırmıştır. Bunları da ana hatlarıyla; tevhid inancı, adalet anlayışı, aslî masumiyet, yaşatmayı önceleme … şeklinde sıralamak mümkündür.

Bu temel ilkelere dayanarak oluşturulan "barış içinde birlikte yaşama modeli", Hz. Peygamber tarafından ilk olarak kendisine ve mağdur Müslümanlara kucak açan

* Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Türkiye, nparlak@erzincan.edu.tr

Medine'de daha sonra da İslam'a düşmanlık sergileyen Mekke'de çok net bir şekilde uygulanmıştır.

Aynı anlayış, Hz. Peygamberi kendine rol-model olarak alan bilinçli Müslümanlar tarafından Arap Yarımadası'nda, Türkistan/Orta Asya'da, Afrika'da, Endülüs'te ve Balkanlarda başarıyla hayata geçirilmiş ve çok farklı unsurların birlikte yaşayabilecekleri, uygulamalı olarak gösterilmiştir.

Müslümanların dışındaki kültür mensupları, dünyanın sulhü selameti için can simidi mahiyetindeki bu uygulamayı algılama, özümseme ve küresel boyuta taşıma yerine çatışmayı tercih etmiş ve böyle bir fırsatı kaçırmak suretiyle dünyayı kan gölüne çevirmiştir. Bütün bunlara rağmen barış ve huzur medeniyetinin müntesipleri olan bizlerin dünyayı yeniden yaşanabilir bir forma dönüştürecek modelimizi yeniden inşa etmek zorunluluğunda olduğumuzu hatırlamamız gerekmektedir.

Bu tebliğde birlikte yaşama modelinin temelleri tespit edilerek farklı coğrafyalarda gerçekleştirilmiş uygulamaları dikkatlere sunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam, Birlikte Yaşama, Tevhid, Adalet, Arap Yarımadası.

The Foundations of the Model of Coexistence in Islam and its Applications in Different Geographies

Prof. Nizamettin PARLAK*

Abstract

Human beings are ordinary creatures that have to live collectively due to their nature. By living together, people meet some of their needs more easily and requirements such as security are met at a higher level. Community living, whether from the same lineage or from different ethnic structures and beliefs, involves certain risks. It is possible to list them as follows:

a. Religious Fanaticism:

b. Failure to comply with agreements made

c. Formation of the perception of giving privilege to other elements

* Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Theology,Türkiye, nparlak@erzincan.edu.tr

Pointing out that all people are created from the same essence, the Islamic religion explains the reason why people are divided into different lineages as "tearuf/ acquaintance". In this case, differences should be the cause of cohesion, not conflict. However, this situation has not always been realized.

Especially in the Jewish culture, which has an exclusionist mentality, and in the Christian understanding, which bases "political unity on religious unity", different elements are not given the right to live.

The religion of Islam, which was sent after these two divine religions that had come to an end, put forward the model of making people live together despite all their differences, and ensured its concrete implementation, unlike the people of the book, whose basic principles were changed and distorted.

The religion of Islam has based the principle of living together, which is a high-level life model, on solid foundations. These are outlined as follows; It is possible to list them as belief in monotheism, understanding of justice, essential innocence (NP), prioritizing survival, etc.

The "peaceful coexistence model" created based on these basic principles was very clearly implemented by the Prophet first in Medina, which welcomed him and the victimized Muslims, and then in Mecca, which showed hostility towards Islam.

The same understanding, Hz. It has been successfully implemented in the Arabian Peninsula, Turkestan/Central Asia, Africa, Andalusia and the Balkans by conscious Muslims who took the Prophet as their role model, and it has been demonstrated in practice that very different elements can live together.

Members of cultures other than Muslims preferred conflict rather than perceiving, assimilating and taking this practice, which is a lifeline for the peace of the world, to a global level, and turned the world into a bloodbath by missing such an opportunity. Despite all this, we must remember that we, the followers of the civilization of peace and tranquility, have to rebuild our model that will transform the world into a livable form.

In this paper, the foundations of the co-living model will be determined and its applications in different geographies will be presented to attention.

Keywords: Islam, Living Together, Monotheism, Justice, Arabian Peninsula.

İslam Toplumunda Hoşgörü, Bir Arada Yaşama Tecrübesi ve İnsan Hakları

Prof. Dr. Mehmet Salih ARI*

Özet

Günümüzün temel tartışma konularından olan tolerans ve insan hakları, İslâm medeniyetinin kurumsal ve sosyo-politik gelişim sürecinde derin köklere sahiptir. Bu tebliğ, İslâmî yönetimlerin gayrimüslimlere tanıdığı hoşgörüyü ve insan hakları tasavvurunu; dönemin şartları, kurucu vesikalar ve karşılaştırmalı medeniyet okumaları üzerinden incelemektedir. İslâm'ın bir arada yaşama tecrübesi salt teorik bir ideal değil; Asr-ı Saadet'ten Emevîlere, Endülüs'ten Osmanlı tecrübesine kadar kesintisiz uygulanan tarihsel bir gerçekliktir.

Bu sosyo-politik sürecin ilk kurumsal adımı, Hz. Peygamber'in farklı inanç gruplarını konsensüs ile bir araya getirdiği Medine Vesikası'dır. Bu kurucu belge, ehl-i kitaba kendi inanç yasalarıyla yargılanma hakkı vererek tarihteki en erken dinî ve hukukî özerklik modellerinden birini inşa etmiştir. Hulefa-yı Raşidîn dönemiyle birlikte bu vizyon sistematik bir devlet politikasına dönüşmüştür. Nitekim Hz. Ömer'in çalışamayacak durumdaki gayrimüslimlere devlet hazinesinden (zekât) maaş bağlaması ve cizye kelimesinden rahatsız olan kabilelerle (Benî Tağlib) esnek diplomatik antlaşmalar yapması, azınlık haklarının devlet güvencesine alınmasının somut belgeleridir. İlerleyen asırlarda zimmîlerin vezirlik, valilik ve ordu komutanlığı gibi en yüksek bürokratik kademelerde görev almaları, bu kurumsal hoşgörü ikliminin doğal bir sonucudur.

Bildiride ayrıca, İslâm fetihlerinin doğası ve insan hakları tasavvuru, Batı tarihiyle karşılaştırmalı bir okumaya tabi tutulmaktadır. Şarlman dönemi Avrupa'sında veya sömürgeci Batı'nın Amerika ve Hindistan'daki eylemlerinde görülen kitlesel katliam ve asimilasyon politikalarının aksine; İslâm fetihleri, dönemin şartları içinde "dinde zorlama yoktur" ilkesine sadık kalmış, zimmî statüsüyle yerel halklara engin bir inanç hürriyeti temin etmiştir. Dönemin Hıristiyan topluluklarının (örneğin Mısır'daki Yakubîlerin) Bizans rejimi yerine İslâm egemenliğini tercih etmesi bu

* Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, mehmetsalihari@yyu.edu.tr

tarihsel realiteyi doğrulamaktadır. Sonuç olarak bu çalışma; İslâm'da insan haklarının sonradan lütfedilmiş salt "hukuki haklar" olmadığını, İmam Gazzâlî'nin de formüle ettiği üzere can, mal, din, akıl ve neslin korunmasını emreden bağlayıcı "dinî farizalar" olduğunu tarihsel şahitlikler eşliğinde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Medine Vesikası, Zimmî Hukuku, Hoşgörü (Tolerans), İnsan Hakları, Bir Arada Yaşama.

Tolerance, the Experience of Coexistence, and Human Rights in Islamic Society

Prof. Mehmet Salih ARI*

Abstract

Tolerance and human rights, which are among the fundamental topics of debate today, have deep roots in the institutional and socio-political development process of Islamic civilization. This paper examines the tolerance granted to non-Muslims by Islamic administrations and the conceptualization of human rights through the conditions of the era, founding documents, and comparative civilization readings. Islam's experience of coexistence is not merely a theoretical ideal but a historical reality implemented continuously from the Age of Bliss (Asr-ı Saadet) to the Umayyads, and from Andalusia to the Ottoman experience.

The first institutional step of this socio-political process is the Constitution of Medina, where the Prophet Muhammad brought together different faith groups through consensus. By granting the People of the Book the right to be judged according to their own religious laws, this founding document constructed one of the earliest models of religious and legal autonomy in history. With the period of the Rightly Guided Caliphs (Hulefa-yı Raşidîn), this vision transformed into a systematic state policy. Indeed, Caliph Umar's allocation of salaries from the state treasury (zakat) to non-Muslims unable to work, and his flexible diplomatic agreements with tribes (such as the Banu Taghlib) who were uncomfortable with the term

* Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Divinity, Türkiye, mehmetsalihari@yyu.edu.tr

"jizya," are concrete evidence of minority rights being taken under state guarantee. In subsequent centuries, the appointment of non-Muslim citizens (dhimmis) to the highest bureaucratic ranks, such as viziers, governors, and army commanders, was a natural consequence of this institutional climate of tolerance.

Furthermore, the paper subjects the nature of Islamic conquests and their vision of human rights to a comparative reading with Western history. In contrast to the massacres and assimilation policies seen in Charlemagne's Europe or the colonial West's actions in the Americas and India, Islamic conquests remained faithful to the Quranic principle of "there is no compulsion in religion" within the conditions of their time, providing vast freedom of belief to local populations through the dhimmi status. The preference of Christian communities of the time (such as the Jacobites in Egypt) for Islamic rule over the Byzantine regime corroborates this historical reality. In conclusion, this study aims to demonstrate, accompanied by historical testimonies, that human rights in Islam are not merely post-granted "legal rights," but binding "religious obligations" (faraid) that mandate the protection of life, property, religion, intellect, and lineage, as formulated by Imam al-Ghazali.

Keywords: Islamic History, Constitution of Medina, Dhimmi Law, Tolerance, Human Rights, Coexistence.

Mübadele Süreci Özelinde Anadolu Birlikte Yaşama Modelinin Tasfiyesi ve Sonuçları

Prof. Dr. Şemseddin KIRIŞ*

Özet

Bu tebliğ, İslam medeniyetinin Anadolu coğrafyasında tecessüm ettirdiği birlikte yaşama tecrübesini, sadece hukuki bir statü değil, "Kitaplı" olmanın getirdiği teolojik ve ahlaki bir "Edep Birliği" (Ethical Solidarity) olarak mütalaa etmektedir. Anadolu'da Müslüman, Rum ve Ermeni unsurların asırlarca sürdürdüğü bu müşterek yaşam modeli; aile kurumuna verilen ontolojik kutsiyet, kamusal alanı bir vakar meydanı kılan iffet merkezli toplumsal disiplin ve antik paganizmin modern izdüşümü olan vandal hedonizme karşı kurulan manevi barikatlar üzerine inşa edilmiştir. Bu tecrübe, mektep odaklı teknik bilginin değil, hal diliyle aktarılan bir maarif sisteminin ürünüdür.

Ancak 1923 Mübadele süreci, bu kadim ittifakı modern ulus-devlet sekülerizmi ve pragmatik diplomasi eliyle tasfiye etmiştir. Onur Yıldırım'ın vurguladığı üzere, mübadele sadece bir nüfus transferi değil, madalyonun öteki yüzünde büyük bir sosyo-ekonomik altüst oluştur. Mübadele, insanları geleneksel ve manevi köklerinden koparark Metafizik Evsizlik durumuna sürüklemiş; dikey düzlemde Kutsaldan Kopuş'u, yatay düzlemde ise komşuluk hukukunun parçalandığı bir Yatay Kopuş'u tetiklemiştir. Türk tarafında "unutma" politikalarıyla şekillenen Kültürel Amnezi, Yunan tarafında ise mülteci gettolarında somutlaşan dışlanma pratikleri, bu Ruhsal İflas sürecini derinleştirmiştir.

Çalışmada, Bruce Clark ve Onur Yıldırım'ın verileri ışığında; seküler standartların, geleneksel maarifi nasıl materyalizm ve Kariyerizm kıskacına aldığı analiz edilecektir. Özellikle mübadillerin üretici güçlere dönüştürülememesi sorunu, sadece teknik bir yetersizlik değil, üretimi bir ibadet ve ahlaki sorumluluk olarak gören "Kitaplı" ahlakın kaybıyla ilişkilendirilecektir. Sonuç bölümünde, Komüniteryen "Biz"den Atomize "Ben"e Geçişin yarattığı toplumsal tahribat ve Atomize Tüketim Kültürünün bir sonucu olan Demografik Regresyon (nüfusun azalması)

* Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, semsettinkiris@gmail.com

gerçeklikleriyle yüzleşilecek; küresel resesyon ve yalnızlaşma sarmalından kurtuluş için Anadolu İrfanı'nın "Edep Birliği" modeline rücu teklif edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Edep Birliği, Kutsaldan Kopuş, Metafizik Evsizlik, Yatay Kopuş, Kültürel Amnezi, Ruhsal İflas.

The Dismantling of the Anatolian Coexistence Model and its Consequences, Specifically in the Context of the "Population Exchange Process"

Prof. Şemseddin KIRIŞ*

Abstract

This paper evaluates the experience of coexistence within the Anatolian geography of Islamic civilization as a theological and ethical "Unity of Decorum" (Edep Birliği) stemming from the state of being "People of the Book" (Ahl al-Kitab). This communal model, maintained for centuries by Muslim, Greek, and Armenian elements, was built upon the ontological sanctity of the family unit, a modesty-centered social discipline that transformed the public sphere into a domain of dignity, and spiritual barricades against vandalistic hedonism-the modern projection of ancient paganism. This experience was the product of a "maarif" (holistic education) system transmitted through "the language of state" rather than merely school-based technical knowledge.

However, the 1923 Compulsory Population Exchange process liquidated this ancient alliance through the mechanisms of modern nation-state secularism and pragmatic diplomacy. As emphasized by Onur Yıldırım, the exchange was not merely a population transfer but a profound socio-economic upheaval on the other side of the coin. The Exchange plunged individuals into a state of Metaphysical Homelessness by severing them from their traditional roots, triggering a Desacralization (Vertical Rupture) on the spiritual plane and a Horizontal Rupture on the social plane, where the laws of neighborliness were fragmented. This process of Internal Collapse was

* Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Theology, Türkiye, semsettinkiris@gmail.com

deepened by Cultural Amnesia shaped by "forgetting" policies on the Turkish side and exclusionary practices embodied in refugee ghettos on the Greek side.
Drawing upon the data of Bruce Clark and Onur Yıldırım, this study examines how secular standards subordinated traditional "maarif" to the pressures of materialism and Careerism. Specifically, the failure to transform refugees into productive forces will be linked to the loss of the "Book-based" ethics that regarded production as an act of worship and moral responsibility. The conclusion confronts the social fragmentation caused by the transition from a Communitarian "We" to an Atomized "Self", as well as the Demographic Regression (population implosion) resulting from an Atomized Consumer Culture. Finally, a return to the "Unity of Decorum" model of Anatolian Wisdom is proposed as a remedy for the current spiral of global recession and alienation.

Keywords: Ethical Solidarity, Desacralization, Metaphysical Homelessness, Horizontal Rupture, Cultural Amnesia, Internal Collapse.

الأحكام الدالة على التعايش المجتمعي في آية الميثاق (٨٣) من سورة البقرة

أ. د. إياد أحمد إبراهيم*
طالبة في مرحلة البكالوريوس ياسمين محمد آدن**

الملخص

يُعدّ التعايش المجتمعي أحد المقاصد الكبرى التي أرستها الشريعة الإسلامية، إذ جاءت نصوصها مؤسسةً لمنظومة متكاملة من القيم والتشريعات التي تحفظ تماسك المجتمع وتصونه من التفكك. ويهدف هذا البحث إلى تحليل الأحكام الواردة في آية الميثاق (83) من سورة البقرة، واستجلاء دلالاتها في بناء التعايش السلمي وتعزيز التكافل الاجتماعي بين أفراد المجتمع.

ويعتمد البحث المنهج التحليلي التفسيري في دراسة الآية ضمن سياقها القرآني، مع الاستفادة من التفاسير بالمأثور والتفاسير اللغوية والعقلية، إلى جانب المنهج الاستنباطي لاستخراج القيم والمقاصد المرتبطة بالتعايش المجتمعي. ويبدأ بتحديد المفاهيم الرئيسة، ثم دراسة السياق العام للآية، قبل الانتقال إلى تحليل أوامرها ونواهيها تحليلاً مفصلاً، وبيان أثر كل منها في ترسيخ قيم الإحسان، والتراحم، والتكافل، مع الوقوف على دلالة ترتيبها، والحكمة من اقترانها بخاتمة التولي والإعراض.

كما يناقش البحث أثر الالتزام بهذه التوجيهات القرآنية – أو إهمالها – على واقع المجتمعات المعاصرة، مبيناً انعكاس ذلك على مستوى التماسك الاجتماعي. وتبرز أهمية البحث في معالجته لقضايا معاصرة، كالتفكك الأسري وضعف قيم الإحسان، من خلال تأصيلها في النص القرآني.

وقد خلص البحث إلى أن الآية تمثل إطاراً مرجعياً متكاملاً لتحقيق التعايش المجتمعي، يبدأ بإصلاح الفرد والأسرة، ويمتد ليشمل مختلف فئات المجتمع، مؤكداً الترابط بين القيم القرآنية والنصوص النبوية في بناء مجتمع متكافل ومتراحم.

الكلمات المفتاحية: التعايش المجتمعي، التكافل الاجتماعي، الإحسان، الإصلاح، القيم القرآنية.

* جامعة الوصل الإمارات العربية المتحدة iyad.ibrahim@alwasl.ac.ae ,
** جامعة الوصل الإمارات العربية المتحدة Yasmin.2420467@alwasl.ac.ae ,

Bakara Suresi 83. Âyette Yer Alan Ahit Ayetinin Toplumsal Birlikte Yaşama İşaret Eden Hükümleri

Prof. İyad Ahmed İbrahim*
Lisans Öğrencisi Yasmin Muhammed Adan**

Özet

Toplumsal birlikte yaşam, İslam şeriatının ortaya koyduğu temel amaçlardan biri olarak kabul edilir. Zira İslam'ın metinleri, toplumun bütünlüğünü koruyan ve parçalanmasını önleyen kapsamlı bir değerler ve hükümler sistemi sunmaktadır. Bu araştırma, Bakara Suresi'nin 83. âyetinde yer alan hükümleri analiz etmeyi ve bu hükümlerin barışçıl birlikte yaşamın inşası ile toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesindeki anlamlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Araştırma, âyeti Kur'an bağlamı içinde incelemek üzere analitik ve tefsirsel bir yöntem benimsemekte; rivayet tefsirleri ile dilsel ve aklî yorumlardan yararlanmaktadır. Ayrıca toplumsal birlikte yaşamla ilgili değer ve amaçları ortaya çıkarmak için tümdengelim yöntemi kullanılmaktadır. Çalışma, temel kavramların tanımlanmasıyla başlamakta, ardından âyetin genel bağlamı incelenmekte ve sonrasında emir ve yasaklar detaylı şekilde analiz edilerek bunların iyilik, merhamet ve dayanışma gibi değerlerin yerleşmesindeki rolü açıklanmaktadır. Ayrıca bu hükümlerin sıralanışının anlamı ve yüz çevirme ile ilgisiz kalma temasına bağlanmasının hikmeti ele alınmaktadır.

Araştırma ayrıca bu Kur'ani yönlendirmelere uyulmasının veya ihmal edilmesinin çağdaş toplumlar üzerindeki etkisini tartışmakta ve bunun toplumsal bütünlük üzerindeki yansımalarını ortaya koymaktadır. Çalışmanın önemi, aile yapısının zayıflaması ve iyilik değerlerinin azalması gibi güncel sorunları Kur'an metni temelinde ele almasına dayanmaktadır.

Araştırma, söz konusu âyetin toplumsal birlikte yaşamı gerçekleştirmek için kapsamlı bir referans çerçevesi sunduğu sonucuna varmıştır. Bu çerçeve birey ve ailenin ıslahıyla başlamakta ve toplumun tüm kesimlerini kapsamaktadır. Ayrıca Kur'an değerleri ile Peygamberî öğretiler arasındaki güçlü bağ vurgulanarak, dayanışma ve

* alWasl Üniversitesi, BAE, iyad.ibrahim@alwasl.ac.ae

** alWasl Üniversitesi, BAE, Yasmin.2420467@alwasl.ac.ae

merhamet temelli bir toplumun inşasına işaret edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Birlikte Yaşam, Sosyal Dayanışma, İyilik, Islah, Kur'ani Değerler.

Rulings Indicating Social Coexistence in the Covenant Verse (83) of Surah Al-Baqarah

Professor Dr. Iyad Ahmad Ibrahim*
Undergraduate Student Yasmin Mohammed Adan**

Abstract

Social coexistence is considered one of the major objectives established by Islamic law (Sharia), as its texts provide a comprehensive system of values and regulations that preserve the cohesion of society and protect it from fragmentation. This study aims to analyze the rulings mentioned in the Covenant Verse (83) of Surah Al-Baqarah and to explore their implications in building peaceful coexistence and enhancing social solidarity among members of society.

The research adopts an analytical and interpretive approach in examining the verse within its Qur'anic context, benefiting from traditional exegesis as well as linguistic and rational interpretations. It also employs a deductive method to extract values and objectives related to social coexistence. The study begins by defining key concepts, then examines the general context of the verse, followed by a detailed analysis of its commands and prohibitions, highlighting the role of each in establishing values such as benevolence, compassion, and solidarity. It also considers the significance of their ترتيب (sequence) and the wisdom behind their association with the concluding theme of turning away and neglect.

Furthermore, the research discusses the impact of adhering to-or neglecting-these Qur'anic directives on contemporary societies, demonstrating their reflection on the level of social cohesion. The importance of this study lies in addressing contemporary

* AlWasl University, UAE, iyad.ibrahim@alwasl.ac.ae

** AlWasl University, UAE, Yasmin.2420467@alwasl.ac.ae

issues, such as family disintegration and the decline of benevolence, by rooting them in the Qur'anic text.

The study concludes that the verse represents a comprehensive reference framework for achieving social coexistence, beginning with the reform of the individual and the family and extending to all segments of society, emphasizing the interconnection between Qur'anic values and Prophetic teachings in building a cohesive and compassionate community.

Keywords: Social Coexistence, Social Solidarity, Benevolence, Reform, Qur'anic Values.

Âl-i İmrân 64-79. Âyetler Işığında İslam Medeniyeti'nde Çoğulculuğun Epistemolojik ve Ahlakî Temelleri

Prof. Dr. Erkan YAR*

Özet

Bu çalışma; İslam medeniyetinde birlikte yaşamın temel ilklerinin Kur'an tarafından belirlendiği ilkesinden hareketle, toplumsal alanda farklı dinlere ve inançlara mensup bireylerle birlikte yaşamın imkanını tartışmaktadır. Kur'an'daki bazı bağlamların belirli konularda odaklaştığı gerçeğinden hareketle Âl-i İmrân 64-79. âyetlerde çoğulculuğun epistemolojik ve ahlakî temellerinin inşa edildiği düşünülmektedir. Bu bağlamda epistemolojik temeller olarak; ortak bilgi zemini, bilgi dışı tartışmanın reddedilmesi, şeffaflık, dinsel otoritenin sınırlılığı ve dürüstlük ilklerine yer verilecektir. Ahlakî temeller olarak tercihlerinin cezalandırma sebebi sayılmaması nedeniyle inanç özgürlüğünün tanınması, hukukî eşitlik ve kişisel sorumluluk, sözleşme hukuku ve güven ahlakı, şeffaflık ve dürüstlük ilkesi, dinsel otoritelerinin konumlarının tanımlanması gibi ilkelere yer verilecektir. "İbrahim'e en yakın olanların ona uyanlar olacağı" ilkesinin inanç bakımından yakınlığın soy bakımından yakınlıktan önce geleceğine ve ellerinde bir yasa/*kitâb* olanların kendilerinde bir yasa olmayan ümmilere karşı ahlakî sorumluluk taşımaları gerektiğine gönderme yaptığına değinilecektir.

Bu çalışma, söz konusu bağlamın bütüncül bir model ortaya koyup koymadığı sorununu inceleyecektir. Bu âyetler İslam'da birlikte yaşamın sadece toplumsal bir zorunluluk olmadığına ve teolojik zemine dayandığında vurgu yapacaktır. Bu bağlamda anılan kavramların tarihsel süreçte çeşitli amaçlara bağlı olarak nasıl bir anlam örgüsüne büründürüldüğü belirtilecektir.

Söz konusu bağlamla ilişkili bütüncül çalışmalar mevcut değildir. Önceki çalışmalar daha çok diyalog epistemolojisi, ehl-i kitap ve özellikle de Hıristiyanlarla dalaşma, Ehl-i kitap hukuku, İbrahim (a.s.) ortak paydası vb. şeklinedir. Bu çalışmada ise bu bağlamda epistemolojik ve ahlakî temeler üzerinde inşa edilen İslam'da ortak yaşam teolojisinin imkanı ortaya konulacaktır. Bu çalışmada üç temel yöntem kullanılacaktır.

* Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, eyar@firat.edu.tr

İlk olarak, ayetlerin kendi bütünlüğünü ortaya çıkarmak için metin içi çözümleme yapılacaktır. Bu çözümlemede; kelimetun sevâ, rabbani, ahd, ilim, ümmî, kitap ehli vb. kavramların anlam alanları belirlenecek, bağlam bütünlüğü korunacak ve tekrar eden temalar sorgulanacaktır. Metinler arası okuma yöntemi ile Kur'an'ın önceki metinlerle ilişkisi betimlenecektir. Burada amaç metinler arası benzerliklere işaret etmenin ötesinde dönüşüm ve yeniden inşa ilkesi gözetilmesidir. Üçüncü olarak da kurucu okuma yöntemi ile birlikte yaşamın teolojisi, epistemolojisi, ahlakı ve hukukuna ait şema oluşturmak hedeflenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Birlikte yaşam, Kelimetun Sevâ, Yasa Ehli, Ümmî.

The Epistemological and Moral Foundations of Pluralism in Islamic Civilization: A Study of Qur'ān 3:64-79

Prof. Erkan Yar*

Abstract

This study examines the possibility of coexistence with individuals belonging to different religions and belief systems within the social sphere, based on the premise that the fundamental principles of living together in Islamic civilization are determined by the Qur'an. Proceeding from the fact that certain Qur'anic contexts focus on specific issues, it is argued that Qur'ān 3:64–79 constructs the epistemological and ethical foundations of pluralism. In this regard, the epistemological foundations to be addressed include: a shared epistemic ground, the rejection of non-knowledge-based disputation, transparency, the limitation of religious authority, and the principle of honesty. As for the ethical foundations, the study will discuss principles such as the recognition of freedom of belief-on the grounds that individual choices should not be subject to punishment-legal equality and individual responsibility, contract-based relations and the ethics of trust, transparency and honesty, and the definition of the role of religious authorities.

Furthermore, the principle that "those closest to Abraham are those who follow

* Fırat University, Faculty of Theology, Türkiye Türkiye, eyar@firat.edu.tr

him" will be examined as an indication that proximity in faith precedes genealogical proximity, and that those who possess a revealed law/scripture bear a moral responsibility toward the unlettered (ummī) who do not possess such a scripture.

This study investigates whether the aforementioned context presents a coherent and holistic model. It argues that these verses demonstrate that coexistence in Islam is not merely a social necessity but is grounded in a theological framework. In this connection, the study also explores how the key concepts mentioned have acquired different semantic configurations throughout history in relation to various intellectual and social agendas.

To date, no comprehensive studies have examined this context in an integrative manner. Previous scholarship has largely focused on themes such as the epistemology of interreligious dialogue, polemics with the People of the Book-particularly Christians-the legal status of the People of the Book, and Abraham as a shared point of reference. By contrast, this study seeks to demonstrate the possibility of a "theology of coexistence" in Islam, constructed upon epistemological and ethical foundations within this Qur'anic context.

Methodologically, the study employs three main approaches. First, an intratextual analysis is conducted in order to reveal the internal coherence of the verses. In this analysis, the semantic fields of key concepts such as *kalimatun sawāʾ* (a common word), *rabbānī* (godly/scholarly), *ʿahd* (covenant), *ʿilm* (knowledge), *ummī*, and *ahl al-kitāb* (People of the Book) are examined, while maintaining contextual integrity and identifying recurring themes. Second, an intertextual approach is utilized to describe the relationship between the Qur'an and earlier scriptural traditions. The aim here is not merely to point out similarities, but to trace processes of transformation and reconfiguration. Third, a constructive reading is adopted in order to develop a conceptual framework encompassing the theology, epistemology, ethics, and legal dimensions of coexistence.

Keywords: Kalām, Coexistence, Kalimatun Sawāʾ, People of the Book, Ummī.

الأسس المعرفية والأخلاقية للتعددية في الحضارة الإسلامية في ضوء آيات آل عمران (٦٤–٧٩)

Prof. Erkan YAR*

الملخص

تتناول هذه الدراسة إمكان العيش المشترك مع أفراد ينتمون إلى أديان ومعتقدات مختلفة في المجال الاجتماعي، انطلاقًا من مبدأ مفاده أن القرآن الكريم هو الذي يحدد الأسس الرئيسة للعيش المشترك في الحضارة الإسلامية. وبالاستناد إلى حقيقة أن بعض السياقات القرآنية تتركز حول قضايا محددة، يُفترض أن آيات آل عمران (٦٤–٧٩) تُؤسِّس للأسس الإبستمولوجية والأخلاقية للتعددية.

وفي هذا السياق، سيتم تناول الأسس الإبستمولوجية المتمثلة في: الأرضية المعرفية المشتركة، ورفض الجدل غير القائم على العلم، والشفافية، ومحدودية السلطة الدينية، ومبدأ الصدق. أما الأسس الأخلاقية فتشمل: الاعتراف بحرية الاعتقاد لكون الاختيارات الدينية لا ينبغي أن تُعد سببًا للعقاب، والمساواة القانونية والمسؤولية الفردية، وقانون العقود وأخلاق الثقة، ومبدأ الشفافية والصدق، وتحديد موقع السلطات الدينية.

كما ستتناول الدراسة دلالة مبدأ «أن أولى الناس بإبراهيم هم الذين اتبعوه» بوصفه إشارة إلى أن القرب في الإيمان يسبق القرب في النسب، وأن الذين لديهم شريعة كتاب يتحملون مسؤولية أخلاقية تجاه الأميين الذين لا يمتلكون كتابًا.

وتسعى هذه الدراسة إلى فحص ما إذا كان هذا السياق يقدم نموذجًا كليًا متكاملًا. كما تؤكد أن العيش المشترك في الإسلام ليس مجرد ضرورة اجتماعية، بل يقوم على أساس لاهوتي. وفي هذا الإطار، سيتم بيان الكيفية التي اكتسبت بها المفاهيم المذكورة عبر التاريخ دلالات مختلفة تبعًا لغايات وسياقات متعددة.

ولا توجد دراسات شاملة تناولت هذا السياق بصورة كلية؛ إذ انصبت الدراسات السابقة غالبًا على إبستمولوجيا الحوار، أو الجدل مع أهل الكتاب-وخاصة المسيحيين-أو أحكام أهل الكتاب، أو اعتبار إبراهيم (عليه السلام) قاسمًا مشتركًا. أما هذه الدراسة فتهدف إلى إبراز إمكانية تأسيس «لاهوت العيش المشترك» في الإسلام، انطلاقًا من أسس إبستمولوجية وأخلاقية مستمدة من هذا السياق القرآني.

وتعتمد هذه الدراسة على ثلاثة مناهج رئيسة: أولًا: التحليل الداخلي للنص (التحليل السياقي) للكشف عن البنية المتكاملة للآيات، حيث سيتم تحديد الحقول الدلالية لمفاهيم مثل: كلمة سواء، رباني، عهد، علم، أمي، أهل الكتاب، مع الحفاظ على وحدة السياق وتحليل الموضوعات المتكررة. ثانيًا: القراءة البين-نصية، لبيان علاقة القرآن بالنصوص السابقة، مع التركيز ليس فقط على أوجه التشابه، بل على مبادئ التحول وإعادة البناء.

ثالثًا: القراءة التأسيسية (الإنشائية)، بهدف بناء نموذج نظري يشمل لاهوت العيش المشترك وإبستمولوجيته وأخلاقياته وإطاره القانوني.

الكلمات المفتاحية: علم الكلام، العيش المشترك، كلمة سواء، أهل الكتاب، أمي.

* Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, eyar@firat.edu.tr

İslam Medeniyetinde Birlikte Yaşama Kültürünün Oluşmasında İbadetlerin Rolü

Prof. Dr. Adnan KOŞUM*

Özet

İslam medeniyeti, bireysel ibadetler ile toplumsal düzen arasında organik bir ilişki kuran bütüncül bir yapı sergiler. Bu çalışmada, ibadetlerin toplumsal bütünleşme, kolektif bilinç ve birlikte yaşama kültürünün oluşumundaki işlevi incelenmiştir. İbadetler, yalnızca bireyin Allah ile ilişkisini düzenleyen ritüeller olarak değil, aynı zamanda toplumsal yapıyı pekiştiren kurumsal mekanizmalar olarak işlev görmektedir. Namaz, zekât, oruç ve hac gibi temel ibadetler, bireyler arasında eşitlik, dayanışma, empati ve kardeşlik bilincinin gelişmesine katkıda bulunarak birlikte yaşama kültürünü desteklemektedir.

Namaz, özellikle cemaatle icra edildiğinde fertleri ortak bir mekân ve zaman çerçevesinde bir araya getirerek sosyal etkileşimi artırmakta ve kolektif bilinç oluşturmakta, farklı sosyal ve ekonomik statülere sahip bireyler arasında eşitlik ve aidiyet bilincini güçlendirmektedir. Zekât, ekonomik adaletin tesisine yönelik bir ibadet olarak toplumda gelir dağılımını dengelemekte, vakıf kurumlarıyla desteklenerek yardımlaşma ve sosyal refah kültürünün kurumsallaşmasını sağlamaktadır. Oruç ibadeti ise bireysel irade ve sabır eğitiminin yanı sıra toplumsal empatiyi güçlendiren bir mekanizma olarak öne çıkar. Açlık ve yoksunluk tecrübesi, fertlerin ihtiyaç sahiplerini anlamasına ve paylaşma kültürünü benimsemesine katkı sağlar. Ramazan boyunca toplu ibadetler, toplumsal dayanışma ve kaynaşmanın görünür biçimde yaşanmasını mümkün kılmaktadır.

Hac, İslam'ın evrensel boyutunu yansıtan bir ibadet olarak, farklı coğrafya, dil ve kültürlerden gelen Müslümanları ortak bir amaç etrafında birleştirir. İhram uygulaması, sosyal statü farklarını ortadan kaldırarak eşitliği simgeler ve ümmet bilincinin pekişmesini sağlar. Bu yönüyle hac, toplumsal bütünleşmenin uluslararası boyutta gerçekleşmesini mümkün kılan evrensel bir deneyim sunmaktadır.

Cami yapıları, İslam şehir medeniyetinde toplumsal bütünleşmenin kurumsal merkezi

* Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, adnankosum@sdu.edu.tr

olarak öne çıkmıştır. Cemaatle ibadet, bireyleri bir araya getirerek sosyal ilişkilerin yoğunlaşmasını ve dayanışmanın gelişmesini sağlamıştır. İlk dönem camileri, ibadet mekânı olmanın ötesinde eğitim, danışma, sosyal yardımlaşma ve kamu yönetimi işlevlerini de yerine getirerek toplumsal hayatın merkezi hâline gelmiştir.

Sonuç olarak, İslam medeniyetinde ibadetler, ferdî dindarlığın ötesinde toplumsal düzenin ve birlikte yaşama kültürünün temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Bu ibadetler, toplumda barış, eşitlik, dayanışma ve aidiyet bilincinin güçlenmesine önemli katkılar sunmakta ve toplumsal bütünleşmenin sürekliliğini sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Medeniyeti, İbadet, Sosyal Dayanışma, Birlikte Yaşama Kültürü, İslam Toplumu.

The Role of Worship in the Formation of the Culture of Coexistence in Islamic Civilization

Prof. Adnan KOŞUM*

Abstract

Islamic civilization establishes an organic relationship between individual worship practices and societal order, creating a comprehensive framework for both spiritual and social life. This study examines the role of worship in fostering social cohesion, collective consciousness, and the culture of communal living. Worship in Islam is not only a set of ritual obligations regulating the individual's relationship with God but also functions as a structural mechanism reinforcing societal order. Core acts of worship-namaz (ritual prayer), zakat (almsgiving), fasting, and hajj (pilgrimage)-contribute to the development of equality, solidarity, empathy, and brotherhood among believers, thereby supporting the formation of a communal culture.

Namaz, especially when performed in congregation, brings individuals together within shared temporal and spatial frameworks, enhancing social interaction and reinforcing collective consciousness. It fosters a sense of equality and belonging across diverse social and economic backgrounds. Zakat serves as a mechanism for

* Süleyman Demirel University, Faculty of Theology, Türkiye, adnankosum@sdu.edu.tr

economic justice by redistributing wealth, while waqf institutions institutionalize social welfare, encouraging sustained community support and cooperative networks.

Fasting cultivates individual self-discipline and patience while simultaneously promoting societal empathy. Experiencing hunger and deprivation allows individuals to better understand the needs of the disadvantaged and strengthens a culture of sharing. During Ramadan, collective iftars and congregational prayers reinforce social solidarity and community bonding.

Hajj represents the universal dimension of Islam, bringing together Muslims from diverse geographies, languages, and cultures for a shared purpose. The ihram attire symbolizes equality by eliminating social distinctions and reinforces the collective identity of the ummah. In this way, hajj facilitates social cohesion on an international scale.

Mosques function as the institutional centers of social integration within Islamic urban civilization. They provide venues where collective worship enhances social interaction, fosters solidarity, and strengthens community ties. Early mosques also served educational, consultative, charitable, and administrative purposes, highlighting their central role in public life.

In conclusion, worship in Islamic civilization transcends individual religiosity, forming the foundational framework for societal order and the culture of communal living. Through worship, communities cultivate peace, equality, solidarity, and a sense of collective belonging, thereby ensuring the continuity of social cohesion.

Keywords: Islamic Civilization, Worship, Social Solidarity, Culture of Coexistence, Islamic Society.

Fıkıh ve Vatan Arasında Endülüs Müslümanları (Müdeccenler): el-Venşerîsî'nin *Esne'l-Metâcir* Risalesi Bağlamında Hicretin Vücubiyeti ve Sosyolojik Sonuçları

Doç. Dr. Adem YILDIRIM*

Özet

Bu çalışma, Mağrip ve Endülüs fıkıh tarihinin en etkili figürlerinden biri olan Ebû'l-Abbâs Ahmed bin Yahyâ el-Venşerîsî'nin (ö. 914/1508), Granada'nın düşüşünden kısa bir süre önce, Hicri 890 (M. 1485) yılında kaleme aldığı "Esne'l-Metâcir fî Beyâni Ahkâmi men Galebe alâ Vatanihi'n-Nasârâ ve lem Yühâcir" adlı risalesini disiplinler arası bir perspektifle incelemektedir. Reconquista (Yeniden Fetih) hareketinin neticesinde İslam hakimiyetinden çıkan topraklarda yaşamaya devam eden Müslümanların (Müdeccenler) fıkhi statüsü, İslam hukuk tarihinin en sancılı tartışma konularından birini teşkil etmektedir. Venşerîsî, bu eserinde darülharpte ikameti sadece bir tercih değil, dini kimliğin tasfiyesiyle eşdeğer bir "zillet" hali olarak nitelendirmiş ve hicreti imanın muhafazası için mutlak bir farz (vücubiyet) olarak kurgulamıştır.

Bildiride, müellifin hicretin gerekliliğini temellendirirken kullandığı nasslar ve "zevâcir" (caydırıcı yaptırımlar) başlığı altında topladığı hukuki kısıtlamalar analiz edilmektedir. Venşerîsî; Müdeccenlerin arkasında namaz kılınamayacağı, kestikleri hayvanların etinin yenilemeyeceği ve mahkemelerdeki şahitliklerinin geçersiz sayılacağı yönündeki katı fetvalarıyla, aslında bir "fıkhi tecrit" stratejisi izlemiştir. Bu tutum, asimilasyon tehlikesine karşı radikal bir *direniş manifestosu* niteliği taşısa da imkansızlıklar nedeniyle vatanını terk edemeyen alt sınıf Müslümanları (çiftçi ve zanaatkarlar) hem dindaşları hem de Hristiyan otoriteler arasında savunmasız bırakmıştır.

Ayrıca çalışma, Dr. Hüseyin Müniş'in tahkiki üzerinden müellifin kuralcı (mukallid) yaklaşımına yönelik eleştirileri de tartışmaya açmaktadır. Venşerîsî'nin, mülksüzleşme ve yol güvenliği gibi insani mazeretleri fıkhi denkleme dahil etmeyerek geliştirdiği "celal fıkhı", Tunuslu büyük fakih ve muhaddis el-Mâzerî'nin (ö. 536/1141),

* Kırıkkale Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Türkiye, ademyildirim10@gmail.com

Sicilya örneğindeki "şefkat fıkhı" ile mukayese edilmektedir. el-Mâzerî Sicilya'nın Normanlar tarafından işgali ve adada kalan Müslümanların durumu karşısında, İslam hukuk tarihinde "şefkat fıkhı" olarak adlandırılan son derece kapsayıcı ve merhametli bir yaklaşım sergilemiştir. Aslen Sicilyalı olan Mâzerî, vatanlarını kaybetmenin ve gayrimüslim idaresinde yaşamanın verdiği psikolojik yıkımı bizzat tecrübe etmiş bir alim olarak, meseleye sadece soğuk fıkhi metinler üzerinden değil, insan onuru ve zaruretler penceresinden bakmıştır. O, hicret etmeye güç yetiremeyen veya kurulu düzenini bırakamayan Sicilyalı Müslümanlar için "şefkat ve merhamet" temelli mazeretler ileri sürmüş, onları dışlamak yerine toplumsal bağlarını korumaya öncelik vermiştir.

Mâzerî'nin bu yaklaşımı, özellikle mültecilere karşı sergilediği cömertlik ve onları yeni vatanlarına (Tunus ve Mağrip kıyıları) alıştırma çabalarıyla somutlaşmıştır. O, Sicilya'dan gelenleri sadece dini hükümlere uymayan "günahkarlar" olarak değil, "musibete uğramış kardeşler" olarak görmüştür. Mâzerî'nin mülteci statüsündeki bu insanlara karşı beslediği derin sevgi ve garipliklerini unutturma çabası, fıkhın sadece yasaklardan ibaret olmadığını, aynı zamanda bir "birleştirme ve iyileştirme" sanatı olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu tutum, yüzyıllar sonra aynı durumdaki Endülüslüleri "küfür ve isyan" ile itham eden el-Venşerîsî'nin katı tutumuyla bir tezat oluşturmaktadır.

Ancak bildiri, Venşerîsî'nin bu tavizsiz tutumunu sadece bir "katılık" olarak değil, aynı zamanda bir "stratejik tahliye operasyonu" ve tarihsel bir zorunluluk olup olmadığı noktasında tartışmaya açmaktadır. Müellifin, asimilasyon tehlikesi altındaki Müslüman nüfusu Mağrip'e taşıyarak onların fiziksel varlığını ve dini kimliğini koruma amacı güttüğü, bu yönüyle fetvanın binlerce insanın hayatta kalmasını sağlayan bir "şok tedavisi" işlevi gördüğünü söylemek de mümkündür.

Sonuç olarak bildiri; *Esne'l-Metâcir*'in bir yandan İslami kimliği koruma azmini temsil ettiğini, diğer yandan ise el-Mâzerî'nin temsil ettiği kapsayıcı fıkıh geleneğinin uzağında bir fetvayı benimsediğini ortaya koymaktadır. Ama aynı zamanda Endülüs İslam mirasını Mağrip coğrafyasında yeniden var eden radikal bir bekâ stratejisi olma özelliğini sentezleyerek sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: el-Venşerîsî, Endülüs, Müdeccenler, Hicret, Darü'l-İslam.

Andalusian Muslims Between Jurisprudence and Homeland (Mudejars): The Necessity of Hijrah and Its Sociological Consequences within the Context of al-Wansharisi's *Asna al-Matajir*

Assoc. Prof. Adem YILDIRIM*

Abstract

This study examines the treatise titled "Asna al-Matajir fi Bayani Ahkami man Galaba ala Watanihi'n-Nasara wa lam Yuhajir," authored by Abu'l-Abbas Ahmad ibn Yahya al-Wansharisi (d. 914/1508), one of the most influential figures in Maghrebi and Andalusian legal history, shortly before the Fall of Granada in 890 AH (1485 AD). The legal status of Muslims (Mudejars) who continued to reside in territories that fell under Christian rule following the *Reconquista* movement remains one of the most agonizing debates in Islamic legal history. In this work, al-Wansharisi characterized residing in *Dar al-Harb* (the Abode of War) not merely as a choice but as a state of "humiliation" equivalent to the dissolution of religious identity, constructing *Hijrah* (migration) as an absolute religious obligation (*wujub*) for the preservation of faith.

The paper analyzes the textual evidences (*nass*) used by the author to establish the necessity of migration and the legal restrictions categorized under the title of "zawajir" (deterrent sanctions). Al-Wansharisi's rigorous fatwas-stating that prayers led by Mudejars are invalid, animals slaughtered by them are forbidden to consume, and their testimonies in court are void-essentially pursued a strategy of "legal isolation." While this stance represents a radical manifesto of resistance against the threat of assimilation, it simultaneously left lower-class Muslims (farmers and artisans), who lacked the means to abandon their homeland, vulnerable between their co-religionists and Christian authorities.

Furthermore, through the critical analysis of Dr. Hussain Monis, the study discusses the criticisms directed toward the author's literalist (*muqallid*) approach. Al-

* Kırıkkale University, Faculty of Islamic Sciences, Türkiye, ademyildirim10@gmail.com

Wansharisi's "Jurisprudence of Majesty" (*Jalal*), which excluded human excuses such as loss of property and lack of road safety, is compared with the "Jurisprudence of Compassion" of the great Tunisian jurist and scholar of hadith, al-Mazari (d. 536/1141), in the context of Sicily. Al-Mazari, having personally experienced the psychological devastation of losing one's homeland under Norman rule, approached the issue not merely through cold legal texts but through the lens of human dignity and necessity. He prioritized maintaining social ties rather than alienating those who lacked the means to migrate. His approach, welcoming refugees not as "sinners" but as "afflicted brothers," demonstrates that jurisprudence is not just a set of prohibitions but an art of "unification and healing."

However, this paper also opens for discussion whether al-Wansharisi's uncompromising attitude was merely "rigidity" or a "strategic evacuation operation" and a historical necessity. It is possible to argue that the author aimed to preserve the physical presence and religious identity of the Muslim population by driving them toward the Maghreb, and in this sense, the fatwa functioned as a form of "shock therapy" that ensured the survival of thousands. In conclusion, this paper presents *Asna al-Matajir* as a work that represents the determination to preserve Islamic identity while adopting a stance distant from the inclusive legal tradition of al-Mazari. Simultaneously, it synthesizes the work's characteristic as a radical survival strategy that re-established the Andalusian Islamic heritage within the Maghrebi geography.

Keywords: al-Wansharisi, Andalusia, Mudejars, Hijrah, Dar al-Islam.

İslam Medeniyetinde Yeniden İnşa ve Birlikte Yaşama: Murtaza Mutahhari'nin Fıtrat ve Akıl Merkezli Toplum Tasavvuru

Doç. Dr. Habip DEMİR*

Özet

İslam medeniyeti, tarihsel süreç içerisinde farklı inanç, kültür ve düşünce geleneklerini bünyesinde barındıran zengin bir "birlikte yaşama" tecrübesine sahiptir. Ancak modern dönemde yaşanan kimlik krizleri ve toplumsal kutuplaşmalar, bu tecrübenin çağdaş bir dille yeniden yorumlanmasını zorunlu kılmıştır. İranlı düşünür Murtaza Mutahhari, bu arayışın merkezinde yer alan, geleneksel birikimi modern felsefi disiplinlerle harmanlayan en önemli simalardan biridir.

Bu tebliğ, Mutahhari'nin "yeni bir medeniyet" ve "ideal toplum" tasavvurunu, onun temel felsefi dayanağı olan "fıtrat kuramı" üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır. Mutahhari'ye göre birlikte yaşamanın zemini, teolojik veya siyasi uzlaşılardan önce, tüm insanlığın paylaştığı ortak bir antropolojik öz olan fıtrattır. Yazar, fıtratı merkeze alarak, farklı ideolojilerin ve inançların çatışmak yerine "insani ortak payda"da buluşabileceği bir toplumsal sözleşme önermektedir.

Tebliğ kapsamında Mutahhari'nin İslam ve Değişim (Zamanın Gerekleri) ile Fıtrat adlı eserleri temel alınarak; düşünce özgürlüğünün toplumsal barıştaki rolü, din-akıl dengesinin medeniyet inşasındaki önemi ve "öteki" ile kurulan diyalog metodu ele alınacaktır. Mutahhari'nin, kendi dönemindeki materyalist ve seküler akımlarla kurduğu akademik diyalog, onun "fikirlerin serbestçe çarpışması" ilkesinin pratik bir tezahürü olarak incelenecektir. Bu bağlamda fıtrat, sadece biyolojik bir içgüdü değil; adalete, hakikate ve hayra yönelen aşkın bir potansiyel olarak tanımlanır. Mutahhari, insanın bu içsel yöneliminin evrensel bir ahlak yasası doğurduğunu savunarak, medeniyetler arası çatışmanın kültürel kodlarda değil, fıtri değerlerden kopuşta aranması gerektiğini ileri sürer. Dolayısıyla onun düşüncesinde "öteki" ile kurulan ilişki, bir tahammül sınırından ziyade, aynı cevherden gelen iki varlığın ortak hakikat arayışındaki iş birliğine dönüşür. Bu yaklaşım, modern ulus-devlet

* Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, habipdemir@gumushane.edu.tr

yapılarının dayattığı yapay sınırları aşan, insanın manevi tekâmülünü merkeze alan ve farklılıkları zenginlik olarak kodlayan kuşatıcı bir medeniyet paradigmasının kapılarını aralamaktadır.

Sonuç olarak, Mutahhari'nin vizyonu; dışlayıcı bir kimlik inşası yerine, adaleti ve ahlakı merkeze alan, evrensel değerlerle barışık, dinamik bir İslam medeniyeti tasavvuru sunmaktadır. Bu tebliğ, Mutahhari'nin düşüncelerinin günümüz küresel çatışmalarına ve İslam dünyasındaki iç gerilimlere yönelik kapsayıcı ve uygulanabilir bir çözüm önerisi sunduğunu savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Murtaza Mutahhari, İslam Medeniyeti, Birlikte Yaşama, Fıtrat, Toplumsal Adalet, Düşünce Özgürlüğü.

Reconstruction and Co-existence in Islamic Civilization: Morteza Motahhari's Fitra and Reason-Centered Vision of Society

Assoc. Prof. Habib DEMİR

Abstract

Islamic civilization possesses a rich historical experience of "co-existence", having integrated diverse faiths, cultures, and intellectual traditions throughout the centuries. However, contemporary identity crises and social polarizations necessitate a modern reinterpretation of this heritage. The Iranian thinker Morteza Motahhari stands as one of the most prominent figures at the heart of this quest, harmonizing traditional scholarship with modern philosophical disciplines.

This paper aims to analyze Motahhari's vision of a "new civilization" and an "ideal society" through his foundational philosophical pillar: the theory of *fitra* (innate human nature). According to Motahhari, the ground for co-existence-prior to any theological or political consensus-is *fitra*, the common anthropological essence shared by all humanity. By centering *fitra*, the author proposes a social contract wherein disparate ideologies and beliefs can converge upon a "common human

denominator" rather than engaging in conflict.

Within the scope of this study, based primarily on Motahhari's works *Islam and the Needs of the Time* and *Fitra*, the role of freedom of thought in social peace, the significance of the religion-reason balance in civilizational construction, and the methodology of dialogue with the "other" will be examined. Motahhari's academic engagement with the materialistic and secular currents of his time will be analyzed as a practical manifestation of his principle of the "free clash of ideas." In this context, *fitra* is defined not merely as a biological instinct, but as a transcendent potential oriented toward justice, truth, and virtue. Asserting that this intrinsic human inclination generates a universal moral law, Motahhari argues that civilizational conflicts should be sought not in cultural codes, but in the detachment from fitric values. Consequently, in his thought, the relationship with the "other" transforms from a threshold of mere tolerance into a collaboration between two beings of the same essence in their collective pursuit of truth. This approach paves the way for an inclusive civilizational paradigm that transcends the artificial boundaries imposed by modern nation-state structures, centers spiritual evolution, and encodes differences as a form of richness.

In conclusion, Motahhari's vision offers a dynamic conception of Islamic civilization that is at peace with universal values and centered on justice and ethics, rather than an exclusionary construction of identity. This paper argues that Motahhari's ideas provide an inclusive and applicable solution to contemporary global conflicts and internal tensions within the Islamic world.

Keywords: Morteza Motahhari, Islamic Civilization, Co-existence, Fitra, Social Justice.

Promoting Coexistence through Government Policy: Challenges of Religious Moderation in Indonesia

Assoc. Prof. Jarot WAHYUDI*

Abstract

Indonesia, the country with the largest Muslim population in the world, is also characterized by high diversity in religion, ethnicity, language, and culture. In this pluralistic context, *coexistence*-the ability of different communities to live together peacefully-serves as a cornerstone for social stability and national unity. Historically, Indonesia has developed cultural and religious practices that encourage tolerance and mutual respect. In recent years, the government has introduced a series of policies aimed at promoting social harmony and reinforcing the perception of Indonesian Islam as moderate, inclusive, and tolerant. These efforts reflect a strategic use of religious moderation as a policy instrument to promote coexistence. This paper examines how government policies influence and shape the practice of coexistence within Indonesian Islamic culture.

This study employs a qualitative approach based on literature review and public policy analysis. Data were collected from official government documents, ministerial programs, academic studies, and reports from religious institutions and civil society organizations. The analysis focuses on strategies designed to advance religious moderation, integrate tolerance and pluralism into education, and facilitate collaboration between the state and Islamic organizations to support social cohesion.

Findings indicate that the Indonesian government prioritizes religious moderation as a central strategy for promoting coexistence. Key initiatives include incorporating values of tolerance into curricula, facilitating interfaith dialogue, and supporting moderate Islamic organizations in maintaining social harmony. Public platforms and digital media are also leveraged to disseminate inclusive and peaceful religious narratives.

Despite these efforts, challenges persist, including social polarization, misinformation through digital media, and varying public understanding of religious moderation.

* State Islamic University (UIN) Sunan Kalijaga, Yogyakarta, Indonesia , jarot.wahyudi@uin-suka.ac.id

These issues highlight the need for continued collaboration among government institutions, educational sectors, religious leaders, and civil society to sustain policy effectiveness.

Overall, Indonesia's policy initiatives demonstrate a deliberate attempt to institutionalize religious moderation as a framework for promoting coexistence, strengthening pluralistic Islamic culture, and contributing to broader discussions on tolerance, diversity, and peaceful living.

Keywords: Religious Moderation, Promoting Coexistence, Indonesian Islamic Culture, Government Policy, Social Harmony.

Hükümet Politikaları Yoluyla Birlikte Yaşamı Teşvik Etmek: Endonezya'da Dini Ilımlılığın Zorlukları

Assoc. Prof. Jarot WAHYUDI*

Özet

Dünyanın en büyük Müslüman nüfusuna sahip ülkesi olan Endonezya, aynı zamanda din, etnisite, dil ve kültür açısından yüksek çeşitlilikle karakterize edilmektedir. Bu çoğulcu bağlamda birlikte yaşama (coexistence)-farklı toplulukların barış içinde bir arada yaşayabilme yeteneği-toplumsal istikrar ve ulusal birlik için temel bir unsur olarak işlev görmektedir. Tarihsel olarak Endonezya, hoşgörüyü ve karşılıklı saygıyı teşvik eden kültürel ve dini pratikler geliştirmiştir. Son yıllarda hükümet, toplumsal uyumu teşvik etmeyi ve Endonezya İslamı'nın ılımlı, kapsayıcı ve hoşgörülü olduğu algısını güçlendirmeyi amaçlayan bir dizi politika uygulamaya koymuştur. Bu çabalar, birlikte yaşamı teşvik etmek amacıyla dini ılımlılığın bir politika aracı olarak stratejik biçimde kullanılmasını yansıtmaktadır. Bu makale, hükümet politikalarının Endonezya İslam kültürü içinde birlikte yaşama pratiğini nasıl etkilediğini ve şekillendirdiğini incelemektedir.

Bu çalışma, literatür taraması ve kamu politikası analizine dayanan nitel bir yaklaşım kullanmaktadır. Veriler; resmi hükümet belgeleri, bakanlık programları,

* State Islamic University (UIN) Sunan Kalijaga, Yogyakarta, Indonesia , jarot.wahyudi@uin-suka.ac.id

akademik çalışmalar ve dini kurumlar ile sivil toplum kuruluşlarının raporlarından toplanmıştır. Analiz; dini ılımlılığı geliştirmeye yönelik stratejilere, eğitimde hoşgörü ve çoğulculuk değerlerinin entegrasyonuna ve toplumsal uyumu desteklemek amacıyla devlet ile İslami kuruluşlar arasındaki iş birliğinin güçlendirilmesine odaklanmaktadır.

Bulgular, Endonezya hükümetinin birlikte yaşamı teşvik etmek için dini ılımlılığı temel bir strateji olarak önceliklendirdiğini göstermektedir. Başlıca girişimler arasında müfredatlara hoşgörü değerlerinin dahil edilmesi, dinler arası diyaloğun teşvik edilmesi ve toplumsal uyumun korunmasında ılımlı İslami kuruluşların desteklenmesi yer almaktadır. Ayrıca kapsayıcı ve barışçıl dini anlatıların yaygınlaştırılması için kamusal platformlar ve dijital medya da kullanılmaktadır.

Bununla birlikte, toplumsal kutuplaşma, dijital medya yoluyla yayılan yanlış bilgiler ve dini ılımlılığa ilişkin farklı toplumsal anlayışlar gibi bazı zorluklar devam etmektedir. Bu durum, politika etkinliğini sürdürebilmek için hükümet kurumları, eğitim sektörü, dini liderler ve sivil toplum arasında sürekli iş birliğinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Genel olarak, Endonezya'nın politika girişimleri; birlikte yaşamı teşvik etmek, çoğulcu İslami kültürü güçlendirmek ve hoşgörü, çeşitlilik ve barış içinde yaşam konularındaki daha geniş tartışmalara katkıda bulunmak amacıyla dini ılımlılığı kurumsallaştırmaya yönelik bilinçli bir çabayı göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Dini Ilımlılık, Birlikte Yaşamı Teşvik Etme, Endonezya İslam Kültürü, Hükümet Politikası, Toplumsal Uyum.

تصوّرات أساتذة الدراسات الإسلامية في بعض الجامعات العربية حول دور التعليم الديني الجامعي في تعزيز قيم التسامح والتعايش

أستاذ مساعد محمد عيد محمد حسين قرعان*

نبذة عن الدراسة

ستهدف الدراسة إلى معرفة تصورات أساتذة الدراسات الإسلامية في بعض الجامعات العربية حول دور التعليم الديني الجامعي في تعزيز قيم التسامح والتعايش، واستخدمت الدراسة المنهج النوعي التحليلي، وستتكون عينة الدراسة من (١٩) أستاذًا، سيقدمون آرائهم وتصوراتهم حول الموضوع، سيتم اختيارهم بالطريقة القصدية ممن لديهم خبرة(٥) سنوات وأكثر، ويحملون رتبة أستاذ في الدراسات الإسلامية أوأساليب تدريس التربية الإسلامية في الجامعات العربية الآتية:

من الأردن، جامعة العلوم الإسلامية العالمية وجامعة آل البيت(٦) أساتذة،

من الإمارات، جامعة الوصل وجامعة الشارقة (٤) أساتذة،

من العراق، الجامعة العراقية(٣) أساتذة،

من مصر، جامعة الأزهر(٣) أساتذة،

من البحرين، جامعة العلوم التطبيقية أستاذ واحد،

من السعودية جامعة الجوف (٣) أساتذة.

وسيجرى توزيعهم على (٤) مجموعات، وتكونت أسئلة الدراسة من(سؤالين رئيسيين) و(٤) أسئلة فرعية، هما:

ما تصورات أساتذة الدراسات الإسلامية في بعض الجامعات العربية حول واقع دور التعليم الديني الجامعي في تعزيز قيم التسامح والتعايش حاليًا؟ والسؤالين:

الى أي مدى يرى اساتذة الدراسات الإسلامية ان مقررات التعليم الديني الجامعي الحالية تساهم فعليا في تعزيز قيم التسامح والتعايش لدى الطلبة؟

كيف يقيّمون مدى امتلاك الطلبة حاليا لهذه القيم نتيجة التعليم الديني الجامعي؟

ما التحديات التي يواجهها التعليم الديني الجامعي في تعزيز قيم التسامح والتعايش من وجهة نظر اساتذة الدراسات الإسلامية، وكيف يتعاملون معها؟ والسؤالين:

ما أبرز التحديات والعوائق التي تعيق دور التعليم الديني في نشر قيم التسامح والتعايش؟

ما الاستراتيجيات والممارسات التي يستخدمونها حاليا لمواجهة هذه التحديات؟

* جامعة العلوم الإسلامية العالمية – الأردن kingteacher@live.com ,

ولتحقيق أهداف الدراسة سيتم استخدام أسلوب المقابلات الشخصية شبه المفتوحة عبر Microsoft teams لرصد تصوراتهم عن الموضوع بطرح مجموعة من الأسئلة للتوصل إلى الإجابة عن أسئلة الدراسة.

أسئلة المقابلة عن : واقع دور التعليم الديني (٣) أسئلة، وعن التحديات والعوائق (٥) أسئلة، وعن الممارسات والاستراتيجيات الحالية، (٥) أسئلة، وعن المقترحات العملية (٣) أسئلة، وسؤال ختامي.

الكلمات المفتاحية: التصورات، الدراسات الإسلامية، أساتذة الجامعات، التعليم الديني، التسامح والتعايش

İslam Medeniyetinde Birlikte Yaşama Bilincini Geçmişten Geleceğe Taşımak: İhvân-ı Safâ Perspektifinden Bir Değerlendirme

Doç. Dr. Mehmet KARAKUŞ*

Özet

İslâm medeniyeti birlikte yaşama bilincine sahip önemli bir kültür havzasıdır. Bu bilinç yalnızca farklı toplulukların aynı coğrafyada bir arada varlık göstermesini ifade eden toplumsal bir zorunluluk ya da siyasal bir uzlaşma biçimi olmayıp, aynı zamanda varlık anlayışı, insan tasavvuru, ahlâk, bilgi ve siyaset arasında kurulan çok katmanlı bir medeniyet fikrinin sonucudur. Onuncu yüzyılın fikri hareketliliğinin düzeyini gösteren *İhvân-ı Safâ Risaleleri* de birlikte yaşama düşüncesini hem ontolojik hem de ahlâkî-siyasî boyutlarıyla ele alan önemli bir kaynak niteliğindedir. *Risaleler*, öncelikle varlık anlayışı bakımından insanları ayrıştıran değil, ortak bir hakikat zemininde buluşturan bir çerçeve sunmaktadır. *Risaleler*de, varlığın bir tek cevherden meydana geldiği fikri merkeze alınarak; insan toplulukları arasındaki farklılıkların özde değil ancak suretlerde ortaya çıktığı; farklılıkların mutlak bir ayrışma değil, ortak bir hakikatin çeşitli tezahürleri olarak görülmesi gerektiği ve aralarındaki asıl farkın bilgi, ahlâk ve fiillerde belirdiği ifade edilmektedir. Ayrıca *Risaleler*de mezhep, görüş ve inanç ayrılıklarının sebeplerini tartışılmakta; birlikte yaşamanın önündeki engelleri haset, taassup, iktidar tutkusu ve menfaat eksenli parçalanma üzerinden açıklanmaktadır.

İhvân-ı Safâ'nın ortaya koyduğu bu düşünce, birlikte yaşama bilincini ontolojik birlik ile ahlâkî çoğulluk arasında kurmaktadır. Bir taraftan bütün âlemi "büyük insan" olarak tasvir ederek varoluşsal bir bağlılık fikri geliştirirken diğer taraftan insanın nefsini eğitmesini, ilim ehliyle beraber olmasını ve kendisini dengeli bir hayata alıştırmasını istemektedir. Böylesi bir yaklaşım sonucunda birlikte yaşama düşüncesi ile yalnızca coğrafi anlamda yan yana bulunmayı değil; ortak iyiyi, adaleti ve hikmeti paylaşan bir medeniyet düzenin içinde var olmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma, İhvân-ı Safâ'nın bu iki yönlü yaklaşımını birlikte ele alarak, İslâm

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, mehmetkus@kilis.edu.tr

medeniyetinde birlikte yaşama bilincinin hangi esaslar üzerine kurulduğunu ve bu bilincin günümüz dünyasına hangi ilkeler üzerinden taşınabileceğini tartışmaktadır. Çalışmanın temel iddiası, İhvân-ı Safâ'da birlikte yaşamanın ne yalnızca metafizik birlik fikrine ne de yalnızca toplumsal uzlaşma arayışına indirgenebileceğidir. Aksine birlikte yaşama, varlığın birliğini kavrayan ontolojik idrak ile ihtilafı ahlâkî ölçüler içinde yöneten siyasî ve toplumsal bilincin birleşiminden doğmaktadır. Bu çerçevede İhvân-ı Safâ'nın yaklaşımı, hakikatin birliğini esas alan; buna rağmen insanî ve tarihî farklılıkların sebeplerini anlayan; hikmet, bilgi ve adalet etrafında bir medeniyet tasavvuru geliştiren bir yaklaşım olarak geçmişte geliştirilen erdem merkezli yaklaşımın günümüzde çoğulculuk, toplumsal barış, eğitim ve medeniyet tasavvuru açısından yeniden nasıl yorumlanabileceğini tartışmaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, İslâm Medeniyeti, İhvân-ı Safâ, Risaleler, Birlikte Yaşama, Ahlak.

Carrying the Consciousness of Coexistence in Islamic Civilization from the Past to the Future: An Evaluation from the Perspective of the Ikhwān al-Ṣafā

Doç. Dr. Mehmet KARAKUŞ*

Abstract

Islamic civilization constitutes a major cultural sphere shaped by a profound consciousness of coexistence. This consciousness does not merely signify a social necessity or a form of political compromise that enables different communities to inhabit the same geography together; rather, it is also the outcome of a multilayered civilizational vision established at the intersection of ontology, anthropology, ethics, knowledge, and politics. The *Rasāʾil* of the Ikhwān al-Ṣafā, which reflect the remarkable intellectual dynamism of the tenth century, likewise represent an important source that addresses the idea of coexistence in both its ontological and ethico-political dimensions. Above all, the *Rasāʾil* offer a framework that does not divide human beings in terms of their understanding of being, but instead gathers

* Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Türkiye, mehmetkus@kilis.edu.tr

them upon a common ground of truth. Centering on the idea that existence proceeds from a single substance, the *Rasāʾil* maintain that the differences among human communities arise not in essence but only in form; that such differences should not be regarded as absolute separations, but rather as diverse manifestations of a shared truth; and that the real distinctions among people become apparent in knowledge, morality, and action. In addition, the *Rasāʾil* discuss the causes of sectarian, doctrinal, and creedal divisions, explaining the obstacles to coexistence through envy, fanaticism, the lust for power, and fragmentation driven by self-interest.

The vision articulated by the Ikhwān al-Ṣafā grounds the consciousness of coexistence in a relationship between ontological unity and ethical plurality. On the one hand, by depicting the whole cosmos as the "macroanthropos" or "great human being," they develop the idea of an existential interconnectedness; on the other hand, they call upon the human being to discipline the self, to keep company with the learned, and to cultivate a balanced way of life. As a result, their conception of coexistence does not merely aim at geographical proximity or physical coexistence side by side; rather, it seeks participation in a civilizational order within which the common good, justice, and wisdom are shared.

This study examines these two complementary dimensions of the Ikhwān al-Ṣafāʾ's thought together in order to discuss the principles upon which the consciousness of coexistence in Islamic civilization was founded and the ways in which this consciousness may be carried into the contemporary world. Its central claim is that, in the thought of the Ikhwān al-Ṣafāʾ, coexistence can be reduced neither to a purely metaphysical idea of unity nor to a merely social search for compromise. On the contrary, coexistence emerges from the conjunction of an ontological awareness that comprehends the unity of being and a political and social consciousness capable of governing disagreement within ethical bounds. From this perspective, the approach of the Ikhwān al-Ṣafā may be understood as one that takes the unity of truth as its foundation, yet at the same time recognizes the causes of human and historical differences, and develops a vision of civilization centered on wisdom, knowledge, and justice. Accordingly, this study seeks to explore how this virtue-centered approach, formulated in the past, may be reinterpreted today in relation to pluralism, social peace, education, and the broader conception of civilization.

Keywords: Islamic Philosophy, Islamic Civilization, Ikhwān al-Safā, Rasāʾil, Coexistence, Morality.

Islamic Civilizational Pluralism and the Malaysian Experience: From Independence to the Madani Framework

Assoc. Prof. Ashurov SHAROFIDDIN*

Abstract

This study examines the relationship between historical models of pluralism in Islamic civilization and Malaysia's contemporary governance experience, particularly within the framework of Malaysia Madani. The research adopts a qualitative design grounded in historical and comparative analysis, enabling a systematic examination of governance institutions, historical experiences, and policy frameworks rather than relying on quantitative measures. The study explores how pluralistic governance structures developed in classical Islamic civilization and how their underlying principles may be reflected in Malaysia's modern constitutional and policy environment. The research utilizes qualitative textual data drawn from both primary and secondary sources. Primary sources include foundational historical and legal documents such as the Constitution of Medina, the Malaysian Federal Constitution, and official policy documents associated with the Malaysia Madani framework. These documents provide insight into the institutional arrangements and governance principles that shape pluralistic coexistence. Secondary sources include scholarly literature, such as peer-reviewed academic journal articles, books on Islamic civilization and political thought, and studies on Malaysian governance and multiculturalism. The data are obtained from historical Islamic texts, classical political writings, Malaysian government publications, and academic literature indexed in major scholarly databases such as Scopus and Web of Science. The analysis is conducted through thematic analysis and comparative institutional analysis. Thematic analysis identifies recurring themes related to pluralism, including religious freedom, governance structures, institutional autonomy, and socio-economic integration. A comparative analysis then evaluates the similarities and differences between historical Islamic governance models and Malaysia's contemporary governance framework to identify institutional continuities and adaptations of Islamic civilizational principles within a modern plural society.

Keywords: Islamic Civilizational Pluralism, Malaysia Madani Framework, Multicultural Governance, Islamic Political Thought, Peaceful Coexistence.

* IIUM Institute of Islamic Banking and Finance (IIBF), Malaysia, ashurov@iium.edu.my

Haricî Zihniyetten Günümüze Tekfirci Düşünce ve Birlikte Yaşama Krizi

Doç. Dr. Faruk GÜN*

Özet

Birlikte yaşama tecrübesi, yalnızca aynı coğrafyada bulunmakla sınırlı bir durum değildir. Ortak bir hukuk anlayışı, karşılıklı güven ve dinî meşruiyet zemininde oluşan toplumsal bir uzlaşıdır. Bu uzlaşının zayıfladığı dönemlerde dinî yorum alanı daralmakta, farklılıklar tehdit olarak algılanmakta ve din dili birleştirici olmaktan uzaklaşarak ayrıştırıcı bir kimlik aracına dönüşmektedir. İslam düşünce tarihinde bu kırılmanın en belirgin örneklerinden biri, tekfir ve taassup merkezli yaklaşımların kurumsallaşmasıdır. Erken dönemden itibaren ortaya çıkan Haricî zihniyet, yorum farkını küfürle eşitleyen ve dinî hükmü mutlaklaştıran anlayışıyla Müslüman toplumun iç barışını zedelemiştir. Bu yaklaşım yalnızca tarihsel bir hadise olarak kalmamış, modern dönemde farklı biçimlerde yeniden üretilmiş ve günümüzde DEAŞ gibi radikal örgütlerde daha sistematik bir görünüm kazanmıştır.

Bu çalışma, birlikte yaşama krizinin kelamî ve zihinsel kökenlerini Haricîliğin doğuşundan günümüz tekfirci hareketlerine kadar uzanan bir süreklilik içinde ele almaktadır. Amaç, meseleyi sadece tarihsel bir sapma olarak değil, tekrarlanabilir bir zihniyet kalıbı olarak değerlendirmektir. Çünkü sorun belirli örgütlerden çok, onları mümkün kılan düşünce formunda yatmaktadır. İman ile amel arasında kurulan katı özdeşlik, yorum alanını daraltan literal okuma biçimleri ve hakikatin tek bir grubun tekelinde görüldüğü anlayış, tekfiri kolaylaştıran temel unsurlar arasında yer almaktadır. Bu zihniyet, farklı yorumları meşru görmeyen ve toplumu sürekli bir "iman testi"ne tabi tutan bir yapı üretmektedir.

Modern dönemde tekfirci söylemin yeniden güç kazanması ise yalnızca teolojik sebeplerle açıklanamaz. Sosyolojik kırılmalar, kimlik krizleri ve siyasî istikrarsızlıklar bu yapıların yayılmasına zemin hazırlamaktadır. Özellikle DEAŞ örneğinde görüldüğü üzere dinî kavramlar ideolojik bir söylem içinde yeniden yorumlanmakta ve şiddet dinî bir görev gibi sunulmaktadır. Bu süreçte dijital medya

* Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, fgun@pau.edu.tr

ve küresel propaganda araçları, tekfirci zihniyetin daha geniş kitlelere ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Böylece tarihsel olarak yerel bir hareket niteliği taşıyan Haricî zihniyet, modern dönemde küresel ölçekte etkili olabilen bir radikalleşme formuna dönüşmüştür.

Çalışmada ayrıca birlikte yaşama tecrübesinin kelamî temelleri ele alınmakta, klasik kelam geleneğinde tekfir sınırlarını daraltan yaklaşımlar üzerinde durulmaktadır. Dinî yorumun mutlaklaştırılması yerine çoğulculuğu ve merhameti esas alan bir din anlayışının, toplumsal barışın en önemli güvencesi olduğu vurgulanmaktadır. Tekfir ve taassup merkezli yaklaşımların dinin birleştirici rolünü zayıflattığı, buna karşılık akıl ve vahiy dengesine dayanan kelamî yöntemin birlikte yaşama kültürünü güçlendirdiği ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda çalışma, geçmişten günümüze uzanan tekfirci zihniyetin analizini yaparken, İslam medeniyetinin birlikte yaşama tecrübesine katkı sağlayacak kelamî bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Taassup, Tekfir, Haricîlik, Birlikte Yaşama.

Takfiri Thought from Kharijite Mentality to the Present and the Crisis of Coexistence

Doç. Dr. Faruk GÜN*

Abstract

The experience of coexistence is not limited merely to inhabiting the same geography. It is a social consensus formed on the basis of a shared understanding of law, mutual trust, and religious legitimacy. In periods when this consensus weakens, the field of religious interpretation narrows, differences begin to be perceived as threats, and religious language ceases to be a unifying force and instead transforms into an instrument of exclusionary identity. One of the most striking examples of this rupture in the history of Islamic thought is the institutionalization of approaches centered on takfir and fanaticism. The Kharijite mentality that emerged in the early period equated interpretive differences with unbelief and, through its absolutist understanding of religious judgment, undermined the internal peace of Muslim society. This approach

* Pamukkale University, Faculty of Theology, Türkiye, fgun@pau.edu.tr

did not remain merely a historical phenomenon; it has been reproduced in different forms in the modern period and has acquired a more systematic appearance in radical organizations such as ISIS today.

This study examines the theological and intellectual roots of the crisis of coexistence within a continuity extending from the emergence of Kharijism to contemporary takfiri movements. Its aim is to evaluate the issue not merely as a historical deviation but as a reproducible pattern of mentality. The problem lies not only in particular organizations but in the mode of thought that makes them possible. The rigid identification established between faith and action, literalist readings that narrow the space of interpretation, and the perception of truth as the monopoly of a single group are among the fundamental factors that facilitate takfir. This mentality produces a structure that does not regard different interpretations as legitimate and constantly subjects society to a "test of faith."

The resurgence of takfiri discourse in the modern period cannot be explained solely by theological reasons. Sociological ruptures, identity crises, and political instability provide fertile ground for the spread of such structures. As seen particularly in the case of ISIS, religious concepts are reinterpreted within an ideological discourse, and violence is presented as a religious duty. In this process, digital media and global propaganda tools have enabled the takfiri mentality to reach broader audiences. Thus, the Kharijite mentality, historically a local movement, has transformed in the modern era into a form of radicalization capable of exerting influence on a global scale.

The study also addresses the theological foundations of coexistence and emphasizes approaches within the classical kalām tradition that restrict the boundaries of takfir. It underlines that a religious understanding grounded in pluralism and mercy, rather than the absolutization of religious interpretation, constitutes the most important guarantee of social peace. It demonstrates that approaches centered on takfir and fanaticism weaken the unifying role of religion, whereas the kalāmī method based on the balance of reason and revelation strengthens the culture of coexistence. In this context, while analyzing the takfiri mentality extending from the past to the present, the study aims to present a theological perspective that can contribute to the experience of coexistence within Islamic civilization.

Keywords: Kalām, Bigotry, Takfīr, Khārijism, Coexistence.

Mezhep Olgusunun İslam Düşüncesinin Gelişimine Katkısı (Mutedil Bir Yaklaşım)

Doç. Dr. Ahmet YALÇIN*

Özet

Gidilen yol anlamındaki mezhep kelimesi, tarihsel süreç içerisinde kavramsallaşarak amelî ya da itikâdî oluşumları ifade eder halde kullanılmaya başlanmıştır. Hz. Peygamber'in hayatta olduğu zamanda itikâdî bir farklılaşmanın varlığından bahsetmek mümkün değildir. İslam Mezhepleri Tarihi alanında yapılan araştırmaların verileri ışığında Sıffin savaşı sonrasında yaşanan gelişmeler ve Hakem Olayı neticesinde Haricîler olarak isimlendirilen topluluk ortaya çıkmış olsa da kendi görüşleri etrafında toplumsal tabanını oluşturmuş fırka ya da mezheplerin varlık sahasına çıkması 2. hatta 3. hicrî asırlara tekabül etmektedir. Eş'arî ve Mâturîdî gibi düşünce sistematiğini geliştirmiş toplulukların vücuda gelmesi ise 4. hicrî asra kadar gecikmiştir. Fırka ya da mezheplerin doğuşunda tetikleyici unsur, Müslümanlar arasında ayrışmaya yol açan olaylar ve tartışmalardır. Hz. Peygamber'in vefatını takip eden asırda yaşanan bu ihtilaflar ve yaşanan hadiselerin anlamlandırılması sürecinde görülen usul çeşitliliğine dair izleri ilk devir Müslümanları içerinde görebilmek mümkündür.

Hz. Peygamber zamanında bulunmayan mezhep ve fırka kelimeleri, ayrışmayı ve parçalanmayı çağrıştırmakta, Müslümanlar arasındaki kardeşlik hukukunu zedeleyici birer unsur şeklinde menfi anlamları ihtiva etmektedir. Öte yandan tarihsel süreçte ortaya çıkan birer düşünce okulu hüviyetindeki İslamî fırka ve mezheplerin İslam ilahiyat konularının tartışılarak belirginleşmesine ve olgunlaşmasına vesile olduğu da tarihî bir vakıadır.

Fırka ve mezheplerin varlığındaki temel müşkül, ayeti kerimenin ifadesiyle "her grubun kendinde bulunan ile sevinmesi", kendisini İslam'ın en sahih halinin temsilcisi olarak görmesi, kendi dışındaki toplulukların varlığına ve düşüncelerine gereken özeni göstermeyip, yaşama hakkı tanımamasıdır. Hâlbuki Allah insanları tek bir topluluk haline getirebileceği halde onları birtakım farklılıklara sahip olacak

* Kayseri Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, ahmetyalcin@kayseri.edu.tr

kabiliyette var etmiştir. Bütün farklılıklarına rağmen insanlara yapılan çağrı "hepiniz toptan Allah'ın ipine sarılın, parçalanmayın" şeklindedir. Allah'ın bu davetine itaat edilmeyerek ihtilafa düşülmesinin "güç ve kuvvetin gitmesi" gibi bir sonucu olacağı bildirilmiştir.

Bu Kur'anî düsturlar çerçevesinde Fırka ve Mezheplerin varlığını bir ihtilaf vesilesi görmek yerine İslam düşüncesinin gelişmesi ve olgunlaşmasına katkı sunan birer unsur olarak ifade etmek suretiyle mutedil bir yaklaşımla meseleyi izaha gayret edeceğim.

Anahtar Kelimeler: Mezhep, Fırka, İhtilaf, İslam Düşüncesi, Birlikte Yaşama.

The Contribution of the Sectary Phenomenon to the Development of Islamic Thought (A Moderate Approach)

Assoc. Prof. Ahmet Yalçın*

Abstract

The word "sect," meaning "the path followed," has, through historical processes, been conceptualized and used to express practical or doctrinal formations. It is not possible to speak of a doctrinal difference during the lifetime of the Prophet Muhammad. In light of the data from research in the field of Islamic Sect History, although the group called the Kharijites emerged as a result of the developments after the Battle of Siffin and the Arbitration Incident, the emergence of sects or schools of thought that formed their social base around their own views corresponds to the 2nd or even 3rd century AH. The emergence of groups that developed a system of thought such as Ash'ari and Maturidi was delayed until the 4th century AH. The triggering factor in the emergence of sects or schools of thought is the events and debates that led to division among Muslims. The differences in approach to interpreting the disputes and events that occurred in the century following the Prophet's death can be traced back to the early Muslims.

The terms "sect" and "faction," which did not exist during the time of the Prophet, evoke division and fragmentation, and carry negative connotations as elements that

* Kayseri University, Faculty of Theology, Türkiye, ahmetyalcin@kayseri.edu.tr

undermine the brotherhood among Muslims. On the other hand, it is also a historical fact that Islamic sects and schools of thought that emerged throughout history have contributed to the discussion, clarification, and maturation of Islamic theological issues.

The fundamental problem with the existence of sects and schools of thought is, as the verse states, that "each group rejoices in what it possesses," considering itself the representative of the most authentic form of Islam, and failing to show due consideration for the existence and thoughts of other communities, denying them the right to exist. However, while God could have united humanity into a single community, He created them with the capacity for various differences. Despite all their differences, the call to humanity is: "Hold fast, all of you, to the rope of Allah, and do not be divided." It has been stated that falling into discord by not obeying this call will result in the loss of strength and power.

Within the framework of these Quranic principles, instead of viewing the existence of sects and schools of thought as a cause of conflict, I will endeavor to explain the issue with a moderate approach, expressing them as elements contributing to the development and maturation of Islamic thought.

Keywords: Sect, Faction, Disagreement, Islamic Thought, Coexistence.

İslam Hukukuna Göre Bir Arada Yaşamanın Hukukunu Oluşturan Anahtar Kavramlar: Gayri Müslim, Zimmi, Cizye, Haraç

Doç. Dr. Yusuf BALTA*

Özet

İslam insanları sadece mensup oldukları din ve inanç esasları üzerinden tanımlar ve kabul eder. Onları Müslim ve gayri Müslim olarak iki şekilde taksim eder. Naslarda Müslümanların dışındaki diğer inanç gruplarını dini olarak farklı taksimler göze çarpmaktadır. İslam hukukunun siyasi ve hukuki olarak uygulanması açısından genel olarak İslam'a inanları Müslüman olarak, inanmayanları farklı inanca sahip olsalar da toptan gayri Müslim olarak tanımlar. Gayri müslim fertler de kendilerine uygulanacak hükümlere esas olmak üzere inanç farklılıkları ve İslâm devletiyle olan siyasî ve hukukî bağları açısından çeşitli gruplara ayrılmışlardır. İslam hukukunun uygulanması için inançları bakımından gayri Müslimler de semavî kitap sahibi olanlar (Ehl-i kitap), kitap sahibi olup olmadıklarında şüphe bulunanlar ve diğer inanç sahipleri olmak üzere üçe ayrılmıştır. İnsanların ait oldukları oba, kabile, kavim ve ırkları dikkate almamıştır. Dolayısıyla İslam onlarla münasebetlerini Müslim ve gayri Müslim taksimi üzerinden yürüyerek hak ve sorumluluklarını belirler. Çünkü insanların sahip oldukları dinler, manen ve maddeten yaşamlarının her boyutuna diğer aidiyetlerinden daha çok nüfuz ettiğini ve ona göre müesseselerini teşkilatlandırıp idare olunduklarını kabul eder. Dolayısıyla İslam hukukunun cari olduğu İslam toplumlarında yaşayan gayrı Müslimlerin yaşam kurallarını ve hukukunu onların inançlarına ve İslam'ın zimmet hukukuna göre belirlemektedir. Bu anlamda İslam hukukunda gayri Müslimlerin İslam toplumunda aidiyetini, hak ve sorumluluklarını belirleyen dört temel anahtar kavram karşımıza çıkmaktadır: Gayri Müslim, zimmi, haraç ve cizye. Gayri Müslim ifadesi, onların dini vasıflarını ve taraflarını belirlemektedir. Zimmet kavramı, gayri Müslimlerin İslam devletiyle aralarındaki siyasi ve hukuki aidiyet anlamında akdi, ahdi yani aidiyeti belirlemektedir. Haraç ve cizye kavramları ise, onların İslam devletine karşı mali ve askeri anlamda

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, yusuf.balta@kilis.edu.tr

vergi sorumluluklarını tanımlasa da bunun yanında haklarını ve sorumluluklarının sınırlarını belirleyen kavramlardır. Bu kavramlar aynı zamanda Müslümanlarla diğer inanç mensuplarının aynı devlet çatısı altında bir arada yaşamanın imkânını sağlayan kavramlardır. Bizde bu çalışmada gayri Müslim, zimmi, cizye, haraç kavramlarıyla gayri Müslimlerin aidiyet, hak ve sorumluluklarının çerçevesini belirleme noktasında bir arada yaşamanın sınırlarını incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İslam, Bir Arada Yaşama, Hukuk, Gayri Müslim, Zimmi, Cizye.

Key Concepts Forming the Law of Coexistence: Dhimma, Jizya, Kharaj

Assoc. Prof. Yusuf BALTA*

Abstract

Islam defines and accepts people solely based on their religious beliefs and tenets. It divides them into two categories: Muslims and non-Muslims. The texts clearly show different religious classifications for other faith groups besides Muslims. In terms of the political and legal application of Islamic law, those who believe in Islam are generally defined as Muslims, while those who do not believe, regardless of their beliefs, are collectively defined as non-Muslims. Non-Muslim individuals are also divided into various groups based on their differences in belief and their political and legal ties to the Islamic state, for the purposes of applying Islamic law. For the application of Islamic law, non-Muslims are further divided into three categories based on their beliefs: those who possess divine scriptures (People of the Book), those whose possession of a scripture is doubtful, and those of other faiths. It does not consider the tribe, clan, nation, or race to which people belong. Therefore, Islam defines the rights and responsibilities of non-Muslims by dividing them into Muslim and non-Muslim categories. This is because it acknowledges that the religions people hold permeate every aspect of their lives, both spiritually and materially, more than other affiliations, and that institutions are organized and governed accordingly.

* Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Türkiye, yusuf.balta@kilis.edu.tr

Consequently, in Islamic societies where Islamic law is in effect, the rules of life and law for non-Muslims are determined according to their beliefs and the Islamic concept of dhimmi (protected non-Muslims). In this sense, four key concepts emerge in Islamic law that define the affiliation, rights, and responsibilities of non-Muslims in Islamic society: non-Muslim, dhimmi, kharaj (tribute), and jizya (poll tax). The term "non-Muslim" defines their religious affiliations and parties. The concept of dhimmi defines the contractual, covenant, or belonging of non-Muslims to the Islamic state in terms of political and legal affiliation. The concepts of kharaj and jizya, while defining their financial and military tax responsibilities towards the Islamic state, also define the limits of their rights and responsibilities. These concepts also enable Muslims and members of other faiths to live together under the same state. In this study, we will examine the boundaries of coexistence by defining the framework of belonging, rights, and responsibilities of non-Muslims through the concepts of non-Muslims, dhimmis, jizya, and kharaj.

Keywords: Islam, Coexistence, Law, Non-Muslims, Dhimmis, Jizya (tax on non-Muslims).

Mâtürîdî Düşüncesinde Birlikte Yaşama Ahlâkı: Teolojik Derinlik, İlmî Adâlet, Ahlâkî Olgunluk

Doç. Dr. Yusuf AĞKUŞ*

Özet

"Mâtürîdî Düşüncesinde Birlikte Yaşama Ahlâkı: Teolojik Derinlik, İlmî Adâlet ve Ahlâkî Olgunluk" başlıklı bu çalışma, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı tefsirinden hareketle, birlikte yaşama ahlâkını tefsir ilmi perspektifinden incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, birlikte yaşama fikrini sadece kelâmî bir polemik konusu olarak değil; Mâtürîdî'nin Kur'ân'ı anlama ve yorumlama yönteminin doğal ve zorunlu bir sonucu olarak ele almaktadır. Bu çerçevede birlikte yaşama olgusu, siyasal ya da sosyolojik bir ihtiyaç olmanın ötesinde, Kur'ân merkezli te'vîl metodolojisinin ortaya koyduğu evrensel bir ahlâkî ufuk olarak ele alınmaktadır. Bu amaç doğrultusunda *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* metni kavramsal ve yorum analizi yöntemiyle incelenmiştir.

Bildirinin ana omurgasını oluşturan "teolojik derinlik", müellifin tefsir ve te'vîl arasında kurduğu keskin epistemolojik ayrıma dayanmaktadır. Mâtürîdî, kesinlik ifade eden tefsiri sadece vahyin inişine şahitlik eden sahabeye özgü bir alan olarak görürken, sonraki âlimlerin faaliyetini te'vîl kavramıyla açıklamış ve bunu bir ihtimaller alanı olarak tanımlamıştır. Bu yaklaşım, "en doğrusunu Allah bilir" (*Allâhu a'lem*) ilkesini yorum faaliyetinin temel prensiplerinden biri hâline getirir. Böylece beşerî yorumun mutlak hakikatle özdeşleştirilmesinin önüne geçilir ve farklı anlayış ile yorumların ortaya çıkabilmesine epistemolojik bir imkân alanı açılır. Bu metodolojik çerçeve, dinî yorum çeşitliliğinin ve birlikte yaşama kültürünün epistemolojik temelini oluşturur.

Birlikte yaşama modelinin ikinci boyutu olan "ilmî adâlet", Mâtürîdî'nin muarız görüşleri aktarma ve değerlendirme biçiminde açık biçimde görülmektedir. Müellif, başta Mu'tezile olmak üzere farklı ekollerin görüşlerini herhangi bir tahrife başvurmaksızın, ayrıntılı ve sistematik biçimde nakleder; onların argümanlarını mantıkî bir bütünlük içinde ortaya koyar. Eleştirilerini kaba reddiyeler yerine delil

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, yusufagkus81@gmail.com

temelli bir tartışma üzerinden yürütmesi, ilmî dürüstlük ve temsil adaletinin müstesna bir örneğini teşkil eder. Bu yöntemle tefsir faaliyeti, dışlayıcı bir polemik sahası olmaktan çıkarak; anlamı derinleştiren ve tartışmayı medenîleştiren bir diyaloğa dönüşür.

Çalışmanın üzerine inşa edildiği üçüncü sacayağı olan "ahlâkî olgunluk" ise Mâtürîdî'nin Kur'ân ayetlerini yorumlarken öne çıkardığı merhamet, adalet ve vakar ilkelerinde karşılık bulur. "Dinde zorlama yoktur" (Bakara 2/256) ayetini tefsir ederken inanç alanındaki özgür tercihe ve irade hürriyetine yaptığı vurgu; bir topluluğa duyulan kinin adaletsizliğe sevk etmemesi gerektiğini bildiren ilahî uyarıyı (Mâide 5/8) "düşmana karşı da adalet" ilkesiyle ilişkilendirmesi; kötülüğe iyilikle karşılık verme (Fussilet 41/34) ve cahillere vakarla "selâm" diyerek mukabele etme (Furkân 25/63) ilkelerini öne çıkarması, birlikte yaşama ahlâkının Kur'ân merkezli temellerini ortaya koyar.

Sonuç olarak bu çalışma, Mâtürîdî'nin te'vîl yönteminin; yorumda tevazu, tartışmada adalet ve ilişkilerde tahammül ilkeleri üzerinden, günümüzün çok kültürlü ve çoğulcu toplumları için köklü ve sürdürülebilir bir birlikte yaşama perspektifi sunduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân, Te'vîl Metodolojisi, Birlikte Yaşama Ahlâkı.

The Ethics of Coexistence in Māturīdī Thought: Theological Depth, Scholarly Justice, and Moral Maturity

Assoc. Prof. Yusuf AĞKUŞ*

Abstract

This study, titled "The Ethics of Coexistence in Māturīdī Thought: Theological Depth, Scholarly Justice, and Moral Maturity," aims to examine the ethics of coexistence from the perspective of Qur'anic exegesis, based on Abū Manṣūr al-Māturīdī's *Ta'wīlāt al-Qur'ān*. The study approaches the idea of coexistence not merely as a

* Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Türkiye, yusufagkus81@gmail.com

subject of theological polemics, but as a natural and necessary outcome of Māturīdī's method of understanding and interpreting the Qur'an. In this framework, coexistence is treated not simply as a political or sociological necessity, but as a universal moral horizon articulated by a Qur'an-centered methodology of ta'wīl. To this end, the text of *Ta'wīlāt al-Qur'ān* has been analyzed through conceptual and interpretative analysis.

The first pillar of the study, "theological depth," is grounded in the sharp epistemological distinction that Māturīdī establishes between tafsīr and ta'wīl. While he regards tafsīr, which conveys certainty, as a domain exclusive to the Companions who witnessed the revelation, he characterizes the activity of later scholars through the concept of ta'wīl, defining it as a field of possibilities. This approach elevates the principle "God knows best" (*Allāhu aʿlam*) to one of the foundational tenets of interpretive activity. In doing so, it prevents the identification of human interpretation with absolute truth and opens an epistemological space for the emergence of diverse understandings and interpretations. This methodological framework constitutes the epistemological basis of both interpretive plurality and a culture of coexistence.

The second dimension of the coexistence model, "scholarly justice" is clearly reflected in Māturīdī's manner of presenting and evaluating opposing views. The author transmits the opinions of different schools-particularly the Muʿtazila-without distortion, in a detailed and systematic manner, presenting their arguments within a coherent logical structure. His preference for evidence-based discussion over crude refutations represents an exceptional example of scholarly integrity and fairness in representation. Through this method, exegetical activity is transformed from an exclusionary polemical arena into a dialogue that deepens meaning and civilizes debate.

The third pillar upon which the study is built, "moral maturity" is embodied in the principles of mercy, justice, and dignity that Māturīdī emphasizes in his interpretation of Qur'anic verses. His emphasis on freedom of belief and human volition in interpreting the verse "There is no compulsion in religion" (al-Baqara 2:256); his association of the divine warning against allowing hatred for a people to lead to injustice (al-Māʾida 5:8) with the principle of "justice even towards one's enemy"; and his highlighting of responding to evil with good (Fussilat 41:34) and addressing the ignorant with dignified peace (al-Furqān 25:63), collectively reveal the Qur'an-centered foundations of an ethics of coexistence.

In conclusion, this study demonstrates that Māturīdī's method of ta'wīl offers a profound and sustainable perspective on coexistence for today's multicultural and pluralistic societies, grounded in the principles of humility in interpretation, justice in debate, and tolerance in human relations.

Keywords: Tafsīr, Māturīdī, Ta'wīlāt al-Qur'ān, Ta'wīl Methodology, Ethics of Coexistence.

İslam Hukukunda Birlikte Yaşamanın Teminatı Olarak Ahde Vefa İlkesi

Doç. Dr. Üzeyir KÖSE*

Özet

İslâm hukukunda akitlere riayet ya da ahde vefa ilkesi hukuki işlemlerin geçerlilik şartı olmasının yanında farklı inanç ve kültüre sahip insanların bir arada yaşamasını mümkün kılan temel bir sözleşme zeminidir. Kaynağını Kur'an ve sünnetten alan bu ilke, bireysel ilişkileri ve toplumların birbirleriyle olan ilişkilerini güven esasına dayandırarak keyfî uygulamaların önüne geçmeyi hedeflemektedir. Kişinin vermiş olduğu sözde durması, yaptığı anlaşma ve sözleşmelere bağlı kalması demek olan ahde vefa insan olmanın en önemli hasletlerinden biridir. Ahde vefa ilkesi İslâm hukukunda çoğunlukla borçlar hukukuyla ilişkilendirilmekte ve borçlar hukukunun temel bir kavramı olarak düşünülmektedir. Ancak ahde vefa bunun çok ötesinde bireysel, toplumsal ve devletlerarası ilişkilerde tarihten günümüze hayatın her alanında önemini koruyan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma ahde vefa ilkesinin birlikte yaşama kültürü üzerindeki kurucu etkisini, fıkhî hükümler ekseninde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle Kur'an ve sünnette yer alan akit, sadakat, emanet kavramlarının anlam bütünlüğü içerisinde ahde vefanın ve akitlere riayet etmenin fıkhî bağlayıcılığı ele alınmıştır. İslâm hukukunda akitlerin "Allah adına verilen bir söz" niteliği taşıması, toplumsal güvenin dini bir temele oturtulmasını sağlamış; bu durum hem Müslümanların kendi aralarındaki ilişkileri hem de İslâm devleti içerisinde zimmî, müste'men vb. statüde hayatlarını devam ettiren farklı dine mensup gruplarla ilişkilerini sağlam bir zemine oturtmuştur. Çalışmada Kur'an ve sünnette yer alan teorik hükümlerin yanında başta Medine Vesikası olmak üzere ahde vefanın toplumsal hayattaki yansımaları, İslâm hukuk geleneğinde ahde vefayı temele alan hukuki işlemler üzerinde durulmuştur. Modern hukuk sistemlerinin karşı karşıya olduğu güven bunalımına ve toplumun fertleri arasındaki kutuplaşmaya karşı İslâm hukukunun ahde vefa ilkesinin sürdürülebilir bir birlikte yaşama kültürü inşasındaki potansiyeli dikkate değerdir. Sonuç olarak bu

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, uzeyirkose@kilis.edu.tr

çalışma, akitlere riayet/ahde vefa ilkesinin İslâm hukukundaki merkezi konumunu ortaya koyarak bu ilkenin mevcut hukuki ve toplumsal sorunlara çözüm üretebilecek nitelikte olduğunu ön plana çıkarmaktadır. Kaynağını Kur'an ve sünnetten alan bu ilke birlikte yaşama kültürünün güçlendirilmesi ve toplumsal güvenin inşası için temel bir referans noktası olmaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Ahde Vefa, Birlikte Yaşama, Sosyal Sözleşme, Toplumsal Güven.

The Principle of Faithfulness to Agreements as a Guarantee of Coexistence in Islamic Law

Assoc. Prof. Üzeyir KÖSE*

Abstract

In Islamic law, the principle of fidelity to contracts (pacta sunt servanda / *ahde vefa*) is not only a condition for the validity of legal transactions but also constitutes a fundamental contractual ground that enables people of different beliefs and cultures to coexist. Rooted in the Qur'an and the Sunnah, this principle aims to prevent arbitrary practices by grounding both individual and inter-communal relations in trust. Fidelity to one's promise-remaining committed to agreements and contracts-is regarded as one of the most essential virtues of being human. Although the principle of *ahde vefa* is often associated with the law of obligations in Islamic jurisprudence and is commonly treated as one of its core concepts, it extends far beyond this domain. It remains a vital concept across individual, social, and interstate relations, maintaining its significance in all spheres of life from past to present. This study aims to analyze the constitutive role of the principle of fidelity to contracts in shaping a culture of coexistence, within the framework of Islamic legal rulings. The study first examines the jurisprudential binding nature of fidelity to contracts within the conceptual unity of covenant (*'aqd*), loyalty, and trust (*amanah*) as articulated in the Qur'an and the Sunnah. In Islamic law, the characterization of contracts as "a promise made in the

* Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Türkiye, uzeyirkose@kilis.edu.tr

name of God" provides a religious foundation for social trust. This understanding has established a solid basis not only for relations among Muslims but also for interactions with non-Muslim groups-such as *dhimmīs* and *mustaʾmins*-living under Islamic governance. In addition to the theoretical framework derived from the Qur'an and the Sunnah, the study explores the practical reflections of *ahde vefa* in social life, with particular reference to the Constitution of Medina, as well as legal practices within the Islamic legal tradition that are grounded in this principle. In the face of the contemporary crisis of trust in modern legal systems and increasing social polarization, the principle of fidelity to contracts in Islamic law offers significant potential for constructing a sustainable culture of coexistence. In conclusion, this study highlights the central position of the principle of *ahde vefa* in Islamic law and emphasizes its capacity to contribute to solutions for current legal and social challenges. As a principle rooted in the Qur'an and the Sunnah, it continues to serve as a fundamental reference point for strengthening a culture of coexistence and building social trust.

Keywords: Islamic Law, Fidelity to Contracts, Coexistence, Social Contract, Social Trust.

Birlikte Yaşamanın Önündeki Engel Olarak Tekfiri Tetikleyen Zihin Halleri

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Hümeyra KOÇ*

Özet

İnsan, doğası gereği toplumsal bir varlıktır (*el-insân medeniyyun bi't-tab'*). Bu gerçek, onun yalnızca bireysel değil, aynı zamanda topluluk içinde anlam kazandığını göstermektedir. Kur'ân'da "Biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık" (*innâ ḫalaknâkum min żekerin ve unśâ*) ifadesi, biyolojik bir gerçeklik olmakla birlikte insanlığın medeniyet kurma potansiyelinin ontolojik temeline işaret eder. İnsanların farklı topluluklar hâlinde var edilmeleri ise imtihanın bir gereği olup çeşitlilik içinde öğrenmeyi ve gelişmeyi mümkün kılar (*ve ce'alnâkum şu'ûben ve kabâ-ile lite'ârafû*). (el-Hucurât 49/13.) Buna göre medeniyetin inşa edilmesinde, örflerin, kültürlerin ve bilginin karşılıklı etkileşimi kaçınılmazdır. Dolayısıyla birlikte yaşamak, yalnızca varlığa ait olgusal bir durum değil; aynı zamanda değer yüklü, olumlu bir anlam taşımaktadır. Çalışma, bu olumlu yapıya engel teşkil eden bir problem olarak tekfirin sebeplerini konu edinmektedir. Tekfir, Müslüman olduğunu beyan eden kimseleri küfürle itham eden, tevhide aykırı ve mutlak olmayan bir söylem biçimidir. Bu yönüyle tekfir söylemi, hakîkâti temsil etme iddiası taşımakta; bireyin ve toplumun tabiatını ve varlığını yok sayarak ötekileştirmeyi hatta yok etmeyi meşrulaştıran bir araca dönüşmektedir. Tebliğin amacı, tekfirin tarihsel kökenlerini, esmâ ve ahkâm bağlamındaki tartışmaları veya meşruiyetini savunan yaklaşımları incelemek değildir. Çalışma, tekfire imkân sağlayan zihinsel faktörlere odaklanmaktadır. Bu bağlamda ötekileştirmeye zemin hazırlayan zihin halleri olarak *cehâlet* ve *zan* kavramları öne çıkmaktadır. Kur'an'da olumsuzlanan bu iki kavram, iki farklı zihin hâline işaret etmekle birlikte pratikte *taassup* ve *taklit* şeklinde iki tutum olarak tezahür etmektedir. Cehâlet, bilinebilecek bir durum karşısında bilgisizliği ifade eder. Ancak bu kavram yalnızca bilgi eksikliğini değil, aynı zamanda gerçekliği olmayan bir bilgiye inanmayı ve doğru olanı ısrarla reddetmeyi de kapsar. Bu yönüyle cehâlet, taklit ve taassubu besleyen bir zihinsel hâl olduğu kadar, bu tutumların yeniden ürettiği toplumsal

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, humeyra.koc@kilis.edu.tr

bir gerçekliktir. Dolayısıyla cehâlet ile taklit ve cehâlet ile taassup arasındaki ilişki döngüsel bir nitelik taşımaktadır. Bu kavramların birbirinden bağımsız olarak değil, karşılıklı etkileşim içinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Benzer şekilde taklit ve taassup ile zan arasında da karşılıklı ve döngüsel bir ilişki mevcuttur. İnsan, fıtratı gereği düşünebilen ve düşündüklerini iradesiyle eyleme dönüştürebilen bir varlıktır. Bu nedenle din, insanın sorumluluğu bağlamında bireyselliğe önem vermektedir. Taklit ve taassup ise insanın bu biricik yönünü işlevsiz kılan, yapısal olmayan ve sonradan edinilmiş yapay tutumlardır. Bu bakımdan birlikte yaşamayı zorlaştıran bahsi geçen tutumlar, dinin özüne de aykırıdır. Onları ortaya çıkaran ise cehâlet ve zan gibi bilişsel temelden yoksun zihin hâlleridir. Bu çerçevede tebliğ, söz konusu zihinsel hal ve süreçleri, toplumda ötekileştirme ve tekfir olgusunu besleyen faktörler olarak ele almayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tekfir, Cehâlet, Zan, Taklit, Taassup.

Mental States Triggering Takfīr as an Obstacle to Coexistence

Asst. Prof. Zeynep Hümeyra KOÇ*

Abstract

Human beings are by nature social creatures (*al-insān madaniyyun bi't-tab'*). This fact shows that they gain meaning not only individually but also within a community. The Quranic verse, "We created you from a male and a female" (*innā khalaqnākum min dhakarin wa unthā*), while a biological reality, points to the ontological foundation of humanity's potential for building civilization. The fact that humans exist in diverse communities is a necessity of the test of life, enabling learning and development through diversity (*wa jaʿalnākum shuʿūban wa qabāʾila li-taʿārafū*). (al-Hucurât 49/13) In this context, the mutual interaction of customs, cultures, and knowledge is indispensable in the construction of civilization. In this sense, living together is not merely a factual condition of existence; it also carries a value-laden, positive meaning. This study examines the reasons for *takfīr* (declaring someone an infidel) as a problem that hinders this positive structure. *Takfīr* is a form of discourse

* Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Türkiye, humeyra.koc@kilis.edu.tr

that accuses those who declare themselves Muslim of disbelief, and it is contrary to monotheism and not absolute. In this respect, the discourse of takfīr claims to represent the truth; it becomes a tool that legitimizes othering, even annihilation, by disregarding the nature and existence of the individual and society. The purpose of this paper is not to examine the historical origins of takfir (declaring someone an infidel), the debates surrounding its divine names and rulings, or the approaches defending its legitimacy. The study focuses on the mental factors that enable takfīr. In this context, the concepts of *ignorance* and *conjecture* stand out as mental states that pave the way for othering. While the concepts in question, which are condemned in the Quran, point to two different mental states, they manifest in practice as two attitudes: *imitation* and *fanaticism*. Ignorance refers to a lack of knowledge in the face of a knowable situation. However, this concept encompasses not only a lack of information, but also believing in information that is not true and insistently rejecting what is correct. In this respect, ignorance is both a mental state that fosters *imitation* and *fanaticism*, and a social reality that these attitudes reproduce. Therefore, the relationship between ignorance and imitation, and between ignorance and fanaticism, is cyclical; these concepts should be considered together, not independently. Similarly, there is a reciprocal and cyclical relationship between imitation, fanaticism and conjecture. By nature, humans are beings capable of thought and of translating their thoughts into action through their will. Therefore, religion emphasizes individuality within the context of human responsibility. Imitation and fanaticism, however, are non-structural, acquired, and unnatural attitudes that render this unique aspect of human nature dysfunctional. In this respect, the aforementioned attitudes, which make coexistence difficult, are also contrary to the essence of religion. They arise from mental states devoid of a cognitive foundation, such as ignorance and conjecture. Within this framework, the paper aims to address these mental states and processes as factors that fuel the phenomenon of takfīr and excommunication in society.

Keywords: Takfīr, Ignorance/Jahl, Conjecture/Ẓan, Imitation/Taklīd, Fanaticism.

Farklı Din Mensuplarıyla Birlikte Yaşamanın Dini-Fıkhî Temelleri

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Cüneyd ELDERŞEVİ*

Özet

Farklı inanç mensuplarıyla bir arada yaşamanın *(te'âyüş)* İslamî-teşri'î temellerinden bahsederken, iki mühim hususun göz önünde bulundurulması icap eder:

Birincisi: İslam'ın, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında İslam toplumunun gölgesinde onurlu bir birlikteliği tesis eden bu düzenlemeleri vazetmesi; o güne değin beşerî toplumlarda eşine rastlanmamış, öncü bir mahiyete sahipti. İkincisi: İslam, barış, emniyet ve adalet şemsiyesi altında bir arada yaşamayı meşru kılarken, gayri müslimlere tanınan hakları Müslümanların onlara bir lütfu yahut salt bir "hoşgörü" meselesi olarak görmemiştir. Aksine bu hakları, bağlayıcı şer'î hükümler kılmıştır. Öyle ki; dinî bakımdan muhalif olan tarafa, haklarının ihlali durumunda Müslümanları mahkeme önünde dava etme, haklarını kanun gücü ve devlet otoritesiyle tahsil etme yetkisini tanımıştır.

Onurlu bir birlikte yaşamayı teminat altına alan bu teşriî düzenlemelerin dayandığı temel ilkeler, Kur'an-ı Kerim ve Sünnet-i Seniyye'de şu şekilde karara bağlanmıştır:

Dinde İkrahın Bulunmaması İlkesi: Hiç kimse dininden dönmeye veya İslam'a girmeye zorlanamaz.

Dinî ve Mezhebî Çeşitliliğin Tanınması: Bu ilke, farklı meşreplerin kendi akidelerini alenen izhar etme ve inançlarının gereğini hiçbir kısıtlama olmaksızın, özgürce icra etme haklarının zımnen ikrar edilmesi anlamına gelir.

Münasebetlerde Asıl olanın Barış Olması: Müslümanların diğerleriyle olan ilişkilerinde gerek İslam toplumu içinde gerekse dışında asıl olan barış *(silm)* halidir.

İhsan ve İyilik Esası: İlişkiler sadece barış düzleminde kalmamış; kendilerinden bir saldırganlık veya hile sâdır olmadığı müddetçe, farklı inanç mensuplarına karşı ihsanla ve *birr* (derinlikli iyilik) ile muamele etmek emredilmiştir.

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, muhammed.cuneyt@kilis.edu.tr

Bu genel ilkeler, fıkhın muhtelif bablarında yer alan pek çok fer'î hükme temel teşkil etmiştir. Bu çalışmada, söz konusu teşri'î düzenlemeler ve fıkhî hükümler, klasik fıkıh sistematiğine uygun bir tertiple ele alınacaktır. İncelememize ibadetler ile başlayıp, ardından

muamelat, aile hukuku, cihat ve cinayetler bahislerine değinecek, nihayet yargılama (kaza) hukuku ile hitam vereceğiz.

Bu rafine insani yaklaşımın bir semeresi olarak, farklı din ve mezhep mensupları; emniyet, karşılıklı anlayış ve *te'âvün* (yardımlaşma) içerisinde huzurlu bir ömür sürmüşlerdir. İslam'ın bu iş birliği modeli, toplumsal barışı ve birlikte yaşamayı hedefleyen modern anayasa ve hukuk sistemleri için de ilham kaynağı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Birlikte Yaşama, Farklı Din Mensupları, İslam Hukuku, Dini-Fıkhî İlkeler, Gayrimüslimlerin Hakları.

الأسس التشريعية للعيش المشترك مع المخالفين

أستاذ مساعد دكتور محمد جنيد الدرشوي*

الملخص

حين نتكلم عن الأسس التشريعية في الإسلام للعيش المشترك مع المخالفين في الدين، فإنه ينبغي أن ننتبه إلى أمرين اثنين:

الأول: أن الإسلام حين جاء بتشريعاته التي تقرر العيش المشترك الكريم بين المسلمين وغيرهم في ظلال المجتمع الإسلامي، كان ذلك سابقة غير معهودة في المجتمعات البشرية إلى ذلك العهد. الثاني: أن الإسلام إذ شرع العيش المشترك في ظل السلم والأمن وتحت مظلة العدل؛ لم يجعل ما قرره لغير المسلمين من الحقوق تفضلاً من المسلمين عليهم، ولم يجعله من باب التسامح، بل جعل ذلك تشريعات ملزمة، وأعطى المخالف الحق في أن يقاضي المسلمين أمام المحاكم إن هم أخلّوا بشيء منها، وأن يحصلوها بقوة القانون وسلطان الدولة. وإن أهم ما تقوم عليه التشريعات المتعلقة بضمان العيش المشترك الكريم مبادئ أساسية مقررة في كتاب الله تعالى وفي سنة نبيه عليه الصلاة والسلام، من ذلك:

- مبدأ عدم الإكراه في الدين،

- الاعتراف بالتنوع الديني والمذهبي وهذا يعني ضمنًا الإقرار بحق أصحاب هذه المشارب المتنوعة في أن

* جامعة كيليس 7 أريليك، كلية الإلهيات، تركيا muhammed.cuneyt@kilis.edu.tr ,

يستعلنوا بعقائدهم، وأن يمارسوا ما يدينون به بحرية، ودون أي تضييق عليهم،

- الأصل في علاقة المسلمين مع غيرهم هو السلم، سواء داخل المجتمع الإسلامي أو خارجه،

- بل الأمر يتعدى مجرد السلم إلى الإحسان إلى المخالف والبر إليه ما دام أنه لم يبدر منه تجاهنا أي عدوان أو كيد.

هذه مبادئ عامة ينبني عليها تشريعات كثيرة مبثوثة في مختلف الأبواب الفقهية. وسنذكر في هذا البحث طرفًا صالحًا من هذه التشريعات والأحكام الفقهية وفق ترتيب أبواب الفقه. سنبدأ بالعبادات ثم المعاملات ثم بأحكام الأسرة ثم الجنايات ونختم ذلك بالترافع أمام القضاء.

الكلمات المفتاحية: العيش المشترك، المخالفون في الدين، الأسس التشريعية، الفقه الإسلامي، التنوع الديني، حقوق غير المسلمين.

Tudelalı Benyamin ve Ratisbonlu Petahya'nın Seyahatnamelerinde Müslüman-Yahudi Birlikte Yaşamı

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ZUHUR*

Özet

Orta Çağ İslam dünyası, farklı din ve inanç mensuplarının bir arada barış içinde yaşadığı dönemlere sahne olmuştur. Farklı din mensuplarının birlikte yaşama tecrübesinin günlük hayattaki yansımalarını ve boyutlarını anlamak açısından, dönemin Yahudi gezginleri tarafından kaleme alınan seyahatnameler önemli bilgiler içermektedir. On ikinci yüzyılın ikinci yarısında İber Yarımadası'ndan yola çıkan Tudelalı Benyamin (ö. 1175) ve Orta Avrupa'dan yola çıkan Ratisbonlu (Regensburglu) Petahya (12. yüzyıl), İslam dünyasının da dahil olduğu geniş bir coğrafyayı gezmiştir. Seyahatleri arasında yaklaşık on yıllık zaman farkı bulunan bu seyyahların takip ettikleri güzergâhlar kısmen farklılık gösterse de Bizans, Suriye, Filistin ve Irak havzalarında belirgin şekilde kesişmektedir. Her iki seyyahın metinleri, Yahudi cemaatlerinin demografik, sosyo-ekonomik ve kültürel durumuna ve İslam coğrafyasındaki Müslüman-Yahudi ilişkilerine dair önemli bilgiler vermektedir. Tudelalı Benyamin, seyahatnamesinde İslam dünyasındaki Yahudilerin güvenli, itibarlı ve mutlu bir hayat sürdüklerini belirtmiştir. Yahudi toplumunun dinî liderlerinin sahip olduğu idari özerkliği ve devlet protokolündeki konumunu ayrıntılı şekilde betimlemiş; birçok Yahudi topluluğunun ilmî, kültürel ve ekonomik açıdan gelişmişliğine dikkat çekmiştir. Benzer şekilde Ratisbonlu Petahya da Müslümanlar ve Yahudiler arasında adaletin işleyişine, mülkiyet haklarının korunmasına ve ticari ahlakın yüksekliğine vurgu yaparak toplumsal entegrasyonun derinliğine işaret etmiştir. Ayrıca, Müslüman hükümdarların Yahudiler tarafından kutsal kabul edilen mekânlara saygı gösterdiklerini ve bu mekânların onarımı için destek verdiklerini örneklerle anlatmıştır. Buna karşın, her iki seyyah da Hıristiyan egemenliğindeki Yahudilerin durumu ile İslam dünyasında yaşayan Yahudilerin durumu arasındaki farklılıkları açık bir şekilde dile getirmiştir. Özellikle Bizans topraklarındaki Yahudilerin maruz kaldığı aşağılayıcı muameleler ve toplumsal

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, muhammetzuhur90@gmail.com; Orcid: 0009-0003-6694-686X

kısıtlamalar, seyahatnamelerde birer mağduriyet durumu olarak gösterilmiştir. Bu bildiri, bahsi geçen seyahatnameleri karşılaştırmalı bir perspektifle inceleyerek, on ikinci yüzyıl İslam dünyasındaki Yahudilerin siyasî, ilmî ve toplumsal durumlarına dair Yahudi kaynakları üzerinden bir değerlendirme sunacaktır. Yahudi seyyahların ifadelerinden hareketle, İslam toplumunda yaşayan Yahudilerin dışlanmadığı; aksine ekonomik üretimin, ilmî etkileşimin ve hukuki sistemin asli bir parçası oldukları ileri sürülecektir. Netice itibarıyla, dönemin İslam toplumunda hâkim olan hoşgörü ve himaye ikliminin, Hıristiyan dünyasındaki dışlayıcı uygulamalardan farklılaştığı ve günümüzdeki bir arada yaşama tartışmalarına örnek teşkil edecek tarihsel bir zemin sunduğu gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Müslüman-Yahudi İlişkileri, Tudelalı Benyamin, Ratisbonlu Petahya, Seyahatname, Birlikte Yaşama.

Muslim-Jewish Coexistence in the Travelogues of Benjamin of Tudela and Petachiah of Ratisbon

Asst. Prof. Muhammet ZUHUR*

Abstract

The medieval Islamic world was home to periods in which people of different religions and beliefs lived together in peace. Travelogues written by Jewish travelers of the period contain significant information for understanding the reflections and dimensions of the coexistence experience of people of different faiths in daily life. Benjamin of Tudela (d. 1175), who set out from the Iberian Peninsula in the second half of the twelfth century, and Petachiah of Ratisbon (Regensburg) (12th century), who set out from Central Europe, traveled across a vast geography that included the Islamic world. Although the routes followed by these travelers, whose journeys were separated by approximately a decade, differ partially, they intersect significantly in the basins of Byzantium, Syria, Palestine, and Iraq. The texts of both travelers provide important information regarding the demographic, socio-economic, and

* Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Türkiye, muhammetzuhur90@gmail.com; Orcid: 0009-0003-6694-686X

cultural status of Jewish communities, as well as Muslim-Jewish relations in the Islamic geography. In his travelogue, Benjamin of Tudela stated that Jews in the Islamic world led a safe, prestigious, and happy life. He described in detail the administrative autonomy possessed by the religious leaders of the Jewish community and their position in the state protocol; he also drew attention to the scholarly, cultural, and economic development of many Jewish communities. Similarly, Petachiah of Ratisbon pointed to the depth of social integration by emphasizing the functioning of justice, the protection of property rights, and the high level of commercial ethics between Muslims and Jews. Furthermore, he explained with examples that Muslim rulers showed respect for places considered sacred by Jews and provided support for the restoration of these places. On the other hand, both travelers explicitly expressed the differences between the situation of Jews under Christian rule and those living in the Islamic world. In particular, the humiliating treatments and social restrictions to which Jews were subjected in Byzantine territories were portrayed as cases of victimization in the travelogues. By examining the aforementioned travelogues from a comparative perspective, this paper will present an evaluation of the political, scholarly, and social status of Jews in the twelfth-century Islamic world based on Jewish sources. Based on the accounts of the Jewish travelers, it will be argued that Jews living in Islamic society were not excluded; on the contrary, they were an essential part of economic production, scholarly interaction, and the legal system. Consequently, it will be demonstrated that the climate of tolerance and protection prevailing in the Islamic society of the time differed from the exclusionary practices in the Christian world, providing a historical foundation that can serve as an example for contemporary debates on coexistence.

Keywords: History of Religions, Muslim-Jewish Relations, Benjamin of Tudela, Petachiah of Ratisbon, Travelogue, Coexistence.

Is the Coexistence of Semitic Religions a Myth? An Illustration from One Thousand and One Nights

Dr. Aghalar MAMMADOV*

Abstract

The earliest traces of a monotheistic religious worldview are examined within the framework of the process that began with the Egyptian Akhenaten in the 13th century BCE. In this context, the conceptual affinity between Semitic monotheistic religions and myths and tales is analyzed from a philosophical perspective. Accordingly, Hegel's view that religion is temporally older than philosophy is also discussed.

One Thousand and One Nights is regarded as one of the most significant examples of a multicultural textual tradition in world literature. This corpus does not belong to a single author but was shaped over centuries through the interaction of Indian, Persian, Egyptian, Arab, and Turkish cultural environments. Scholars note that the earliest core of these narratives originated in India, was translated into Pahlavi during the Sasanian period, and later gained widespread circulation in Arabic during the Abbasid period. In this sense, One Thousand and One Nights may be considered a cultural meeting point of the East.

Since Plato and Aristotle, philosophy has been understood to begin with wonder. One of the distinctive features of the tales of One Thousand and One Nights is their ability to sustain a continuous sense of astonishment in the listener. A striking example of this narrative tradition is the Tale of the Hunchback.

Narrated on the 24th and 25th nights, this story set in China recounts how a hunchback accidentally dies after choking, and his corpse successively passes into the hands of a tailor, a Jew, a Muslim, and a Christian. Each believes himself responsible for the death. Finally, at the execution ground, representatives of the three religions assume responsibility, guided by conscience, in an effort to save another.

In this narrative, conscience, confession, fear of God, and self-sacrifice emerge as central motifs. Is this merely a tale, or does it reflect deeper ethical possibilities?

* Bielefeld University, Germany, aghalar_mammadov@yahoo.de

Here, confession and self-sacrifice appear as opposites of slander, while the idea of salvation through self-sacrifice stands against the logic of punishment.

The possibilities of the concept of "trialogue" among the three Semitic world religions, proposed by the German theologian Hans Küng, will be discussed. Finally, the concept of tolerance will be examined in relation to the Platonic notion of divinity beyond being (epekeina tes ousias). In this respect, the Tale of the Hunchback raises a central question: Is the harmonious coexistence of these three religions within a single society merely a tale-like utopia, or a meaningful ethical model?

Keywords: Abrahamic Religions, Conscience, Self-Sacrifice, Myth, Folktale.

Semitik Dinlerin Birlikte Yaşaması Bir Masal mıdır? Binbir Gece Masallarından Bir Örnek

Dr. Aghalar MAMMADOV*

Özet

Tek tanrılı dini dünya görüşünün ilk izleri, MÖ 13. yüzyılda Mısırlı Akhenaton ile başlayan süreç çerçevesinde ele alınmakta; Semitik tek tanrılı din kavramının mitler ve masallarla olan akrabalığı felsefi açıdan irdelenmektedir. Bu bağlamda Hegel'in dinin felsefeden zamansal bakımdan daha eski olduğu yönündeki görüşü tartışılmaktadır.

"Binbir Gece Masalları", dünya edebiyatı tarihinde çok kültürlü metin geleneğinin en önemli örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu külliyat tek bir yazara ait olmayıp, yüzyıllar boyunca Hint, İran, Mısır, Arap ve Türk kültürel çevrelerinin karşılıklı etkileşimi sonucunda şekillenmiştir. Araştırmacılar, bu anlatıların ilk çekirdeğinin Hint kökenli olduğunu, daha sonra Sasani döneminde Pehlevî diline çevrildiğini ve nihayet Abbasi döneminde Arapça olarak geniş bir yaygınlık kazandığını belirtmektedirler. Bu yönüyle *Binbir Gece Masalları*, bütün Doğu'nun kültürel bir buluşma noktası olarak değerlendirilebilir.

Felsefenin hayret ve şaşkınlık ile başladığını Platon ve Aristoteles'ten bu yana

* Bielefeld Üniversitesi, Almanya, aghalar_mammadov@yahoo.de

bilmekteyiz. Birbiri ardına sıralanan Binbir Gece masallarının vazgeçilmez özelliklerinden biri de dinleyicide adeta bir hayret ve şaşkınlık yarışını sürdürmeleridir. Hangi hikâyenin daha sıra dışı olacağı yönündeki bu anlatı geleneğinin dikkat çekici örneklerinden biri ise Kambur'un hikâyesidir.

Bu hikâye 24. ve 25. gecelerde anlatılmaktadır. Çin'de geçen bu anlatıda bir kambur, tesadüfen boğularak ölür ve cesedi sırasıyla bir terzi, bir Yahudi, bir Müslüman ve bir Hristiyanın eline geçer. Her biri onu öldürdüğünü zanneder. Nihayet idam meydanında üç dinin temsilcileri vicdanlarının sesiyle sorumluluğu üstlenerek başkasını kurtarmaya çalışırlar.

Bu anlatıda vicdan, kendini kurban etme pahasına da olsa itirafta bulunma ve Tanrı korkusu temel motifler arasında yer almaktadır. Bu yalnızca bir masal mıdır? Burada iftiranın karşıt kavramı olan itiraf ve kendini kurban etme anlayışıyla karşı karşıya bulunmaktayız. Darağacında asılarak cezalandırılma anlayışına karşı, kendini feda etme pahasına kurtarma düşüncesi öne çıkmaktadır.

Ünlü Alman teoloğu Hans Küng'ün dinlerarası diyalog kavramını genişleterek ortaya koyduğu üç Semitik dünya dini arasındaki "triyalog" (üçlü konuşma) kavramının imkânları tartışılacaktır. Son olarak, hoşgörü kavramı Platoncu düşüncede varlığın ötesine konumlandırılan tanrısallık (epekeina tes usias) kavramı bağlamında ele alınacaktır. Zira dinler birleştirici oldukları kadar ayrıştırıcı özellikler de taşıyabilmektedir. *Binbir Gece Masalları*'nda karşımıza çıkan Kambur hikâyesi, bu doğrultuda bize hangi düşünsel imkânları sunabilir? Bu üç dinin aynı toplum içinde böylesine uyumlu bir şekilde birlikte yaşaması, yalnızca hayret uyandıran masalsı bir ütopya mıdır?

Anahtar Kelimeler: Semitik Dinler, Vicdan, Kendini Kurban Etme, Mitos, Masal.

Klasik Türk Şiirinde Hoşgörü ve Birlikte Yaşama Tecrübesinin İzleri

Dr. Öğr. Üyesi Necati İŞLER*

Özet

Hz. Peygamber'in (sav) ifade ettiği üzere sevgi, imanın temel unsurlarından biridir. Samimi bir sevgiye sahip olanlar hakiki mü'min olarak kabul edilmektedir. Sevgi, insana hoşgörü kazandırmakta ve bu sayede kişi, olumsuz gibi görünen durumlarda dahi hikmet ve hayrı idrak edebilmektedir. Sevgi ve hoşgörüyü merkeze alan bu anlayış, İslam kültür ve medeniyetinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Nitekim söz konusu yaklaşımın izleri, başta edebiyat ve tasavvuf olmak üzere farklı disiplinlerde açık bir şekilde gözlemlenmektedir. Klasik Türk şiiri geleneği içerisinde yer alan divan, tekke ve halk şairleri; farklı estetik anlayışlara ve ifade biçimlerine sahip olmalarına rağmen, eserlerinde ortak bir hoşgörü dilini yansıtmışlardır. Bu bağlamda Klasik Türk şiiri, aruz, kafiye, mecaz ve mazmun gibi biçimsel unsurların ötesinde; insanı "eşref-i mahlûkat" olarak konumlandıran ve varlığı bütüncül bir bakış açısıyla ele alan bir hikmet diline sahiptir. "Yetmiş iki millete bir nazarla bakılması", "yaratılanın Yaradan'dan ötürü sevilmesi", "dört kitabın manasının birliği" gibi yaklaşımlar, bu hikmet dilinin edebî tezahürleri arasında yer almaktadır. Klasik edebiyatta gönül, ilahî tecellinin merkezi olarak kabul edilmekte; bu nedenle insanı incitmek, doğrudan Cenâb-ı Hakk'a yönelen bir fiil olarak değerlendirilmektedir. Bu anlayış çerçevesinde bir gönül yıkmanın, Kâbe'ye zarar vermekle eşdeğer olduğu vurgulanmıştır. Tasavvuf geleneğinde incinmek dahi tekâmül yolunda bir noksanlık olarak görülmüştür. Bu hoşgörü iklimini besleyen temel kaynaklarından biri, İslam'ın tevhid ilkesi olmuştur. Bunun yanı sıra şairler, bu yaklaşımı vahdet-i vücûd anlayışıyla da ilişkilendirerek insanı, ilahî isim ve sıfatların tecelligâhı olan bir ayna şeklinde tasavvur etmişlerdir. Ayrıca Tasavvuf düşüncesinde "bî-reng" kavramı ile ifade edilen fenâ makamına ulaşan âşığın, farklılıkları aşarak tüm insanlığı kuşatan bir idrak düzeyine eriştiği kabul edilmiştir. Bu bağlamda "yetmiş iki millet" ifadesi, insanlığın bütününü temsil eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

* Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye , isler@ankara.edu.tr

Nitekim Hacı Bektaş-ı Veli'nin *Makâlât* adlı eserinde yer alan hakikat kapısının makamlarından biri de "yetmiş iki millete aynı gözle bakmak"tır. Bu doğrultuda klasik şiirde, dinî bilgiyi şekilsel düzeyde yaşayan "zahid" tipine karşılık, hakikati idrak eden "ârif" tipinin yüceltildiği görülmektedir. Bu tebliğde, söz konusu kavram ve yaklaşımların Klasik Türk şiirindeki yansımaları, seçilmiş metin örnekleri üzerinden incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslam Edebiyatı, Klasik Türk Şiiri, Tasavvuf, Hoşgörü.

Traces of Tolerance and the Experience of Coexistence in Classical Turkish Poetry

Asst. Prof. Necati İŞLER*

Abstract

As the Prophet Muhammad (pbuh) stated, love is one of the fundamental elements of faith. Those who possess sincere love are considered true believers. Love instills tolerance in people, enabling them to perceive wisdom and goodness even in situations that appear negative. This perspective, which centers on love and tolerance, has played a decisive role in shaping Islamic culture and civilization. Indeed, traces of this approach are clearly observable in various disciplines, particularly in literature and Sufism. The divan, tekke, and folk poets within the tradition of classical Turkish poetry, despite possessing different aesthetic understandings and forms of expression, have reflected a common language of tolerance in their works. In this context, Classical Turkish poetry possesses a language of wisdom that goes beyond formal elements such as aruz, rhyme, metaphor, and mazmun; it positions humanity as "the noblest of creation" and addresses existence through a holistic perspective. Approaches such as "viewing all seventy-two nations with a single gaze", "loving the created because of the Creator" and "the unity of the meanings of the four sacred texts" are among the literary manifestations of this language of wisdom. In classical literature, the heart is regarded as the center of divine manifestation; therefore, harming a human

* Ankara University, Faculty of Divinity, Türkiye, isler@ankara.edu.tr

being is considered an act directed directly against God. Within this framework, it has been emphasized that breaking someone's heart is equivalent to harming the Kaaba. In the Sufi tradition, even being hurt has been viewed as a shortcoming on the path of spiritual development. One of the fundamental sources nourishing this climate of tolerance has been Islam's principle of tawhid. Furthermore, poets have associated this approach with the concept of wahdat al-wujud, envisioning humanity as a mirror through which divine names and attributes manifest. Furthermore, in Sufi thought, it is accepted that the lover who reaches the stage of "fanā" (annihilation), expressed by the concept of "bī-reng" (colorless), attains a level of understanding that transcends differences and encompasses all of humanity. In this context, the phrase "seventy-two nations" emerges as a concept representing the entirety of humanity. Indeed, one of the spiritual stations of the "gate of truth" mentioned in Hacı Bektaş-ı Veli's work *Makālāt* is "to view the seventy-two nations with the same eye." In this vein, classical poetry elevates the figure of the "ārif" who comprehends the truth in contrast to the "zāhid" type, who experiences religious knowledge at a superficial level. In this paper, the reflections of these concepts and approaches in Classical Turkish poetry will be examined through selected textual examples.

Keywords: Turkish-Islamic Literature, Classical Turkish Poetry, Sufism, Tolerance.

Birlikte Yaşamın Dili ve Tekfir: Gazâlî'de Bir Sınır Retoriği Denemesi

Dr. Öğr. Üyesi Ayhan ÖZTAŞ*

Özet

Eleştiri, düşünsel bir dinamizmin tecellisidir. İslâm düşünce tarihinin en üretken dönemleri, eleştiri kültürünün en canlı olduğu zaman dilimlerine tekabül eder. Eleştiri, bir meseleye dair alternatif perspektifler sunmanın ötesinde, mevcut düşüncedeki boşlukları ve metodolojik tutarsızlıkları ihsas ettirerek daha bütünlükçü bir terkibin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Bu bağlamda eleştiri, muhatabı yok sayan bir reddiye değil, aksine düşünceyi revize ederek tahkim eden bir imkândır. Antik Yunan'dan klasik İslâm felsefesine, oradan modern Batı düşüncesine kadar geniş bir sahada bu hakikatin izlerini sürmek mümkündür; ancak bu çalışmanın sınırları dâhilinde "malumu ilam" kabilinden bir tarihsel döküme girişilmeyecektir.

Bu çalışma, söz konusu eleştirel zemini İmam Gazâlî özelinde ele alarak onun inşa ettiği eleştiri dilinin retoriğine ve bu dilin "tekfir" kavramıyla kurduğu sosyolojik ilişkiye yoğunlaşmayı hedeflemektedir. İslâm düşüncesindeki entelektüel duraklama veya dönüşüm süreçlerinde Gazâlî'nin rolü, akademik literatürde sıklıkla tartışılan bir konudur. Bizim odak noktamız, Gazâlî'nin bir eleştiri enstrümanı olarak kullandığı tekfir söylemini, salt bir inanç yaftalaması olmaktan ziyade, birlikte yaşama zeminini muhafaza eden ve kamusal sınırları belirleyen "sosyolojik bir retorik denemesi" olarak yeniden okumaktır.

Gazâlî, yaşadığı dönemin sosyal ve siyasi sorunlarını göz önünde bulundurmanın yanı sıra, kendisine tevdi edilen görevin getirdiği bir sorumlulukla hareket etmiştir. Bu arka plan, onu hedef kitleyi gözeterek retorikte bir farklılaşmaya sevk etmiştir. Eserleri arasında göze çarpan kimi tutarsızlıkların temel nedenlerinden biri de muhatap kitlesine göre değişen retorik stratejisindeki farklılıktır. Gazâlî'nin eleştirilerinin İslâm'da felsefi düşünce üzerinde bir kırılma yarattığı bir hakikattir; ancak bu etkiyi salt argümanlar üzerinden değil, kullanılan retorik bağlamında değerlendirmek daha isabetli bir okuma olacaktır. Nitekim onun felsefeye dair dili, *el-Munkızu mine'd-*

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, ayhanoztas3@gmail.com

Dalâl'de *Mişkâtü'l-Envâr*'dakinden oldukça farklıdır. Hatta bazı ayetlerin tevilinde İbn Sînâcı çizgiyi takip ettiği bilinmektedir. Bu bağlamda Gazâlî'nin eleştirisini, esasen Fârâbî'nin ilk kez işaret ettiği, "Doğu felsefesi"nin (hikmet-i meşrikıyye) inşası yolunda atılmış stratejik bir adım olarak okumak da mümkündür. Bu veriler ışığında, Gazâlî'nin tekfirini sosyolojik bağlamın dışında, salt itikadi bir hüküm olarak kabul etmek, onu derin bir etik ve fikri tutarsızlığın içine sürükleyecektir. Gazâlî'de eleştiri dili olarak tekfir söylemi için sosyolojik bir okumayı öneren bu çalışmada ortaya konan temel tez, düşünürün konuyla ilgili metinleri arasındaki bir karşılaştırmaya dayanan hermenötik bir çözümleme ile ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Birlikte Yaşama, Tekfir Retoriği, Sosyolojik Sınır, Retorik Stratejisi, Gazâlî.

Living Together as a Language and Takfir: An Attempt at a Rhetoric of Boundary in Al-Ghazali

Asst. Prof. Ayhan ÖZTAŞ*

Abstract

Criticism is the manifestation of an intellectual dynamism. The most productive periods in the history of Islamic thought correspond to the eras when the culture of criticism was most vibrant. Beyond offering alternative perspectives on a matter, criticism prepares the ground for the emergence of a more holistic synthesis by indicating the gaps and methodological inconsistencies in existing thought. In this context, criticism is not a rejection that disregards the interlocutor, but rather an opportunity that reinforces thought by revising it. It is possible to trace this reality across a wide field from Ancient Greece to classical Islamic philosophy and from there to modern Western thought; however, within the limits of this study, a historical survey in the sense of "stating the obvious" will not be undertaken.

This study aims to focus on the rhetoric of the critical language constructed by Imam al-Ghazali and the sociological relationship this language establishes with the concept

* Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Türkiye, ayhanoztas3@gmail.com

of "takfir" (excommunication) by taking the aforementioned critical ground into the specific case of al-Ghazali. The role of al-Ghazali in the processes of intellectual stagnation or transformation in Islamic thought is a subject frequently discussed in academic literature. Our focus is to reread the discourse of takfir, which al-Ghazali used as an instrument of critical language, not as a mere theological labeling of faith, but as a "sociological attempt at rhetoric" that preserves the ground for living together and defines public and intellectual boundaries.

In addition to considering the social and political problems of the period in which he lived, al-Ghazali acted with a sense of responsibility brought by the duty entrusted to him. This background led him to a differentiation in rhetoric due to his consideration of the target audience. One of the primary reasons for the inconsistencies observed in his works regarding a subject is the difference in rhetorical strategy that changes according to the target audience. It is a reality that al-Ghazali's criticisms caused a rupture in philosophical thought in Islam; however, it would be a more accurate reading to evaluate this impact not merely through arguments, but within the context of the rhetoric used. Indeed, his language regarding philosophy in *al-Munqidh min al-Dalal* is quite different from that in *Mishkat al-Anwar*. Furthermore, it is known that he followed Avicennian lines in the interpretation of certain verses. In this context, it is also possible to read al-Ghazali's critique as a strategic step taken toward the construction of the "Eastern philosophy" (*al-hikma al-mashriqiyya*) first pointed out by al-Farabi. In light of these data, accepting al-Ghazali's takfir as a purely theological and creedal judgment, outside of the sociological context, would drive him into a deep ethical and intellectual inconsistency. The basic thesis put forward in this study, which proposes a sociological reading for the discourse of takfir as a language of criticism in al-Ghazali, will be handled through a hermeneutic analysis based on a comparison between the thinker's texts on the subject.

Keywords: Living Together, Rhetoric of Takfir, Sociological Boundary, Rhetorical Strategy, al-Ghazali.

A Multi-Religious Social Model in the Context of the Constitution of Medina: A Historical and Theoretical Analysis of the Experience of Coexistence

Asst. Prof. Zamira AHMEDOVA*

Abstract

Islamic civilization has developed a distinctive social model in which diverse religious and ethnic communities were able to coexist since its earliest period. One of the earliest and most systematic examples of this model is the Constitution of Medina, which shaped the social order established by the Prophet Muhammad in Medina. The Constitution of Medina can be considered a foundational document that regulated the coexistence of different religious groups-particularly Muslims, Jews, and various tribes-by defining mutual rights and responsibilities and aiming to ensure social peace. In this respect, it represents one of the earliest institutionalized examples of coexistence within a multi-religious society.

This study aims to examine the historical and theoretical foundations of a multi-religious social model through the lens of Islamic history by focusing on the Constitution of Medina. The theoretical framework of the study is based on historical sociology, interreligious relations, and coexistence studies. Within this framework, the Constitution is analyzed not only as a historical document but also as an early form of a "social contract" that regulates legal and social relations among different communities.

The study first explores the formation of the Medinan society following the Hijra, the social structure of the city, and the position of different religious groups. It then analyzes the articles of the Constitution to demonstrate how it established a model of coexistence in terms of social order, security, freedom of religion, and mutual responsibilities. The Constitution is shown to have enabled different religious communities to maintain their beliefs while existing within a shared political structure.

Furthermore, the study discusses the theoretical implications of the Constitution of Medina in relation to modern debates on multiculturalism, pluralism, and

* Osh State University, Kyrgysztan, akramova@gmail.com

coexistence. It evaluates how this early model provides a valuable reference point for contemporary issues such as religious freedom, social cohesion, and the management of diversity.

In this context, the Constitution of Medina is not merely a historical document for contemporary Muslim societies but also a concrete example of the ethics of coexistence and social responsibility. The principles it promotes-such as the protection of mutual rights, respect for different beliefs, justice, and collective responsibility-are essential values that need to be reconsidered in today's multicultural societies. In an era marked by increasing social tensions and identity-based conflicts, revisiting the inclusive and pluralistic approach of the Constitution becomes particularly significant. Therefore, this study aims to contribute both to the understanding of an authentic historical experience in Islamic civilization and to contemporary discussions on coexistence by offering theoretical and practical insights.

Keywords: Constitution of Medina, Multi-Religious Society, Coexistence, Islamic History, Social Contract, Pluralism.

Medine Vesikası Bağlamında Çok Dinli Toplum Modeli: Birlikte Yaşama Tecrübesinin Tarihsel ve Teorik Analizi

Dr. Öğr. Üyesi Zamira AHMEDOVA*

Özet

İslâm medeniyeti, ortaya çıktığı ilk dönemden itibaren farklı dinî ve etnik toplulukların bir arada yaşayabildiği özgün bir toplumsal model geliştirmiştir. Bu modelin en erken ve en sistemli örneklerinden biri, Hz. Muhammed'in Medine'de oluşturduğu toplumsal düzeni şekillendiren Medine Vesikası'dır. Medine Vesikası, farklı dinî grupların- özellikle Müslümanlar, Yahudiler ve diğer kabilelerin- bir arada yaşamasını düzenleyen, hak ve sorumlulukları tanımlayan ve toplumsal barışı tesis etmeyi amaçlayan bir sözleşme niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle Vesika, çok dinli bir toplumda birlikte yaşama tecrübesinin tarihsel olarak kurumsallaşmış ilk örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

* ◊ Oş Devlet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kırgızistan, akramova@gmail.com

Bu çalışma, Medine Vesikası'nı İslâm tarihi perspektifinden ele alarak çok dinli toplum modelinin tarihsel ve teorik temellerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın kuramsal çerçevesi, tarihsel sosyoloji, dinler arası ilişkiler ve birlikte yaşama kültürü üzerine yapılan çalışmalar doğrultusunda oluşturulmuştur. Bu bağlamda Medine Vesikası, yalnızca tarihsel bir belge olarak değil, aynı zamanda farklı topluluklar arasında hukuki ve toplumsal ilişkileri düzenleyen erken dönem bir "toplumsal sözleşme" modeli olarak analiz edilmektedir.

Çalışmada öncelikle Medine toplumunun oluşum süreci, hicret sonrası toplumsal yapı ve farklı dinî grupların şehir içindeki konumları ele alınmaktadır. Ardından Medine Vesikası'nın maddeleri incelenerek, bu metnin toplumsal düzen, güvenlik, din özgürlüğü ve karşılıklı sorumluluklar bağlamında nasıl bir birlikte yaşama modeli sunduğu ortaya konulmaktadır. Vesika'nın, farklı dinî grupların kendi inançlarını koruyarak aynı siyasi yapı içerisinde var olabilmesine imkân tanıyan bir düzen oluşturduğu vurgulanmaktadır.

Ayrıca çalışmada Medine Vesikası'nın teorik boyutu ele alınarak, bu metnin modern çokkültürlülük, çoğulculuk ve birlikte yaşama teorileriyle ilişkisi tartışılmaktadır. Bu çerçevede Vesika'nın, günümüz toplumlarında sıklıkla tartışılan din özgürlüğü, toplumsal uyum ve farklılıkların bir arada yönetimi gibi konular açısından nasıl bir referans noktası sunduğu değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda Medine Vesikası, günümüz Müslüman toplumları için yalnızca tarihsel bir metin değil, aynı zamanda birlikte yaşama ahlâkının ve toplumsal sorumluluk bilincinin somut bir örneğidir. Vesika'nın öngördüğü karşılıklı hakların korunması, farklı inanç gruplarına saygı, adalet ve ortak sorumluluk ilkeleri, günümüz çokkültürlü toplumlarında yeniden düşünülmesi gereken temel değerler arasında yer almaktadır. Artan toplumsal gerilimler ve kimlik temelli çatışmalar dikkate alındığında, Medine Vesikası'nın sunduğu çoğulcu ve kapsayıcı yaklaşımın yeniden değerlendirilmesi önemli bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle çalışma, hem İslâm tarihinin özgün bir tecrübesini ortaya koymakta hem de günümüz toplumları için teorik ve pratik çıkarımlar sunarak birlikte yaşama kültürüne katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Medine Vesikası, Çok Dinli Toplum, Birlikte Yaşama, İslâm Tarihi, Toplumsal Sözleşme, Çoğulculuk.

إخوة في الدين (وواقع التعايش العثماني: المهاجرون الشركس في بلاد الشام) (١٨٦٤–١٩١٤)

استاذ مساعد صفية السلامين*

الملخص

تعيد هذه الورقة النظر في مفهوم التعايش في الحضارة الإسلامية من خلال دراسة إعادة توطين اللاجئين الشركس في بلاد الشام خلال أواخر العهد العثماني. فبعد تهجيرهم القسري من القوقاز عقب عام ١٨٦٤، تم دمج آلاف المهاجرين الشركس في مجتمعات الولايات العثمانية ضمن خطاب قائم على التضامن الإسلامي والحماية الإمبراطورية. وقد صوّرت الخطابات الرسمية هؤلاء اللاجئين بوصفهم «إخوة في الدين»، مؤكدةً أن وحدة العقيدة تمثل أساس الاندماج الاجتماعي والانتماء السياسي.

واستنادًا إلى الوثائق الأرشيفية العثمانية، وسجلات الولايات، ومصادر الصحافة المعاصرة، تجادل هذه الدراسة بأن التعايش في هذا السياق لم يكن تلقائيًا ولا إنسانيًا بحتًا، بل كان عملية تفاوضية متعددة المستويات تشكّلت بفعل الاستراتيجيات الديموغرافية، والحسابات المالية، ومتطلبات أمن الحدود، والديناميات الاجتماعية المحلية. وعلى الرغم من أن الدولة العثمانية وفّرت الأراضي، والمساعدات المالية، والدعم المؤسسي لتسهيل الاستيطان، فإن التفاعلات بين الشركس والمجتمعات المحلية ـ المسلمة والمسيحية والقبلية ـ اتسمت بمزيج من التعاون والتنافس، وأحيانًا التوتر.

ومن خلال وضع إعادة توطين الشركس ضمن النقاشات الأوسع حول العدالة، والتعددية، والنظام الاجتماعي في إطار الحكم الإسلامي، تُظهر هذه الدراسة أن التعايش لم يكن مجرد مثال نظري ثابت، بل ممارسة إدارية واجتماعية مرنة وقابلة للتكيّف. وتكشف التجربة العثمانية عن كيفية تداخل الفكر السياسي الإسلامي، والمسؤولية الإنسانية، والبراغماتية الإدارية في إدارة التنوع والنزوح. وفي نهاية المطاف، تقدم حالة المهاجرين الشركس نموذجًا تاريخيًا راسخًا للتعايش، يسهم في إثراء النقاشات المعاصرة حول الهجرة، والاندماج، والعلاقات بين المجتمعات في العالم الحديث.

الكلمات المفتاحية: التعايش، الحضارة الإسلامية ، اللاجئون الشركس، الدولة العثمانية، بلاد الشام.

* الجامعه الاردنية, salameensafiah@gmail.com

"Dinde Kardeşler" Söylemi ve Osmanlı Birlikte Yaşam Gerçekliği: Bilādü'ş-Şam'da Çerkes Muhacirleri (1864–1914)

Dr. Öğr. Üyesi Safiah Al-Salameen*

Özet

Bu makale, geç Osmanlı döneminde Bilād al-Shām'da Çerkes muhacirlerinin yeniden iskânı örneği üzerinden İslam medeniyetinde birlikte yaşama (coexistence) kavramını yeniden değerlendirmektedir. 1864'ten sonra Kafkasya'dan zorla yerlerinden edilmelerinin ardından binlerce Çerkes muhacir, İslami dayanışma ve imparatorluk himayesi söylemi çerçevesinde Osmanlı taşra toplumlarına dâhil edilmiştir. Resmî söylem, bu muhacirleri "dinde kardeşler" olarak tanımlamış ve ortak inancı toplumsal entegrasyon ve siyasi aidiyetin temeli olarak vurgulamıştır.

Osmanlı arşiv belgeleri, vilayet kayıtları ve dönemin basın kaynaklarına dayanan bu çalışma, bu bağlamda birlikte yaşamanın ne otomatik ne de yalnızca insani bir süreç olduğunu savunmaktadır. Aksine, bu süreç demografik strateji, mali hesaplamalar, sınır güvenliği ve yerel toplumsal dinamikler tarafından şekillenen müzakere edilmiş ve çok katmanlı bir yapı arz etmiştir. Osmanlı devleti iskânı kolaylaştırmak amacıyla toprak, mali yardım ve kurumsal destek sağlamış olsa da Çerkesler ile yerli Müslüman, Hristiyan ve aşiret toplulukları arasındaki ilişkiler işbirliği, rekabet ve zaman zaman gerilim ile karakterize edilmiştir.

Çerkes iskânını İslam yönetiminde adalet, çoğulculuk ve toplumsal düzen tartışmaları çerçevesine yerleştiren bu makale, birlikte yaşamanın statik bir ideal değil, uyarlanabilir bir idari ve toplumsal pratik olduğunu göstermektedir. Osmanlı deneyimi, İslam siyasi düşüncesi, insani sorumluluk ve devlet pragmatizminin çeşitlilik ve zorunlu göçü yönetme sürecinde nasıl kesiştiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, Çerkes muhacirlerinin durumu, modern dünyada göç, entegrasyon ve toplumlar arası ilişkiler tartışmalarına tarihsel temelli bir birlikte yaşama modeli sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Birlikte Yaşam, İslam Medeniyeti, Çerkes Mülteciler, Bilādü'ş-Şam.

* Ürdün Üniversitesi, Ürdün, salameensafiah@gmail.com

"Brothers in Religion" and the Realities of Ottoman Coexistence: Circassian Muhacirs in Bilād al-Shām (1864-1914)

Asst. Prof. Safiah Al-Salameen*

Abstract

This paper reconsiders the concept of coexistence in Islamic civilization through the lens of Circassian refugee resettlement in Bilād al-Shām during the late Ottoman period. Following their forced displacement from the Caucasus after 1864, thousands of Circassian muhacirs were incorporated into Ottoman provincial societies under a discourse of Islamic solidarity and imperial protection. Official rhetoric framed these refugees as "brothers in religion," emphasizing shared faith as the foundation for social integration and political belonging.

Drawing on Ottoman archival documents, provincial records, and contemporary press sources, this study argues that coexistence in this context was neither automatic nor purely humanitarian. Rather, it functioned as a negotiated and multilayered process shaped by demographic strategy, fiscal calculation, frontier security, and local social dynamics. While the Ottoman state provided land, financial assistance, and institutional support to facilitate settlement, interactions between Circassians and indigenous communities-Muslim, Christian, and tribal-were marked by cooperation, competition, and occasional tension.

By situating Circassian resettlement within broader debates on justice, pluralism, and social order in Islamic governance, this paper demonstrates that coexistence was not a static ideal but an adaptive administrative and social practice. The Ottoman experience reveals how Islamic political thought, humanitarian responsibility, and state pragmatism intersected in managing diversity and displacement. Ultimately, the case of the Circassian muhacirs offers a historically grounded model of coexistence that speaks to contemporary discussions on migration, integration, and intercommunal relations in the modern world.

Keywords: Coexistence. Islamic Civilisation, Circassian Refugees, Ottoman Empire, Bilād al-Shām.

* University of Jordan, Jordan, salameensafiah@gmail.com

Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Kültürünün İnşasında Sûfîlerin Rolü

Dr. Öğr. Üyesi Fatih SÜSLEYİCİ*

Özet

Osmanlı toplumunda çoğunluğunu Müslüman Türkler ve Arapların oluşturduğu, buna karşın Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler gibi farklı etnik ve dinî grupların da bir arada yaşadığı bir yapı mevcuttu. Bu çeşitlilik, toplumsal düzenin korunması ve halklar arasında huzurun sağlanması için anlayış, hoşgörü ve birlikte yaşama kültürünü zorunlu kılmaktaydı. Bu bağlamda, toplumları ayakta tutan adâlet, merhamet ve hoşgörü gibi manevî değerler ön plana çıkmaktadır. Sûfîler, sözleri, davranışları ve faaliyetleriyle bu dinamikleri pratiğe dönüştürmek için çaba göstermişlerdir. Onlar, Yunus Emre'nin "yaratılanı severim yaratandan ötürü" sözünü rehber edinerek tüm mahlûkata merhamet ile yaklaşmış ve insanları da bu algı seviyesine çıkarmak için gayret etmişlerdir. Şeyh Edebâli (ö. 726/1326), Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 833/1430), Akşemseddin (ö. 863/1459) ve Zenbilli Ali Efendi (ö. 932/1526) gibi tarikat ehli, devlet ile tebea arasında adeta bir köprü vazifesi görmüş; yöneticilere ve halka yaptıkları sohbetlerle birlik ve beraberliğe önemli katkılar sağlamışlardır. Bu bağlamda Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren devlet adamlarının tebaa arasında etnik ve dinî ayırım yapmaktan kaçınmaları ve adâleti esas almaları, sûfîlerin telkin ve rehberliğiyle desteklenen bir yönetim anlayışının tezahürü olarak değerlendirilebilir. Nitekim sûfîler, devlet adamlarına, halka şefkatle muamele etmek ve onlara adâletle hükmetmek gibi konularda tavsiyelerde bulundukları gibi bu ölçülere uyulmadığında ise gerekli tepkiyi ortaya koyabilmişlerdir. Örneğin, Zenbilli Ali Efendi, Yavuz Sultan Selim'in (ö. 926/1520) görevlerindeki hataları sebebiyle öldürülmesini emrettiği onlarca hazine memurunun bağışlanmasına vesile olmuştur. Aynı şekilde sûfîler, kardeşkanının dökülmemesi için azamî gayret göstermiş ve olası savaşları önlemek amacıyla barış elçiliği görevini de üstlenmişlerdir. Kutbüddin İznikî (ö. 821/1418), Emîr Sultan (ö. 833/1429 [?]), Alâeddin es-Semerkandî (ö. 860/1456) ve Pîr Muhammed-i Erzincânî (ö. 879/1474 [?]) bu bağlamda dikkat çeken isimlerdendir. İşte bu bildiride, doküman analiz metodu kullanılarak Osmanlı'da

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, fatih.susleyici@kilis.edu.tr

birlikte yaşama kültürüne katkı sağlayan sûfîler ve yaptıkları faaliyetler ortaya konmuştur. Tebliğin sınırlarını aşmamak için konu, Osmanlı'ının kuruluşundan, Yavuz Sultan Selim'in saltanat dönemi arası (1299-1520) ile sınırlandırılmıştır. Çalışma, Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren toplumun teşekkülünde adeta bir maya niteliği kazanan ehl-i tasavvufun, çok kültürlü bir toplumun barış ve huzuru için yaptıkları faaliyetleri ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Bu yönüyle tasavvufî anlayış, Osmanlı toplum yapısında yalnızca bireysel ahlâkî gelişimi teşvik etmekle kalmayıp, sosyal bütünleşmenin ahlâkî ve manevî temelini de oluşturarak çok kültürlü yapının istikrarına önemli katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Osmanlı, Toplum, Sûfî, Bir Arada Yaşama.

The Role of Sufis in the Construction of a Culture of Coexistence in Ottoman Society

Asst. Prof. Fatih SÜSLEYİCİ*

Abstract

The Ottoman society was predominantly composed of Muslim Turks and Arabs, yet it also included different ethnic and religious groups such as Greeks, Armenians, and Jews living together. This diversity necessitated a culture of understanding, tolerance, and coexistence to maintain social order and ensure peace among the people. In this context, spiritual values such as justice, mercy, and tolerance, which sustain societies, come to the fore. Sufis strove to put these principles into practice through their words, deeds, and activities. Guided by Yunus Emre's words, "I love the created because of the Creator," they approached all creatures with compassion and endeavored to raise people to this level of moral awareness. Sufis such as Sheikh Edebali (d. 726/1326), Hacı Bayrâm-ı Velî (d. 833/1430), Akşemseddin (d. 863/1459), and Zenbilli Ali Efendi (d. 932/1526) acted as a bridge between the state and its subjects; they made significant contributions to unity and solidarity through their discourses with rulers and the public. In this context, the fact that Ottoman statesmen avoided making ethnic and religious distinctions among their subjects

* Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Türkiye, fatih.susleyici@kilis.edu.tr

and based their governance on justice from the very beginning of the Ottoman Empire can be seen as a manifestation of a management approach supported by the guidance and advice of Sufis. Indeed, Sufis advised statesmen to treat the people with compassion and rule them with justice, and when these standards were not met, they were able to respond appropriately. For example, Zenbilli Ali Efendi was instrumental in securing the pardon of dozens of treasury officials who had been sentenced to death by Yavuz Sultan Selim (d. 926/1520) for errors in their duties. Similarly, Sufis made every effort to prevent bloodshed among brothers and took on the role of peace envoys to prevent possible wars. Kutbüddin İznikî (d. 821/1418), Emir Sultan (d. 833/1429 [?]), Alaeddin es-Semerkandi (d. 860/1456), and Pir Muhammad-i Erzincani (d. 879/1474 [?]) are notable figures in this context. This paper uses document analysis to reveal the Sufis who contributed to the culture of coexistence in the Ottoman Empire and their activities. To avoid exceeding the scope of the paper, the subject matter is limited to the period between the founding of the Ottoman Empire and the reign of Yavuz Sultan Selim (1299-1520). The study is significant in that it reveals the activities of the Sufis, who played a pivotal role in the formation of Ottoman society from its inception, in promoting peace and harmony in a multicultural society. In this respect, the Sufi understanding not only encouraged individual moral development in the Ottoman social structure but also formed the moral and spiritual basis of social integration, thus making a significant contribution to the stability of the multicultural structure.

Keywords: Sufism, Ottoman, Society, Sufi, Coexistence.

İslam'da Diyalog: Anlamsal ve Dilbilimsel Bir İnceleme

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed SHOEIR*

Özet

İslam'da diyalog, insanî iletişimde Kur'ânî yöntemin derinliğini yansıtan temel değerlerden biri olarak kabul edilir. Dilbilimsel açıdan "diyalog" kavramı, sözün geri dönmesi ve gözden geçirilmesi anlamına gelir; bu da iki taraf arasında etkileşim ve karşılıklı alışverişi gerektirir. Anlamsal olarak ise hikmetle ve en güzel şekilde tartışma ile ilişkilidir; bu husus Kur'ân-ı Kerîm'de de ifade edilmiştir. İslam'da diyalog, peygamberlerin kavimleriyle konuşmalarında ve zorlamaya değil iknaya dayalı tebliğ yönteminde açıkça görülmektedir. Bu kavram, birlikte yaşama ilkelerini, başkalarına saygıyı ve karşılıklı anlayış köprüleri kurmayı pekiştirir; böylece toplumsal barışın sağlanmasında medenî bir araç hâline gelir.

İslam, Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in sünneti aracılığıyla bir diyalog dini olarak gelmiş; aklın her konuda düşünmesini ve başkalarıyla delil, kanıt ve ispat temelinde konuşmasını teşvik etmiştir. İnsanlara, kendi inanç ve ufuklarına güzel söz, iyi üslup, hikmetli öğüt ve en güzel tartışma yöntemiyle nasıl ulaşacaklarını öğretmiştir. Diyalog, İslam'ın Müslümanların kalplerine yerleştirdiği ve barış ile güven içinde birlikte yaşamayı sağlayan en önemli temel ilkelerden biridir.

Araştırma, Müslümanların dünyaya açılmayı ve diğer kültürler ile dinlerle birlikte yaşamayı diyalog yoluyla nasıl kavradıklarını ve farklı olan insana saygı temelinde barışçıl birlikte yaşam mesajlarını nasıl sunduklarını ortaya koymaktır. Ayrıca bu çalışma, Kur'ân-ı Kerîm'de yerleşik olan diyalog kavramını, dinler ve kültürler arası bir diyalog olarak açıklamaktadır.

Bu çalışma, Kur'ân-ı Kerîm'in etkisiyle İslamî yöntemde kökleşmiş olan diyalog anlayışını açıklamayı amaçlamaktadır.

Betimleyici-analitik yöntem; analiz önce betimlemeye, ardından Kur'ân ayetlerinde diyalogun anlamsal boyutunun ortaya konmasına dayanmaktadır.

* Sinop Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, mrsheer2000@gmail.com

Çalışma; giriş, üç ana bölüm ve sonuç (bulgular ve öneriler) ile birlikte kaynakça kısmından oluşmaktadır. Bölümler şu şekildedir:

Birinci Bölüm: Diyalogun Mahiyeti

Dil açısından diyalog kavramı.

Terim olarak diyalog kavramı.

İkinci Bölüm: Kur'ân-ı Kerîm'de Diyaloğun Özellikleri

Kul ile Rabbi arasındaki diyalog.

Peygamberlerin kavimleriyle olan diyalogları.

Üçüncü Bölüm: Kur'ân'ın Diğer Din Mensuplarıyla Diyaloğu

Diğer dinlerle diyaloğun mahiyeti.

Ehl-i Kitap ile en güzel şekilde diyalog.

Anahtar Kelimeler: İslam, Diyalog, Birlikte Yaşama, Dil, Anlam.

Dialogue in Islam: A Semantic-Linguistic Study

Asst. Prof. Mohammed Shuaier*

Abstract

Dialogue in Islam is considered one of the central values that reflects the depth of the Qur'anic methodology in human communication. From a linguistic perspective, the term "dialogue" denotes returning and reviewing speech, implying interaction and exchange between two parties. Semantically, it is associated with wisdom and arguing in the best manner, as stated in the Holy Qur'an. Dialogue in Islam is manifested in the way prophets addressed their peoples and in a method of دعوت (da'wah) based on persuasion rather than compulsion. This concept contributes to establishing principles of coexistence, respect for others, and building bridges of mutual understanding, making it a civilizational tool for achieving social peace.

* Sinop University, Faculty of Theology, Türkiye, mrsheer2000@gmail.com

Indeed, Islam -through the Holy Qur'an and the noble Prophetic Sunnah- came as a religion of dialogue, encouraging the mind to think about everything and to engage others based on argument, proof, and evidence. It teaches how to guide others toward its convictions and horizons through kind words, good manners, wise counsel, and debate in the best manner. Dialogue is among the most important enduring principles of Islam that have been instilled in Muslims to live together in peace and security.

To highlight how Muslims understand openness to the world and coexistence with other cultures and religions through dialogue, and how they approach their message of peaceful coexistence, which respects those who are different, guiding them through respect for thought, word, and stance. This study also clarifies the concept of dialogue as established in the Holy Qur'an as a dialogue among different religions and cultures.

The study aims to explain the concept of dialogue and its rootedness in the Islamic methodology as influenced by the Holy Qur'an.

The descriptive-analytical method, where analysis is based first on description, followed by clarification of the semantic significance of dialogue in Qur'anic verses.

The study consists of an introduction, three main sections, and a conclusion that includes results and recommendations, followed by a list of sources and references. The three sections are as follows:

Section One: The Nature of Dialogue

The concept of dialogue in language.

The concept of dialogue in terminology.

Section Two: Characteristics of Dialogue in the Holy Qur'an

Dialogue between the servant and his Lord.

Dialogues of the prophets with their people.

Section Three: The Qur'anic Dialogue with Followers of Other Religions

The nature of dialogue with other religions.

Dialogue with the People of the Book in the best manner.

Keywords: Islam, Dialogue, Coexistence, Language, Semantics.

الحوار في الإسلام: دراسة لغويَّة دلاليَّة

أستاذ مساعد اللغة العربية محمد رزق شعير*

الملخص

الحوار في الإسلام يُعدّ من القيم المركزية التي تعكس عمق المنهج القرآني في التواصل الإنساني. ومن الناحية اللغوية، يدلّ لفظ «الحوار» على الرجوع والمراجعة في الكلام، بما يقتضي التفاعل والتبادل بين طرفين. أما دلاليًا، فيرتبط بالحكمة، والجدال بالتي هي أحسن، كما ورد في القرآن الكريم. وقد تجلّى الحوار في الإسلام في مخاطبة الأنبياء لأقوامهم، وفي أسلوب الدعوة القائم على الإقناع لا الإكراه. ويُسهم هذا المفهوم في ترسيخ مبادئ التعايش، واحترام الآخر، وبناء جسور الفهم المشترك، مما يجعله أداة حضارية لتحقيق السلم المجتمعي

فلقد جاء الإسلام– من خلال القرآن الكريم والسنة النبوية المشرفة– ليكون دين الحوار، الذي يطلق للعقل أن يفكر في كل شيء وليحاور الآخرين على أساس الحجة والبرهان والدليل، ليعلمهم كيف يصلون إلى قناعاته وآفاقه بالكلمة الحلوة والأسلوب الطيب والموعظة الحسنة والجدال بالتي هي أحسن، فالحوار من أهم دائم الإسلام التي رسخها في نفوس المسلمين للتعايش بسلم وأمان.

* أهمية البحث:

إبراز كيفية معرفة المسلمين بالانفتاح على العالم والتعايش مع الثقافات والأديان الأخرى من خلال الحوار وكيف ينطلقون إليه في رسالتهم بالتعايش السلمي، الذي يحترم الإنسان المختلف عنه، ليقوده إلى أفكاره من موقع احترام الفكر والكلمة والموقف. ومن خلال هذا البحث نبين مفهوم الحوار كما هو راسخ في القرآن الكريم كحوار بين الأديان والثقافات المختلفة.

* هدف البحث:

يهدف البحث إلى بيان فكرة الحوار والتحاور المتأصلة في المنهج الإسلامي بتأثير من القرآن الكريم.

* منهج البحث:

المنهج الوصفي التحليلي، فالتحليل قائم على الوصف أولا، ثم بيان دلالة الحوار في الآيات القرآنية.

* خطة البحث:

يتكون البحث من: المقدمة، وثلاثة محاور رئيسية، والخاتمة وفيها النتائج والتوصيات، يليها قائمة المصادر والمراجع التي اعتمد البحث عليها. وستكون المحاور الثلاثة على النحو التالي:

المحور الأول: ماهية الحوار

* جامعة سينوبmrsheer2000@gmail.com ,

مفهوم الحوار في اللغة.

مفهوم الحوار في الإصطلاح.

المحور الثاني: سمات الحوار في القرآن الكريم

الحوار بين العبد وربه.

حوارات الأنبياء مع قومهم.

المحور الثالث: حوار القرآن الكريم مع أهل الأديان الأخرى

طبيعة الحوار مع أهل الأديان الأخرى.

الحوار بالحسنى مع أهل الكتاب.

الكلمات المفتاحية: الإسلام، الحوار، التعايش، اللغة، الدلالة.

Birlikte Yaşama Aracı Olarak Dini Sosyal Destek: İslam Medeniyeti Bağlamında Psikososyal Bir Değerlendirme

Dr. Öğr. Üyesi Metin GÜVEN*

Özet

Dini sosyal destek, bireyin dinî inançları, ibadet hayatı, dinî referansları ve mensubu olduğu dinî çevre aracılığıyla edindiği duygusal, manevi, bilişsel ve sosyal destek biçimlerini ifade eder. Bu destek, yalnızca kriz, yalnızlık ve belirsizlik durumlarında anlam, teselli ve dayanma gücü üretmekle sınırlı değildir; aynı zamanda dayanışma, aidiyet, karşılıklılık ve kolektif anlam inşası yoluyla sosyal bağları güçlendiren işlevsel bir kaynak niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle dini sosyal destek, bireysel başa çıkma süreçlerine katkı sağlayan bir mekanizmanın ötesinde, toplumsal ilişkileri besleyen, sosyal bütünleşmeyi destekleyen ve birlikte yaşama imkânını tahkim eden çok katmanlı bir ilişkisellik biçimi olarak değerlendirilebilir.

Batı literatüründe dini sosyal destek, çoğunlukla dinî cemaatler, ibadet toplulukları ve inanç temelli sosyal ağlar ekseninde ele alınmakta; duygusal destek, rehberlik, dua, maddi yardım, bakım ve kolektif aidiyet gibi boyutlarıyla incelenmektedir. Türkçe literatürde ise kavramın görünürlüğü daha sınırlı olmakla birlikte, özellikle dini başa çıkma ve toplumsal dayanışma çerçevesinde dolaylı biçimlerde değerlendirilmektedir. Bu durum, Batı literatürünün kavramsal ayrıntı ve ampirik çeşitlilik bakımından daha gelişmiş olduğunu; Türkçe literatürün ise kavramın manevi ve toplumsal boyutlarını birlikte düşünmeye elverişli bir yorum zemini sunduğunu göstermektedir. Bu bildiri, söz konusu iki literatür arasında sentez kurarak dini sosyal desteği bireysel iyilik ile toplumsal birlikte yaşama arasında aracılık eden kavramsal bir köprü olarak konumlandırmaktadır.

İslam medeniyeti bağlamında ise dini sosyal destek, yalnızca aynı inanç topluluğu içindeki yardımlaşma, kardeşlik, merhamet ve sorumluluk ilkeleri üzerinden değil, farklı inanç mensuplarıyla bir arada yaşamayı mümkün kılan daha geniş bir ahlaki ve toplumsal zemin üzerinden de anlam kazanmaktadır. Rahmet, adalet, emanet,

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, metin.guven@kilis.edu.tr

komşuluk, kul hakkı ve insan onuru gibi ilkeler, bu desteğin teolojik çerçevesini oluştururken; güven, tanınma, karşılıklılık, aidiyet ve çatışma azaltma gibi süreçler onun psiko-sosyal işlevlerini görünür kılmaktadır. Bu çerçevede bildiride, dini sosyal desteğin İslam medeniyetinde yalnızca bir inanç dayanışması pratiği değil, aynı zamanda çoğul toplumsal yapılarda birlikte yaşamayı besleyen kurucu bir kaynak olduğu ileri sürülmekte ve bunun imkânı tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Dini Sosyal Destek, İslam medeniyeti, Birlikte Yaşama, Toplumsal Dayanışma.

Religious Social Support as a Means of Coexistence: A Psychosocial Evaluation in the Context of Islamic Civilization

Asst. Prof. Metin GÜVEN*

Abstract

Religious social support encompasses the emotional, spiritual, cognitive, and social assistance that individuals access through their religious beliefs, worship practices, references, and communities. This support not only provides meaning, comfort, and resilience during times of crisis, loneliness, and uncertainty; it also strengthens social bonds through solidarity, belonging, reciprocity, and shared meaning. In this way, religious social support goes beyond helping individuals cope; it develops into a multilayered form of relationships that foster social ties, encourage social integration, and promote the possibility of coexistence.

In Western scholarship, researchers have studied religious social support primarily through religious congregations, worship communities, and faith-based social networks, focusing on aspects such as emotional support, guidance, prayer, material aid, care, and collective belonging. In Turkish scholarship, the concept is less prominent; however, scholars have approached it indirectly within the frameworks of religious coping and social solidarity. This contrast reveals that Western scholarship has developed a broader range of conceptual distinctions and empirical findings,

* Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Türkiye, metin.guven@kilis.edu.tr

while Turkish scholarship offers an interpretive framework that more readily integrates the spiritual and social aspects of the concept. In response, this paper combines these two literatures and presents religious social support as a conceptual bridge between individual well-being and social harmony.

Within the context of Islamic civilization, religious social support derives meaning not only from principles such as mutual help, brotherhood, compassion, and responsibility within the same faith community but also from a broader moral and social framework that allows people of different faiths to coexist. Principles like mercy, justice, trust, neighborliness, the rights of others, and human dignity form its theological foundation, while processes such as trust-building, recognition, reciprocity, belonging, and conflict reduction highlight its psychosocial functions. In this context, the paper argues that religious social support in Islamic civilization is not just a practice of intra-faith solidarity but also a vital resource that supports coexistence in diverse social settings.

Keywords: Psychology of Religion, Religious Social Support, Islamic Civilization, Coexistence, Social Solidarity.

Tekfirci Söylemin Birlikte Yaşama Kültürüne Etkileri: Kelâmî Bir Değerlendirme

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KARATAY*

Özet

İslam düşünce tarihinde tekfir meselesi, yalnızca itikadî bir tartışma değil aynı zamanda toplumsal düzeni ve birlikte yaşama kültürünü doğrudan etkileyen önemli bir problem alanı olmuştur. Bir kimsenin ya da grubun İslam dairesinin dışında ilan edilmesi anlamına gelen tekfir söylemi, tarihsel süreçte çoğu zaman siyasi ve mezhebi çatışmaların meşrulaştırıcı bir aracı olarak kullanılmıştır. Bu durum, Müslüman toplumlarda sosyal birlikteliği zedeleyen, ayrışmayı ve çatışmayı derinleştiren bir söylem üretimine yol açmıştır.

Kelâm ilmi içerisinde tekfir meselesi özellikle büyük günah, iman–amel ilişkisi ve iman tanımı, bağlamında tartışılmıştır. Hâricî geleneğin büyük günah işleyen Müslümanı tekfir eden yaklaşımına karşılık Ehl-i Sünnet kelâmı iman ile amel arasında ayrım yaparak tekfiri oldukça dar bir alana hapsetmiş ve Müslüman toplumda birlik ve bütünlüğü koruyacak bir yaklaşım geliştirmiştir. Mâtürîdî ve Eş'arî gelenekte "ehl-i kıble tekfir edilmez" ilkesi hem itikadî hem de toplumsal barışı korumaya yönelik önemli bir ilke olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte günümüzde Ehl-i Sünnet'in ihtiyat merkezli bu yaklaşımının yerine, tarihsel olarak Hâricî düşüncede görülen kolay tekfirci anlayışın yeniden yaygınlık kazandığı gözlemlenmektedir. Bu durum, bazı çevrelerde Müslümanların birbirlerini tekfir ettiği ve bunun şiddet üretici bir mekanizmaya dönüşebildiği bir söylem alanı ortaya çıkarmıştır.

Tekfirci söylemin yaygınlaşması, yalnızca teolojik bir problem üretmekle kalmayıp aynı zamanda toplumsal güveni zedeleyen, farklılıkları tehdit unsuru olarak gören ve çoğulcu birlikte yaşam imkanını daraltan bir zihniyet üretmektedir. Bu nedenle kelâm geleneğinde geliştirilen ihtiyatlı tekfir anlayışı, hem dini düşüncenin sağlıklı sınırlarını koruma hem de Müslüman toplumlarda barış ve birlikte yaşama kültürünü

* Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, mustafakaratay1988@gmail.com

güçlendirme açısından önemli bir teorik zemin sunmaktadır.

Bu çalışma, tekfir söyleminin kelâmî arka planını ele alarak söz konusu söylemin birlikte yaşama kültürü üzerindeki etkilerini analiz etmeyi ve klasik kelâm geleneğinin bu probleme sunduğu çözüm imkanlarını tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tekfir, Kelâm, Birlikte Yaşama Ahlakı, İman-Amel İlişkisi, Mezhep Tartışmaları.

The Impact of Takfīrī Dıscourse on the Culture of Coexıstence: A Kalāmıc Evaluation

Asst. Prof. Mustafa KARATAY*

Abstract

In the history of Islamic thought, the issue of takfīr has not only been a theological debate but also a significant problem area that directly affects social order and the culture of coexistence. The discourse of takfīr, which refers to declaring an individual or a group outside the fold of Islam, has historically often been employed as a legitimizing instrument for political and sectarian conflicts. This situation has produced a discourse that undermines social cohesion within Muslim societies and deepens divisions and conflicts.

Within the discipline of kalām, the issue of takfīr has primarily been discussed in the context of the grave sin debate, the relationship between faith (īmān) and deeds (ʿamal), and the definition of faith. In contrast to the Khārijite tradition, which declared Muslims who committed grave sins to be unbelievers, Sunnī kalām developed an approach that distinguished between faith and deeds, thereby restricting the scope of takfīr to a very narrow domain. This approach aimed to preserve unity and cohesion within Muslim societies. In both the Māturīdī and Ashʿarī traditions, the principle that "the people of the qibla are not to be declared unbelievers" (ahl al-qibla lā yukaffar) was accepted as a fundamental rule intended to protect both doctrinal boundaries and social peace. However, in the contemporary period, it can

* Iğdır University, Faculty of Theology, Türkiye, mustafakaratay1988@gmail.com

be observed that the cautious approach of Sunnī theology has increasingly been replaced by an easy and expansive practice of takfīr reminiscent of the historical Khārijite mindset. In certain contexts, this has generated a discursive framework in which Muslims accuse one another of unbelief, sometimes turning takfīr into a mechanism that can legitimize violence.

The spread of takfīrī discourse does not merely generate a theological problem; it also produces a mindset that undermines social trust, perceives differences as threats, and narrows the possibility of pluralistic coexistence. In this regard, the cautious understanding of takfīr developed within the classical kalām tradition provides an important theoretical framework for both preserving the doctrinal integrity of Islamic thought and strengthening peace and coexistence within Muslim societies.

This study aims to analyze the kalāmic background of takfīr discourse, examine its effects on the culture of coexistence, and discuss the conceptual resources offered by the classical kalām tradition in addressing this issue.

Keywords: Takfīr, Kalām, Ethics of Coexistence, Faith–Deeds Relationship, Sectarian Debates.

Birlikte Yaşama Kültürünün Temeli Bağlamında "Dinde Zorlama Yoktur" Ayetinin Çağdaş Tefsir Literatürü Açısından Değerlendirilmesi

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar ATİLA*

Özet

Hepimiz Âdem'in çocuklarıyız, Âdem ise topraktandır. Bütün insanlık devam edegelen tek bir soyun ve ailenin üyeleridir. Normal şartlar altında kişi soydaşına sahip çıkar; bir ailenin üyeleri birbirini sever, sayar, korur ve gözetir. Tarih, insanlık ailesinin birçok sebeple (siyasi, sosyal, ekonomik, dini vb.) birbirinden uzaklaştığının ve birbirini ötekileştirdiğinin şahididir. Özellikle son dönemde öfke, şiddet, savaşlar ve sürgünlerle geleceği tehdit altında bırakılan insanlığın "birlikte yaşama kültürüne" son derece muhtaç olduğu gözlemlenmektedir.

Genelde dinler özelde ise İslam dini, insanlık ailesinin ortak bir kültür ve değerler paydasında bir araya gelebileceğini; aynı zaman ve mekân diliminde huzur ve barış içerisinde yaşayabileceğini söyler. İslam dini, insanlığı bütün fiziksel ve düşünsel farklılıklarına rağmen birlikte yaşayabilecek bir aile olarak kabul eder. Fiziksel (renk ve dil) ve düşünsel (inanç ve ideoloji) farklılıkları, insanların belli kurallar çerçevesinde bir arada yaşamalarına engel değildir. İslam'ın kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim, insanların en önemli ayrışma noktalarından birisi olan din hakkında insaflı bir hüküm ortaya koyar ve Bakara suresi 256. ayetinde "Dinde zorlama yoktur…" buyurarak, insanların birlikte yaşama kültürü için çok önemli bir ilke belirler. Bu ilke "ya sev ya terk et", "ya kabul et ya da öl" diye mottolaştırılan ve farklılıkları yok etmeye çalışan tahammülsüz anlayışa vurulmuş en büyük darbedir. Yüzyıllar boyunca bu ilkeyle hareket eden Müslüman toplumlarda, Müslümanlarla gayrimüslimler aynı ortamı huzur ve barış içerisinde paylaşmışlardır.

Bu çalışmada, birlikte yaşama kültürünün temellerinden olan ve farklı inançtaki insanların aynı ortamda huzur ve barış içerisinde yaşamasına vesile olan Bakara Sûresinin 256. ayetini odak noktası yaparak, konunun çağdaş dönem müfessirleri

* Kayseri Üniversitesi, Develi İlahiyat Fakültesi, Türkiye, yasaratila@kayseri.edu.tr

tarafından nasıl ele alındığının tespit ve değerlendirmesini yaparak, problemin çözümüne yönelik genel ilkelere ulaşmak istedik. Konu ele alınırken tahlil ve sentez yöntemleri uygulanmış ve alan yazınına mütevazı bir katkı sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din, Kur'an, Tefsir, Birlikte Yaşama, Zorlama.

An Evaluation of the Verse "There is No Compulsion in Religion" Wıthin the Context of the Foundations of a Culture of Coexistence from the Perspective of Contemporary Tafsir Literature

Asst. Prof. Yaşar ATİLA*

Abstract

We are all the children of Adam, and Adam is from the earth. All humanity consists of members of a single, continuous lineage and family. Under normal circumstances, a person looks after those of the same lineage; members of a family love, respect, protect, and care for one another. History bears witness to the fact that the family of humanity has, for various reasons (political, social, economic, religious, etc.), grown apart and has othered one another. Particularly in recent times, it is observed that humanity-whose future is threatened by anger, violence, wars, and exile-is in great need of a "culture of coexistence."

Religions in general, and Islam in particular, assert that the family of humanity can come together on a common ground of shared culture and values, and that it can live in peace and harmony within the same temporal and spatial context. Islam regards humanity as a family capable of living together despite all its physical and intellectual differences. Physical (color and language) and intellectual (belief and ideology) differences do not prevent people from living together within a framework of certain rules. The Qur'an, the holy book of Islam, presents an equitable judgment regarding religion-one of the most significant points of divergence among people-and establishes a very important principle for a culture of coexistence by stating in verse 256 of Surah al-Baqarah: "There is no compulsion in religion…". This

* Develi Faculty of Theology, Kayseri University, Türkiye, yasaratila@kayseri.edu.tr

principle constitutes the strongest rebuttal to the intolerant mindset encapsulated in mottos such as "either love it or leave it" and "either accept it or die," which seek to eliminate differences. For centuries, in Muslim societies guided by this principle, Muslims and non-Muslims have shared the same environment in peace and harmony.

In this study, by taking the verse 256 of Surah al-Baqarah, which constitutes one of the foundations of a culture of coexistence and enables people of different beliefs to live together in peace and harmony in the same environment, as the focal point, we aimed to identify and evaluate how the subject has been addressed by contemporary exegetes and to reach general principles for the solution of the problem. In addressing the subject, methods of analysis and synthesis were employed, and an attempt was made to provide a modest contribution to the literature.

Keywords: Religion, Qur'an, Tafsir, Coexistence, Compulsion.

Bir Hristiyanın Gözünden İslâm Medeniyetinde Birlikte Yaşama: Ḫalīl İskender Ḳubruṣī'nin *Daʿvātu Naṣāraʾl-ʿarab ilāʾd-Duḫūl fiʾl-İslām* Adlı Risalesi

Öğr. Gör. Dr. Abdulkadir KARACADAĞ*

Özet

XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başları, Arap dünyasında din, kimlik, milliyet ve siyaset ilişkilerinin yeniden tanımlandığı çalkantılı bir tarihsel evreye karşılık gelmektedir. Bu dönemde misyonerlik faaliyetleri, sömürgeci müdahaleler ve Batı destekli siyasî projeler, bölgedeki dinî aidiyetleri ve toplumsal ilişkileri derinden etkilemiştir. Buna bağlı olarak Arap entelektüel çevrelerinde hem dinî meşruiyet hem de medeniyet tasavvuru ekseninde yoğun tartışmalar ortaya çıkmıştır. Özellikle Hristiyan Arap aydınların bir kısmı, Batı Hristiyanlığı ile Doğulu Hristiyan topluluklar arasındaki gerilimli ilişkiyi eleştirel bir perspektifle ele alarak, İslâm medeniyetinin tarihsel tecrübesini adalet, eşitlik ve farklı dinî toplulukların birlikte yaşama imkânı bağlamında yeniden yorumlayan metinler kaleme almıştır. Filistinli Ortodoks Arap düşünür Ḫalīl İskender el-Ḳubruṣī'nin 1930 yılında yayımladığı *Daʿvā Naṣāraʾl-ʿArab ilāʾd-Duḫūl fiʾl-İslām* adlı risale, bu bağlamda dikkat çekici ve sıra dışı bir metin olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma, söz konusu risaleyi İslâm medeniyetinde birlikte yaşama düşüncesinin imkânları ve sınırları bağlamında ele almayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede çalışmanın temel problemi, Hristiyan bir Arap aydının İslâm'ı sömürgeciliğe karşı toplumsal birlik fikrini destekleyen, adalet arayışına zemin hazırlayan ve medeniyetin yeniden inşasına imkân sağlayan bir düşünce çerçevesi olarak nasıl anlamlandırdığını ortaya koymaktır. el-Ḳubruṣī'nin metni, ilk bakışta polemik niteliği taşıyan bir "İslâm'a davet" risalesi görünümündedir. Ancak esasında Arap kimliği, dinî aidiyet, yabancı nüfuz, millî bağımsızlık ve tarihsel hafıza meselelerini iç içe geçiren çok katmanlı bir söylem üretmektedir. Bu sebeple risale, din değiştirmeye çağıran bir metin olmanın ötesinde Batılı misyonerlik faaliyetlerine, yabancı ruhban sınıfının tahakkümüne ve sömürgeci kültürel nüfuz biçimlerine yöneltilmiş bir entelektüel itiraz olarak okunmalıdır. el-Ḳubruṣī, eserinde İslâm'ı özgürlük, adalet, eşitlik ve toplumsal dayanışma esasları üzerine kurulu bir medeniyet düzeni olarak tasvir etmektedir. Ona göre İslâm, bireyi

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, dr.abdulkadirkaracadag@gmail.com

ruhban otoritesinin vesayetinden kurtaran ve toplumda hukuk temelli denge kuran bir sistemdir. Bu bağlamda müellif, dinî ve tarihî kaynaklardan aktardığı örnekler aracılığıyla medeniyet tasavvurunun somut tezahürlerini ortaya koyar. Ona göre İslâm, tarihsel süreç içerisinde toplumun farklı dinî ve sosyal kesimlerini kapsayan, adalet ve güvenlik temelli bir birlikte yaşama düzeni tesis etmiştir. Buna karşılık Batılı misyonerlik faaliyetleri, metinde Arap toplumunun bütünlüğünü zedeleyen ve yerli Hristiyan toplulukları kendi tarihsel bağlamlarından koparan bir müdahale biçimi olarak ele alınmaktadır. Bu çalışma, söz konusu risaleyi metin analizi yöntemi çerçevesinde ele alarak el-Ḳubruṣī'nin İslâm medeniyetine dair tasavvurunu ve birlikte yaşama anlayışını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte çalışma, müellifin söylemindeki polemikçi ve dışlayıcı unsurları da dikkate alarak metni, Osmanlı sonrası Arap düşüncesinde din, milliyet ve medeniyet tartışmalarına yönelik eleştirel bir müdahale olarak ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Ḫalīl İskender el-Ḳubruṣī, Filistin, Arap Hristiyanlar, İslâm Medeniyeti.

Coexistence in Islamic Civilization From a Christian Perspective: Ḫalīl Iskandar Al-Ḳubruṣī's Treatise *Daʿvātu Naṣāraʾl-ʿarab ilāʾd-Duḫūl fiʾl-İslām*

Lecturer Dr. Abdulkadir KARACADAĞ*

Abstract

The late nineteenth and early twentieth centuries correspond to a turbulent historical period in which the relationships between religion, identity, nationalism, and politics in the Arab world were being redefined. During this era, missionary activities, colonial interventions, and Western-backed political projects profoundly influenced religious affiliations and social relations across the region. As a result, intense debates emerged within Arab intellectual circles concerning both religious legitimacy and competing visions of civilization. In particular, some Arab Christian intellectuals addressed the tensions between Western Christianity and Eastern Christian communities from a critical perspective, producing writings that reinterpreted the historical experience

* Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Türkiye, dr.abdulkadirkaracadag@gmail.com

of Islamic civilization in terms of justice, equality, and the possibility of coexistence among different religious communities. Within this context, the treatise *Daʿvā Naṣāra'l-ʿArab ilā'd-Duḫūl fi'l-İslām* (The Call to the Arab Christians to Enter Islam), published in 1930 by the Palestinian Orthodox Arab thinker Ḫalīl Iskandar al-Ḳubruṣī, stands out as a remarkable and unconventional text. This study aims to examine this treatise within the framework of the possibilities and limits of the idea of coexistence in Islamic civilization. The central problem of the study is to demonstrate how a Christian Arab intellectual interpreted Islam not merely as a matter of theological invitation, but as an intellectual framework capable of supporting social unity against colonial domination, grounding the search for justice, and enabling the reconstruction of civilization. At first glance, al-Ḳubruṣī's text appears to be a polemical "invitation to Islam." Yet a closer reading reveals a multi-layered discourse that intertwines questions of Arab identity, religious belonging, foreign influence, national independence, and historical memory. For this reason, the treatise should be read not simply as a call for conversion, but also as an intellectual critique directed against Western missionary activities, the dominance of foreign ecclesiastical authorities, and forms of colonial cultural influence. In his work, al-Ḳubruṣī portrays Islam as a civilizational order founded upon the principles of freedom, justice, equality, and social solidarity. According to him, Islam constitutes a system that liberates individuals from the tutelage of clerical authority and establishes a balance within society based on legal justice. In this context, the author presents examples drawn from religious and historical sources as concrete manifestations of this civilizational vision. In his view, throughout its historical development Islam established a form of coexistence grounded in justice and security that encompassed various religious and social groups within society. By contrast, Western missionary activities are depicted in the text as interventions that undermined the unity of Arab society and alienated local Christian communities from their historical and social contexts. By employing a method of textual analysis, this study seeks to reveal al-Ḳubruṣī's conception of Islamic civilization and his understanding of coexistence. At the same time, while taking into consideration the polemical and exclusionary aspects present in the author's discourse, the study approaches the text as a critical intellectual intervention in the debates on religion, nationalism, and civilization within post-Ottoman Arab thought.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Ḫalīl Iskandar al-Ḳubruṣī, Palestine, Arab Christians, Islamic Civilization.

Eyyûbî Coğrafyasında Birlikte Yaşamın İki Yüzü: İbn Meymûn ve Sühreverdî'nin Zıt Kaderleri

Arş. Gör. Dr. Sercan ÇAMLI*

Özet

Eyyûbîler dönemi, Ortadoğu'da siyasi ve askeri çalkantıların yaşandığı bir evre olmasının yanı sıra, geniş çaplı bir entelektüel canlanışın da sahnesi olmuştur. Fâtımî hilâfetine son verilmesinin ardından Selahaddîn-i Eyyûbî, Sünni düşünceyi kurumsallaştırmayı temel devlet politikası haline getirmiş, inşa ettirdiği medreselerle Kahire, Dımaşk ve Halep'i İslam coğrafyasının dört bir yanından gelen ilim insanlarının buluşma noktasına dönüştürmüştür. Bu atmosfer, farklı inanç ve felsefi geleneklerin bir arada var olabildiği özgün bir zemin sunmuştur. Bu dönemin entelektüel ortamı, felsefe tarihinin iki önemli ismi olan İbn Meymûn ve Şihâbuddîn es-Sühreverdî el-Maktul'ün yaşadıkları üzerinden okunduğunda çarpıcı bir zıtlık sunar. Her iki düşünürün hayat hikayesini kesiştiren temel nokta, kaderlerinin Selahaddîn-i Eyyûbî'nin kararları etrafında şekillenmiş olmasıdır.

Yaşadığı coğrafyadaki dini baskılardan kaçarak Eyyûbîlerin hakimiyetindeki Mısır'a yerleşen İbn Meymûn, burada Yahudi cemaati açısından son derece özgür ve güvenli bir ortam bulmuştur. Selahaddîn-i Eyyûbî'nin ünlü veziri Kâdî el-Fâzıl'ın himayesine giren filozof, tıptaki ehliyeti sayesinde bizzat Selahaddîn'in ve ardından oğlunun özel tabibi makamına yükselmiştir. İslam felsefesi geleneğinden derin izler taşıyan ve din ile felsefeyi uzlaştırmayı amaçlayan ünlü eseri *Delâletü'l-Hâirîn*'i bu hoşgörü ortamında kaleme alan İbn Meymûn, farklı bir dinin mensubu olmasına rağmen devletin en üst kademelerinde kabul görmüş ve ilmi faaliyetlerini rahatça sürdürmesi desteklenmiştir.

Öte yandan, İşrakî felsefesinin kurucusu Sühreverdî'nin Halep'te yaşadığı tecrübe tamamen zıt bir akıbetle sonuçlanmıştır. Selahaddîn'in oğlu el-Melikü'z-Zahir ile yakın bir dostluk kuran Sühreverdî, savunduğu cüretkâr felsefi fikirler, eski Fars hikmetine yaptığı atıflar, siyasi emeller taşıdığı izlenimi veren liderlik iddiaları ve kendisine atfedilen peygamberliğe benzer unvanlar nedeniyle bölgedeki Sünni

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, sercancamli@gmail.com

ulemanın şiddetli tepkisini çekmiştir. Ele geçirdiği yeni topraklarda otoritesini pekiştirmeyi ve ulemanın toplumsal desteğini korumayı stratejik bir zorunluluk olarak gören Selahaddîn Eyyûbî, ulemanın fetvaları doğrultusunda oğluna kesin bir emir göndererek Sühreverdî'nin idamını talep etmiştir.

Aynı iktidar çevresinde konumlanan bu iki düşünürün hikâyesi, dönemin "birlikte yaşama" pratiğinin ve bunun sınırlarının zihinsel haritasını çizmektedir. Bir yanda Yahudi bir filozofun Eyyûbî sarayında himaye edilerek rahat bir yaşam sürmesine imkân tanınması, diğer tarafta Müslüman bir filozofun fikirleri sebebiyle katlettirilmesi söz konusudur. Bu çarpıcı zıtlık, Orta Çağ İslam dünyasındaki hoşgörü ve bir arada yaşama kültürünün salt dini aidiyet üzerinden değil; siyasi sadakat, toplumsal düzen ve devletin güvenlik algısı gibi pragmatik saiklerle çizildiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Eyyûbîler Dönemi, Selahaddîn-i Eyyûbî, Şihâbuddîn es-Sühreverdî el-Mâktûl, İbn Meymûn, Birlikte Yaşam, Siyaset.

Two Faces of Coexistence in the Ayyubid Geography: The Contrasting Fates of Maimonides and Suhrawardi

Res. Asst. Dr. Sercan ÇAMLI*

Abstract

The Ayyubid period, while marked by significant political and military turbulence in the Middle East, also witnessed a broad intellectual revitalization. Following the abolition of the Fāṭimid caliphate, Ṣalāḥ al-Dīn al-Ayyūbī adopted the institutionalization of Sunnī thought as a central state policy, transforming Cairo, Damascus, and Aleppo into major intellectual hubs that attracted scholars from across the Islamic world through the madrasas he commissioned. This milieu provided a unique setting in which diverse religious and philosophical traditions could coexist. When the intellectual environment of this era is examined through the experiences of two influential figures in the history of philosophy -Maimonides and Shihāb al-Dīn al-Suhrawardī al-Maqtūl- it presents a striking contrast. The fundamental point

* Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Türkiye, sercancamli@gmail.com

linking the lives of these thinkers is that their destinies were shaped by the decisions of Ṣalāḥ al-Dīn al-Ayyūbī.

Having fled religious persecution in his native region, Maimonides settled in Ayyubid-controlled Egypt, where he found an exceptionally safe and free environment for the Jewish community. Under the patronage of the renowned vizier Qāḍī al-Fāḍil, Maimonides soon rose -thanks to his medical expertise- to the position of personal physician first to Ṣalāḥ al-Dīn himself and later to his son. It was within this atmosphere of tolerance that he composed his celebrated work, *Dalālat al-Ḥāʾirīn* (*The Guide for the Perplexed*), which bears deep traces of the Islamic philosophical tradition and aims to reconcile religion and philosophy. Despite belonging to a different faith, he was welcomed at the highest levels of the state and was enabled to pursue his scholarly activities without hindrance.

By contrast, the experience of Suhrawardī -the founder of Illuminationist (Ishrāqī) philosophy- in Aleppo ended with a radically different outcome. Suhrawardī developed a close relationship with Ṣalāḥ al-Dīn's son, al-Malik al-Ẓāhir; however, his bold philosophical doctrines, references to ancient Persian wisdom, leadership claims perceived as politically charged, and prophetic-like titles attributed to him provoked strong opposition from the Sunnī religious scholars of the region. Seeking to consolidate his authority in newly conquered territories and to maintain the support of the ʿulamāʾ as a strategic necessity, Ṣalāḥ al-Dīn, acting upon their legal opinions, sent a decisive order to his son demanding Suhrawardī's execution.

The narratives of these two thinkers -situated within the same sphere of political authority- map the boundaries and functioning of "coexistence" in the period. On one side stands a Jewish philosopher who was protected at the Ayyubid court and allowed to live comfortably; on the other, a Muslim philosopher who was killed because of his ideas. This stark contrast demonstrates that the culture of tolerance and coexistence in the medieval Islamic world was not determined solely by religious affiliation, but rather by pragmatic considerations such as political loyalty, social order, and the state's perception of security.

Keywords: Ayyubid Period, Saladin, al-Suhrawardi al-Maqtūl, Maimonides, Coexistence, Politics.

Lexical Patterning and the Construction of Coexistence in the Quran: A Corpus-Stylistic Approach

Dr. Norfarhana Ahmad GHAFAR*

Abstract

Contemporary discussions of coexistence frequently rely on externally imposed normative frameworks, raising concerns about anachronistic readings of premodern texts. Within Qur'anic studies, inter-group relations have been widely examined, yet the linguistic mechanisms through which such relations are systematically constructed remain under-theorised. This study addresses this gap by investigating how coexistence emerges from patterned lexical environments within the Qur'anic discourse. Adopting a corpus-stylistic approach, the study analyses a functionally defined sub-corpus of verses containing inter-group reference, identified through key lexical nodes such as qawm, nās, ahl, muʾmin, and kāfir. Collocational networks are generated using statistical measures within a ±5 span window and are interpreted alongside distributional patterns and concordance analysis. The analysis is further extended through semantic prosody to examine the evaluative orientation associated with each lexical node. The findings demonstrate that coexistence in the Qur'an is not represented as a neutral or uniform condition but is constructed through recurrent patterns of recognition, boundary-making, and interaction. These patterns give rise to distinct modes of inter-group relation, including differentiated, interactive, and hierarchical coexistence, each encoded through specific collocational configurations and evaluative tendencies. By integrating quantitative pattern detection with discourse-sensitive interpretation, the study proposes a layered model of coexistence construction, showing how relational meaning is stabilised through lexical patterning and co-selection. The findings contribute to corpus stylistics by extending semantic prosody analysis to sacred discourse and offer a linguistically grounded account of coexistence that remains internal to the Qur'anic text.

Keywords: Quranic Discourse, Corpus Stylistics, Collocational Analysis, Semantic Prosody, Inter-Group Relations.

* Universiti Sains Islam Malaysia, Malaysia, norfarhana@usim.edu.my

Kur'an'da Sözcük Kalıpları ve Bir Arada Yaşamanın İnşası: Üslupbilimsel Bir Yaklaşım

Dr. Norfarhana Ahmad GHAFAR*

Özet

Çağdaş birlikte yaşama (coexistence) tartışmaları sıklıkla dışarıdan dayatılan normatif çerçevelere dayanmakta, bu durum ise modern öncesi metinlerin anakronik biçimde okunmasına dair endişeleri beraberinde getirmektedir. Qur'an çalışmaları bağlamında, gruplar arası ilişkiler geniş ölçüde incelenmiş olsa da, bu ilişkilerin dilsel düzeyde nasıl sistematik biçimde inşa edildiğine dair mekanizmalar yeterince kuramsallaştırılmamıştır. Bu çalışma, birlikte yaşamanın Kur'ân söyleminde nasıl ortaya çıktığını, düzenli sözcüksel örüntüler üzerinden inceleyerek bu boşluğu gidermeyi amaçlamaktadır. Korpus-stilistik bir yaklaşım benimseyen çalışmada, gruplar arası referans içeren ayetlerden oluşan işlevsel olarak tanımlanmış bir alt korpus analiz edilmektedir. Bu alt korpus, qawm, nās, ahl, muʾmin ve kāfir gibi temel sözcüksel düğümler aracılığıyla belirlenmiştir. Eşdizimsel ağlar, ±5 bağlam aralığında istatistiksel ölçütler kullanılarak oluşturulmuş ve dağılım örüntüleri ile konkordans analizleri eşliğinde yorumlanmıştır. Analiz ayrıca, her bir sözcüksel düğümle ilişkili değerlendirici yönelimi incelemek üzere anlamsal prosodi yaklaşımıyla genişletilmiştir. Bulgular, Kur'ân'da birlikte yaşamanın nötr ya da tek biçimli bir durum olarak sunulmadığını; aksine tanıma (recognition), sınır çizme (boundary-making) ve etkileşim örüntüleri yoluyla inşa edildiğini göstermektedir. Bu örüntüler, farklılaşmış, etkileşimsel ve hiyerarşik birlikte yaşama biçimleri gibi belirgin gruplar arası ilişki türlerinin ortaya çıkmasına yol açmakta; her biri özgül eşdizimsel yapılandırmalar ve değerlendirici eğilimler aracılığıyla kodlanmaktadır. Nicel örüntü tespiti ile söylem duyarlı yorumlamayı bütünleştiren bu çalışma, birlikte yaşamanın inşasına yönelik katmanlı bir model önermekte ve ilişkisel anlamın sözcüksel örüntüleme ve eş-seçim yoluyla nasıl istikrara kavuşturulduğunu göstermektedir. Bulgular, anlamsal prosodi analizini kutsal söylem alanına genişleterek korpus stilistiğine katkı sağlamakta ve birlikte yaşama olgusuna Kur'ân metni içinde temellenmiş, dilbilimsel bir açıklama sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an Söylemi, Üslupbilimi, Sözcük Birleşimi Analizi, Semantik Eğilim, Gruplar Arası İlişkiler.

* Universiti Sains Islam Malaysia, Malaysia, norfarhana@usim.edu.my

Islam as the Sustainable Factor for Culture of Coexistence in China

Dr. Elnur HASANOV*

Abstract

This article analyzes the importance of Islam as the factor of sustainable development for culture of coexistence in the North-west region of China, especially for the Turkic population. The author examines the introduction of religion into the area through the Silk Road, shifts in social powers, population migrations, and the cultural-religious receptivity of muslim peoples. Furthermore, the article highlights how the ethnic composition and the spiritual worldview of its population created favorable conditions for the adoption of Islam. The role of Islam is explored not only as a religious system but also as a civilizational phenomenon that shaped social, legal, and cultural institutions.

By employing historical-comparative, geopolitical, and content analysis methods, this study for the first time provides a comprehensive comparative analysis of the islamization process in this region within the framework of social-public and ethno-cultural influences. The article also thoroughly examines, with concrete evidence, the social and cultural impacts of neighboring states, as well as the historical-political events during the Arab and Mongol invasions. Particular attention is given to the interconnections of religions along the Silk Road, described with scholarly rigor.

This research constitutes an important source for readers interested in the religious history of this area. By addressing the islamization process in this scientific paper in the context of the interplay between the social and also the ethno-cultural factors, the study contributes to a deeper understanding of the religious history for this region from a new perspective.

Keywords: Islam, Culture, Coexistence, China, Uyghurs, Silk Road.

* Ganja Branch of Azerbaijan National Academy of Sciences, Ganja, Azerbaijan, lnurh273@gmail.com; Orcid: 0000-0001-6358-593X

İslam-Çin'de Birlikte Yaşama Kültürünün Sürdürülebilir Bir Unsurudur

Dr. Elnur HASANOV*

Özet

Bu makale, Çin'in kuzeybatı bölgesinde, özellikle Türk nüfusu için, sürdürülebilir bir birlikte yaşama kültürü geliştirme faktörü olarak İslam'ın önemini analiz etmektedir. Yazar, İpek Yolu aracılığıyla bölgeye dinin girişini, sosyal güç dengelerindeki değişimleri, nüfus göçlerini ve Müslüman halkların kültürel-dini kabulünü incelemektedir. Ayrıca, makale, nüfusun etnik yapısının ve manevi dünya görüşünün İslam'ın benimsenmesi için nasıl elverişli koşullar yarattığını vurgulamaktadır. İslam'ın rolü, sadece bir dini sistem olarak değil, aynı zamanda sosyal, hukuki ve kültürel kurumları şekillendiren bir medeniyet olgusu olarak da ele alınmaktadır.

Bu çalışma, tarihsel-karşılaştırmalı, jeopolitik ve içerik analizi yöntemlerini kullanarak, bölgedeki İslamlaşma sürecini sosyal-kamusal ve etno-kültürel etkiler çerçevesinde ilk kez kapsamlı bir karşılaştırmalı analizle sunmaktadır. Makale ayrıca, komşu devletlerin sosyal ve kültürel etkilerini ve Arap ve Moğol istilaları sırasındaki tarihsel-politik olayları somut kanıtlarla detaylı bir şekilde incelemektedir. İpek Yolu boyunca dinler arası bağlantılara özel önem verilmiş ve bu bağlantılar bilimsel bir titizlikle açıklanmıştır.

Bu araştırma, bölgenin dini tarihiyle ilgilenen okuyucular için önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Bu bilimsel makalede İslamlaşma sürecinin sosyal ve etnokültürel faktörler arasındaki etkileşim bağlamında ele alınması, bu bölgenin dini tarihinin yeni bir bakış açısıyla daha derinlemesine anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam, Kültür, Birlikte Yaşama, Çin, Uygurlar, İpek Yolu.

* Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Gence Şübesi, Azerbaycan, lnurh273@gmail.com

Medine Sözleşmesi Bağlamında Farklı Din ve Etnik Kimliklerden Oluşan Bir Toplumun İnşası

Dr. Seyid Ali TOPAL*

Özet

İnsanlık tarihinde farklı din, kültür ve etnik kimliklere sahip toplulukların bir arada yaşamalarının nasıl düzenleneceği meselesi hem klasik hem de modern siyasal düşüncenin temel tartışma alanlarından biri olmuştur. Özellikle modern dönemde göç hareketleri, savaşlar ve küreselleşme süreçleri toplumların demografik yapısını daha da çeşitlendirmiş, bu durum çoğulcu toplumlarda birlikte yaşamanın hangi hukukî ve ahlâkî ilkeler üzerine kurulacağı sorusunu yeniden gündeme getirmiştir. Günümüzde siyaset teorisi literatüründe bu mesele çoğunlukla çoğulculuk teorisi, toplumsal sözleşme yaklaşımı ve çok kültürlü yönetim gibi kavramsal çerçeveler üzerinden tartışılmaktadır. Bu bağlamda erken İslam tarihinde ortaya çıkan Medine Sözleşmesi, farklı dinî ve etnik toplulukların ortak bir siyasal düzen içinde yaşamalarını düzenleyen dikkat çekici tarihsel örneklerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma, Medine Sözleşmesi'ni tarihsel bağlamı ve maddeleri çerçevesinde inceleyerek söz konusu metnin çok dinli ve çok kültürlü bir toplumun düzenlenmesinde nasıl bir hukukî ve siyasal model ortaya koyduğunu analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada tarihsel ve metin merkezli analiz yöntemi kullanılmıştır. Medine Vesikası'nın maddeleri klasik siyer ve İslam tarihi kaynakları ışığında değerlendirilmiştir. Özellikle sözleşmenin farklı toplulukların kimliklerini koruyarak ortak bir siyasî birlik oluşturmasını mümkün kılan ilkeleri üzerinde durulmuştur. Çalışma sonucunda Medine Sözleşmesi'nin farklı dinî toplulukların varlığını tanıyan, kolektif güvenlik ve ortak savunma esaslarını düzenleyen, hukuki sorumluluk ve adalet ilkelerini belirleyen erken dönem bir toplumsal sözleşme niteliği taşıdığı ortaya konulmuştur. Sözleşme aynı zamanda kabile temelli toplum yapısını aşarak farklı dinî grupları kapsayan bir "siyasal toplum" anlayışının oluşumuna katkı sağlamıştır. Bu yönüyle Medine tecrübesi, çoğulcu toplumlarda birlikte yaşama düzeninin tesisine dair modern tartışmalar açısından da önemli

* DİB Din İşleri Yüksek Kurulu (e), Türkiye, salitopal48@gmail.com

bir tarihsel model sunmaktadır. Dolayısıyla Medine Sözleşmesi, farklı kimliklerin karşılıklı hak ve sorumluluklar çerçevesinde barış içinde bir arada yaşayabileceğini gösteren erken dönem bir yönetim örneği olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda Medine tecrübesi, çoğulcu toplumlarda adalet ve birlikte yaşama ilkelerinin tarihsel temellerini anlamak bakımından önemli bir referans niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Medine Sözleşmesi, Toplumsal Sözleşme, Çok Kültürlü Toplum, Birlikte Yaşama.

The Formation of a Society Composed of Diverse Religious and Ethnic Identities in the Context of the Constitution of Medina

Dr. Seyid Ali TOPAL*

Abstract

Throughout human history, the question of how to regulate the coexistence of communities with different religious, cultural, and ethnic identities has constituted one of the central concerns of both classical and modern political thought. Particularly in the modern period, migration movements, wars, and processes of globalization have further diversified the demographic composition of societies, thereby bringing renewed attention to the question of the legal and ethical principles upon which coexistence in pluralistic societies should be founded. In contemporary political theory, this issue is commonly addressed through conceptual frameworks such as theories of pluralism, social contract theory, and models of multicultural governance. In this context, the Constitution of Medina, which emerged in early Islamic history, stands out as a remarkable historical example regulating the coexistence of diverse religious and ethnic communities within a unified political order. This study aims to analyze the Constitution of Medina within its historical context and textual provisions, in order to explore the legal and political model it offers for organizing a multi-religious and multicultural society. The research employs a historical and text-centered analytical method. The articles of the Constitution of Medina are examined

* Presidency of Religious Affairs, Türkiye, salitopal48@gmail.com

in light of classical sīra and Islamic historiographical sources. Particular attention is given to the principles that enabled different communities to preserve their distinct identities while forming a unified political entity. The study demonstrates that the Constitution of Medina can be characterized as an early form of social contract that recognizes the existence of diverse religious communities, establishes principles of collective security and mutual defense, and delineates norms of legal responsibility and justice. Moreover, the document contributed to the emergence of a concept of "political community" that transcended tribal structures and incorporated various religious groups. From this perspective, the Medinan experience provides an important historical model for contemporary debates on coexistence in pluralistic societies. Accordingly, the Constitution of Medina may be regarded as an early example of governance demonstrating that diverse identities can coexist peacefully within a framework of mutual rights and responsibilities. In this regard, the Medinan experience constitutes a significant reference point for understanding the historical foundations of justice and coexistence in pluralistic societies.

Keywords: Islamic History, Constitution of Medina, Social Contract, Multicultural Society, Coexistence.

İslâm Medeniyetinde Birlikte Yaşama Tecrübesi *"Yoldan Eziyet Verici Şeyi Kaldırmak"* Hadisinin Makâsıd Zaviyesinden Okuma ve Anlama

Dr. Abdulhekim ÖZ*

Özet

İslam, bireysel ibadetlerin yanı sıra toplumsal hayatın nizamını ve kamusal alanın korunmasını temele alan güçlü bir ahlâk anlayışı üzerine inşa edilmiştir. İslam'ın yerleştirmeye çalıştığı bu medeniyet tasavvurunda, birlikte yaşama tecrübesi, bireylerin yalnızca kendi hak ve sorumluluklarını öncelemeleriyle sınırlı olmayıp aynı zamanda başkalarına da hayatı kolaylaştıran davranışları benimsemelerini istemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'den nakledilen *"Yoldan eziyet verici bir şeyi kaldırmak sadakadır"* (وإماطة الأذى عن الطريق صدقة) rivayeti, İslam'ın toplumsal hayata dair bu ahlâkî bakış açısını yansıtan dikkat çekici örneklerden biridir. Rivayet, başta Sahîhi Buhâri ve Sahîhi Müslim olmak üzere temel hadis kaynaklarında farklı konu başlıkları ve lafız yollarıyla nakledilmiştir.

Hadis mirasımızda adı geçen rivayet genellikle yol üzerinde bulunan taş, diken, ağaç dalı veya zararlı olabilecek benzeri unsurların kaldırılması şeklinde anlaşılmış yetinilmiş ve bireysel bir fazilet davranışı olarak anlaşılmıştır. Bununla birlikte bazı rivayetlerde bu davranışın "imanın şubelerinden biri" olarak zikredilmesi, hadisin sadece bireysel bir davranışı değil, toplumsal düzenle doğrudan ilişkili olduğu, geniş bir ilkeyi ifade ettiğini göstermektedir. Zira İslam medeniyetinin tarihsel tecrübesine bakıldığında topluma ait alanın korunması ve halkın hayatını zorlaştıran engellerin ortadan kaldırılması gibi kaidelerin şehir hayatı, vakıf sistemi ve kamu düzeni gibi alanlarda somut karşılıklar bulduğu görülmektedir.

Bu çalışma, söz konusu rivayeti makâsıdü'ş-şerîa bakımından yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Makâsıd yaklaşımı, şer'î hükümlerin arkasındaki temel maksadı ve hikmetleri ortaya koyma çabasını gösteren bir disiplindir. Bu zaviyeden bakıldığında hadiste geçen "eziyet verici şey" (الأذى) kavramının yalnızca somut fiziksel engellerle sınırlı olmadığı gibi övülmeyi hak eden sadece bireysel

* Diyanet İşleri Başkanlığı Kilis İl Müftülüğü, Türkiye, Abdulhekim.oz@diyanet.gov.tr

bir davranışın da kastedilmediği aksine toplum hayatında bireylerin ve toplumun güvenliğini ve huzurunu zedeleyen her türlü unsurla ilişkilendirilebilecek geniş bir anlam alanına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla rivayetin temel maksadı, bireyleri sadece kişisel dindarlığa değil, aynı zamanda kamusal alanın korunmasına ve toplum hayatının kolaylaştırılmasına yönelik bir sorumluluk bilincine yönlendirmektir.

Çalışma üç aşamada ele alınacaktır. İlk olarak rivayetin hadis külliyatımızdaki lafız farklılıkları ve rivayet bağlamları incelenecektir. Ardından klasik hadis şerhlerinde yer alan yorumlar ele alınacak rivayetin geleneksel yorum çerçevesi ortaya konulacaktır. Son olarak ise makâsıdü'ş-şerîa yaklaşımı doğrultusunda rivayetin günümüz toplumsal hayatındaki karşılığı ele alınacaktır. Özellikle modern şehir hayatında kamusal alanın korunması, çevre duyarlılığı, trafik güvenliği ve toplumsal sorumluluk gibi konuların bu hadisin ifade ettiği ilkenin güncel yansımaları olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

Sonuç olarak bu çalışma, "*yoldan eziyet verici şeyi kaldırmak*" rivayetinin yalnızca bireysel bir ahlâk tavsiyesi değil, toplum hayatının düzenini ve güvenliğini korumayı amaçlayan kapsamlı bir prensibi ifade ettiğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Makâsıd merkezli bir okuma, söz konusu rivayetin, İslam dininin birlikte yaşama tecrübesinin oluşumuna katkı sağlayan temel ahlâkî prensiplerden biri olarak anlaşılabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Makâsıdü'ş Şerîa, Ahlak, Birlikte Yaşama Tecrübesi, Hadis, Rivayet, Yorum.

The Experience of Living Together in Islamic Civilization: A Maqāsid-Based Reading and Interpretation of the Hadith "Removing Harmful Things from the Road"

Dr. Abdulhekim ÖZ*

Abstract

Islam is founded not only upon individual acts of worship, but also upon a strong moral framework that places social order and the protection of public space at its center. Within this civilizational vision that Islam seeks to establish, the experience of living together is not confined to individuals prioritizing only their own rights and responsibilities; it also requires them to adopt attitudes and behaviors that make life easier for others. In this respect, the Prophetic tradition, "Removing something harmful from the road is an act of charity" (وإماطة الأذى عن الطريق صدقة), represents a remarkable example reflecting Islam's moral outlook on social life. This narration is transmitted in major hadith sources, most notably in *Ṣaḥīḥ al-Bukhārī* and *Ṣaḥīḥ Muslim*, through different wordings and under various chapter headings.

In the hadith tradition, this narration has generally been understood as referring to the removal of stones, thorns, branches, or similar harmful objects from the road, and thus has mostly been treated as an individual virtuous act. However, in some narrations, this act is described as "one of the branches of faith," indicating that the hadith points not merely to an individual moral action, but to a broader principle directly related to social order. Indeed, when the historical experience of Islamic civilization is considered, it becomes clear that such principles as protecting public space and removing obstacles that make people's lives difficult found concrete expression in areas such as urban life, the waqf system, and public order.

This study aims to re-evaluate this narration from the perspective of *maqāṣid al-sharīʿa*. The maqāṣid approach is a discipline that seeks to identify the fundamental aims and wisdoms underlying legal rulings. From this perspective, the phrase "harmful thing" (*al-adhā*) mentioned in the hadith cannot be limited merely to physical obstacles, nor can the hadith be reduced to a simple commendation of

* Presidency of Religious Affairs, Kilis Provincial Mufti's Office, Türkiye, Abdulhekim.oz@diyanet.gov.tr

individual virtue. Rather, it points to a broad conceptual field that may include all kinds of factors that undermine the safety, well-being, and peace of individuals and society. Accordingly, the central purpose of the narration is to direct individuals not only toward personal piety, but also toward a sense of responsibility for protecting public space and facilitating communal life.

The study will proceed in three stages. First, the variations in wording and the narrative contexts of the hadith within the hadith corpus will be examined. Second, the interpretations found in the classical hadith commentaries will be analyzed in order to present the traditional framework of understanding the narration. Finally, in light of the *maqāṣid al-sharīʿa* approach, the study will explore the contemporary relevance of this hadith in modern social life. In particular, issues such as the protection of public spaces, environmental awareness, traffic safety, and social responsibility in modern urban settings will be discussed as current reflections of the principle expressed in this hadith.

In conclusion, this study seeks to demonstrate that the narration concerning "removing harmful things from the road" should be understood not merely as an individual moral recommendation, but as a comprehensive principle aimed at preserving the order and safety of social life. A maqāṣid-centered reading suggests that this narration may be regarded as one of the fundamental moral principles that contributed to the formation of the Islamic experience of living together.

Keywords: Maqāṣid al-Sharīʿa, Ethics, Living Together, Hadith, Narration, Interpretation.

مفاهيم العدالة والسلام في الحضارة الإسلامية وأثرها في تعزيز التعايش الإنساني

د. ناديه عبد الكريم الزعبي*

ملخص

يعد التراث الإسلامي رصيدا حضاريا غنيا يشمل مختلف الانتاجات الفكرية والعلمية التي أسهمت في بناء حضارة إنسانية متكاملة، وقد تميز بمرجعيته الدينية المستمدة من القرآن الكريم والسنة النبوية الشريفة

ويهدف هذا البحث إلى إبراز دور مفاهيم العدالة والسلام في التراث الإسلامي في ترسيخ قيم التعايش الإنساني، من خلال تحليل مجموعة من المبادئ الأساسية كالوحدة الإنسانية وحرية الاعتقاد والعدالة والتعددية والحوار، كما يتناول البحث إشكالية التعددية الثقافية في المجتمعات الإسلامية المعاصرة مبينا كيف تعامل الإسلام معها باعتباره سنة كونية قائمة على التنوع والتكامل لا الصراع.

وقد اعتمد البحث على المنهج الاستقرائي التحليلي، حيث تم استقراء النصوص الشرعية والنماذج الحضارية وتحليلها للكشف عن دورها في بناء ثقافة السلم والسلام وتوصل البحث إلى أن التراث الإسلامي يقدم نموذجا متكاملا للتعايش يقوم على الاحترام المتبادل والتعاون بين مختلف مكونات المجتمع مما يجعله اطارا حضاريا صالحا لمواجهة التحديات الإنسانية المعاصرة

الكلمات المفتاحية: العدل، السلام، التعايش، الحضارة الإسلامية، الاختلافات.

The Concepts of Justice and Peace in Islamic Civilization and Their Impact on Strengthening Human Coexistence

Dr. Nadia Abdel Karim Al-ZOUBI **

Abstract

Islamic heritage represents a rich civilizational legacy that encompasses diverse intellectual and scientific contributions, which have played a key role in building an integrated human civilization. It is distinguished by its religious foundation derived from the Holy Qur'an and the Noble Prophetic Sunnah.

* دكتوراه في أصول التربية والتخطيط التربوي ,جامعة دمشق/كلية التربية الثالثةalzoubi.nadia24@gmail.com ،

** Şam Üniversitesi, 3. Eğitim Fakültesi, Suriye. alzoubi.nadia24@gmail.com

This research aims to highlight the role of the concepts of justice and peace in Islamic heritage in promoting the values of human coexistence. It does so by analyzing a set of fundamental principles such as human unity, freedom of belief, justice, pluralism, and dialogue. The study also addresses the issue of cultural pluralism in contemporary Muslim societies, explaining how Islam has approached it as a universal principle based on diversity and integration rather than conflict.

The research adopts an inductive-analytical method, drawing upon and analyzing religious texts and civilizational models to uncover their role in fostering a culture of peace. The study concludes that Islamic heritage offers a comprehensive model of coexistence grounded in mutual respect and cooperation among different components of society, making it a viable civilizational framework for addressing contemporary human challenges.

Keywords: Justice, Peace, Coexistence, Islamic Civilization, Differences.

İttihâd-ı İslam Probleminin Kelâmî Analizi: Nazarî İttifâk, Amelî İhtilaf

Dr. Nevzat ÇİÇEK*

Özet

Peygamberin gerek kendi toplumu gerekse diğer din mensupları ile ilişkilerinde almış olduğu stratejik kararlar, sosyal dinamiklere dair incelikli analizi, teo-sosyal sorunlarda herkesin yararına pratik çözümler üretmesi ve peygamberlik kurumunun doğasında var olan karizmatik otorite toplumsal uyumun önemli ölçüde sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Peygamberin vefatı ile birlikte yaşanan etnik, dini, siyasi ve sosyal farklılıklar karşısında Müslümanlar kısa süre içerisinde ihtilaflara düştüler. Günümüzde ise Müslümanlar, bu parçalanmışlığı en üst seviyede yaşamaktadır. Askeri, ekonomik, bilimsel alanlarda güç dengeleri Batının lehine değişmiş, özellikle de Batının kontrolündeki iletişim ağlarının her alanı etkileyecek şekilde insan hayatına girmesiyle değişimler baş döndürücü bir hızla ilerlemektedir. Bu durum, zaten siyasi alanda parçalanmış olan Müslüman aleminin mevcut problemlerini sağlıklı değerlendirmesine ve pratik çözümler üretmesine engel olmaktadır. Müslümanlar, dini yaşantıyı koruyabilme ve yozlaşmanın önüne geçebilme amacıyla gerek bireysel gerekse cemaat halinde içe dönük bir yöntemle sosyal hayatın birçok alanında kendilerini soyutladılar. İhtilaflı konularda dahi kendilerini mutlak doğru gören kimi cemaatler veya şahıslar dini anlayışlarını kimlikleştirdiler. Böylece Müslümanlar arasında "biz" ve "ötekiler" düşüncesi baskın hale geldi. Her grup "ötekiler"i tebliğ edilmesi gereken heretik yapılar olarak görünce Müslümanlar arasında birliğin neredeyse mümkün olamadığı tefrikalar oluştu. Kur'an'ın birlik için gerekli olan asgari temel inanç ve ilkelere sık sık vurgu yapması, bu meselenin toplumsal uyumu sağlama açısından önemini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda ittihâd-ı İslam için Müslümanları kapsayan paradigmatik dönüşümlerin kaçınılmaz olduğu ileri sürülebilir. Müslümanlar arasındaki söz konusu dağılmışlığın ve çözümsüzlüğün nedenleri yeniden ele alınmalıdır. Bu çalışma, Müslümanların teorik olarak çoğu konuda hemfikir olmalarına rağmen pratikte neden birlik

* Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye. nvzt_78@hotmail.com

sağlayamadıklarını teolojik bir bakış açısıyla analiz etmektedir. Bu çalışma, genel olarak insanlığın ve özel olarak Müslümanların iyiliği için alınması gereken doktrinsel ve pratik önlemlerin türlerini belirlemeyi amaçlamaktadır. İslam dünyasındaki birlik sorununun tespiti ve çözümü ile ilgili bu bildiride; Kur'an merkezli Kelâmî yaklaşım başta olmak üzere karşılaştırmalı Kelâm, kavram çözümlemeleri, sosyo-Kelâm analizleri ve eleştirel yöntem kullanılmıştır. Çalışma, İslam dünyasındaki söz konusu birlik sorununun yalnızca teorik anlaşmazlıklardan değil, hakikat algısının kimlikle özdeşleştirilmesinden kaynaklandığını savunmaktadır. Bu bildirinin, İslam dünyasındaki birlik meselesine yeni bir bakış açısıyla yaklaşarak, güncel bir tartışmanın çözümüne teorik olarak katkıda bulunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Kelam, İttihâd-ı İslâm, İttifâk, İhtilaf, Hakikat Algısı.

The Theological Analysis of the Problem of Islamic Unity: Theoretical Agreement, Practical Disagreement

Dr. Nevzat ÇİÇEK*

Abstract

The Prophet's strategic decisions, his nuanced analysis of social dynamics, his practical solutions to theo-social problems, and the charismatic authority inherent in prophethood all contributed significantly to social cohesion. Following the Prophet's death, Muslims fell into disputes within a relatively short period in the face of emerging ethnic, religious, political, and social differences. In the contemporary era, Muslims are experiencing this fragmentation at its most intense level. In the military, economic, and scientific spheres, power balances have shifted in favor of the West, and these changes have been accelerating at a dizzying pace, particularly with the penetration of Western-controlled communication networks into every aspect of human life. This situation hinders the politically fragmented Muslim world from accurately assessing its problems and formulating practical solutions. In an effort to preserve religious practice and prevent moral decay, Muslims have, both individually and collectively, adopted an inward-looking approach, isolating

* Ministry of National Education, Türkiye. nvzt_78@hotmail.com

themselves from many aspects of social life. Even on contentious issues, some communities or individuals, viewing themselves as absolutely right, have conflated their religious understanding with their identity. Thus, a sense of "us" versus "them" became dominant among Muslims. When each group perceived the "others" as heretical structures to be proselytize, divisions emerged that made unity among Muslims nearly impossible. The Qur'an's frequent emphasis on the minimal essential beliefs and principles required for unity highlights the importance of this matter in terms of achieving cohesion. In this context, it can be asserted that paradigmatic transformations encompassing Muslims are inevitable for achieving Islamic unity. The causes of the aforementioned fragmentation and lack of resolution among Muslims should be reexamined. This study analyzes, from a theological perspective, why Muslims, despite theoretically agreeing on most issues, fail to achieve unity in practice. The study aims to identify the types of doctrinal and practical measures that should be undertaken for the well-being of humanity in general and Muslims in particular. In this paper on identifying and addressing the issue of unity in the Islamic world, a Qur'an-centered kalām approach has been employed, alongside comparative kalām, conceptual analyses, socio-kalām examinations, and a critical methodology. The study argues that the aforementioned unity problem in the Islamic world stems not merely from theoretical disagreements but from the conflation of truth perception with identity. It is anticipated that this paper will contribute theoretically to resolving a contemporary debate by approaching the issue of unity in the Islamic world from a novel perspective.

Keywords: Social Theology, Ittihâd-ı Islâm, Agreement, Dispute, Perception of Truth.

Siyasetin Teolojik Dili: Zeydi İmam Kasım b. Muhammed Örneğinde Tekfir ve Toplumsal Ayrışma

Dr. Fatıma Nur DEMİR*

Özet

Dini-ıstılahi manada tekfir, Hz. Muhammed'in vahiy yoluyla alıp, insanlara tebliğ ettiği kesin delille sabit olan dini esasların inkâr edilmesi anlamına gelmektedir. Fikri ve itikadi ayrılıkları kapsaması gereken tekfir, İslam düşünce tarihinin erken dönemlerinden itibaren siyasi meşruiyet kazanma, hakimiyet alanını genişletme ve rakibi tasfiye etme aracı olarak da kullanılmıştır. Siyasetin teolojik dili olarak adlandırılabilecek olan tekfir olgusunun dini ve siyasi iz düşümleri ise toplumun her kesimini etkilemiştir. Özellikle tekfir, bir arada yaşama iradesine, toplumsal refah ve barış düzeyine ciddi manada zarar vermektedir. Çünkü tekfiri benimseyenler -özellikle idareciler- ve bir metot olarak kullananlar hoşgörüden uzak ayrıştırıcı ve sert bir dil kullanmaktadır.

Şia çatısı altında değerlendirilen ancak gerek itikadi gerekse siyasi konularda Şii fırkalardan farklı bir tavır sergileyen Zeydiyye mezhebi imalarının bazı dönemlerde yaşanan toplumsal, ekonomik ve siyasi değişkenler nedeniyle katı ve sert bir tutum benimsedikleri görülmektedir. Bu durumun örneklerinden biri ise H. 11/16. Yy.'ın sonunda Yemen'de imametini ilan ederek Zeydi topluma liderlik eden aynı zamanda bölgede uzun yıllar hüküm süren Zeydi-Kasımi Devleti'nin kurucusu olan imam Kasım b. Muhammed'in yürüttüğü siyasi mücadelede görmek mümkündür. O, tekfiri siyasi bir meşruiyet aracı olarak kullanmış, imameti boyunca bölgedeki Osmanlı idaresine karşı dini zeminde yürütülen bir otorite mücadelesi vermiştir. Bu tebliğde, Kasım b. Muhammed'in Osmanlı idaresi başta olmak üzere kendisine muhalif olanları, askeri ve maddi anlamda destek vermeyenleri ve bazı sufi yapılanmaları hangi gerekçelerle ve nasıl tekfir ettiği ele alınacaktır. Kasım b. Muhammed, siyasi rakiplerini Allah'ın düşmanları/İslam'ın düşmanları olarak takdim etmiş, onları ehl-i batıl olarak nitelendirmiş ve bu yönde halkı kışkırtmak için çağrılarda bulunmuştur. Kasım b. Muhammed'in tekfir söylemi teolojik bir ayrışmanın ötesinde ahlaki

* Araştırmacı, Türkiye. nurfatma67@gmail.com

ithamlar ve tenkitleri de içermektedir. Bu bağlamda Kasım b. Muhammed'in eserleri ve özellikle davet mektupları söylem analizi yöntemiyle incelenecektir.

Bu tebliğde, temelde fikri ve itikadi farklılıklardan kaynaklı olmayan siyasi temelli bir tekfirin itikadi boyutları nasıl etkilediği ve toplumsal ayrışma ve refah düzeyini ne ölçüde şekillendirdiği değerlendirilecektir. Zira bu tekfir olgusu toplumsal anlamda huzursuzluk ve kaos ortamını tetiklemiştir. Bu durum ise toplumsal çoğulculuğa zarar vermiş ve bir arada yaşama kültürünü bir çatışma haline dönüştürmüştür. Bu dönüşümün ve iktidar mücadelesinin tekfir söylemine evrilmesinin vaka analizi üzerinden değerlendirilmesi bu tebliğin temel amacıdır.

Anahtar Kelimeler: Zeydiyye, Tekfir, Osmanlı Devleti, İslam, Yemen, Kasım b. Muhammed.

The Theological Language of Politics: The Example of Zaydi Imam Qasım b. Muhammad: Takfir and Social Division

Dr. Fatıma Nur DEMİR*

Abstract

In religious terminology, takfir means denying the fundamental religious principles that the Prophet Muhammad received through revelation and conveyed to humanity, which are established by definitive evidence. Takfir, which should encompass differences in thought and belief, has also been used since the early periods of Islamic intellectual history as a means of gaining political legitimacy, expanding spheres of influence, and eliminating rivals. The phenomenon of takfir, which can be described as the theological language of politics, has had religious and political ramifications that have affected all segments of society. In particular, declaring someone an infidel seriously harms the will to live together, as well as the level of social welfare and peace. Because those who embrace declaring others as infidels-especially those in power-and those who use it as a method employ a divisive and harsh language that is far from tolerant.

* Researcher, Türkiye. nurfatma67@gmail.com

The Zaydi sect, considered under the umbrella of Shia Islam but exhibiting a different stance from other Shia factions in both doctrinal and political matters, has been observed to adopt a rigid and harsh position in some periods due to social, economic, and political variables. One example of this can be seen in the political struggle waged by Imam Qasim ibn Muhammad, who declared his imamate in Yemen at the end of the 11th/16th century, led the Zaydi community, and was also the founder of the Zaydi-Qasimi State, which ruled the region for many years. He used takfir (declaring someone an infidel) as a tool for political legitimacy, and throughout his imamate, he waged a religiously based struggle for authority against Ottoman rule in the region. This paper will examine the reasons and methods by which Qasim ibn Muhammad declared those who opposed him, including the Ottoman administration, those who did not provide him with military and financial support, and certain Sufi groups, as infidels. Qasim ibn Muhammad presented his political rivals as enemies of God/ enemies of Islam, labeled them as followers of ehl-i batıl, and made calls to incite the public in this direction. Qasim ibn Muhammad's discourse on excommunication goes beyond theological differences and also includes moral accusations and criticisms. In this context, the works of Qasim ibn Muhammad, and especially his letters of invitation, will be examined using discourse analysis.

This paper will evaluate how politically motivated excommunication, which does not stem primarily from ideological and doctrinal differences, affects the dimensions of faith and to what extent it shapes social division and welfare levels. Because this phenomenon of takfir someone an infidel has triggered an environment of social unrest and chaos. This situation has damaged social pluralism and transformed the culture of coexistence into one of conflict. The main purpose of this paper is to evaluate this transformation and the evolution of the power struggle into a discourse of excommunication through a case analysis.

Keywords: Zaydiyya, Takfir, Ottoman Empire, Islam, Yemen, Qasim b. Muhammad.

Toplumsal Barışın Nebevî Temelleri: Kütüb-i Sitte'deki Hadisler Işığında Birlikte Yaşama İlkeleri

Öğr. Gör. Ahmet Yasin DİNÇER*

Özet

İslâm medeniyetinde birlikte yaşama tecrübesi, yalnızca tarihsel uygulamalarla değil, bu tecrübenin dayandığı hadis kaynaklarıyla da şekillenmiştir. Zira hadislerin çizdiği normatif çerçeve, farklı dinî ve sosyal grupların bir arada yaşayabilmesine imkân tanıyan kapsamlı bir değerler sistemi sunmaktadır. Bu çerçeve, şahıslar arası ilişkilerin düzenlenmesinden kamusal hayatın inşasına kadar geniş bir alanı kapsamakta ve toplumsal düzenin sürekliliğine katkı sağlamaktadır. Bu çalışma, Kütüb-i Sitte'de yer alan rivayetler çerçevesinde toplumsal barış ve birlikte yaşamanın temel ilkelerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Araştırmada, konuya dair seçilen on rivayet tematik bir yaklaşımla şu dört ana başlık altında incelenecektir: Hak ve güvenlik, adalet ve zulüm yasağı, toplumsal ahlâk ve sosyal dayanışma. Bu bağlamda, İslâm tarihinde ehl-i zimmet olarak bilinen farklı inançlara mensup şahısların haklarının korunması ve can güvenliğinin teminat altına alınması, birlikte yaşamanın hukukî boyutunu oluştururken; zulmün kesin biçimde yasaklanması adalet ilkesinin merkezî rolünü ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, merhamet, komşuluk hukuku ve toplumda yaşayan fertlerin elinden ve dilinden emin olunması gibi ilkeler, toplumsal güven ve ahlâkî düzenin inşasında belirleyici unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca kolaylaştırma ilkesi ve toplumsal dayanışmayı teşvik eden rivayetler, sosyal uyumu güçlendiren pratik düzenlemeler sunmaktadır. Bu ilkeler, birlikte yaşama kültürünün yalnızca pratik değil, aynı zamanda teorik bir zemine sahip olduğunu göstermektedir.

Bildiri olarak sunulacak bu araştırmada nitel yöntem esas alınarak Kütüb-i Sitte'den seçilen ilgili hadisler içerik analizi yoluyla değerlendirilecektir. Bu süreçte rivayetler, konu başlıklarına göre tasnif edilerek anlam bütünlüğü içinde ele alınacak; metinlerin bağlamı, ifade biçimleri ve işaret ettikleri normatif ilkeler dikkate alınacaktır. Çalışmada isnad tenkidi ve rivayetlerin sıhhat derecelerine dair

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye. yasindincer@kilis.edu.tr

ayrıntılı tartışmalar kapsam dışında bırakılarak, metin merkezli bir okuma tercih edilecektir. Ayrıca tarihsel uygulamalara yalnızca sınırlı ölçüde temas edilerek, esas olarak hadislerin ortaya koyduğu ilke ve değerler sistemi üzerinde durulacaktır. Çalışmanın temel iddiası, söz konusu rivayetlerin yalnızca ferdî ahlâkı düzenleyen metinler olmayıp, aynı zamanda çok dinli ve çok katmanlı bir toplum yapısında birlikte yaşamayı mümkün kılan ilkeleri sistematik biçimde ortaya koyduğudur. Bu yönüyle çalışma, hadislerin toplumsal barışa dair sunduğu normatif çerçeveyi görünür kılmayı ve günümüz birlikte yaşama tartışmalarına metin temelli bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Barış, Birlikte Yaşama, Hadis, Kütüb-i Sitte, Nebevî Sünnet.

Prophetic Foundations of Social Peace: Principles of Coexistence in the Light of the Hadiths in the Kutub al-Sittah

Lecturer Ahmet Yasin DİNÇER*

Abstract

The experience of coexistence in Islamic civilization has been shaped not only by historical practices but also by the hadith sources upon which this experience is grounded. The normative framework delineated by the hadiths offers a comprehensive system of values that enables diverse religious and social groups to live together. This framework encompasses a wide range of domains, from regulating interpersonal relations to structuring public life, thereby contributing to the continuity of social order. This study aims to identify the fundamental principles of social peace and coexistence within the framework of the narrations found in the Kutub al-Sittah.

In this study, ten selected narrations related to the subject will be examined through a thematic approach under four main headings: rights and security, justice and the prohibition of oppression, social ethics, and social solidarity. In this context, the protection of the rights and the assurance of the safety of individuals belonging

* Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Türkiye . yasindincer@kilis.edu.tr

to different faiths-historically referred to as ahl al-dhimma-constitute the legal dimension of coexistence, while the unequivocal prohibition of oppression highlights the central role of justice. Furthermore, principles such as mercy, the ethics of neighborly relations, and ensuring that individuals are safe from the harm of others' hands and tongues emerge as key elements in the construction of social trust and moral order. Additionally, the principle of facilitation and narrations encouraging social solidarity provide practical mechanisms that reinforce social harmony. These principles demonstrate that the culture of coexistence is grounded not only in practice but also in a coherent theoretical framework.

In this paper, a qualitative method will be employed, and the selected hadiths from the Kutub al-Sittah will be analyzed through content analysis. In this process, the narrations will be classified according to thematic categories and examined within a coherent interpretive framework; attention will be given to their contextual background, modes of expression, and the normative principles they convey. Detailed discussions concerning isnad criticism and the degrees of authenticity of the narrations will be excluded, and a text-centered reading will be adopted. Moreover, historical applications will be addressed only in a limited manner, with primary focus placed on the system of principles and values articulated by the hadiths. The main argument of the study is that these narrations do not merely regulate individual morality but systematically articulate principles that make coexistence possible within a multi-religious and multi-layered social structure. In this respect, the study seeks to render visible the normative framework of social peace presented by the hadiths and to offer a text-based contribution to contemporary debates on coexistence.

Keywords: Social Peace, Coexistence, Hadith, Kutub al-Sittah, Prophetic Sunnah.

Bakara Sûresi'nin 208. Ayeti Bağlamında "Silm" Kavramının Semantik Analizi ve Birlikte Yaşamanın İlkesi Olarak Barış

Arş. Gör. Metin CİVEK*

Özet

Barış, insanların bir arada yaşamasının en temel ve sarsılmaz ilkelerinden biridir. Toplumsal huzurun tesisi için Kur'ân-ı Kerim'in barışa yönlendiren ayetleri üzerinde hassasiyetle durulması, günümüz dünyasındaki çatışmalar karşısında vazgeçilmez bir gerekliliktir. Bu noktada Müslümanların, Kur'ân'ın barış mesajını hayatlarına tatbik etme ve dahası insanlığa örnek olma sorumluluğu bulunmaktadır. Bu sorumluluğun temel dayanaklarından biri olan Bakara Sûresi'nin 208. ayetindeki "…Hepiniz topluca "silm'e" girin..." ilahi hitabı, bu bildirinin odak noktasını oluşturmaktadır. Çalışmada, ayette geçen "silm" ifadesinin kavramsal içeriği ve hitabın muhatap kitlesi, özellikle mütekellim müfessirlerin tefsirlerindeki farklı yorumlar ışığında incelenecektir. Ayetteki çağrının doğrudan bir dini aidiyete mi yoksa genel bir barış ve esenlik durumuna mı yönelik olduğu meselesi, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Fahreddîn er-Râzî gibi klasik dönemin önemli isimleri ile Reşid Rıza gibi çağdaş müfessirlerin perspektifinden analiz edilecektir. Tefsirlerdeki çeşitli yorumlara bakıldığında ayetin muhatabının kimler olduğu üzerine farklı görüşler ortaya konduğu görülmektedir. Örneğin bazı tefsirlerde, muhatabın, Müslüman olmaya çağrılan Ehl-i Kitap olduğu ifade edilmiş ve ayetteki "hep birlikte silm'e girin" hitabı "İslam'a girin" anlamında yorumlanmıştır. Diğer bir yorumda ise yine "silm" kelimesine aynı anlam yüklenmekte ancak bu sefer hitabın münafıklara yönelik olduğu öne sürülmektedir. Zira onlar iman etmedikleri halde mümin olduklarını söylemişler ve ayette de onlar gerçekten inanmaya davet edilmişlerdir. Bunların dışında hitabın müminleri de kapsayacak şekilde daha geniş bir muhatap kitlesine yönelik bir barış çağrısını içerdiği de bazı müfessirlerce dile getirilmiştir. Bu çalışmada da "silm" kavramının semantik analizi üzerinden, ilgili ayetin sadece tarihsel bir nüzul çerçevesine hapsedilemeyeceği ve İslam'ın toplumsal barışı tesis etmedeki evrensel karakteri ortaya konmaya çalışılacaktır. Özellikle İmam

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye. metincivek@kilis.edu.tr

Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'daki yaklaşımından hareketle ve ilgili diğer ayetler ışığında, çatışmadan kaçınma, adaleti tesis etme ve "öteki"ni barış ekseninde muhatap alma gibi ilkelerin Kur'ânî temelleri ele alınacaktır. Neticede çalışmanın hedefi, birlikte yaşamanın ilkelerinden olan barışın, Bakara Sûresi'nin 208. ayeti bağlamında ve "silm" kavramı üzerinden değerlendirilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Barış, Silm, Mâtürîdî, Birlikte Yaşama Kültürü, Toplumsal Barış.

Semantic Analysis of the Concept of "Silm" in the Context of al-Baqarah 208 and Peace as a Principle of Coexistence

Res. Asst. Metin CİVEK*

Abstract

Peace is one of the most fundamental and unwavering principles of human coexistence. In the face of contemporary global conflicts, it is an indispensable necessity to meticulously emphasize the verses of the Holy Qur'an that advocate for peace in order to establish social tranquility. At this juncture, Muslims bear the responsibility of implementing the Qur'anic message of peace in their lives and, furthermore, serving as exemplars for humanity. The divine address in the 208th verse of Surah al-Baqarah, "...O you who have believed, enter into silm all together...", constitutes the focal point of this paper. This study examines the conceptual content of the term "silm" and the target audience of the address in light of various interpretations, particularly within the commentaries (tafsir) of theologian-exegetes (mutakallim mufassirun). The question of whether the call in the verse is directed toward a specific religious affiliation or a general state of peace and well-being is analyzed through the perspectives of prominent classical figures such as Abu Mansur al-Maturidi and Fakhr al-Din al-Razi, as well as contemporary exegetes like Rashid Rida. An analysis of various exegetical traditions reveals differing views regarding the identity of the addressees. For instance, some commentaries state that the addressees are the People of the Book (Ahl al-Kitab) who were called to Islam, interpreting the

* Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Türkiye, metincivek@kilis.edu.tr

command “enter into silm” as “enter into Islam.” Another interpretation assigns the same meaning to the word silm but suggests that the address is directed toward the hypocrites (munafiqun). Since they claimed to be believers without truly having faith, the verse invites them to sincere belief. Beyond these, some exegetes have asserted that the address encompasses a broader audience, including believers, as a universal call to peace. Through a semantic analysis of the concept of “silm,” this study argues that the verse cannot be confined to a strictly historical context of revelation (nuzul); rather, it seeks to demonstrate Islam’s universal character in establishing social peace. Drawing particularly upon Imam al-Maturidi’s approach in Ta’wilat al-Qur’an and in light of other relevant verses, the Qur’anic foundations of principles such as avoiding conflict, establishing justice, and engaging the “other” on the basis of peace are explored. Ultimately, this study aims to evaluate peace, one of the core principles of coexistence, through the concept of “silm” within the framework of al-Baqarah 208.

Keywords: Peace, Silm, Al-Maturidi, Culture of Coexistence, Social Peace.

Abbâsî Tercüme Hareketinde Kültürlerarası Bilimsel İş Birliği: Huneyn b. İshâk Örneği

Arş. Gör. Hasan VURAN*

Özet

Emevîler döneminde Çin sınırlarından Avrupa içlerine kadar uzanan geniş coğrafyada gerçekleştirilen fetihler sayesinde Müslümanlar dünyanın farklı bölgeleriyle temas kurma imkânı elde etmişlerdir. Bu durum tabiatıyla siyasi, sosyal ve ilmî etkileşimleri de beraberinde getirmiştir. Farklı kültürlerden yapılan tercümeler hem yeni bir medeniyetin inşasına katkı sağlamış hem de kadim ilim mirasının yeniden ihyasına zemin hazırlamıştır. Abbâsîler döneminde ise sistematik bir devlet politikasına dönüşen tercüme faaliyetleri, farklı inanç ve kültürlere mensup ilim adamlarının bir araya geldiği önemli bir bilimsel iş birliği tecrübesi ortaya çıkarmıştır. Siyasi ve ilmî liyakatin dinî aidiyetin önünde tutulduğu bu çok kültürlü ortamda Müslüman halifeler ve devlet adamları Antik Yunan, Süryani, Hint ve Fars ilim mirasını Arapçaya kazandırmak amacıyla Hıristiyan, Sâbiî ve Yahudi bilginleri himaye etmişlerdir. Bu çalışma, söz konusu kültürlerarası etkileşimi, Abbâsî tercüme hareketinin en önemli isimlerinden biri olan Nasturi Hıristiyan hekim ve mütercim Huneyn b. İshâk (ö. 260/873) üzerinden ele almaktadır. Hîreli Arap bir Hıristiyan kabilesi olan İbâd'a mensup Huneyn b. İshâk Arapça, Süryanice, Grekçe ve Farsça konusundaki derin bilgisi sayesinde İslam dünyasında âdeta bir "bilgi elçisi" rolü üstlenmiştir. Onun ilmî kabiliyeti Abbâsî idarecileri tarafından büyük takdir görmüştür. Nitekim Huneyn, halife Me'mûn (813-833) tarafından dönemin en önemli ilim merkezi olan Beytülhikme'de baş mütercim yapılmış ve Doğu Roma topraklarından yazma eser temin etmek üzere görevlendirilmiştir. Huneyn yalnızca saray tarafından değil Müslüman bilginler tarafından da himaye edilmiş ve desteklenmiştir. Nitekim Beytülhikme'de yetişen âlimlerden Benû Mûsâ nam kardeşler de ona mali destek sağlayarak tercüme faaliyetlerinin kurumsal bir nitelik kazanmasına katkıda bulunmuştur. Huneyn b. İshâk, tercüme çalışmalarını bireysel bir faaliyet olmaktan çıkararak aralarında oğlu İshâk b. Huneyn ve yeğeni

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, hasan.vuran@kilis.edu.tr

Hubeyş'in de bulunduğu çok dilli bir ekip oluşturmuş, böylece sistemli bir tercüme yöntemi geliştirmiştir. Abbâsî idarecileri ile gayrimüslim bilginler arasındaki ilişki güçlü bir ahlaki güven temelinde şekillenmiştir. Bu güven ortamı sayesinde Huneyn b. İshâk, Abbâsî sarayında büyük bir itibar kazanmış, uzun süre sarayla yakın ilişkide olmuş ve ilmî otoritesi sayesinde halife Mütevekkil (847-861) tarafından saray hekimliği görevine getirilmiştir. Böylece o, yalnızca tercüme faaliyetleriyle değil, tıp alanındaki bilgi ve tecrübesiyle de Abbâsî sarayında önemli bir konum elde etmiştir. Sonuç olarak Huneyn b. İshâk örneği, Abbâsîler döneminde ilmî liyakate dayalı himaye ortamının farklı inanç ve kültürlere mensup bilginler arasında verimli bir işbirliği doğurduğunu ve bunun İslâm medeniyetinin evrensel bilim mirasının oluşumunda önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Abbâsîler, Tercüme Hareketi, Kültürlerarası İşbirliği, Huneyn b. İshâk, Birlikte Yaşama.

Intercultural Scientific Collaboration in the Abbasid Translation Movement: The Case of Hunayn b. Ishāk

Res. Asst. Hasan VURAN*

Abstract

Through the conquests carried out during the Umayyad period across a vast geography extending from the borders of China to the interior regions of Europe, Muslims gained the opportunity to establish contact with different parts of the world. This situation naturally brought about political, social, and scholarly interactions. Translations from various cultures not only contributed to the construction of a new civilization but also paved the way for the revival of the ancient intellectual heritage. During the Abbasid period, translation activities evolved into a systematic state policy and produced an important experience of scientific collaboration in which scholars from different religious and cultural backgrounds came together. In this multicultural environment-where political and scholarly merit was valued above religious affiliation-Muslim

* Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Türkiye, hasan.vuran@kilis.edu.tr

caliphs and statesmen patronized Christian, Sabian, and Jewish scholars in order to render the scientific heritage of Ancient Greek, Syriac, Indian, and Persian traditions into Arabic. This study examines this intercultural interaction through the example of Hunayn b. Ishāk (d. 260/873), a Nestorian Christian physician and translator who was one of the most prominent figures of the Abbasid translation movement. Hunayn b. Ishāk, who belonged to the Arab Christian tribe of al-ʿIbād from al-Hira, assumed the role of a "messenger of knowledge" in the Islamic world thanks to his profound command of Arabic, Syriac, Greek, and Persian. His scholarly abilities were highly appreciated by the Abbasid authorities. Indeed, Hunayn was appointed as the chief translator at the Bayt al-Hikma, the most important center of learning of the period, by the Caliph al-Maʾmun (r. 813–833) and was tasked with obtaining manuscripts from Byzantine territories. Hunayn was patronized not only by the court but also by Muslim scholars. The famous Banū Mūsā brothers-scholars who flourished in Bayt al-Hikma-provided him with financial support, thereby contributing to the institutionalization of translation activities. Hunayn b. Ishāk transformed translation from an individual activity into a systematic scholarly enterprise by forming a multilingual team that included his son Ishāk b. Hunayn and his nephew Hubaysh. In this way, he developed a methodical approach to translation. The relationship between the Abbasid rulers and non-Muslim scholars was shaped on the basis of strong ethical trust. Within this atmosphere of trust, Hunayn b. Ishāk gained great prestige at the Abbasid court, maintained close relations with the palace for many years, and, thanks to his scientific authority, was appointed as a court physician by the Caliph al-Mutawakkil (r. 847-861). Thus, he attained an important position in the Abbasid court not only through his translation activities but also through his expertise in medicine. In conclusion, the example of Hunayn b. Ishāk demonstrates that the patronage environment based on scholarly merit in the Abbasid period fostered productive collaboration among scholars from different religious and cultural backgrounds, and that this collaboration played a significant role in the formation of the universal scientific heritage of Islamic civilization.

Keywords: Abbasids, Translation Movement, Intercultural Collaboration, Hunayn b. Ishāk, Coexistence.

Birlikte Yaşamanın İmkânına Kur'an Perspektifinden Modern Bir Bakış: Muhammed Esed Örneği

Arş. Gör. Mustafa ERGİN*

Özet

Modern çağda küreselleşme, göçler ve kültürel etkileşimlerin ivme kazanmasıyla birlikte, farklı inanç, ırk ve kimliklerin barış içinde bir arada yaşayabilmesi insanlığın en temel meselelerinden biri haline gelmiştir. Birlikte yaşamanın imkânı sorgulandığında da bu barışçıl zeminin nasıl inşa edileceği sorusu, dinî metinlerin ufuk açıcı ve evrensel bir bakış açısıyla yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. İşbu bildiri de çağdaş İslam düşünürü Muhammed Esed'in *The Message of the Qur'an* (*Kur'an Mesajı)* adlı eserindeki yorumlarından hareketle İslam medeniyetinin "birlikte yaşama" olgusuna bakışının Kur'ânî temellerini incelemeyi amaçlamaktadır. Esed'in, Kur'ân'ı, ilk muhataplarının anladığı sade anlamlar üzerinden ve akılcılık zemininde okuma çabasının bir arada yaşama pratiği için günümüzde de oldukça geçerli olan güçlü bir teorik altyapı sunduğunu söylemek mümkündür. Bu minvalde çalışmanın çerçevesi, ötekileştirme ve çatışma kültürüne karşı Kur'an'ın öngördüğü ahlakî ve sosyo-politik ilkeleri belirleyen bazı ayetler üzerinden kurgulanmıştır. Bildiride; inanç özgürlüğünün temelini atan Bakara Suresi 2/256, farklı inanç mensuplarıyla asgari müştereklerde buluşmayı hedefleyen Âl-i İmrân Suresi 3/64, ötekiye duyulan öfkenin adaleti zedelemesini kesin bir dille yasaklayan Mâide Suresi 5/8, insan hayatının dokunulmazlığını vurgulayan Mâide Suresi 5/32, etnik ve kültürel çeşitliliği ilahî bir tasarım ve bir tanışma/kaynaşma (teârüf) vesilesi olarak sunan Hucurât Suresi 49/13, Müslümanlara düşmanlık gütmeyen gayrimüslimlerle ilişkilerin iyilik ve mutlak adalet ekseninde yürütülmesini emreden Mümtehine Suresi 60/8 ve inanç sınırlarının tayinini yapan Kâfirûn Suresi 109/6 ayetleri incelenmektedir. Muhammed Esed'in söz konusu ayetleri yorumlarken kelimelerin ve terimlerin yerleşik anlamlarının ötesine geçerek, Kur'an'ın doğrudan insan fıtratına ve aklına hitap eden boyutunu ön plana çıkardığı görülmektedir. Onun tefsirinde inanç dayatmalarının reddi, farklılıkların ontolojik bir gerçeklik olarak kabulü ve mutlak adalet vurgusu, salt teorik ahlak kuralları değil; sağlıklı, işleyen

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, mustafa.ergin@kilis.edu.tr

ve barışçıl bir toplumun inşası için vazgeçilmez temel şartlar olarak sunulmaktadır. Sonuç olarak bu tebliğ, Esed'in aklı merkeze alan ve geniş ufuklu Kur'an yorumları örnekliğinde, İslam'ın "birlikte yaşama" olgusuna bakışının dışlayıcı ve asimile edici değil, tam aksine kapsayıcı, adil ve insan onurunu merkeze alan güçlü bir imkân sunduğunu ortaya koyacaktır.

Anahtar Kelimeler: Birlikte Yaşama, Muhammed Esed, Kur'an Mesajı, İslâm Ahlakı, İnanç Özgürlüğü.

A Modern Perspective on the Possibility of Coexistence within the Framework of the Qur'an: The Case of Muhammad Asad

Res. Asst. Mustafa ERGİN*

Abstract

In the modern era, with the acceleration of globalization, migration, and cultural interaction, the peaceful coexistence of diverse faiths, races, and identities has emerged as one of the most fundamental challenges facing humanity. When the possibility of living together is scrutinized, the question of how to construct this peaceful ground necessitates a re-evaluation of religious texts through an enlightened and universal perspective. This paper aims to examine the Qur'anic foundations of the Islamic civilization's approach to the phenomenon of "coexistence," drawing upon the interpretations of the contemporary Islamic thinker Muhammad Asad (d. 1412/1992) in his seminal work, "The Message of the Qur'an". It is argued that Asad's endeavor to read the Qur'an through the prism of reason and the pristine meanings understood by its initial audience provides a robust theoretical framework for contemporary practices of coexistence. In this context, the scope of the study is constructed around specific verses that define the ethical and socio-political principles envisaged by the Qur'an against the culture of marginalization and conflict. The paper examines: Surah al-Baqarah 2:256, which establishes the foundation of freedom of faith; Surah Al-Imran 3:64, which aims at finding common ground with followers of different faiths;

* ◊ Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Türkiye, mustafa.ergin@kilis.edu.tr

Surah al-Ma'idah 5:8, which strictly prohibits the subversion of justice by animosity toward "the other"; Surah al-Ma'idah 5:32, emphasizing the sanctity of human life; Surah al-Hujurat 49:13, presenting ethnic and cultural diversity as a Divine design and a means for mutual recognition (ta'aruf); Surah al-Mumtahanah 60:8, ordaining that relations with non-Muslims who do not harbor hostility be conducted on the axis of kindness and absolute equity; and Surah al-Kafirun 109:6, which delineates the boundaries of faith. It is observed that Asad, while interpreting these verses, transcends the conventionalized meanings of terms and highlights the dimension of the Qur'an that directly appeals to human nature (fitrah) and intellect ('aql). In his exegesis, the rejection of religious coercion, the recognition of differences as an ontological reality, and the emphasis on absolute justice are presented not merely as theoretical moral precepts, but as indispensable prerequisites for the construction of a healthy, functioning, and peaceful society. Consequently, this study demonstrates that through the example of Asad's rational and broad-horizoned Qur'anic interpretations, Islam's perspective on coexistence offers a potent possibility that is not exclusionary or assimilatory, but rather inclusive, equitable, and centered on human dignity.

Keywords: Coexistence, Muhammad Asad, The Message of the Qur'an, Islamic Ethics, Freedom of Faith.

رؤية حديثة لإمكانية التعايش من منظور قرآني

باحث مساعد مصطفى أرجين*

الملخص

أصبح التعايش السلمي بين مختلف الأديان والأعراق والهويات أحد القضايا الأساسية للبشرية في العصر الحديث مع تسارع وتيرة العولمة والهجرات والتفاعلات الثقافية، وعند التساؤل عن إمكانية التعايش، فإن مسألة كيفية بناء هذه الأرضية السلمية تفرض إعادة تقييم النصوص الدينية برؤية عالمية ملهمة، حيث تهدف هذه الورقة البحثية إلى استقراء الأسس القرآنية لنظرة الحضارة الإسلامية لظاهرة «التعايش»، انطلاقاً من تفسيرات المفكر الإسلامي المعاصر محمد أسد في كتابه «رسالة القرآن» ، إذ يمكن القول إن جهود أسد في قراءة القرآن من خلال المعاني البسيطة التي فهمها المخاطبون الأوائل وعلى أرضية عقلانية، تقدم بنية نظرية قوية لا تزال صالحة للاستخدام في ممارسات التعايش المعاصر، وفي هذا السياق، صِيغ إطار الدراسة عبر آيات محددة تضع المبادئ الأخلاقية والسياسية والاجتماعية التي يقررها القرآن في مواجهة ثقافة الإقصاء والصراع، حيث يتناول البحث بالتحليل سورة البقرة ٢٥٦/٢ التي أرست دعائم حرية الاعتقاد، وسورة آل عمران ٦٤/٣ التي تهدف للالتقاء مع أتباع الأديان الأخرى في «كلمة سواء»، وسورة المائدة ٨/٥ التي تنهى بصرامة عن أن يؤدي الشنآن تجاه الآخر إلى الإخلال بالعدل، وسورة المائدة ٣٢/٥ التي تؤكد على حرمة النفس البشرية، وسورة الحجرات ١٣/٤٩ التي تعرض التنوع الإثني والثقافي كتدبير إلهي ووسيلة لـ «التعارف»، وسورة الممتحنة ٨/٦٠ التي تأمر المسلمين بإقامة العلاقات مع غير المحاربين على أساس البر والقسط المطلق، وسورة الكافرون ٦/١٠٩ التي ترسم حدود الاعتقاد، ويُلاحظ أن محمد أسد عند تفسيره لهذه الآيات، يتجاوز المعاني التقليدية للألفاظ والمصطلحات، مبرزاً الجانب الذي يخاطب الفطرة البشرية والعقل مباشرة، ففي تفسيره، لا يُطرح رفض الإكراه في الدين، وقبول الاختلاف كحقيقة وجودية، والتشديد على العدالة المطلقة كقواعد أخلاقية نظرية فحسب، بل كشروط أساسية لا غنى عنها لبناء مجتمع سليم وفاعل ومسالم، وختاماً، يسعى هذا البحث من خلال نموذج تفسيرات أسد العقلانية والواسعة الأفق، إلى إثبات أن نظرة الإسلام لظاهرة «التعايش» ليست إقصائية أو استيعابية، بل على العكس تماماً، فهي تقدم إمكاناً قوياً يتسم بالشمولية والعدل ويتمحور حول كرامة الإنسان.

الكلمات المفتاحية: التعايش، محمد أسد، رسالة القرآن، الأخلاق الإسلامية، حرية الاعتقاد.

* جامعة كيليس 7 أريليك، كلية الإلهيات، تركيا ,mustafa.ergin@kilis.edu.tr

İslam medeniyetinin köklü birikimini barış içinde bir arada yaşamaya katkı sunacak şekilde yeniden ele alan uluslararası sempozyum serisi, Türkiye ve Azerbaycan öncülüğünde başlatılmıştır. Bakü, Kırıkkale ve Yogyakarta'da gerçekleştirilen ilk üç buluşma, Müslüman toplumlar arasındaki diyaloğu güçlendirerek yaşanabilir bir dünya inşasına dair önemli akademik ve kültürel çıktılar sağlamıştır. Bu birikimi ileriye taşımak amacıyla serinin dördüncü etkinliği, 7-9 Mayıs 2026 tarihlerinde Kilis 7 Aralık Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenmiştir.

The international symposium series, which re-evaluates the deep-rooted heritage of Islamic civilization in a way that contributes to peaceful coexistence, was initiated under the leadership of Türkiye and Azerbaijan. The first three meetings, held in Baku, Kırıkkale, and Yogyakarta, yielded significant academic and cultural outputs regarding the building of a livable world by strengthening the dialogue among Muslim societies. In order to carry this heritage forward, the fourth event of the series was organized on May 7-9, 2026, hosted by Kilis 7 Aralık University.

4TH INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON "THE PRACTICE OF COEXISTENCEIN ISLAMIC CULTURE"

المؤتمر الدولي الرابع "تجربة العيش المشترك في الحضارة الإسلامية"

KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ

AZERBAYCAN İLAHİYAT ENSTİTÜSÜ

SUNAN KALIJAGA YOGYAKARTA

MORAL VALUES PROMOTION FOUNDATION

ALWASL UNIVERSITY

enderun

TİKA